

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETINING
IXTISOSLASHTIRILGAN FILIALI**

I.B.Djurayev, M.S.Boltayev, G.M.Berdimuratova, I.T.Palvanov

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

O‘QUV QO‘LLANMA

*5240100-Yurisprudensiya (huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoat
xavfsizligini ta’minlash)*

TOSHKENT-2020

Mazkur o'quv qo'llanma Toshkent davlat yuridik universitetining Ixtisoslashtirilgan filiali Kengashi tomonidan muhokama qilinib, 2020-yil 15-iyundagi 5-son bayonnomasi asosida nashrga tavsiya etilgan.

Mualliflar jamoasi:

Yuridik fanlar nomzodi I.B.Djurayev 8,9-mavzular; yuridik fanlar nomzodi M.S.Boltayev 5,6,7-mavzular; o'qituvchi G.M.Berdimuratova 4,10-mavzular; katta o'qituvchi I.T.Palvanov 1,2,3-mavzular.

Ma'sul muharrir: **M.S.Boltayev**
yuridik fanlar nomzodi

Taqrizchilar: **N.P.Azizov**
yuridik fanlar doktori, dotsent
I.R.Bekov
yuridik fanlar nomzodi, dotsent

Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlarga asosan tayyorlangan bo'lib, fuqarolarimizning Konstitutsiya va uning mazmun-mohiyati bilan bog'liq huquqiy bilimlarini yanada oshirishga xizmat qiladi. O'quv qo'llanma Konstitutsiyaviy huquq tarmog'ini, milliy konstitutsiyaviy huquq tarixini, rivojlanish qonuniyatlarini, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, burch va majburiyatlarini, ularning huquqiy kafolatlarini, davlat hokimiyati organlari tizimi, tuzilishi va shakllanishini, saylov tizimini, ma'muriy hududiy tuzilish masalalarini o'z ichiga qamrab olgan. Shuningdek, o'quv qo'llanmada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari hamda farmonlari, yetuk huquqshunos olimlarning asarlari hamda keyingi yillarda Konstitutsiyamizning ayrim moddalariga tuzatish va qo'shimchalar kiritilgan normalarning mohiyati, davlat va jamiyat qurilishi va sud-huquq sohasida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar o'z ifodasini topgan.

Mazkur o'quv qo'llanma Toshkent davlat yuridik universitetining Ixtisoslashtirilgan filiali talabalari, tinglovchilari, professor-o'qituvchilari, filial xodimlari hamda sohaga qiziquvchilarga mo'ljallangan.

Konstitutsiyaviy huquq: O'quv qo'llanma / I.B.Djurayev, M.S.Boltayev, G.M.Berdimuratova, I.T.Palvanov. – Toshkent: 2020. –364 b.

© Toshkent davlat yuridik universitetining Ixtisoslashtirilgan filiali, 2020 yil.

KIRISH

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha sohalardagi islohotlarimizning zamirida Asosiy qomusimizning hayotbaxsh qoidalari xizmat qilmoqda desak, hech ham xato qilmagan bo‘lamiz. Mustaqil davlatchilikning belgisi hisoblanmish Konstitutsiya, avvalo, millatning yuzi, xalq erkinining ifodasi, jamiyat taraqqiyotining asosidir. Tom ma’noda yangi demokratik tuzumni barpo etish maqsadida qabul qilingan Konstitutsiyamizning g‘oyasi, asosiy prinsip va qoidalari umume’tirof etilgan xalqaro talablar bilan birga, xalqimizning ming yillar davomida shakllanib kelgan qadriyatlarini ham o‘zida mujassam etgan .

Mustaqillik tufayli davlat tuzumining o‘zgarishi, milliy davlatchilikning rivojlanishi, yangi hokimiyat institutlari paydo bo‘lishi konstitutsiyaviy huquq modulida o‘z ifodasini topadi. 1992-yilda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi dunyo siyosiy xaritasida yangi suveren davlat qaror topganligini yuridik jihatdan rasmiylashtirdi, u davlatning mustahkamlanishi hamda rivojlanishining huquqiy asosini tashkil etdi.

Darhaqiqat, xalqimiz Konstitutsiyamizni qabul qilinishi orqali dunyo hamjamiyatiga o‘zining umuminsoniy qadriyatlarga sodiq ekanligini namoyon qildi. Ushbu umuminsoniy qadriyatlarning diqqat markazida inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlarini ta’minlash davlatimiz oldidagi oliy mas’uliyat ekanligi Konstitutsiyamizning asosiy g‘oyasi sifatida tanlab olindi. Konstitutsiyamizning barcha tamoyillari, avvalo, inson va fuqarolar huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan bo‘lib, davlatning majburiyati ushbu huquq va erkinliklarni ta’minlashda aks etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida farmoni¹ bilan qabul qilingan, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi ham aynan mamlakatimizda

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni. Ushbu Farmon “Xalq so‘zi” gazetasining 2017-yil 8-fevraldagi 28 (6722)-sonida e‘lon qilingan.

istiqbolda amalga oshirilishi lozim bo'lgan konstitutsiyaviy islohotlarni nazarda tutadi.

Mazkur o'quv qo'llanma orqali Konstitutsiyamizning eng ustuvor huquqiy hujjat ekani, unda mohiyatan yangi konstitutsiyaviy tuzum asoslari mustahkamlangani hamda undagi prinsiplar va qoidalarga ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida amal qilinayotgani aniq misollar orqali e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasining huquqiy fanlar tizimida "Konstitutsiyaviy huquqi" moduli alohida o'rin tutadi. Chunki ushbu modul orqali huquq tizimida yetakchi hisoblanuvchi Konstitutsiyaviy huquq o'rganiladi.

Konstitutsiyaviy huquq — Konstitutsiyaviy tuzum asoslarini, shaxsning huquqiy holati asoslarini, jamiyat va shaxs munosabatlarini, ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi masalalarini, hokimiyatni tashkil etish va ularning faoliyati bilan bog'liq masalalarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat huquq tarmog'i. Ana shu masalalar va ularni tartibga soluvchi huquqiy normalar "Konstitutsiyaviy huquq" moduli tomonidan o'rganiladi.

"Konstitutsiyaviy huquq"ning ta'lim jarayonidagi vazifasi Konstitutsiyani talabalarga chuqur o'rgatishdir. Bu modul orqali Konstitutsiyaning ahamiyati, vazifasi, funksiyasi, yuridik tabiati, davlat tuzilishi, hokimiyatni tashkil etish, shaxsning huquqiy holati, jamiyat, fuqaro, davlat munosabatlari o'rganiladi.

Prezidentimiz ta'birlari bilan aytganda, "Bosh qonunimizni chuqur o'rganish, anglash, hayotga joriy etish va unga so'zsiz amal qilish - barchamizning sharaflari burchimizdir".

"Konstitutsiyaviy huquq" modulining vazifasi faqat Konstitutsiyaviy huquq normalarini talabalar ongiga singdirish bilan cheklanmay, u talbalarda qonunga, Konstitutsiyaviy tuzumga, boshqa fuqarolarga nisbatan hurmat tuyg'usini shakllantirish vazifasini ham boshqaradi. Konstitutsiyani chuqur bilish orqali Vatanga sadoqat, jamiyatga hurmat paydo bo'lib, belgilangan burchlarni ixtiyoriy bajarishga intilish vujudga keladi. Shuning uchun ham Konstitutsiyaviy huquq modulini o'rganishga mamlakatimizda alohida e'tibor beriladi.

O‘quv qo‘llanmani tayyorlashda mamlakatimizda davlat qurilishi va boshqaruvi, sud-huquq sohasida olib borilayotgan islohotlar va ularning natijalari, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga 2014-2019-yillarda kiritilgan o‘zgartirishlar e’tiborga olindi.

Mazkur o‘quv qo‘llanma Filialda tasdiqlangan o‘quv dasturiga va davlat ta’lim standartlariga mos ravishda tayyorlangan bo‘lib, uning maqsadi talabalarni ushbu o‘quv modulni chuqur o‘zlashtirishlariga yordam berishga qaratilgan.

1-MAVZU. KONSTITUTSIYAVIY HUQUQQA KIRISH. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYAVIY TUZUM PRINSIPLARI

REJA:

1-§. Konstitutsiyaviy huquq modulining tushunchasi, predmeti, vazifasi va manbalari.

2-§. Konstitutsiya tushunchasi va mohiyati.

3-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ishlab chiqilishi va qabul qilinishi.

4-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplari.

1-§. Konstitutsiyaviy huquq modulining tushunchasi, predmeti, vazifasi va manbalari

Konstitutsiyaviy huquq tushunchasi “Konstitutsiyaviy huquq” atamasi huquqshunoslikda uch tushunchaga nisbatan ishlatiladi. Birinchidan, Konstitutsiyaviy huquq deganda, huquqning alohida bir tarmog‘i tushuniladi. Ikkinchidan, Konstitutsiyaviy huquq deganda, huquqiy fanlardan birini tushunamiz. Uchinchidan, “Konstitutsiyaviy huquq” so‘zi fuqarolarning Konstitutsiyada belgilangan asosiy huquqlariga ham tatbiq qilinadi.

Konstitutsiyaviy huquq milliy huquq tizimining mustaqil sohasi va alohida yuridik fani sifatida XVIII asrning oxirida paydo bo‘lib, ushbu fanning asosiy g‘oyalari va institutlari o‘ziga xos tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tdi.

“Konstitutsiya” atamasi lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, “o‘rnatish”, “belgilash” degan ma’nalarni anglatadi hamda u o‘zining uzoq tarixiga ega. Dastlab “konstitutsiya” iborasi “siyosiy tuzum” ma’nosini anglatib, XVII asrda Fransiyada ushbu atama renta hamda renta shartnomasiga nisbatan ishlatilgan. Keyinchalik “Konstitutsiya” so‘zi o‘zining asl ma’nosiga qaytib, ushbu atama bilan huquqiy tomondan belgilab qo‘yilgan “davlat tuzumi”, deb nomlana boshlagan. Buyuk Fransuz inqilobi arafasida esa “Konstitutsiya” iborasi orqali “davlatning ahvoli” ifodalangan.

O'rta asrlarda Sharqda "Konstitutsiya" iborasining aynan o'zi bevosita ishlatilmagan bo'lsada, lekin XV-XVI asrlarda Amir Temur va Temuriylar davlatining asosiy xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi "Temur tuzuklari" sharqona huquqiy madaniyatga monand konstitutsiyaviy hujjat edi.

Konstitutsiyaviy huquqning paydo bo'lishiga va taraqqiyotiga bir qator konstitutsiyaviy ahamiyatga molik hujjatlar katta ta'sir ko'rsatgan.

Bunday hujjatlar jumlasiga 1215-yilda Angliyada qabul qilingan "Erkinliklarning buyuk Xartiyasi", 1697-yilgi "Xabeas korpus akt" ("Habeas Corpus Act") va boshqa bir qator hujjatlar kiradi. Yuqorida sanab o'tilgan hujjatlar hozirgi kunda ham Buyuk Britaniyada amaldagi konstitutsiyaviy hujjatlardan bo'lib hisoblanadi.

Shunday qilib, konstitutsiyaviy huquq moduli o'ziga xos tarixiy taraqqiyot davomida vujudga kelgan.

Konstitutsiyaviy huquqning shakllanishida bir qancha omillar ta'sir ko'rsatgan. Bunday omillar jumlasiga quyidagilar kiradi.

Birinchidan, dastlabki konstitutsiyaviy ahamiyatga molik hujjatlar. Masalan, AQSHning 1776-yilgi "Mustaqillik deklaratsiyasi" va 1789-yilgi "Inson va fuqaro huquqlari Fransuz Deklaratsiyasi"ni misol qilib ko'rsatish mumkin.

Amerikaning "Mustaqillik Deklaratsiyasi"da ilk bor "Xalq davlat hokimiyatning manbayidir" degan konstitutsiyaviy qoida mustahkamlangan edi. Fransuz Deklaratsiyasining 16-moddasida esa "Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari va hokimiyat vakolatlarini taqsimlash prinsipiga ega bo'lmagan xalq konstitutsiyasiga ega bo'lmaydi", deb ta'kidlangan.

Ikkinchidan, insoniyat huquqiy tafakkurining mahsuli va umuminsoniy huquqiy qadriyat hisoblanadigan huquqiy nazariya va ta'limotlar. Masalan, inson huquqlarining tabiiy ajralmas ekanligi to'g'risidagi ta'limot konstitutsiyaviy huquqning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Tabiiy huquq kontsepsiyasi AQSHning Mustaqillik Deklaratsiyasida hamda Inson va fuqaro huquqlari Fransiya Deklaratsiyasida ilk bor mustahkamlangan edi. Hozirgi kunda inson

huquqlari konstitutsiyaviy huquqning (predmetini) tashkil etuvchi asosiy masalalardan biridir.

Uchinchidan, dunyoda buyuk mutafakkirlarning davlat va huquqqa oid qoldirgan ulkan ilmiy-huquqiy merosi. Bunday olimlardan Fransuz mutafakkiri Shari Lui Monteskeni ko'rsatish mumkin. U o'zining "Qonunlar ruhi" asarida hozirgi zamon konstitutsiyaviy huquqining asosiy tamoyillaridan hokimiyat vakolatlarini taqsimlash prinsipini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab bergan.

Sharqning buyuk qomusiy allomalari Burhoniddin Marg'inoniy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiylar tomonidan bildirilgan davlat va huquqqa oid fikrlar ham Sharqda konstitutsiyaviy ta'limotlarning shakllanishida katta rol o'ynagan.

To'rtinchidan, turli davlatlarning konstitutsiyaviy qonunchiligi va amaliyoti. XVIII-XIX asrlarda Amerika va Evropada qabul qilingan konstitutsiyalar konstitutsiyaviy huquqning mustaqil huquq sohasi sifatida shakllanishida katta rol o'ynagan. Chunki konstitutsiyalar konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbai bo'lib hisoblanadi.

Umuman olganda har bir davlatda konstitutsiyaviy huquqning paydo bo'lishi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Hozirgi zamon konstitutsiyaviy huquqning predmeti esa, XX asrning ikkinchi yarmida o'zining yakuniy shaklini oldi.

Konstitutsiyaviy huquqning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, konstitutsiyaviy-huquqiy normalar yordamida inson, jamiyat va davlat hokimiyatini amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar tartibga solinadi. Konstitutsiyaviy huquq normalari inson, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soladi va ta'minlaydi. Bunday ustuvor yo'nalishlarni va oliy qadriyatlarni aniqlaydi va konstitutsiyaviy amaliyotni belgilab beradi. Bu oliy qadriyatlarga konstitutsiyaviy institutlar mos bo'lishi kerak.

Konstitutsiyaviy institutlar esa o'z navbatida jamiyat va davlat tuzilishining prinsiplarini, davlat hokimiyati organlari tuzilishi va tizimini, davlat hokimiyati tashkil etilishi va nazorat qilinishini o'zida aks ettiradi.

Konstitutsiyaviy huquqning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, u, avvalombor, ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni tartibga soladi. Ana shunday munosabatlar inson, jamiyat va davlat o'rtasida kelib chiqadi.

Konstitutsiyaviy huquq normalari:

birinchidan, qonunchilik doirasida siyosiy munosabatlarning eng muhim qismini tartibga soladi;

ikkinchidan, ijtimoiy munosabatlarni muayyan tomonlarga yo'naltiriladi, ya'ni konstitutsiyaviy huquqning norma va prinsiplari ijtimoiy munosabatlar taraqqiyotini belgilab beradi.

Demak, Konstitutsiyaviy huquq o'ziga xos predmetga ega. Uning predmetini, asosan, ijtimoiy-siyosiy munosabatlar tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquqi tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquqi shaxs, jamiyat va davlat o'rtasida vujudga keladigan va davlat hokimiyatini amalga oshirish jarayonida paydo bo'ladigan, inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan munosabatlarni tartibga soluvchi konstitutsiyaviy huquqiy normalar tizimi (yig'indisi)dir.

Konstitutsiyaviy huquq - mustaqil huquq sohasi bo'lib, u milliy huquqiy tizimning o'zagi, yadrosini tashkil etadi.

Konstitutsiyaviy huquq - muayyan konstitutsiyaviy-huquqiy normalar tizimi (yig'indisi)dan iborat.

Shunday qilib, Konstitutsiyaviy huquq *predmeti* uchta katta ijtimoiy munosabatlar guruhidan iborat.

Konstitutsiyaviy huquq:

birinchidan: konstitutsiyaviy tizimni tashkil etish, ta'minlash va himoya qilish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni;

ikkinchidan: insonlarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini tartibga solish, himoya qilish, qo'riqlash va kafolatlash bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni;

uchinchidan: “Shaxs-jamiyat-davlat” o‘rtasidagi eng muhim munosabatlarni tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquqni o‘rganishda bilish nazariyasining quyidagi metodlari keng qo‘llaniladi.

- tarixiy uslub;
- qiyosiy uslub;
- mantiqiy uslub;
- tizimli uslub;
- sotsiologik uslub;
- matematik uslub.

Konstitutsiyaviy huquqni o‘rganishda qo‘llaniladigan uslublar yig‘indisi ushbu modulning metodologiyasini tashkil etadi.

Har bir davlat o‘zining alohida Konstitutsiyasiga ega. Shu bilan birga, barcha mamlakatlarning konstitutsiyaviy huquqiga xos bir qator umumiy jihatlar mavjud.

Konstitutsiyaviy huquq tarkiban uch elementdan tashkil topgan: birinchidan, konstitutsiyaviy-huquqiy normalar; ikkinchidan, konstitutsiyaviy-huquqiy prinsiplar; uchinchidan, konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar;

Konstitutsiyaviy huquqning tizimi mamlakatimizning 1992-yilgi Konstitutsiyasi tuzilishidan kelib chiqadi. Shunga asosan, Konstitutsiyaviy huquqning tizimini ko‘rsatish mumkin:

Konstitutsiyaviy tuzumning asoslari.

Inson va fuqarolarining asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari.

Jamiyat va shaxs munosabatlarining konstitutsiyaviy asoslari.

Ma‘muriy-hududiy va davlat tuzilishining konstitutsiyaviy asoslari.

Davlat hokimiyatining tashkil etilishining konstitutsiyaviy asoslari.

Konstitutsiyaviy huquq milliy huquqiy tizimning eng muhim sohasi bo‘lib hisoblanadi. Bu huquq sohasida umumiy huquqqa tegishli bo‘lgan belgilar bilan bir qatorda, ushbu huquq sohasini boshqa huquq sohalaridan ajratib turuvchi o‘ziga xos xususiyatlar ham mavjud.

Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar deb, Konstitutsiyaviy huquqning predmetini tashkil qiluvchi muayyan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalarga aytiladi va ular barcha normalarga tegishli bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Boshqa huquq normalari singari, ular ham davlat nomidan chiqariladi, umummajburiy qoidalarni o'rnatadi, davlat tomonidan himoya qilinadi, ularning bajarilishi ta'minlanadi va kafolatlanadi.

Konstitutsiyaviy huquq - davlat hokimiyati tashkil etilishini mustahkamlovchi, jamiyatning bugungi kuni va kelajagini belgilovchi, jamiyat va shaxs munosabatlarini tartibga soluvchi inson va fuqarolarning huquqlarini hamda davlatning ma'muriy-hududiy tuzulishini belgilovchi davlat organlari tizimi va ular faoliyatining eng muhim jihatlarini mustahkamlovchi huquqiy normalar yig'indisidir.

Konstitutsiyaviy huquq predmetini tashkil etuvchi ijtimoiy munosabatlar, boshqa huquq sohalari tomonidan tartibga solinadigan huquqiy munosabatlardan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy munosabatlarni tartibga solish qoidalari bilan tubdan farq qiladi.

O'zbekiston Konstitutsiyasi konstitutsiyaviy huquqning predmetiga aloqador bo'lgan hamma ijtimoiy munosabatlarni umumlashtiruvchi yagona manba bo'lib hisoblanadi.

Konstitutsiya normalari eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Boshqa huquq manbalarida ifodalangan normalar esa Konstitutsiya normalarini rivojlantirishga va hayotga tatbiq etishga qaratilgan bo'ladi.

O'zbekiston Konstitutsiyasida davlatning ijtimoiy tuzum asoslari, siyosiy tizimi, iqtisodiy negizi, tashqi siyosatining konstitutsiyaviy prinsiplari o'z ifodasini topgan. Unda fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini belgilovchi normalar aks ettirilgan.

Konstitutsiya normalari davlat hokimiyati organlarini tashkil etish va ularning faoliyat prinsiplarini mustahkamlaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida saylov tizimiga aloqador bo'lgan asosiy normalar ifodalangan. Shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati asoslari, sud hokimiyati organlari, prokuratura

organlariga aloqador normalar ham aks ettirilgan. Konstitutsiyaviy huquqning manbalari qatoriga davlat-huquqiy normalari aks ettirilgan qonunlar ham kiradi. Masalan, “O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida”gi qonuni va boshqa qonunlar.

Konstitutsiyaviy huquqning manbalaridan bo‘lib, vakillik organlari tomonidan qabul qilinadigan ish yuritish tartiblari; yo‘riqnomalar, reglamentlar ham manba bo‘lib hisoblanadi.

Vakillik organlari tomonidan qabul qilingan qarorlar ham Konstitutsiyaviy huquq manbai bo‘ladi. Shuningdek, Konstitutsiyaviy huquq manbalari qatoriga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan davlat-huquqiy xarakteriga ega bo‘lgan farmonlari, qarorlari, farmoyishlari hamda Vazirlar Mahkamasining qaror va farmoyishlari kiradi.

O‘zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan tuzgan va tuziladigan shartnomalari bitimlari ham konstitutsiyaviy huquq manbasini tashkil qiladi.

Va nihoyat, konstitutsiyaviy huquq manbalaridan bo‘lib, mahalliy vakillik organlarining ba’zi bir normativ aktlari ham hisoblanadi. Masalan, “Xalq deputatlari Kengashlarining doimiy komissiyalari to‘g‘risida”gi Nizomlari, Kengashining “Ish yuritish tartiblari” (reglamentlari), hokimlarning qabul qilgan huquqiy aktlari va ular to‘g‘risidagi qonunda belgilangan vakolatlarini amalga oshirish tartib qoidalari va boshqa davlat organlarining faoliyat prinsiplari kiradi.

Konstitutsiyaviy huquq fanining asosiy manbasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning asarlari, risolalari, nutqlarini alohida ta’kidlash lozim. Uning asarlarida Konstitutsiyaviy huquq fanining predmetiga aloqador bo‘lgan davlat suvereniteti, xalq hokimiyatchiligi, inson huquqlari va erkinliklari, Konstitutsiyaning mohiyati va vazifalari to‘g‘risidagi ilmiy-nazariy g‘oyalari muhim o‘rin egallagan.

Biroq, davlat organlari chiqargan har qanday hujjat ham konstitutsiyaviy huquq manbai hisoblanmaydi. Uning asosiy manbai bo‘lib, faqat O‘zbekiston Respublikasining davlat tuzilishini, konstitutsiyaviy hokimiyatini amalga oshirish

va tashkil etish jarayonida vujudga keladigan hamda O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqiy holatini ifoda etadigan hujjatlar hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy huquq manbalarining tasnifi quyidagilardan iborat:

- Konstitutsiyaviy huquqning bosh manbai bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hisoblanadi.

- O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqiy normalarini belgilaydigan qonunlari (Oliy Majlis Qonunchilik palatasi, Oliy Majlis Senati to‘g‘risidagi konstitutsiyaviy qonunlar, Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risidagi, fuqarolik to‘g‘risidagi qonun, saylov kodeksi va shu kabilar).

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, farmoyishlari va qarorlari.

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaror va boshqa hujjatlari.

- Mahalliy davlat hokimiyati organlarining o‘z vakolatlari doirasida umumiy qoidalarni o‘z ichiga olgan, o‘sha hududda kuchga ega bo‘lgan hujjatlari kiradi.

Shuningdek, O‘zbekistondagi huquqshunos olimlarning ilmiy asarlari, darslik va o‘quv qo‘llanmalari fanning manbalarini tashkil etadi.

2-§. Konstitutsiya tushunchasi va mohiyati.

Konstitutsiya — jamiyat taraqqiyotining ma’lum bosqichida vujudga kelgan huquqiy hujjat. U dastlab faqat davlat tuzumini, hokimiyat tashkil etish prinsiplarini belgilagan bo‘lsa, keyinchalik inson huquq va erkinliklari va burchlarini hamda ularning kafolatlarini, davlat organlari va fuqarolarning o‘zaro munosabatini mustahkamlashni ko‘zda tutdi. Konstitutsiya davlat funksiyalari doirasini aniqlab, uning jamiyat a’zolari bilan munosabatini belgilaydi.

“Konstitutsiya” tushunchasi qadimda paydo bo‘lgan, turli davrlarda Konstitutsiyaga juda ko‘p ta’riflar berilgan, ulardan bir necha misollar keltiramiz.

Birinchi ta’rif: Fransuz davlatshunos olimi J.Byurdoning Konstitutsiyaga shunday ta’rif beradi: “Konstitutsiya – siyosiy hokimiyatlarni tayinlash, tashkil etish va faoliyat ko‘rsatishga oid qoidalar yig‘indisidir”.

Ikkinchi ta'rifda esa ushbu (yuqoridagi) ta'rifga amerikalik olim K.Berd "Fuqarolar erkinliklari" tushunchasini qo'shadi.

Uchinchi ta'rif sifatida Nigeriyalik konstitutsiyashunos B.Nvabuezening ta'rifini berashimiz mumkin: "Konstitutsiya - bu qonun kuchiga ega bo'lgan formal hujjat bo'lib, uning yordamida jamiyat o'z-o'zini boshqaradi hamda o'zining turli idoralari bilan shuningdek, bu idoralarning fuqarolar bilan munosabatlarini o'rnatadi".

Ko'pchilik hollarda konstitutsiyaga u tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar predmetiga qarab tushuncha beriladi.

Shu ma'noda, Konstitutsiya - davlatning Asosiy Qonuni bo'lib, davlat hokimiyatini tashkil etishni va hokimiyat, jamiyat va shaxsning o'zaro munosabatlarini tartibga soladi.

XVII asr oxiri va XVIII asr davomida ijtimoiy munosabatlar doirasi, mazmuni juda o'zgardi. Insonlar ongi o'zgarishi, ilmiy texnik rivojlanish hayotga o'zgacha qarashga olib keldi². Ularning xohishi, istagi kengayib bordi, jamiyatning boshqa tuzilmalari, birinchi navbatda, davlatdan o'zlari uchun qulaylik, erkinlik talab qila boshladi. O'zlariga nisbatan davlatdan avvalgidan ko'ra, boshqacha munosabat kuta boshladi. Davlat shaxs ustidan emas, shaxs davlat ustidan nazorat qilishi zarurligini anglashdi. Shular asosida davlatning cheksiz hokimiyatini chegaralash vositasi sifatida Konstitutsiya vujudga keldi. Konstitutsiya normalari davlatni xalq manfaatiga, irodasiga mos keluvchi qoidalarga bo'ysundirish quroli bo'ldi. Konstitutsiya har qanday hukmron kuchni, u davlat bo'ladimi, uning boshlig'imi, uning vakolatini cheklovchi, hokimiyat bilan erkinlikning mutanosibligini ta'minlovchi hujjat sifatida vujudga keldi.

Konstitutsiya tushunchasini ochib berishda uning mohiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Turli mamlakatlardan turli huquqiy oqimlar vakillari Konstitutsiya mohiyatini turlicha ta'riflaydilar. Masalan, tabiiy huquq maktabi vakillari

² Venter, Francois. "Globalization of Constitutional Law through Comparative Constitution-Making." *Verfassung Und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, vol. 41, no. 1, 2008. – P.16-17.

Konstitutsiya - xalq (millat) ning umumiy irodasini ifodalovchi o'ziga xos ijtimoiy shartnomadir deyilar. Normativ huquq nazariyasi vakillari esa Konstitutsiya bu oliy huquqiy normaning ifoda bo'lishidir deb tushunadilar. Marksizm-leninizm Konstitutsiyani sinfiy kurashning mahsuli sifatida baholaydi. Bizning fikrimizcha, Konstitutsiya - umuminsoniy huquqiy qadriyatlarni eng umumlashgan innikosidir.

Turli mamlakatlardagi konstitutsiyalarni turli mezonlarga (kriteriyalarga) asoslanib, har xil guruhlarga (turlarga) bo'lish mumkin.

Birinchi, konstitutsiyalarni ularning mohiyatiga ko'ra quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

- Yuridik Konstitutsiya (formal) - davlatning Asosiy Qonuni.
- Ijtimoiy (sotsial) Konstitutsiya (amaliy) - amaldagi real ijtimoiy munosabatlar tartibga solinadi.

Tirik Konstitutsiya - AQSh Oliy Sudi bu - Konstitutsiyani o'zgarayotgan ijtimoiy mezonlarga moslab kelmoqda.

- Fiktiv (soxta) Konstitutsiya - SSSRning 1936-yilgi Konstitutsiyasi.
- Moddiy Konstitutsiya - konstitutsiyaviy tuzum va inson huquqlarini tartibga soluvchi qonundir.

•Formal Konstitutsiya - Asosiy Qonun bo'lib, alohida tartibda qabul qilinadi va oliy yuridik kuchga ega.

Ikkinchi, konstitutsiyalarni shakliga ko'ra quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

- Yozma konstitutsiyalar.
- Og'zaki (yozilmagan) konstitutsiyalar - Yangi Zelandiya, Butan kabi davlatlar Konstitutsiyalari.
- Yaxlit konstitutsiyalar - Konstitutsiya matni yaxlit bo'lib, bir vaqtda qabul qilinadi. Masalan, O'zbekiston, Rossiya, Braziliya Konstitutsiyalari yaxlit Konstitutsiyalarga misol bo'la oladi.

•Yaxlit bo'lmagan (noyaxlit) konstitutsiyalar - bunday Konstitutsiyalar turli vaqtda qabul qilingan qonunlardan iborat bo'ladi. Masalan, Shvetsiya, Finlandiya, Isroil konstitutsiyalari.

•Yumshoq konstitutsiyalar - bunday Konstitutsiyalar oddiy qonunlar kabi o'zgartiriladi.

•Qattiq konstitutsiyalar - alohida murakkab tartibda o'zgartiriladi. Masalan, AQSh, Rossiya, O'zbekiston konstitutsiyalari.

•Doimiy konstitutsiyalar. Aksariyat konstitutsiyalar doimiydir.

•Vaqtinchalik (muvaqqat) konstitutsiyalar - Iroqda 1970-yil Birlashgan Arab Amirligida 1971-yildan beri harakatda bo'lgan konstitutsiyalar.

Uchinchidan, konstitutsiyalarni ularning ijtimoiy mazmuniga qarab ham bir necha turga bo'lish mumkin. Hozirgi kunda dunyoda 300 dan ortiq Konstitutsiya bor (federativ davlatlar sub'ektlarining Konstitutsiyalari bilan birga). Bu Konstitutsiyalar turli tarixiy davrda qabul qilingan bo'lib, har xil ijtimoiy mazmunga ega.

•G'arb mamlakatlari Konstitutsiyalari.

•Rivojlanayotgan mamlakatlar Konstitutsiyalari.

•O'tish davri mamlakatlari Konstitutsiyalari.

•Teokratik davlatlar Konstitutsiyalari.

Konstitutsiyalarni quyidagi turlarga ham bo'lish mumkin:

•Demokratik Konstitutsiyalar.

•Avtoritar Konstitutsiyalar.

•Totalitar Konstitutsiyalar.

Konstitutsiyaviy huquq fanida Konstitutsiya tushunchasi ikki xil ma'noga ega, deb qaraladi. Shu ma'noda *formal* va *moddiy* Konstitutsiya farqlanadi.

Hozirgi zamon konstitutsiyaviy huquq fanida formal Konstitutsiya deganda, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga nisbatan yuqori yuridik kuchga ega bo'lgan, qabul qilinishi va o'zgartirishi alohida tartibda amalga oshiriladigan qonun tushuniladi.

Moddiy Konstitutsiya deganda esa davlat hokimiyatini tashkil etishni tartibga soluvchi normalar yig'indisi tushuniladi. Bunday asosiy narsa tartibga solish predmeti va ijtimoiy munosabatlarning mazmunidir.

Fransuz olimi F.Ardan: “Konstitutsiya — davlat hokimiyatining sinonimidir. Shuning uchun, hatto yozma hujjat bo‘lmaganda ham davlat o‘z Konstitutsiyasiga ham ega bo‘ladi. Agar davlat yozma hujjatga ega bo‘lganda ham Konstitutsiyani o‘zida aks ettirmaydi”, - deb yozgan edi.

Zamonaviy konstitutsiyaviy huquq fanida moddiy yoki amaliy Konstitutsiya deganda, davlat hokimiyatini hayotdagi amalga oshirilishi tushiniladi.

Moddiy Konstitutsiya - real harakatdagi amaliy Konstitutsiyadir.

Formal yoki yuridik Konstitutsiya - davlatning asosiy qonunidir. Yuridik Konstitutsiya davlat hokimiyatini tashkil etish va shaxsni huquqiy maqomini belgilash asoslarini mustahkamlaydi.

Konstitutsiya eng muhim yuridik hujjat, oliy normativ — huquqiy akt sifatida quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi.

Konstitutsiya davlatning Asosiy Qonunidir.

Konstitutsiya - oliy yuridik kuchga ega.

Konstitutsiya alohida tartibda qabul qilinadi va o‘zgartiriladi.

Konstitutsiya - eng muhim siyosiy hujjat.

Konstitutsiya - eng muhim mafkuraviy hujjat.

Konstitutsiya - eng muhim yuridik hujjat.

Konstitutsiya milliy huquqiy tizimning o‘zagini (yadrosini) tashkil etadi.

Konstitutsiya - huquqiy tarbiya va huquqiy madaniyatning asosi.

Konstitutsiyalarning yuridik mazmuni uning tarkibini tashkil etuvchi normalarda ifodalanib, ushbu konstitutsiyaviy normalar shaxs, jamiyat va davlat uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yuridik mazmunini quyidagi konstitutsiyaviy normalar tashkil etadi:

qonun chiqaruvchi; ijroiya; sud organlari faoliyatining konstitutsiyaviy asoslarini yaratuvchi; inson huquqlari va erkinliklarini tartibga soluvchi normalar; fuqarolik jamiyati asoslarini tashkil etuvchi; tashqi siyosat asoslarini tashkil qiluvchi; moliya, mudofaa, xavfsizlik masalalarini tashkil etuvchi; Bugungi kunga kelib, Konstitutsiyalarning konstitutsiyaviy tartibga solish predmeti doirasining

kengayib borishi esa, hozirgi zamon Konstitutsiyalariga xos alohida xususiyat sifatida e'tirof etiladi.

Konstitutsiya ijtimoiy hayotning barcha sohalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sohalariga qarab Konstitutsiyaning quyidagi turli funksiyalarini ko'rsatish mumkin.

- Yuridik funksiyalari - huquqning asosiy manbayi.

- Siyosiy funksiyalari davlat hokimiyati tashkil etilishining asoslarini o'rnatadi.

- Mafkuraviy funksiyalari jinoyatning eng asosiy ma'naviy-g'oyaviy qadriyatlarini mustahkamlaydi.

Ko'pchilik Konstitutsiyalar muqaddima (preambula), asosiy normativ qism va yakunlovchi qismlardan iborat bo'ladi.

Muqaddima qismida jamiyat va davlat taraqqiyotining asosiy bosqichlari hamda rivojlanish istiqbollari ko'rsatib beriladi.

Asosiy qism bo'lim, bob va moddalardan tashkil topadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddima, olti bo'lim, 26 bob va 128 moddadan iborat.

Yakunlovchi qism esa davlat hokimiyatining davomiyligini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi.

Ayrim Konstitutsiyalarda ularga kiritilgan qo'shimchalar hajmi juda katta bo'ladi. Ba'zi konstitutsiyalarda esa ilovalar ham bo'ladi.

Konstitutsiya loyihalari turli davlatlarda turlicha tayyorlanadi. Konstitutsiya loyihalarini tayyorlashning quyidagi usullarini ko'rsatish mumkin:

- Loyiha maxsus konstitutsiyaviy komissiya tomonidan tayyorlanadi.

- Loyihalar siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalari tomonidan taqdim etiladi.

- Loyiha parlament yoki hukumat tomonidan tayyorlanadi. Masalan, Fransiyaning sobiq Prezidenti De Goll Fransiyaning 1958-yilgi Konstitutsiyani tayyorlashda faol ishtirok etgan .

•Loyihani tayyorlashda sobiq mustamlaka qiluvchi mamlakatlar faol ishtirok etadi. Masalan, Buyuk Britaniya o'zining sobiq mustamlaka davlatlarida ularning Konstitutsiyalarini tayyorlashda qatnashgan.

•Loyiha Konstitutsiyaviy ta'sis majlisi tomonidan tayyorlanadi. Bunga Italiya (1947-yilgi), Braziliya (1988-yilgi), Rossiya (1993-yilgi) Konstitutsiyalari misol bo'la oladi.

Konstitutsiyani qabul qilishning quyidagi usullarini ko'rsatish mumkin:

•Ta'sis (konstitutsiyaviy) majlis tomonidan. Braziliya (1988), Portugaliya (1976), Bolgariya (1991), Ruminiya (1991) Konstitutsiyalari shu usul bilan qabul qilingan.

•Amaldagi parlament tomonidan - O'zbekiston (1992) Xitoy (1992), Tanzaniya (1977) Konstitutsiyalari misolida.

•Referendum yo'li bilan - Rossiya (1993), Fransiya (1958), Qozog'iston (1995), Kuba (1976), CHili (1980) kabi davlat konstitutsiyalari referendum yo'li bilan qabul qilingan.

Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda Konstitutsiyalar hadya etish yo'li bilan ham qabul qilinadi. Hadya etishning 3 yo'li mavjud:

•Mutlaq monarxiya sharoitida Konstitutsiyani o'z xalqiga podsho, qirol, sulton, monarx hadya qiladi. Buni Nepal (1962), Saudiya Arabistoni (1992) Konstitutsiyalari misolida ko'rishimiz mumkin.

•Metropoliya mustamlakachi davlat o'z mustamlakasiga Konstitutsiya hadya qiladi va uning mustaqil davlatligini tan oladi. Buyuk Britaniya 1979-yil Zimbabvega Konstitutsiya hadya qilgan.

•Harbiy yoki revolyutsion Kengash Konstitutsiyani hadya qiladi. Masalan, Misr, Suriya, Iroq, Afg'oniston Konstitutsiyalari shu tarzda qabul qilingan.

Konstitutsiyaviy nazorat - davlat hokimiyati organlari faoliyati va normativ-huquqiy hujjatlari Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish iborat faoliyatdir.

Konstitutsiyaviy nazorat ob'ektlari qatoriga davlatning ichki qonunlari, hali kuchga kirmagan xalqaro shartnomalari, ijroiya hokimiyatning hujjatlari, mahalliy

o‘z-o‘zini boshqarish aktlari, ayrim hollarda jamoat birlashmalarining aktlari kiradi.

Konstitutsiyaviy nazorat ob’ektlari turli davlatlarda turlichadir.

Konstitutsiyaviy nazorat o‘z mohiyatiga ko‘ra, birinchidan, dastlabki, ya’ni normativ-huquqiy hujjatning kuchga kirguniga qadar tekshirilishi va ikkinchidan, keyingi, ya’ni normativ-huquqiy hujjatning kuchga kirganidan so‘ng tekshirilishidan iborat.

Huquqiy oqibatlarga ko‘ra, konstitutsiyaviy nazorat qaror qiluvchi va tavsiyaviy nazoratga bo‘linadi. Qaror qiluvchi konstitutsiyaviy nazoratda konstitutsiyaviy, deb topilgan normativ-huquqiy hujjat o‘zining yuridik kuchini yo‘qotadi. Tavsiyaviy konstitutsiyaviy nazoratda, esa shu me‘yoriy huquqiy hujjatni qabul qilgan organga uni bekor qilish tavsiya etiladi.

Majburiyligi darajasiga ko‘ra, konstitutsiyaviy nazorat majburiy va fakultativ turlarga bo‘linadi. Majburiy konstitutsiyaviy nazorat qonun talabiga muvofiq amalga oshiriladi. Fakultativ-konstitutsiyaviy nazorat esa, vakolati bo‘lmagan sub’ekt tashabbusi bilan o‘tkaziladi.

3-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ishlab chiqilishi va qabul qilinishi.

Har bir mamlakatning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi ijtimoiy munosabatlarni to‘g‘ri tartibga solish alohida muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy munosabatlar xilma-xil bo‘lib, ularning tizimida salmoqli o‘rinni huquq bilan tartibga soluvchi huquqiy munosabatlar tashkil etadi.

O‘zbekiston sobiq Ittifoq tarkibidan chiqib, mustaqillikka erishgach, o‘z davlatchiligini tashkil qilish zarurati tug‘ildi. Bu davlat qanday bo‘lishi, unda fuqarolar nimaga ega bo‘lishi, shaxs bilan fuqaro munosabatining qanday bo‘lishi haqidagi masalalarni hal qilishni kun tartibiga chiqardi. Bularni, avvalo, huquqiy jihatdan to‘g‘ri hal qilish zarur edi. Bu esa ma’lum huquqiy hujjat bo‘lishini taqozo etdi. Dunyo davlatchilik tarixida bu masalalar Konstitutsiya qabul qilish bilan hal qilib kelingan. 1978-yilda O‘zbekistonda qabul qilingan Konstitutsiya mazmun

mohiyati, masalalarni hal qilishi nuqtayi nazaridan endi mutlaqo yaroqsiz bo‘lib qoldi.

1991-yil 31-avgustda O‘zbekistonning mustaqilligi e‘lon qilinib, 1-sentabr — Mustaqillik kuni deb belgilanar ekan, «O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida»gi Qonun O‘zbekistonning mustaqilligini huquqiy jihatdan mustahkamladi. Bu mustaqil O‘zbekistonning dastlabki Konstitutsiyaviy hujjati hisoblanadi. Unda O‘zbekiston mustaqil demokratik davlat ekanligi belgilanib, demokratik davlatga xos xususiyatlar, tamoyillar o‘z ifodasini topdi.

O‘zbekiston Konstitutsiyasining qabul qilinishi sabablarini ko‘radigan bo‘lsak, uni ikkiga bo‘lish mumkin. Birinchi, bu bosh sabab — O‘zbekistonning mustaqil davlat bo‘lishi. Ikkinchi, ana shu sababdan kelib chiqadigan boshqa masalalar, ya‘ni yangi ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi, unda shaxs manfaatining ustunligi, ana shunga mos ravishda shaxsning huquqiy holatini, davlat hokimiyati tuzulmalarining huquqiy holatini belgilash zarurligi hisoblanadi.

O‘zbekistonning mustaqilligi — uning jahon hamjamiyatida tutadigan o‘rniga bevosita ta‘sir qildi, natijada, O‘zbekistonning dunyodagi boshqa davlatlar bilan munosabatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etdi.

Hozirgi mamlakatlar taraqqiyoti ko‘p jihatdan mamlakatda inson huquqlarining qay darajada ta‘minlanganiga bog‘liq. Bunda xalqaro huquq qoidalarining mamlakat miqyosida amal qilishi muhim masala bo‘lib, uni amaliyotga joriy qilish mexanizmlaridan biri xalqaro hujjat qoidalarini Konstitutsiyaviy normalarga singdirishdir. Bu masala ham O‘zbekistonda Konstitutsiya qabul qilishga sabab bo‘ldi.

O‘zbekistonda yangi Konstitutsiya qabul qilish jarayoni, mustaqillikdan avval boshlandi. Konstitutsiya yaratish g‘oyasi 1990-yil 20-iyunda Oliy Kengash tomonidan qabul qilingan «Mustaqillik deklaratsiyasi» bilan bog‘liq. Ana shu hujjatda yangi Konstitutsiya tayyorlanishi haqida xulosa mavjud. Va shu asosda Oliy Kengash sessiyasida birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov boshchiligida 64 kishidan iborat Konstitutsiya loyihasini tayyorlovchi komissiya tuzildi.

Komissiya tarkibi vakolatli bo'lib, unga deputatlar, barcha hududiy tuzilmalardan, davlat va jamoat tashkilotlaridan, korxonalar va xo'jaliklardan vakillar, huquqshunoslar, olimlar va boshqa mutaxassislar vakillari kiritildi. Keyinchalik uning tarkibiga o'zgartirish kiritilib, u yanada kuchaytirildi.

Komissiya o'zining birinchi majlisini birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov boshchiligida 1991-yil 12-aprelda o'tkazdi. Vaziyat va olib borilayotgan ishlar tahlil qilinib, loyihani ishlab chiqish jarayonini kuchaytirish, shu jarayon bilan bog'liq barcha ishlarni muvofiqlashtirib borish uchun Konstitutsiya komissiyasi a'zolari va etakchi olim, mutaxassislardan iborat 32 kishi tarkibida ishchi guruhi tashkil qilindi.

Shuningdek, Konstitutsiya loyihasida mo'ljallangan 6 bo'limni tayyorlash uchun 6 ta maxsus kichik guruh tashkil qilindi, ularning tarkibiga 50 nafar huquqshunos, mutaxassis kiritildi.

Komissiya va barcha guruhlar ishining samarali bo'lishi uchun komissiya raisi ular oldiga quyidagi aniq vazifalarni qo'ydi:

- birinchi, Konstitutsiyaviy rivojlanishning jahon tajribasini sinchiklab o'rganib chiqish;
- ikkinchi, boshqa mamlakatlarning inson huquqlari borasida, demokratiya va qonunchilik sohasida qo'lga kiritgan yutuqlarini hisobga olish;
- uchinchi, keng xalq ommasi diliga yaqin va tushunarli siyosiy yuridik hujjat yaratish.

Agar shu uch topshiriqqa sinchiklab nazar tashlasak, ularda inson huquqlari va manfaatining ustuvorligi asosida Konstitutsiya yaratilishi maqsad qilib qo'yilganligini ko'ramiz. Shu maqsadda xorijiy mamlakatlar tajribasi o'rganildi, e'tiborga olindi, demokratiya masalalarini hal qilish vazifasi Konstitutsiyamizning mazmun-mohiyatini belgilashda bosh omil bo'ldi.

Konstitutsiya loyihasi ishlab chiqilar ekan, ana shu vazifalar to'la bajarilishi bilan, Konstitutsiya normalariga, qoidalariga, xalqimiz davlatchiligining an'analari singdirildi, shu tufayli xalq diliga yaqin va hamma tushunadigan hujjat yaratish mumkin bo'ldi.

Jahon qonunchilik tajribasi o'rganilishi bilan bir qatorda, milliy qonunchiligimiz, uning asosi bo'lgan bobokalonlarimiz ta'limoti, jumladan, «Temur tuzuklari» yanada sinchiklab o'rganildi va loyihada foydalanildi. Bularning hammasi Konstitutsiya yaratilganda kuchli zaminga tayanilganligini ko'rsatdi.

Konstitutsiya yaratilishida muqobil Konstitutsiya loyihalari tayyorlanganligi, qiyoslash va chuqur o'rganish asosida, ularning eng ma'quli tanlab olinib, takomillashtirilib, u asosida yagona loyiha tayyorlanganligi to'g'ri yo'ldan borishga sabab bo'ldi.

Konstitutsiya loyihasining dastlabki varianti 1991-yil noyabrda 158-moddadan iborat loyiha tayyorlanib, uning ustida 1992-yil bahorigacha juda katta ish olib borildi. Loyiha tayyorlash davrida O'zbekiston hayotida olamshumul voqea sodir bo'ldi — u mustaqillikka erishdi. Konstitutsiya mazmun mohiyatiga mamlakatimizning mustaqillikka erishishi katta ta'sir qildi. Loyihaning birinchi varianti guruhlarda takomillashtirilib, 1992-yil boshida 149-moddadan iborat loyihaning ikkinchi varianti tayyorlandi. Navbatdagi komissiya yig'ilishida qilingan ishlar muhokama qilindi va vazifalar belgilandi. Komissiya qilingan ishlarni o'rganib chiqib, unga baho berib, ishni tashkil etishni yanada yaxshilash maqsadida 25 kishidan iborat tarkibda yangi ishchi guruhi tuzdi va uning zimmasiga yanada aniqroq vazifalarni qo'ydi.

Bu vazifalar:

- xorijiy mamlakatlarda huquqiy demokratik davlat qurish tajribasini o'rganib, umumlashtirib, uning huquqiy jihatlarini Konstitutsiya loyihasini ishlashda hisobga olish;

- O'zbekistonning demografik va ijtimoiy-siyosiy turmush tarzini, taraqqiyoti tajribasini, deputatlarning, turli ijtimoiy guruhlarning, milliy-madaniy markazlarning mulohazalari va takliflarini o'rganish va natijalardan loyiha ishlashda foydalanish;

- Konstitutsiyaviy komissiya a'zolaridan tushgan takliflarni ko'rib chiqish va loyihaga ular asosida o'zgartirishlar kiritish.

Ana shu vazifalarni bajarish asosida 1992-yil sentabr oyining oxirida ancha takomillashgan loyiha vujudga keldi va 26-sentabrdagi komissiya qarori bilan loyiha umumxalq muhokamasi uchun ommaviy axborot vositalarida e'lon qilindi va bu bilan loyiha tayyorlash yangi bosqichga kirdi.

1992-yil 26-sentabrda muhokamaga qo'yilgan loyiha yuzasidan tushgan taklif va istaklar o'rganilib, inobatga olinib, loyihaga o'zgartirishlar kiritilib, yangi tahrirda 21-noyabrda yana muhokama uchun e'lon qilindi. Konstitutsiya ishlab chiqish va qabul qilishga O'zbekistonning o'ziga xos yondashuvi, aytish mumkinki, Konstitutsiya qabul qilish jahon tajribasiga O'zbekistonning qo'shgan hissasi bo'ldi. Chunki aksariyat hollarda loyiha bir marta muhokama qilinadi.

Hech ikkilanmay aytish mumkinki, muhokama haqiqiy — demokratik, erkin va oshkora o'tdi. Ommaviy axborot vositalari har qanday fikrni to'siqsiz, o'zgarishsiz e'lon qildi. Televidenie va radioda muntazam, to'g'ridan to'g'ri muhokamaga bag'ishlangan ko'rsatuv va eshittirishlar tashkil qilindi. Hech kim fikrlari uchun hech qanday quvg'inga, taziqqa uchramadi. Shu davrda o'zini muxolif sanovchi guruh va shaxslarga ham o'z fikrlarini erkin bildirish imkoni berildi. Konstitutsiyaning umumxalq muhokamasida 6 mingdan ortiq taklif-mulohazalar bildirildi.

Loyihadagi 127 moddadan 60 tasiga tuzatish va o'zgartirishlar kiritildi. Dastlabki matndan 4 modda chiqarib tashlandi va, o'z navbatida, yangi moddalar kiritildi. Oliy Kengash sessiyasida ham loyiha keng muhokama qilinib, deputatlar tomonidan 80 ga yaqin o'zgartirish, qo'shimcha va aniqliklar kiritildi. Amaldagi Konstitutsiyamiz xalq ijodi, huquqiy ongi va madaniyati, donoligi, tafakkuri mahsulidir. Konstitutsiyaning asosiy ijodkori, o'z egasi xalqdir.

Jahon tajribasida Konstitutsiya qabul qilishning ikki demokratik usuli mavjud. Birinchisi, tayyorlangan Konstitutsiya loyihasi referendum (umumxalq ovozi)ga qo'yilib, xalq tomonidan qabul qilinadi (Rossiya, Qozog'iston Konstitutsiyalari shunday yo'l bilan qabul qilingan). Ikkinchi usulda Konstitutsiya davlatning Oliy vakillik organi (qonunchilik organi — parlament) tomonidan qabul qilinadi.

Bizda ana shu ikkinchi usul tanlanib, Konstitutsiyamiz O‘zbekiston Oliy Kengashida qabul qilindi. Oliy Kengash deputatlari - xalq vakillari bo‘lganligi uchun bu tartibda Konstitutsiya qabul qilish ham demokratik bo‘lib, xalqning hech qanday manfaati buzilmaydi.

Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni bo‘lgani uchun hamma mamlakatlarning Konstitutsiyalarida umumiylik, o‘xshashlik mavjud bo‘lishi tabiiy holdir. Shu bilan birgalikda, har bir mamlakat Konstitutsiyasida farqlar, o‘ziga xos xususiyatlar, albatta, bo‘ladi. Bundan tashqari, bir mamlakatning o‘zida turli davrlarda qabul qilingan Konstitutsiyalarda ham katta farqlar mavjud.

Amaldagi Konstitutsiyamizning mazmun-mohiyati, ahamiyatini yaxshi anglashimiz uchun, albatta, O‘zbekiston hududida avval amal qilgan Konstitutsiyalardan bu Konstitutsiyamizning farqini bilish zarur. Bu farqni, eng avvalo, O‘zbekiston avval qanday davlat edi, hozir qanday davlat ekanligidan qidirish zarur.

Qisqa qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekiston 1991-yil 1-sentabrga qadar ham davlat bo‘lgan. Shu davrda ham o‘z Konstitutsiyasiga ega bo‘lsada, u markaz manfaatlarini aks etgan, shu davrdagi zo‘ravon tizimga mos, yuzaki demokratik munosabatlarni mustahkamlagan hujjat edi.

Konstitutsiya ishlab chiqilishida umume’tirof etilgan xalqaro hujjatlar, xalqaro huquq normalarini chuqur o‘rganish, ularni Konstitutsiya normalariga singdirish ham Konstitutsiyaning xususiyatidir. O‘zbekiston Konstitutsiyasining mazmun-mohiyatini aniqlashda uning prinsiplari muhim rol o‘ynaydi. Konstitutsiya prinsiplari demokratik g‘oyalarning qoida darajasiga ko‘tarilishi natijasida vujudga keladi.

O‘zbekiston Konstitutsiyasining birinchi bo‘limi bevosita «Asosiy prinsiplar» deb nomlangan bo‘lib, ular Konstitutsiyaviy tuzum, ya’ni Konstitutsiyaviy prinsiplardir.

O‘zbekiston Konstitutsiyasidagi:

- inson huquqlari va davlat suvereniteti g‘oyalari sodiqlik;
- hozirgi va kelajak avlodlar oldida yuksak mas’uliyatni anglash;

- o‘zbek davlatchiligi an’analariga tayanish;
- demokratiya va ijtimoiy adolatga sodiqlik;
- xalqaro huquqning umume’tirof etilgan qoidalarini tan olish;
- fuqarolarning munosib hayot kechirishlarini ta’minlashga intilish;
- huquqiy davlat barpo etish;
- fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta’minlashni maqsad qilib qo‘yish asosiy g‘oyalar bo‘lib, ularni Konstitutsiyaning asosiy prinsiplari, deb hisoblash mumkin.

Konstitutsiya qabul qilishdan maqsad, faqat bugungi kun ijtimoiy munosabatlarini tartibga solish emas, kelajakda erishish zarur bo‘lgan masalalarni ham belgilab olish va ularni huquqiy asosda ro‘yobga chiqarishdir.

Farqlarni aniqlashtiradigan bo‘lsak, amaldagi Konstitutsiyamiz, avvalo, inson manfaatlari ustunligini o‘rnatdi. Davlat va uning organlarining fuqarolar oldida mas’ulligini (Konstitutsiyaning 2-moddasi), inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa huquqlari oliy qadriyat hisoblanishini belgiladi (13-modda). Amaldagi Konstitutsiya yakka siyosiy partiyaning yagona mafkuraviy hukmronligiga barham berdi va ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishini, hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o‘rnatilishi mumkin emasligini o‘rnatdi (12-modda).

O‘zbekiston mustaqillikka erishib, o‘z Konstitutsiyasini ishlab chiqishga kirishar ekan, asosiy maqsad sifatida Konstitutsiya xalqaro talablarga javob berishi kerak, degan masalani qo‘ydi. Bu narsa Konstitutsiyamizning “Muqaddima”sida ham qayd qilindi.

Konstitutsiya Muqaddimasi»da O‘zbekiston demokratiya va ijtimoiy sodiqlikni namoyon etishi; xalqaro huquqning umume’tirof etilgan qoidalari ustuvorligini tan olishi; fuqarolarning munosib hayot kechirishlarini ta’minlashga intilish; insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishni ko‘zlashi va Konstitutsiyaning barcha normalari hamda qoidalari ana shu maqsadlarning ro‘yobga chiqishini ta’minlashga qaratilishi Konstitutsiyaning xalqaro talablarga javob berishini ko‘rsatadi. Demokratik davlatlar tajribasida fuqaro bilan davlat

munosabati belgilanishida, fuqaro manfaati ustun turadi. Bu Konstitutsiyamizda o'z aksini topdi.

Konstitutsiya yaratilishida xalqimiz ishtirok etar ekan, uni bu ishga yo'llash, xalq fikridan oqilona foydalanish juda katta ahamiyat kasb etdi. Konstitutsiya yaratilishi va qabul qilinishida xalq tafakkuridan to'g'ri foydalanildi va natijada hech bir davlatning Konstitutsiyasidan kam bo'lmagan asosiy qonunimizga ega bo'ldik.

O'zbekiston Konstitutsiya qabul qilishda faqat jahon tajribasidan foydalanish bilan cheklanmay, Konstitutsiyaviy rivojlanish tajribasiga o'z hissasini ham qo'shdi. Jumladan, loyihaning ikki bosqichda muhokama qilinishi, oilaning alohida bobda mustahkamlanishi va boshqalar bunga misol bo'la oladi.

O'zbekiston tarixida bir nechta konstitutsiyalar qabul qilingan bo'lib, ularning mazmun va mohiyati o'sha davr shart-sharoitlari bilan o'lchanadi.

Qayd etish kerakki, Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish tartibining murakkabligi uning barqarorligini ta'minlash usullaridan biri sanaladi. Bu borada xorij tajribasiga murojaat etadigan bo'lsak, turlicha yondashuvlar mavjudligini kuzatamiz. Masalan, qator mamlakatlarda oddiy qonun loyihasi parlamentning birgina a'zosi tomonidan taklif qilinishi mumkin bo'lsa, Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish to'g'risidagi loyiha esa faqat Prezident, hukumat yoki deputatlarning muayyan guruhi (masalan, Turkiyada - parlament a'zolarining 1/3 qismi), federatsiya sub'ektlari (masalan, Braziliyada - shtatlarning yarmi) tomonidan kiritiladi. Bundan tashqari, Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlar, qoida tariqasida, parlamentning har bir palatasida malakali ko'pchilik tomonidan ma'qullanishi lozim. Masalan, Avstriya, Italiya, Niderlandiyada parlament a'zolarining 2/3 qismi ovozi zarur bo'lsa, Gretsiya, Ispaniyada 3/5 qismini tashkil etishi lozim bo'ladi. Parlament Konstitutsiyaga o'zgartirishlarni qabul qilgach, ayrim davlatlarda mazkur o'zgartirishlar federatsiya sub'ektlari tomonidan (masalan, AQShda 3/4 qismi tomonidan ma'qullanishi), ba'zi mamlakatlarda esa (masalan, Daniya, Shveysariya) referendumda ham tasdiqlanishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasi 1-bandiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolatlariga kiradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining oldingi tahrirdagi 127-moddasida “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o‘zgartirishlar O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi jami deputatlarning uchdan ikki qismidan iborat ko‘pchiligi tomonidan qabul qilingan qonunlar bilan kiritiladi” deb belgilangan edi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mazkur moddasiga 2003-yil 24-aprelda kiritilgan tuzatish va qo‘shimchalardan so‘ng “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o‘zgartirishlar tegishincha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a‘zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko‘pchiligi tomonidan qabul qilingan qonun yoki O‘zbekiston Respublikasining referendumini bilan kiritiladi” deb o‘z ifodasini topdi.

Demak, Konstitutsiya qabul qilish va unga o‘zgartirish, qo‘shimchalar kiritish yuqorida ko‘rsatilgan konstitutsiyaviy normaga asosan, Oliy Majlis palatalari yig‘ilishining 2/3 qismi ovozi roziligini bildirgan taqdirdagina yoki referendum yo‘li bilan amalga oshiriladi. Buning uchun asoslangan ma’lumotlar, takliflar murojaatlar va xalqning to‘liq fikri o‘rganilgani to‘g‘risidagi dalillar bunday qaror qabul qilinishiga sabab bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tomonidan konstitutsiyani qabul qilish, o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish, qonun, qaror va boshqa hujjatlarni qabul qilish, o‘zgartirishga nisbatan farq qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish tartibi bilan bog‘liq normalar boshqa qonunlarda ham o‘z ifodasini topgan. Xususan, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonunning 29-moddasiga asosan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul qilish, unga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish, konstitutsiyaviy qonunni qabul qilish hamda unga o‘zgartirish va qo‘shimchalar

kiritish uchun Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi talab qilinadi.

Shuningdek, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Reglamenti to'g'risida"gi Qonunning 18-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining, konstitutsiyaviy qonunning, ularga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi qonunlarning loyihalarini qabul qilish uchun Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi talab qilinadi. Qonunchilik palatasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi qonun loyihasini tegishli taklif kiritilgandan keyin olti oy ichida uning keng muhokamasini inobatga olgan holda ko'rib chiqishi mumkin. Agar Qonunchilik palatasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi qonun loyihasini qabul qilmasa, uni ko'rib chiqish kamida bir yildan keyin qayta boshlanishi mumkin.

"O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonunning 24-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini, unga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalarni, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy qonunlari hamda ularga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalami ma'qullash uchun senatorlar umumiy sonining uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi talab qilinadi. Binobarin, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Reglamenti to'g'risida"gi Qonunning 14-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini, konstitutsiyaviy qonunni, ularga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi qonunlarni ma'qullash uchun senatorlar umumiy sonining uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi talab qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 128-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tegishli taklif kiritilgandan keyin olti oy mobaynida Konstitutsiyaga o'zgartirishlar hamda tuzatishlar kiritish to'g'risida keng va har taraflama muhokamani hisobga olgan holda qonun qabul qilishi

mumkin. Agar Oliy Majlis Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish to'g'risidagi taklifni rad etsa, taklif bir yil o'tgandan keyingina qayta kiritilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 83-moddasiga ko'ra, qonunchilik tashabbusi huquqiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, o'z davlat hokimiyatining oliy vakillik organi orqali Qoraqalpog'iston Respublikasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi, Bosh prokurori egadirlar³ va bu huquq qonunchilik tashabbusi huquqi sub'ektlari tomonidan qonun loyihasini O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar kiritish bo'yicha tayyorlangan qonun loyihalari ham yuqoridagi sub'ektlar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritiladi.

Shunday qilib, bugungi kungacha O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'ndan ortiq marotaba o'zgartirish va qo'shimcha kiritilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

birinchidan, 1993-yil 28-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonunga asosan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasi 1-qismidagi "deputatdan" degan so'zlar "deputatlardan" degan so'z bilan almashtirildi;

ikkinchidan, 2003-yil 24-aprelda "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonunga muvofiq, Konstitutsiyaning XVIII, XIX, XX, XXIII boblariga va Konstitutsiyaning 6-bo'limi 127-moddasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi;

uchinchidan, 2007-yil 11-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga (89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga) tuzatishlar kiritish to'g'risida"gi

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 23.02.2020).

Qonun bilan Konstitutsiyaning 89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga tuzatishlar kiritildi;

to'rtinchidan, 2008-yil 25-dekabrda "Saylov to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonun bilan kiritilgan o'zgartishga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasining birinchi qismi "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi qonunga muvofiq saylanadigan bir yuz ellik deputatdan iborat" deb bayon etildi;

beshinchidan, 2011-yil 18-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida (78, 80, 93, 96, va 98-moddalariga)"gi Qonun bilan Konstitutsiyaning 78, 80, 93, 96, va 98-moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi;

oltinchidan, 2011-yil 12-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90-moddasiga tuzatish kiritish to'g'risida"gi Qonun bilan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90-moddasiga tuzatish kiritilib, unga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy vakolat muddati etti yildan besh yilga qisqartirildi;

ettinchidan, 2014-yil 16-aprelda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonun⁴ bilan Konstitutsiyaning 32, 78, 93, 98, 103 va 117-moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi;

sakkizinchidan, 2017-yil 6-aprelda "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartishlar va qo'shimcha kiritish to'g'risida"gi qonuni qabul qilinishi bilan Konstitutsiyasining 80, 81, 83, 93, 107, 110 va 111-moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi;

⁴ 2014-yil 16-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida (32, 78, 93, 98, 103 va 117-moddalariga)gi Qonun O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami, 2014 yil, 16 - son, 176 –modda.

to'qqizinchidan, 2017-yil 31-mayda “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o‘zgartishlar kiritish to‘g‘risida” gi qonuni bilan Konstitutsiyaning 80, 93, 108 va 109-moddalariga o‘zgartishlar kiritildi. Bunda bevosita sud organi faoliyatini takomillashtirish yuzasidan o‘zgartirildi;

o'ninchidan, 2017-yil 29-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 99, 102-moddalariga o‘zgartirishlar kiritildi. Ya’ni, shahar tarkibiga kiruvchi tumanlarda xalq deputalari kengashlarini tashkil etish mumkin emasligi to‘g‘risidagi norma chiqarib tashlandi;

o'n birinchidan, 2018-yil 15-oktabrdagi “Fuqarolar yig‘ini raisi(oqsoqoli) saylovi takomillashtirilishi munosabati bilan ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartishlar kiritish to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 105-moddasining birinchi qismidagi “ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning maslahatchilarini” degan so‘zlar “raisni (oqsoqolni) ” degan so‘zlar bilan almashtirildi. Endilikda, fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) 3 yil muddatga saylanadigan bo‘ldi;

o'n ikkinchidan, 2019-yil 18-fevraldagi “Xavfsizlik va mudofaa sohasidagi ba’zi davlat organlari faoliyati takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonun, MXX DXXga aylandi. Ikkita norma o‘zgardi. Bu o‘zgartirish O‘zbekiston Respublikasi *Milliy xavfsizlik xizmatining nomlanishi O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmatiga o‘zgarishi* bilan bog‘liq;

o'n uchunchidan, 2019-yil 5-martdagi “Hukumatni shakllantirish tartibi demokratlashtirilishi va uning mas’uliyati kuchaytirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinishi natijasida, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79, 93, 98-moddalariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar;

o'n to‘rtinchidan, 2019-yil 4-sentabrda qabul qilingan Qonunga asosan saylov to‘g‘risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan 96 va 117-moddalarga o‘zgartirishlar kiritildi.

4-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplari.

Har bir davlat boshqa mamlakatlar orasida o‘z mustaqilligini mustahkamlash, hududiy yaxlitligini saqlash, suverenitetini himoya qilish bo‘yicha siyosat olib boradi. Bunday sharoitda, davlat oldida turgan maqsad va vazifalar qanday vositalar yordamida amalga oshirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro hamjamiyat bilan bo‘ladigan munosabatlarda, davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikda globallashuv jarayonining salbiy oqibatlari bo‘lgan ommaviy madaniyatning rivojlanishi, axborot xurujining avj olishi, tabiiy resurslar uchun kurashning keskinlashuvi davlatlarni o‘z suverenitetini himoya qilishga safarbar etadi.

Davlat xalqning rasmiy vakili sifatida o‘z fuqarolarining irodasini ifoda etadi. Faqat suveren davlatgina fuqarolarning huquq va manfaatlaririi to‘la va har tomonlama ta‘minlashi mumkin. Davlat suvereniteti deganda, davlat hokimiyatining ustuvorligi, uning mamlakat ichkarisida ham, xalqaro maydonda boshqa davlatlarga nisbatan ham to‘la mustaqilligi tushuniladi. Suverenitet davlat hokimiyatining alohida xususiyati bo‘lish bilan bir paytda, davlatning muhim belgisi ham hisoblanadi. O‘zbekistonda davlat hokimiyatini tashkil etishning eng muhim Konstitutsiyaviy tamoyillaridan biri — davlat suvereniteti prinsipi hisoblanadi.

“Suvereniteti” iborasi Fransuzcha “oliy hokimiyat”, degan ma’noni anglatadi. Suveren davlat ichki va tashqi siyosiy faoliyatida o‘zining mustaqil va oliy davlat hokimiyatiga ega bo‘ladi.

Suverenitet har qanday mustaqil davlatning umumiy va ajralmas belgisi bo‘lib, uning to‘la huquqliligini hamda ichki va tashqi ishlarda boshqa davlatga qaram emasligini anglatadi.

Suveren davlat o‘z ichki va tashqi ishlarini boshqa davlatlarning huquqlarini, shuningdek, xalqaro huquq prinsiplari va normalarini buzmaganda, o‘zi xohlagan hal qiladi.

Suverenitet davlatga xos tushuncha bo‘lib, u bilan birga vujudga keladi. Davlat va uning xususiyati bo‘lgan suverenitet tarixiy hodisadir. Millatlarning o‘z

taqdirini o‘zi belgilash huquqi, ya’ni o‘z taqdirini chet davlatlarning aralashuvisiz belgilash huquqi davlat suverenitetning asosini tashkil etadi.

Suverenitet mahalliy davlat va uning mansabdor shaxslarining maqomi va huquqlarini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.⁵

Suverenitet, avvalo, davlat tomonidan uning ichki funksiyasini amalga oshirish vaqtida ko‘rinadi. Jamiyatda huquqiy tartibni o‘rnatish, mansabdor shaxslarga, jamoat birlashmalariga va fuqarolarga huquqlar berilishi hamda majburiyatlar yuklatilishi - bularning hammasi davlat ichki siyosatida hokimiyatining ustuvorligini bildiradi.

Hozirgi sharoitda davlat suvereniteti prinsipi xalqaro hamkorlikning eng muhim masalasidir. Yer yuzidagi barcha mamlakatlar o‘zaro munosabatlari suveren tenglik prinsipiga asoslangan.

1913-yilda yer kurrasida 57 davlat mavjud edi. Hozirga kelib ularning soni ikki yuzdan oshdi. Boshqacha so‘z bilan aytganda, XX asrning ikkinchi yarmida yer kurrasidagi davlatlarning soni uch baravarga oshdi. Ushbu omilning o‘zi bizning davrimizga kelib, ijtimoiy-siyosiy rivojlanish xalqlarning o‘z taqdirini o‘zi hal qilish huquqi, davlat mustaqilligining qo‘lga kiritilishi va jamiyat hayotining davlat-huquqiy shaklidan foydalanishi bilan uzviy bog‘liqdir.

Davlatning suveren tengligi prinsipi xalqaro huquqning umum tan olingan prinsiplaridan biri sifatida Birlashgan Millatlar tashkiloti Ustavida ham mustahkamlangan. Har bir davlat xalqaro munosabatlarning boshqa ishtirokchilari suverenitetini, ya’ni ularning o‘z an’analari doirasida boshqa davlatlarning har qanday aralashuvidan xoli ravishda qonun chiqarish, ijro etish va sud hokimiyatini amalga oshirish, shuningdek, o‘z tashqi siyosatini mustaqil yuritish huquqini hurmat qilishga majburdir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi demokratik davlatdir. Davlatning demokratikligi, avvalo, uning xalqparvarligini ta’minlanishida, davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro

⁵ John H. Jackson. Sovereignty-modern: a new approach to an outdated concept. // <http://scholarship.law.georgetown.edu>.

etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishida, mafkuraviy va siyosiy hurfikrlilikda, fuqarolarning mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishida o‘z aksini topadi. Binobarin, O‘zbekistonda davlat hokimiyatining manbayi xalqdir. Bu davlatning xalqchilligini, demokratikligini anglatadi.

Jahonda hozirgi kunga kelib “suverenitet” kategoriyasining uchta turi alohida ajratiladi:

Davlat suvereniteti;

Xalq suvereniteti;

Millat suvereniteti.

Suverenitet - ko‘p ma’noli tushuncha. Uning bir necha jihatlari mavjud. Avvalambor, bu - xalq suvereniteti. So‘ng bu - millatlarning o‘z taqdirini o‘zi hal qilish huquqi. Va nihoyat bu - davlat suverenitetidir.

Ko‘rsatib o‘tilgan tushunchalar qanchalik bir-biriga yaqin bo‘lmasin, ularning har biri mazkur masalaning muayyan jihatlari ta’kidlab, birinchi darajaga chiqaradi. Shu bois, suverenitetni davlatga, xalqda va millatga birday taalluqli bo‘lgan yagona tushuncha sifatida asoslab bo‘lmaydi.

Haqiqatan ham xalq suvereniteti, milliy suverenitet va davlat suvereniteti aynan bir tushuncha emas. Ular turli ijgimoiy voqelikning xususiyatlari bo‘lib, shu bilan birga, bu tushunchalar ma’lum bir umumiylikka ega. Ushbu tushunchalar ichida xalq suvereniteti birlamchi hisoblanadi. Milliy suverenitetga har doim millatga doir xususiyat sifatida yondashib bo‘lmaydi, buni ko‘p millatlarning teng huquqiyligi nuqtayi nazaridan tushunish kerak. Davlat suvereniteti - davlatning emas, balki davlat hokimiyatining ustuvorligi va mustaqilligidir. “Davlat” va uning “hokimiyati” turli tushuncha va kategoriya hisoblanadi.

Davlat suvereniteti. Davlat suvereniteti mamlakat ichkarisida va tashqarisidagi davlatning faoliyati yordamida amalga oshiriladi. Davlat suverenitetining ushbu ikki jihati, ya’ni: birinchidan, davlat hokimiyatining mamlakat ichida ustuvorligi, ikkinchidan, boshqa davlatlarning suveren huquqlari va umume’tirof etilgan xalqaro huquq tamoyillari va me’yorlariga rioya qilgan holda tashqi aloqalarda mustaqilligi - yaxlit va ajralmasdir.

Davlat suvereniteti Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining xalqaro tizimi ustunida qolmoqda. Shuningdek, inson huquqlar xalqaro shartnomalardan ko‘ra demokratik davlatlar konstitutsiyalarida yaxshiroq himoya qilingan⁶.

Davlat suvereniteti kengaytirilishi ham, kamaytirilishi ham mumkin emas, chunki unga nisbatan bevosita sanoq, mezonlarini umuman qo‘llab bo‘lmaydi. Davlat suvereniteti davlatning suveren huquqi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin emas, biroq shu bilan birga, aynan suveren huquqlarning to‘liqligi bilan ta‘minlanadi.

Xalq suvereniteti. Xalq suvereniteti xalqning o‘z hokimiyatini o‘zi mustaqil, tegishli Konstitutsiyaviy mexanizmlari vositasida o‘z manfaatlari yo‘lida amalga oshirishini anglatadi. Xalq ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida hokimiyatning to‘la sohibi sifatida maydonga chiqadi va u hokimiyatni hech kim bilan bo‘lishmaydi. Hokimiyatni Konstitutsiyaning 7-moddasida nazarda tutilmagan tartibda o‘zlashtirish, hokimiyat idoralari faoliyatini to‘xtatib qo‘yish yoki tugatish, davlat hokimiyatining yangi va muvoziy tarkiblarini tuzish g‘ayrikonstitutsiyaviy hisoblanadi va qonunga binoan javobgarlikka tortishga asos bo‘ladi.

Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbayidir uning xohish-irodasi davlat siyosatini belgilab beradi. Bu siyosat inson va jamiyatning farovonligini, O‘zbekiston barcha fuqarolarining munosib turmushini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Hokimiyat kimnidir boshqarishni, uning xohish-irodasini o‘ziga qaratishni anglatadi. Hokimiyat - ijtimoiy hodisa. U kishilik jamiyatining yuzaga kelishi bilan paydo bo‘ladi va barcha insonlar jamiyatida mavjuddir, chunki barcha insonlardan jamiyatni turli vosita va ehtiyojlar orqali boshqarishni ta‘minlash talab qilinadi.

Millat suvereniteti - Zamonaviy Konstitutsiyaviy huquqda, davlat va xalq suverenitetidan tashqari, har bir millatning o‘z taqdirini belgilash huquqi sifatida tushunilgan milliy suverenlik tushunchasi shakllandi. Milliy suverenitetning mazmuni millatning suvereniteti va uning tashkiliy-huquqiy jihatdan boshqa

⁶ Michael Ignatieff, Human Rights: The Midlife Crisis, N.Y. REv. oF BooKs, May 20, 1999, at 62.

xalqlar bilan munosabatlarining shaklini tanlashda siyosiy erkinligi nazarda tutiladi.

Mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat shakllanishi bilan bir qatorda milliy qonunchilikning rivojlanish va amal qilish jarayonlari chuqurlashib bormoqda. O‘zbekistondagi mavjud qonunchilik tizimi umumiy qabul qilingan xalqaro majburiyatlarga muvofiq rivojlanmoqda. U xalqaro huquq bilan davlat ichki huquqining mushtarakligi, umume’tirof etilgan xalqaro standartlar, shartnomalar va konvensiyalarni mustahkamlash asosida takomillashib borayapti.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi “O‘zbekiston - suveren demokratik respublika” ekanligini e’lon qiluvchi va qonuniy mustahkamlovchi muhim qoidadan boshlanadi. Konstitutsiyaning 1-moddasida “O‘zbekiston - suveren demokratik respublika. Davlatning “O‘zbekiston Respublikasi” va “O‘zbekiston” degan nomlari bir ma’noni anglatadi”, deb belgilangan.

O‘zbekistonda davlatning boshqarish shakli respublikadir. Respublika - xalq hokimiyati demakdir. Respublika - eng asosiy umuminsoniy huquqiy boyliklardan biridir. Boshqaruvning respublika shakli davlat idoralari vakolatlarini aniq belgilab berishni, qonun chiqaruvchi va ijroiya organlarining saylab qo‘yilishini anglatadi.

Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas’uldirlar.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 3-moddasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi o‘zining milliy-davlat va ma’muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshiradi.

O‘zbekistonning davlat chegarasi va hududi daxlsiz va bo‘linmasdir.

“O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tilidir.

O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an’analari hurmat qilinishini ta’minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi” (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasi).

1989-yilning 21-oktabrida ona tilimizga davlat tili maqomining berilishi mustaqillik uchun qo'yilgan eng muhim qadamlardan biri bo'ldi. 1995-yil "Davlat tili to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri qabul qilindi.

Endilikda o'zbek tilida idora ishlari, hujjatlar olib borilmoqda. O'zbek tilida qonunlarimiz yozilmoqda, davlat hujjatlari, ilmiy asarlar, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari, ularning avtoreferatlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalar paydo bo'ldi. Bu bilan bizga jahon madaniyati va axboroti makoniga to'liq kirish uchun keng imkoniyatlar ochiladi. O'zbek xalqining, uning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tilining har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, mazkur tilning davlat tili maqomidek salohiyatini izchil va to'liq ro'yobga chiqarish umumxalq vazifasidir.

Konstitutsiyada o'rnatilganidek, mustaqil O'zbekiston Respublikasi o'zining davlat ramzlari - davlat bayrog'i, davlat gerbi va davlat madhiyasiga ega. Davlat ramzlarining mavjudligi O'zbekistonning suverenligi va mustaqilligining muhim belgilaridan biridir. Shuning uchun ushbu modda davlat ramzlarining huquqiy maqomi, ularning tafsifi O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida aniq tartibga solindi va rivojlantirildi.

Davlat bayrog'i - bu tasviri qonun bilan belgilanadigan, biror davlatni boshqa davlatdan farqlovchi rasmiy belgisi, nishonidir. U davlat mustaqilligi, suvereniteti ramzi hisoblanadi. Odatda, davlat bayrog'i, uning rangi, tuzilishi va elementlari ramziy ahamiyatga ega bo'ladi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'ining sxematik va rangli tasviri 1991-yil 18-noyabrda qabul qilingan qonun bilan tasdiqlangan. Mazkur qonunga 1999, 2004, 2010 va 2017-yillarda O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'i tasvirini, uning elementlarini hujjatlar va materiallar rekvizitlariga kiritishni, Davlat bayrog'ini boshqa davlatlar bayroqlari bilan birga ko'tarilishini, qonun ijrosi bo'yicha nazoratni amalga oshirish va boshqalarni o'zida ifodalovchi belgilarni kiritish tartibini aniqlashtirishga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartishlar kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasining “Davlat bayrog‘i to‘g‘risida”gi Qonunining 2-moddasida ko‘rsatilganidek, “O‘zbekiston Respublikasining Davlat bayrog‘i O‘zbekiston Respublikasi davlat suverenitetining ramzidir”⁷.

Qonunning 3-moddasiga binoan, bayrog‘imiz xalqaro munosabatlarda O‘zbekiston Respublikasining timsoli bo‘ladi, hamda mamlakatimizning ramzi hisoblanadi. Ushbu qonun bilan bayroqni ko‘tarish vaqti va joyi aniq mustahkamlangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi bayrog‘i davlat hokimiyati organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, sudlarning binolarida, diplomatik vakolatxonalar, konsullik muassasalarining binolari, hududlari va transport vositalarida hamda O‘zbekiston Respublikasining xalqaro tashkilotlar huzuridagi vakolatxonalarida doimo ko‘tariladi, doimiy ravishda O‘zbekiston Respublikasi Davlat chegarasidan o‘tish punktlarida va boshqalarda turadi.

Qonun O‘zbekiston Respublikasi Davlat bayrog‘ining elementlarini nodavlat tashkilotlari hujjatlarining rekvizitlari yoki reklama materiallariga kiritilishiga yo‘l qo‘yilmasligini belgilaydi. O‘zbekiston Respublikasi Davlat bayrog‘ining tasviri tushirilgan belgilardan ishlab chiqarilayotgan yoki realizatsiya qilinayotgan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) o‘tkazish uchun tijorat maqsadlarida foydalanish mumkin emas. Nodavlat notijorat tashkilotlarining ramzlari mamlakatimiz Davlat bayrog‘iga o‘xshash bo‘lishi mumkin emas.

Qonunning 4-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasining Davlat bayrog‘i - bayroqning butun uzunligi bo‘ylab o‘tgan to‘q moviy rang, oq rang va to‘q yashil rangli uchta endan tarkib topgan to‘g‘ri to‘rtburchak shaklidagi matodir.

Bayroqning uzunligi 250 santimetrغا, kengligi 125 santimetrغا teng. Moviy rang, oq rang va yashil rangli enlarining kengligi bir xil. Har bir en 40 santimetrغا tengdir. Bayroqning o‘rtasidagi oq rangli enining chetlaridan kengligi 2,5 santimetrغا teng qizil hoshiyalar o‘tkazilgan.

⁷ O‘zbekiston Respublikasining “Davlat bayrog‘i to‘g‘risida”gi Qonuni // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 23.02.2020).

Bayroqning yuqori qismidagi moviy rangli enning yuz tomoni va orqa tomonida dastaga yaqin joyida oq rangli yangi oy va uning yonida o'n ikkita oq rangdagi besh qirrali yulduz tasvirlangan.

O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i bilan bir vaqtda xorijiy davlatlar va (yoki) xalqaro tashkilotlar bayroqlari ko'tarilganda O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i xalqaro huquq normalariga va diplomatik protokoi qoidalariga muvofiq ko'tariladi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i xorijiy davlatlar va (yoki) xalqaro tashkilotlar bayroqlari bilan bir xil balandlikda joylashtirilishi hamda bir xil o'lchamga ega bo'lishi kerak.

Motam munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i motamga moslab ko'tariladi. Bunday hollarda O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'i dastasi yoki flagshtokning yuqori uchiga bayroq enining 1/20 qismiga teng bo'lgan kenglikdagi qora tasma bog'lanadi, tasmaning ikki uchi bayroqning butun eni uzunligida osilib turadi. Bayroq motam munosabati bilan flagshtokda ko'tarilgan taqdirda u flagshtok uzunligining 1/3 bo'lagicha tushirib qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'ini tayyorlash, saqlash va yo'q qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

"O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi to'g'risida"gi qonun 1992-yil 2-iyulda qabul qilingan va 1999, 2003, 2004, 2010, 2017 va 2018-yillarda o'zgartishlar kiritilgan. Ushbu qo'shimchalar qonunning ijrosini ta'minlash tartibini takomillashtirish va ijrosini nazorat qilish, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbiga hurmat bilan munosabatda bo'lish bo'yicha hujjatlar va materiallar rekvizitlariga kiritishni o'zida ifodalovchi belgilarni kiritish tartibini aniqlashtirishga qaratildi.

Qonunga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi O'zbekiston Respublikasi suverenitetining ramzi hisoblanadi. U suveren O'zbekistonning boy milliy, tarixiy an'analarini o'zida mujassamlashtirgan.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbi tasvirida tog‘lar, daryolar va so‘l tomoni bug‘doy boshloqlaridan, o‘ng tomoni esa chanoqlari ochilgan g‘o‘za shoxlaridan iborat chambarga o‘ralgan gullagan vodiy uzra quyosh zarrin nurlarini sohib turadi. Gerbning yuqori qismida Respublika hurligining ramzi sifatida sakkizburchak tasvirlangan bo‘lib, uning ichki qismida yarim oy va yulduz tasvirlangan. Gerbning markazida baxt va erksevarlik ramzi - qanotlarini yozgan Humo qushi tasvirlangan. Gerbning pastki qismida respublika Davlat bayrog‘ini ifoda etuvchi chambar lentasining bandida “O‘zbekiston” deb yozib qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari, shuningdek, O‘zbekistonda turgan boshqa shaxslar O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbini hurmat qilishlari shart.

1992-yil 10-dekabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi to‘g‘risida”gi qonunga binoan, O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi O‘zbekiston Respublikasi davlat suverenitetining ramzidir.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasiga nisbatan zo‘r ehtirom bilan munosabatda bo‘lish O‘zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining vatanparvarlik burchidir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Davlat ramzlari davlat suverenitetining muhim atributi sifatida mamlakatimizning tarixiy rivojlanish xususiyatlarini o‘zida ifodalaydi, ularning timsolida, davlat va o‘zbek xalqining tinchlikparvar, yaratuvchanlik maqsadlari mujassamlashgan. Ularda O‘zbekiston Respublikasining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish shart-sharoitlari, suveren, tinchlikparvar mamlakat sifatida fuqarolarning vatanparvarlik, chidamlilik, mehnatsevarlik va baxtli kelajakka ishonch mamlakatimizdagi millatlar vakillarining o‘zaro munosabatlari kabi xislatlar o‘z aksini topgan.

Asosiy qonunning 6-moddasi “Davlat suvereniteti” bobini yakunlab bergan holda, Toshkent - O‘zbekiston Respublikasining poytaxti ekanligini mustahkamlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Konstitutsiya qabul qilinganligining 25 yilligi munosabati bilan so‘zlagan ma‘ruzasida, o‘tgan

davrda ijro etuvchi hokimiyatni demokratlashtirish ishlari ham izchil olib borildi. Hukumatning vazifa va vakolatlari doirasi kengaytirilib, parlament oldida hisob berish darajasi va mas'uliyati kuchaytirildi. Bu Konstitutsiyaning 7-moddasida mustahkamlangan "Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbayidir", degan ulug'vor g'oyaning amaliy ifodasi, desak, har tomonlama to'g'ri bo'ladi", degan fikrga alohida to'xtalib o'tgan edilar. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-bobida "xalq hokimiyatchiligi" atamasi "hokimiyat manbayi" degan atama bilan uzviy bog'langan.

Demokratiyaning asl mohiyati o'zini o'zi boshqarish, o'z hayotini o'z qobiliyatiga, o'z tafakkuriga va o'z vijdoniga ko'ra qurishdir va buning oqibati uchun ma'suliyatini ham o'ziga olishdir.

Insoniyat tajribasi demokratiyaning ikki asosiy shaklini ishlab chiqqan: to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni bevosita demokratiya hamda vakillik demokratiyasi - organlar, avvalo, vakiilik va boshqa saylab qo'yiladigan organlar orqali amalga oshiriladigan demokratiya, ya'ni saylov demokratiyasi. Demokratiyaning mazkur shakllarini bir-biriga aslo qarshi qo'yimaslik lozim, chunki bu ikkala shakl o'ziga xos ahamiyatga ega va o'zaro uzviy bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 8-moddasiga muvofiq, O'zbekiston xalqini, millatidan qat'iy nazar, O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tashkil etadi. Ushbu modda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muhim xususiyatlaridan birini o'zida mujassamlashtirgan. Chunki unda belgilangan me'yor dunyodagi hech bir davlatning Konstitutsiyasida uchramaydi. Ko'rib turibmizki, Konstitutsiyada "O'zbekiston xalqi", "O'zbekiston fuqarolari", degan tushunchalarga ta'rif berilayapti. Bunga ko'ra, O'zbekistonda tug'ilgan va uning hududida istiqomat qiladigan har bir inson millatidan, irqidan, qaysi dinga e'tiqod qilishidan qat'iy nazar, o'zbekiston xalqini tashkil etadi va respublikamizning teng huquqli fuqarosi bo'lish huquqiga egadir.

O'zbekiston Konstitutsiyasining 9-moddasida "Jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) qo'yiladi. Referendum o'tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi",

degan qoida esa fuqarolarimizning jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalarini hal etishda bevosita ishtirokini kafolatlaydi. Mazkur qoida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining xalq hokimiyatchiligi tamoyiliga asoslanganligini yana bir karra yaqqol ko'rsatadi.

Hozirgi zamonda davlat hokimiyati tizimining bo'linishi davlat hokimiyatining demokratik sharoitda tashkil etilishi va faoliyatining asosiy prinsiplaridan ekanligiga shubha yo'q emas. Ammo mazkur nazariyaning mumtoz shakli asoschilari hisoblangan ingliz faylasufi Djon Lokk yoki Fransuz mutaffakiri Shari Lui Monteskelar bu ta'limot kelgusi 300 yil davomida bu darajada rivojlanib ketishi va ilg'or davlatlar hayotiga muqim singib ketishini hatto tasavvur ham qilmaganlar.

Davlat hokimiyatining taqsimlanishi har qanday davlatning demokratik xususiyatini belgilaydi, uning xalq hokimiyatchiligiga asoslanganligini bildiradi. Bu prinsip huquqiy davlat barpo etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11-moddasida quyidagicha mustahkamlangan: O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanadi.

“Hokimiyat vakolatlarining taqsimlanishi” g'oyasi qadimiy bo'lib, qadimgi yunon faylasufi va olimi Aristotel tomonidan ham ilgari surilgan. O'rta asrlarda M.Paduanskiy va boshqalar ham bunday g'oyani yoqlab chiqqan edilar. XVIII asrning o'rtalariga kelib, bu g'oya mustaqil ta'limotga aylangan. Mashhur Fransuz ma'rifatparvari, huquqshunos, faylasuf va yozuvchi Monteske (1689-1755-yillar) o'zining “Qonunlar ruhi” kitobida hokimiyatning bo'linishi prinsipini ilgari surgan. Monteske fikricha, siyosiy xiyonatlarning bo'lmasligini ta'minlaydigan narsa uch hokimiyatning: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatining to'la bo'linishi va bir-birini cheklashidir.

AQSh konstitutsiyasida davlat hokimiyati qonun chiqaruvchi, ijro hokimiyati va sud hokimiyatiga bo‘linadi. Har bir hokimiyat tarmog‘i bir biridan farqli hokimiyat shaklini amalga oshiradi⁸.

Umuman “hokimiyat vakolatlarining taqsimlanishi prinsipi” nazariyasiga ko‘ra, davlat hokimiyati yagona, yaxlit, bir butun, deb emas, balki turli hokimiyat (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud vakolatlarini amalga oshiruvchi hokimiyatlar) funksiyalarining yig‘indisi sifatida tushuniladi. Bunday turli funksiyalarni amalga oshiruvchi hokimiyat organlari bir-biridan mustaqil ravishda harakat qilishlari lozim. Lekin bu uchala hokimiyat idoralari bir-biriga bog‘liq emas, degan ma‘noni bildirmaydi. Aksincha, ular bir-birini to‘ldiradi va nazorat qilib boradi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 12-moddasida “O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi. Hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o‘rnatilishi mumkin emas”, deb mustahkamlanishi davlatimizning demokratik mohiyatidan kelib chiqadi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng o‘z taraqqiyot va istiqlol yo‘lini mustaqil va erkin belgilab oldi. Endilikda mustaqil davlatning siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy poydevorini yaratish asosiy vazifa bo‘lib qolgan. Bunda bizga eski, zo‘ravonlik bilan o‘rnatilgan kommunistik mafkura mutlaqo to‘g‘ri kelmay, millatimizni birlashtiradigan, jipslashtiradigan mafkuraga muhtojlik yaqqol sezilib qoldi. Bir so‘z bilan aytganda, milliy mafkuramizni yaratish dolzarb masalaga aylandi.

Shu yo‘lda qo‘yilgan dadil qadam bu tariximizda birinchi marta Konstitutsiyamizning 12-moddasida belgilangan me‘yor bo‘ldi. Unda ilk bor O‘zbekistonning ijtimoiy hayoti siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi belgilandi. Demak, bu bilan bitta mafkuraning, bitta dunyoqarashning yakkahokimligidan qat’iyan voz kechildi.

⁸ Paul A. Arnold, Jason L. Stern, How the United States Is Governed // Pg. 35.

Konstitutsiyamizning aynan shu moddasi jamiyatimizda turli sinf, toifa, millat va elatlarning manfaatlarini ifodalovchi siyosiy partiyalar, uyushmalar va ularning mafkuralari bo‘lishi mumkinligini qonuniy mustahkamlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev 2017-yil iyuldagi Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar hamda O‘zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan o‘tkazgan uchrashuvda quyidagi fikrlarga to‘xtalib o‘tgan edilar: “Bugun zamonning o‘zi siyosiy partiyalarning ish uslubini tubdan o‘zgartirish, ularning aholi, elektorat bilan muloqotini tizimli yo‘lga qo‘yishni talab etmoqda. Endi “mudrab yotgan” siyosiy partiyalar uyg‘onishi lozim. Ular balandparvoz gaplarni chetga surib, aniq amaliy ishlar bilan odamlarimiz, saylovchilar ishonchini qozonishi, ularning qalbidan joy olishi kerak” .

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining inson huquqini tartibga soluvchi normalariga Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining asosiy qoida va tamoyillari to‘la singdirilgan. Ma’lumki, 2018-yilda ushbu Deklaratsiyaning 70 yilligi butun dunyoda keng nishonlandi. Shu munosabat bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-mayda e’lon qilingan “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 70 yilligiga bag‘ishlangan tadbirlar dasturi to‘g‘risida”⁹gi farmoni qabul qilinib, shu farmon asosida mamlakatimizda ushbu xalqaro hujjatning mazmun-mohiyatini keng targ‘ib etish maqsadida maxsus Davlat dasturi ishlab chiqildi. Davlat dasturining ijrosini ta’minlash maqsadida 2018-yilning noyabr oyida Samarqandda Inson huquqlari bo‘yicha Osiyo forumi tashkil etildi.

Konstitutsiyamiz O‘zbekistonda erkin fuqarolik jamiyati, ya’ni xalqning o‘zi bevosita boshqaradigan jamiyat va demokratik huquqiy davlat qurishni asosiy maqsad qilib qo‘yadi. Unda jami dunyoviy ne’matlar orasida eng ulug‘i “inson” ekanligi yorqin mujassamlashtirilgan.

⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-maydagi “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 70 yilligiga bag'ishlangan tadbirlar dasturi to'g'risida”gi farmoni. //Xalq so'zi, 2018-yil 9-may.

Konstitutsiyamiz Inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro-huquqiy me'yorlar asosida ishlab chiqilgan va aytish mumkinki, uni yanada to'ldirgan. Masalan, Konstitutsiyaning 13-moddasi fikrimizga dalil bo'lishi mumkin. Ushbu moddada "Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi"da e'lon qilingan umuminsoniy huquqlar oliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan. Ma'lumki, "Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi" insonlarning ajralmas va daxlsiz huquqlarini e'lon qilib, quyidagilarni belgilaydi: "Barcha odamlar erkin, qadr-qimmat va huquqlarida teng bo'lib tug'ilganlar"(2-modda); "Har bir inson yashash, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga egadir"(3-modda); "Hech kim qullikda yoki qaramlikda saqlanishi mumkin emas, qulchilik va qul savdosining barcha turlari ta'qiqlanadi" (4-modda) va hokazo.

Konstitutsiyamizning 13-moddasida esa inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi, degan norma mustahkamlangan. Bu O'zbekistonning umumbashariy insonparvarlik qoidalariga asoslangan davlat ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekistonni demokratik davlat sifatida tavsiflovchi yana bir qoida Konstitutsiyaning 14-moddasida belgilangan. Unga muvofiq, "Davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi".

Konstitutsiya eng oliy kuchga ega alohida tartibda qabul qilinadigan davlatning asosiy qonunidir. Zamonaviy til bilan aytganda, konstitutsiya mamlakatning butun boshqaruv tizimini anglatuvchi keng tushuncha bo'lib, hokimiyatni boshqarishi yoki qonun bilan idora qilishi va tashkil etuvchi qoidalar to'plamidir.¹⁰

O'zbekiston Konstitutsiyasida belgilangan mazkur qoida davlatimiz faoliyatining eng asosiy prinsiplarini belgilab beradi. Bu juda muhimdir. Chunki davlat o'z faoliyati bilan inson va jamiyat taqdirini belgilashi mumkin. Ayniqsa, hozirgi vaqtda jamiyat davlatsiz yashay olmasligi hammaga ayon bo'lib qoldi.

¹⁰Bradley A.W., Ewing K.D. Constitutional and Administrative Law.Pearson Education Limited 2003. – P. 4

Davlatimizning jamiyat hayotida tutgan o'rnini belgilashda uning vazifalariga, funksiyalariga alohida e'tibor berish kerak. Davlatning qanday vazifalarni, funksiyalarni amalga oshirishiga, boshqacha qilib aytganda, davlat faoliyatiga qarab uning mohiyatiga baho beriladi. Agar davlat o'z faoliyatini, avvalo, inson va jamiyat manfaatlarini himoya qilishga qaratgan bo'lsa, uni ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshirib borsa, unday davlatni adolatli, demokratik deyish mumkin. Shu bois Konstitutsiyaning 14-moddasida o'rnatilgan me'yor O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy adolat tantana qilgan jamiyat, xalq hokimiyatchiligi qaror topgan davlat ekanligini yaqqol ko'rsatib turibdi desak, aslo yanglishmaymiz. Chunki mazkur modda alohida ravishda inson va jamiyat farovonligini, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplarini davlat faoliyatining ajralmas qismi sifatida e'tirof etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Konstitutsiya qabul qilinganligining 25 yilligi munosabati bilan so'zlagan ma'ruzasida, "davlat organlarining kundalik faoliyatida inson huquq va erkinliklari ustuvorligiga oid konstitutsiyaviy tamoyil so'zsiz ta'mmlanishi shart "Xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak", degan masalaga alohida to'xtalib o'tdilar¹¹. Konstitutsiyadagi ushbu moddaning kafolatlari O'zbekiston Respublikasida ayni vaqtlarda amalga oshirilayotgan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar, islohotlar bilan belgilanadi. Bunday islohotlardan ko'zda tutilgan eng asosiy maqsad inson va jamiyat farovonligi ekanligi hech kimga sir emas, albatta.

Qonuniylik prinsipi deganda, avvalo, qonunlarni va uning asosida qabul qilingan boshqa huquqiy hujjatlarni davlat organlari mansabdor shaxslar, fuqarolar tomonidan aniq va og'ishmay bajarilishi lozimligi tushuniladi. Bu davlat tuzumidagi demokratizmning ko'rinishlaridan biri bo'lib, hammaning qonun oldida tengligini o'rnatadi. Qonuniylik prinsipi qonunlarni yuridik hujjatlar

¹¹ Konstitutsiya - erkin va farovon xayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. //O'zbekistan Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O'zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasi kabul kilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi, 2017-yil 9-dekabr.

tizimida oliy kuchga egaligini, barcha uchun barobarligini, jamiyat a'zolarining barchasi uchun majburiyligini anglatadi. Shu bilan birga, bu prinsip fuqarolarning huquq va erkinliklari og'ishmay ta'minlanishi, fuqarolarga nisbatan davlat organlari va mansabdor shaxslarning qandaydir o'zboshimchaligiga yo'l qo'ymasligi, fuqarolarning jamiyat, davlat oldidagi majburiyatlari qat'iy bajarilishi lozimligini ham nazarda tutadi. Bir so'z bilan aytganda, qonuniylik prinsipi o'z maqsad va mohiyati bilan xalq manfaatlariga xizmat qiladi.

Qonun ustuvorligini ta'minlash bilan bog'liq vazifalar 2017-yil 7-fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni¹² bilan tasdiqlangan 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham alohida yo'nalish sifatida o'z ifodasini topdi.

Jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash - amalga oshirilayotgan barcha islohotlar samaradorligiga erishish, aholi turmush darajasini oshirish, mamlakatda tinchlik, totuvlik va barqaror vaziyatni ta'minlashning asosiy kafolatidir¹³.

Bu sohada mavjud asoslarni tahlil qiladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining III bobi «Konstitutsiya va qonunning ustunligi», deb nomlanib, mazkur bob Konstitutsiyamizning Asosiy prinsiplar bo'limida joylashgan. Nazariyadan ma'lumki, prinsip deganda, rahbariy qoidalar nazarda tutiladi. Agar Konstitutsiyaning boshqa bo'limlari o'rtasida qandaydir tushunmovchilik, ziddiyat kelib chiqadigan bo'lsa, masala nazariyaga ko'ra asosiy prinsiplarga tayanilib hal qilinishi kerak. Shu ma'noda Konstitutsiya va qonunning ustunligi prinsipining Asosiy prinsiplar bo'limida joylashtirilganligi mamlakatimizda mazkur prinsipga ulkan ahamiyat berilayotganidan dalolatdir.

¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni. Ushbu Farmon "Xalq so'zi" gazetasining 2017-yil 8-fevraldagi 28 (6722)-sonida e'lon qilingan.

¹³ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўли мизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарам из. -Тошкент : Ўзбекистан , 2017 - Б .48 .

Qonun ustuvor bo'lgan davlatda erkinlik, adolat, tenglik kafolatlanadi, hokimiyatning shaxsga ta'siri chegaralanadi, inson huquqlari himoyalanaadi, mulk huquqiga rioya qilinadi, odil sudlov mustaqil bo'lib, samarali amalga oshiriladi.

Mamlakatimizda qonuniylik va qonun ustuvorligini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy asoslari yaratilgan.

Avvalambor bu O'zbekiston Respublikasining Prezidenti fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafili hisoblanishi, qonunlarning bajarilishi ustidan parlament, jamoatchilik va idoraviy hamda adliya organlarining nazorati o'rnatilganligi, Konstitutsiyaviy sud qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni ko'rishi, sudning faoliyati qonun ustuvorligini ta'minlashga qaratilganligi, har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanganligi, qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan prokurorlik nazorati mustahkamlanganligi, tashkilotlarda yuridik xizmatlar faoliyati yo'lga qo'yilganligi kabilarda bevosita namoyon bo'ladi.

Konstitutsiya va qonun ustunligini ta'minlash mexanizmida Konstitutsiyaviy sud alohida o'rin egallaydi. Konstitutsiyaviy sud insoniyat tarixida insonning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish, davlat hokimiyati tarmoqlari o'rtasida o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanatini barpo etish, Konstitutsiyaning ustunligini ta'minlash hamda uni maxsus muhofaza qilish maqsadida yaratilgan.

O'zbekiston 1990-yil 20-iyundagi Mustaqillik deklaratsiyasida "xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan prinsiplariga sodiqligini" e'lon qilgan edi. Deklaratsiyada suverenitet va inson huquqlari munosabatlarining quyidagi muhim jihati aks ettirilgan: davlat oliy maqsad - inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash yo'lida xizmat qiladi. Shuningdek, 1992-yilgi Konstitutsiya Muqaddimasida O'zbekiston xalqi: "xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan

qoidalari ustunligini tan olgan holda” mazkur Konstitutsiyani qabul qilishi qayd etilgan. Konstitutsiyaning 17-moddasi quyidagicha bayon qilingan:

“O‘zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to‘la huquqli sub’ektidir.”

Ushbu normalarda mustaqil O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining konstitutsiyaviy asoslari mustahkamlab qo‘yilgan.

Xalqaro huquq sub’ekti - o‘zining imkoniyatlari va yuridik xususiyatlari evaziga xalqaro huquq bo‘yicha huquq va majburiyatlarga ega bo‘lishga, ushbu normalarni yaratish va amalga oshirish jarayonida ishtirok etishga qodir mustaqil tuzilma. Davlatlar xalqaro huquqning birlamchi sub’ektlaridir. Ularning xalqaro-huquqiy layoqati tashkil topganlik fakti bilan birga paydo bo‘ladi. Xalqaro huquqning boshqa sub’ektlari esa, bunday maqomga davlatlar tufayligina erishadilar. Davlatlar xalqaro huquqning universal sub’ektlari hisoblanadi. Ular har qanday xalqaro-huquqiy munosabatlarda ishtirok etish huquqiga egadir.

O‘zbekiston Respublikasining xalqaro munosabatlarda to‘la huquqli sub’ektligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- xalqaro huquqning boshqa sub’ektlari (chet davlatlar, xalqaro tashkilotlar, davlatga o‘xshash tuzilmalar) bilan bevosita aloqa o‘rnatish va hamkorlik qilish;
- xalqaro tashkilotlarga a‘zo bo‘lish va ularning faoliyatida ishtirok etish;
- xalqaro konferentsiyalarda faol qatnashish;
- chet davlatlar bilan diplomatik aloqalarni yo‘lga qo‘yish va diplomatik vakolatxonalar ochish;
- boshqa davlatlar bilan turli sohalarda xalqaro shartnomalar tuzish;
- xalqaro huquqiy majburiyatlarni vijdonan bajarish;
- xalqaro huquqda ruxsat etilgan boshqa harakatlarni amalga oshirish.

Xalqaro huquqning asosiy prinsiplari deganda, xalqaro munosabatlar sub’ektlarining xalqaro hayotdagi to‘plangan eng muhim masalalarga oid ifodalangan hamda umumlashtirilgan, umume’tirof etilgan yurish-turish normalaridir.

Xalqaro huquqning asosiy prinsiplari ilk bor BMT Ustavida mustahkamlab qo'yilgan. Ularning mazmuni 1970-yili Bosh Assambleyada qabul qilingan BMT Ustaviga muvofiq, do'stona munosabatlar va hamkorlikka taalluqli muhim hujjat - Xalqaro huquq prinsiplari to'g'risidagi deklaratsiyada, shuningdek, 1975-yildagi Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Kengashining yakunlovchi aktida belgilangan.

1970-yilgi Xalqaro huquq prinsiplari to'g'risidagi deklaratsiya quyidagi ettita asosiy prinsipni qamrab olgan: 1) kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik; 2) nizolarni tinch yo'l bilan hal etish; 3) boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik; 4) xalqaro hamkorlik, 5) xalqlarning teng huquqliligi va o'z taqdirini o'zi belgilashi; 6) suveren tenglik; 7) xalqaro huquqqa oid majburiyatlarni vijdonan bajarish. 1975-yildagi EXHT YAKunlovchi akti bular qatoriga yana uchta 1) chegaralarning daxlsizligi; 2) hududiy yaxlitlik; 3) inson huquqlarini hurmat qilish prinsiplarini qo'shdi, ular endilikda universal tus olgan. Xalqaro huquq prinsiplari to'g'risidagi hujjatlarda ta'kidlanganidek, ular o'zaro uzviy bog'liq, birining mazmun-mohiyati boshqasining mazmuni bilan uyg'unlashib ketaveradi. Shu bois, xalqaro huquq prinsiplarining mazmunini boshqalari bilan bog'lab o'rganish lozim.

Shu o'rinda xorijiy mamlakatlar tajribasiga e'tibor qaratsak. Ma'lumki, mamlakat konstitutsiyasi kim shartnoma joriy qilishini belgilaydi. AQSh Konstitutsiyasiga ko'ra, bunday vakolat Senat bilan maslahashib Prezident tomonidan amalga oshiriladi, agar Senatning uchdan ikki qismi tasdiqlasa, shartnomalar Kongress tomonidan qonun hujjatlari degan teng bir maqomga ega bo'ladi.¹⁴

Xalqaro huquqning asosiy prinsiplari O'zbekiston Respublikasi tomonidan tan olingan va uning milliy qonun hujjatlarida o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasining muqaddima qismida belgilanganidek, O'zbekiston xalqi xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari va qoidalari ustunligini tan olgan.

¹⁴ Bradley A.W., Ewing K.D. Constitutional and Administrative Law. Pearson Education Limited 2011. – P. 316

Shuningdek, Konstitutsiyaning 17-moddasiga ko'ra, O'zbekiston tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi. Bu esa, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida mamlakatimiz o'zini jahon hamjamiyati oldida xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari va normalariga sodiqligini konstitutsiyaviy darajada e'lon qilganligini anglatadi.

O'zbekistonning eng nufuzli xalqaro tashkilotlarga to'laqonli a'zo sifatida kirishiga, suveren davlatimizning dunyo miqyosida umumiy diplomatik tan olinishiga, ikki tomonlama va ko'p tomonlama siyosiy, iqtisodiy, madaniy va huquqiy aloqalar o'rnatishiga hamda mustaqil tashqi siyosatini amalga oshirishiga imkon berdi.

O'zbekiston Respublikasi o'z milliy manfaatlariga asoslangan holda ochiq, o'zaro manfaatli va konstruktiv tashqi siyosat olib boradi. Respublikaning zamonaviy tashqi siyosiy kursi dunyoda va mintaqada shiddat bilan o'zgarayotgan vaziyat hamda mamlakatning ichidagi keng ko'lamlı o'zgarishlarga asoslanib shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining bosh maqsadi - davlat mustaqilligi va suverenitetini, xalqaro maydondagi o'rni va rolini mustahkamlash, yon-atrofida xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shnichilik muhitini shakllantirish, respublikaning tashqi iqtisodiy manfaatlarini faol tarzda ilgari surish.

Tashqi siyosiy faoliyatning asosiy va birinchi darajali vazifalaridan biri bu 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini samarali amalga oshirishdir.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi dunyoning 130 dan ortiq davlatlari bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan. Toshkentda 45 ta chet el elchixonalari, 8 ta faxriy konsullar, 19 ta xalqaro tashkilotlar vakolatxonalari, 18 ta xorijiy xalqaro hukumatlararo va hukumat tashkilotlari vakolatxonalari, 1 ta diplomatik maqomga ega savdo vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda.

Xorijiy mamlakatlarda va xalqaro tashkilotlarda O'zbekiston Respublikasining 47 ta diplomatik va konsullik vakolatxonalari mavjud.

O'zbekiston 100 dan ortiq xalqaro tashkilotlarning a'zosi bo'lib, mamlakatimiz turli xil ko'p tomonlama hamkorlik tuzilmalari bilan o'zaro sherikchilik aloqalarini rivojlantiradi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Konstitutsiyaviy huquq etakchi huquq sohasi sifatidagi o'rnini yoritib bering.
2. Konstitutsiyaviy huquqning jamiyat va davlat qurilishi sohasidagi ahamiyatini huquqiy jihatdan ifodalab bering.
3. Jahonda konstitutsiyalar paydo bo'lishining asosiy zaruriyati nimada va ular paydo bo'lganidan so'ng qanday ijobiy o'zgarishlar bo'ldi?
4. Konstitutsiyaviy huquq fanining boshqa huquqiy fanlar bilan aloqasini huquqiy jihatdan asoslab bering.
5. Konstitutsiyaviy huquq manbalariga nimalar kiradi?
6. Konstitutsiyaning mohiyati va uning asosiy belgilari nimalardan iborat? Konstitutsiyaning funksiyalarini tavsiflab bering.
7. Konstitutsiyaning qanday turlari mavjud? Konstitutsiyaning turlari bir-biridan mazmun jihatdan qanday farqlanadi?
8. Mustaqillikning ilk yillari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining loyihasini ishlab chiqish tarixini yoritib bering. Konstitutsiyani qabul qilishdagi ijtimoiy zarurat qanday edi?
9. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish kiritish tartibini qonunchilik doirasida batafsil yoritib bering.
10. Hozirgi kunga qadar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga necha marta o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilganligini batafsil yoritib bering.
11. Konstitutsiyani himoyalash va konstitutsiyaviy nazorat turlarini batafsil yoritib bering. Konstitutsiyani himoyalash va konstitutsiyaviy nazoratni amalga oshiruvchi vakolatli organlarni sanab bering.

12. Xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalarini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'z ifodasini topishi xususida batafsil mulohaza yuriting.

13. Konstitutsiya va qonunchiligimizda O'zbekiston Respublikasi suverenitetining davlat-huquqiy belgilariga atroflicha to'xtalib, batafsil yoritib.

14. O'zbekiston Respublikasi davlat ramzlari: bayroq, madhiya va gerbning qabul qilinishi xususida fikr bildiring. Sizning fikringizcha davlatimizning yana qanday ramzlari mavjud?

15. Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va fuqarolar oldida mas'ulligi nimalarda namoyon bo'ladi? Mas'uliyat va javobgarlik masalalariga huquqiy tavsif bering.

16. O'zbek tilining davlat tili maqomi darajasida ko'tarilishi sabablarini ko'rsating. Jamiyat va davlat munosabatlarida davlat tilining ahamiyatiga to'xtalib o'ting.

17. O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyatini amalga oshirish deganda nimani tushunasiz va davlat faoliyatining asosiy prinsiplarini yoritib bering.

18. Xalq hokimiyatchiligi deganda nimani tushunasiz?

19. Referendum nima?

20. Davlat hokimiyatining bo'linishi prinsipi deganda nimani tushunasiz?

21. Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi deganda nimani tushunasiz?

22. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq tashqi siyosatning asosiy prinsiplari qanday?

23. O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli sub'ekti ekanligi nimalarda namoyon bo'ladi?

2-MAVZU: INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLARI VA BURCHLARI

REJA:

- 1-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquqlariga xos umumiy qoidalar
- 2-§. O‘zbekistonda fuqarolik va uning konstitutsiyaviy asoslari
- 3-§. Shaxsiy huquq va erkinliklar
- 4-§. Siyosiy huquqlar
- 5-§. Insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari
- 6-§. O‘zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarinig konstitutsiyaviy kafolatlari
- 7-§. O‘zbekistonda fuqarolar burchlarining konstitutsiyaviy asoslari

1-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquqlariga xos umumiy qoidalar

Har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy hayotida inson huquqi muhim ahamiyat kasb etib, uning ta’minlanganlik holati jamiyatning demokratik taraqqiyot darajasini ko‘rsatuvchi asosiy mezon hisoblanadi. Shu sababdan, har bir davlatda inson huquqi va unga bog‘liq munosabatlar barcha ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy voqeliklarning markazida turuvchi asosiy masala hisoblanadi. Yangidan barpo etilayotgan har qanday jamiyat o‘zining rivojini dastlab inson huquqini ta’minlashga nisbatan munosabatni o‘rnatishdan boshlaydi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Inson huquqi - bu demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgisidir. Inson huquqini qonunda va amalda ta’minlay olmagan jamiyat demokratik davlat hisoblanmaydi. Inson huquqining milliy yurisdiksiya ta’siriga olinganligi unga nisbatan huquqiy munosabatlar vujudga kelganligini bildiradi. Inson huquqi bilan bog‘liq vujudga kelgan va vujudga kelishi mumkin bo‘lgan munosabatlarning aksariyat qismini inson huquqi qonunchilik tarmog‘i tartibga soladi.

Inson huquqi - butun insoniyatning orzu-umidlarini o'zida jamlagan keng qamrovli tushunchadir. Inson huquqi to'g'risidagi qonunchilik - inson va fuqarolarning huquqlari, manfaatlari, erkinliklari va majburiyatlari haqidagi normalar majmuyidir. Bu normalar majmuyi inson huquqi bo'yicha xalqaro hujjatlar va milliy qonunlarda o'z ifodasini topadi.

Insonning huquq va burchlari o'zi yashaydigan davlatdagi butun ijtimoiy normalar (masalan, urf-odat, odob, an'analar, jamoat normalari, huquqiy normalar va boshqalar) bilan belgilanadi. Insonning huquq va erkinliklari bitta huquq sohasining emas, balki barcha huquq sohaslarining normalari bilan tartibga solinadi. Bu jarayonda Konstitutsiya asosiy o'rin egallaydi.

Inson huquqi tushunchasi xususida gapirganda, «inson huquqi», «shaxs huquqi» va «fuqaro huquqi» kabi iboralarning mazmuniga to'xtalib o'tish lozim. «Inson huquqi» va «fuqaro huquqi» iboralarini qo'llash nisbatan to'g'ri yondashuvdir, chunki «inson huquqi» deganda, qonun normalarida o'rnatilgan odamlarning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy ehtiyojlarini qondirishni belgilaydigan, o'rnatadigan va ta'minlaydigan axloqiy yurish-turish qoidalari yig'indisi nazarda tutiladi.

«Fuqaro huquqi» deganda esa, shu davlatning a'zosi bo'lgan insonlarga davlat tomonidan taqdim etilgan va normativ-huquqiy hujjatlarda belgilab qo'yilgan yurish-turish qoidalari yig'indisi tushuniladi.

Inson huquqi - bu jamiyatning muhim ijtimoiy hodisasi hisoblanib, shaxs, jamiyat va davlatning o'zaro munosabatlarini tartibga solib turuvchi normativ me'yorlar yig'indisidir. Inson huquqini davlat tomonidan o'rnatilgan, qonun asosida mustahkamlangan, jamiyatning har bir a'zosiga taalluqli bo'lgan, yashash, turmush tarzini belgilash, o'z xatti-harakatlarini to'g'ri amalga oshirish, unga berilgan imtiyozlardan foydalanish va jamoatchilik faoliyatini samarali olib borish imkoniyati, deb tushunish mumkin.

Inson huquqi milliy huquq tizimimizdagi har bir huquq sohasining asosiy, eng ustuvor va markaziy masalalaridan birini tashkil etadi. U Konstitutsiyaviy huquq, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, jinoyat protsessual huquqi, ekologiya huquqi va

boshqa huquq sohalarining normalari bilan tartibga solinadigan asosiy ijtimoiy munosabatlar sirasiga tegishlidir.

Inson huquqini munosib ta'minlash davlatning va boshqa ijtimoiy munosabat sub'ektlarining huquq va erkinliklariga ta'sir etmasligi kerak. Chunki, barcha insonlar tug'ilishidan erkin va tengdirlar. Inson huquqi tabiiy va ajralmas xususiyatga ega bo'lib, har bir demokratik davlatning asosiy vazifasi uni to'la ta'minlashdan iboratdir.

Shuningdek yirik nazariyotchilardan Gugo Grotsiy tabiiy huquq tushunchasi orqali tenglikni ta'minlash haqida fikrlar bildirgan bo'lsa, Tomas Gobbs huquqiy tenglik atamasini keng qo'llagan. Fransuz mutafakkiri Monteske erkinlik barchaga beriladigan huquq, degan g'oyani ilgari surgan va boshqa ko'plab o'sha zamon olimlari tomonidan insonlar o'rtasida tenglik, birodarlik va erkinlik g'oyalarining nazariy asoslari ko'rsatib berilgan.

Nihoyat, Fransuzlarning 1789-yil 26-avgustdagi "Inson va fuqarolarning huquqlari deklaratsiyasi"da "insonlar huquqda teng va erkin bo'lib tug'iladilar va shunday bo'lib qoladilar", - degan qoida o'z ifodasini topishi tufayli tenglik g'oyasi yozma qonunchilik shakliga ko'chgan.

Huquq manbalari tarixidagi keyingi hujjatlarda ham tenglik qoidalari bayon qilina boshlangan. Biroq insoniyat tenglikni ta'minlash asnosida ko'plab inqirozlarni ham boshdan kechirgan. Barcha odamlarning bir-biridan farqli ravishda dunyoga kelishi va rivojlanishi, aql va tafakkurda, iste'dodda ham teng emasligini inobatga olish taqozo etilgan. XVIII asr Fransiya inqilobidan keyin vujudga kelgan Babuvitslar va sotsializm utopiyasi tarafdorlari yo'qlikka olib borsada, tenglikka erishmoq kerak, insonlar mulkida ham teng bo'lishlari lozimligini, hattoki ularning aqliy darajasini ham tenglashtirishga erishish maqsadga muvofiqligini anglatadigan mafkurani shakllantirishga harakat qilganlar.

Keyinchalik birin-ketin o'z siyosatini o'zgartirib, sotsializm mafkurasidan voz kechib borayotgan davlatlar va xalqlar tajribasi insonlarni moddiyatda va o'y-fikrda teng qilib bo'lmasligini ko'rsatdi. Insonlarning tengligi ularga bir xil huquqiy sharoit va imkoniyat, bir xil majburiyatning rasman belgilanganligini

anglatishi umume'tirof etildi. Shuning uchun Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 7-moddasida: "Barcha odamlar qonun oldida tengdir va hech bir tafovutsiz qonun bilan teng himoya qilinish huquqiga egadir. Barcha odamlar ushbu Deklaratsiyaga zid bo'lgan har qanday kamsitishdan va shunday kamsitishga undaydigan har qanday gij-gijlashdan teng himoya qilinish huquqiga egadir", - deyilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida ham "...qonun oldida tengdirlar" degan mantiqan to'g'ri qoida mustahkamlangan. Ushbu hujjatlardagi umumiy ma'noda qo'llanilgan "qonun" so'zi bilan qamrab olingan huquq oldidagi tenglikni ta'minlash qonunchilikda mustahkamlab qo'yilgan qoidalarni barcha shaxslarga birdek qo'llashni talab etadi.

Tarixda insonlarning fuqaroviy mansubligi jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyi ularni tabaqalashtirishga, birining ikkinchisidan ustun qilib ko'rsatishga asos qilinganlik hollari yuz berganligi uchun Konstitutsiyamizning 18-moddasida "O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdirlar", mazmunidagi qoida o'rnatilib, u insonlarning tengligini e'tirof etishda bu va shunga o'xshash holatlarga e'tibor berilmasligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qonun oldida tengligi qoidasi odatda, quyidagilarni qamrab oladi:

- u nafaqat fuqarolarning, balki ular faoliyati natijasi bo'lgan huquq sub'ektlari - yuridik shaxslarning (jamiyatlar, xo'jalik shirkatlari, unitar korxonalar va b.) huquq oldida tengligi;

- qonun oldida tenglik garchand Konstitutsiyaviy g'oya bo'lsada, fuqarolarning nafaqat Konstitutsiyaviy huquq va majburiyatda tenglikni, balki boshqa sub'ektiv huquqlarda ham tengligini anglatadi;

- qonun oldidagi tenglik mas'uliyat va huquq buzilganda bir xil javobgarlikni nazarda tutadi.

Kishilik jamiyati tarixida davlatning paydo bo'lishi uning mavjudligini ta'minlaydigan fuqarolar bilan o'zaro munosabatini vujudga kelishini taqozo etadi. Davlat o'z fuqarosi bilan davlatdir. Davlatning o'z fuqarolari oldidagi mas'ulligini va fuqarolarning davlat oldidagi mas'ulligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasida "O'zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir-biriga nisbatan bo'lgan huquqlari va burchlari bilan o'zaro bog'liqdirlar", degan qoida o'rnatilgan. Bu qoida fuqaroning faqat davlatga qarashli ob'ekt emas, davlat bilan munosabatlar kirishadigan huquq va majburiyat sub'ekti ekanligini e'tirof etib, uning mavqeyini namoyon qiladi. Umuman, hozirgi zamon demokratik davlatlarda fuqaro va davlat o'rtasidagi munosabat o'zaro huquq va majburiyatlar orqali bog'liqlikka asoslanadi. Boshqacha qilib aytganda, davlat va fuqaro o'rtasida o'zaro mas'ullik tamoyili barcha demokratik davlatlarda e'tirof etilgan.

Demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati to'g'risidagi g'oyalarda davlat va fuqaroning o'zaro mas'ulligi tamoyili muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, huquqiy davlatning asosiy belgilaridan biri - davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatning huquqiy shakli mavjudligi, ya'ni davlat va fuqaroning o'zaro huquq va majburiyatlar hamda o'zaro javobgarlikka asoslangan munosabatining mavjudligi hisoblanadi.

Davlat huquq ijodkorligi faoliyati bilan o'z fuqarolariga qator huquqlar va majburiyatlarni belgilab beradi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarga tegishli huquqlar shaxsiy huquq va erkinliklar, siyosiy huquqlar, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarga tarzida belgilangan.

Davlatning fuqarolar oldidagi mas'uliyatini oshirib borish natijasida insonlar roziligiga erishish davlat siyosatining asosiy yo'nalishiga aylandi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar Konsepsiyasining ishlab chiqilishi, xalq qabulxonalarining tashkil etilishi, jamoatchilik nazoratining huquqiy tartibga solinishi, davlat organlarining xalq vakillik organlariga hisobdorligining takomillashtirilayotganligi, davlat xizmatlari markazlari

faoliyatining yo'lga qo'yilganligi aynan davlatning o'z fuqarolari oldidagi mas'uliyatini bajarishning namunasidir.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida «Xabeas korpus» institutini qo'llash sohasini kengaytirish, tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish vazifalarining belgilanganligi kelajakda shaxsni huquqidan mahrum qilish yoki ularni cheklab qo'yish kabi boshqa protsessual harakatlarni sudning qarori bilan o'tkazish tartibi joriy qilinishi kutilmoqda.

Insonlar o'rtasida tinchlik va osoyishtalik, tenglik va erkinlik, ijtimoiy adolat va xavfsizlikni ta'minlashda fuqarolarning o'z huquqlarini qonunda belgilangan tartibda amalga oshirish hamda o'z burchlarini to'la bajarishlari muhim o'rin tutadi. Demokratik huquqiy davlatda qonun bilan o'ziga berilgan huquqdan foydalangan va o'z majburiyatlarini bajargan shaxsga hech qanday ta'sir yoki uning javobgarligi xususida masala ko'rilmaligi kerak. Bu toifa insonlar qonunlarga itoatkor insonlar hisoblanadi. Qonunga itoatkor insonlar fuqarolik jamiyatini tom ma'noda shakllantirish va haqiqiy demokratik huquqiy davlatning barqaror faoliyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20-moddasida belgilangan "Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur etkazmasliklari shart", – degan umumiy qoida Asosiy qonunimizning 48-moddasida "Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburlar", mazmunidagi qoidaning belgilanishi uchun normativ rahbariy asos hisoblanadi.

Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish burchi - fundamental asosga ega. Boisi, har bir davlatda qonuniylik va uning asosida shakllanadigan huquqiy tartibot darajasi, oxir-oqibatda, har bir fuqaroning qanchalik qonunga itoatkor shaxs ekanligiga ham bog'liq bo'ladi.

O'zga shaxslarning qonunlarda belgilangan huquq va qonuniy manfaatlariga putur yetkazish yetkazilgan zararining usuli va hajmiga bog'liq ravishda turli

holatlarga va javobgarlikka sabab bo'лади. Bunday harakatlar (harakatsizliklar) ijtimoiy xavfliligi bilan jinoyat darajasida sodir etilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi bilan ta'qib qilinadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar va ularni sodir etganlik uchun jinoiy jazo choralari mustahkamlangan. Xususan, fuqarolarning teng huquqliligini buzish (141-modda); shaxsiy hayot daxlsizligini buzish (141¹-modda); fuqarolarning turar joyi daxlsizligini buzish (142-modda); xat-yozishmalar, telefonda so'zlashuv, telegraf xabarlar yoki boshqa xabarlarning sir saqlanishi tartibini buzish (143-modda); jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish(144-modda); vijdon erkinligini buzish (145-modda); saylov yoki referendum tashkil qilish, ularni o'tkazish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (146-modda); saylov huquqining yoki ishonchli vakil vakolatlarining amalga oshirilishiga to'sqinlik qilish (147-modda)¹⁵ jinoyatlari aynan fuqarolarning Konstitutsiyada belgilangan huquq va erkinliklarini buzish natijasida sodir etiladigan jinoyatlar hisoblanadi.

Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda o'z galar huquqiga va manfaatiga putur etkazmasliklari nafaqat ommaviy munosabatlar, balki fuqarolar o'rtasidagi shaxsiy munosabatlarda ham qo'llanilishi qonunlarda belgilangan.

2-§. O'zbekistonda fuqarolik va uning konstitutsiyaviy asoslari

O'zbekiston Respublikasi demokratik qadriyatlar va xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplariga sodiqligini namoyon etib, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi g'oyalari asnosida har bir insonning fuqarolikka bo'lgan huquqlari amalga oshirilishini kafolatlaydi. Zero, mamlakatimizda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, avvalo, demokratik huquqiy davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, inson

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 23.02.2020).

manfaatlarining to'laqonli himoyasi hamda qonun ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan.

Fuqarolik – ma'lum bir jismoniy shaxsning muayyan davlat bilan mustahkam, barqaror va uzviy huquqiy munosabatlari mohiyatini anglatuvchi tushunchadir. Ushbu bog'lanish Konstitutsiya va qonunlar asosida huquqiy jihatdan mustahkamlangan bo'lib, unga ko'ra davlat va shaxs o'zaro ma'lum miqdordagi huquq hamda majburiyatlarni o'z zimmlariga oladi. Bunda fuqaroning tegishli davlatga nisbatan barcha huquq va burchlari hamda uning suveren davlat tomonidan himoya qilinishida ifodalanadi. Davlat va shaxsning o'zaro manfaatlaridan kelib chiquvchi ushbu munosabat bir tomondan kelishuv asosida tuzilgan o'ziga xos ittifoq xarakteriga ega, ikkinchidan ob'ektiv zarurat shaklidagi ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'lib, har ikki tomonning ham manfaatlarini qamrab oladi.

Fuqarolik tushunchasi orqali davlat tushunchasiga ham oydinlik kiritiladi. Zero, davlatning davlat deb tan olinishida *fuqarolik instituti* muhim rol o'ynaydi, ya'ni davlatning eng muhim belgilaridan biri, unga mansub bo'lgan shaxslar ya'ni fuqarolik maqomiga ega insonlarning mavjudligidir. Davlat hokimiyatining asosiy maqsadi va faoliyatining mazmuni jamiyat va fuqarolar manfaatlarini himoya qilishdan iborat bo'lib, davlat ular oldida mas'uldir.

Davlat va fuqaro o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, kishilik jamiyatining rivojlanishi zaminida, insonlarning o'z huquq va erkinliklari borasidagi kurashlari natijasida fuqarolik g'oyasi paydo bo'ldi. Hozir ham fuqarolikka oid maqom bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar dolzarb hisoblanib, davlat va jamiyat darajasida har tomonlama o'rganib kelinadi.

Jumladan, dunyoda ushbu munosabatlar tobora murakkab tus olmoqdaki, bunga misol qilib, mamlakat tashqarisida ham davlat tomonidan o'z fuqarolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish bilan bog'liq masalalarni keltirish mumkin. Shunday ekan, fuqarolik institutini o'rganish va takomillashtirish masalalari o'zining dolzarbligi va ahamiyatini yo'qotmagan.

Kishilik jamiyatining rivojlangan davrida boshlangan bosqich bo‘lib, xalqaro umume’irof etilgan normalar ustuvorligining tan olinishi bilan bog‘liq davr tilga olinadi. Bu davrga kelib, fuqarolik tushunchasi keng mohiyat kasb etib, aksariyat davlatlarda fuqarolikka oid normalar xalqaro huquq talablariga mos ravishda rivojlantirildi. Xalqaro huquq ta’sirida fuqarolik tushunchasi, deyarli barcha davlatlar tomonidan bir xil mazmunda tavsiflandi. Fuqarolik, insonning huquqiy maqomini anglatuvchi tushuncha, huquqiy atama sifatida Evropadagi burjua inqiloblari davrida vujudga keldi. Ushbu davrdan boshlab “*fuqaro*” tushunchasi ozod va erkin shaxs ma’nosida qo‘llanilib, xalqaro huquq normalarida ko‘pincha “*sitizen, grajdanin*” terminlari bilan yuritiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ikkinchi bo‘limida inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari huquqiy jihatdan mustahkamlanib qo‘yilgan. Unda bevosita faqat fuqarolarga tegishli qoidalar aniq ko‘rsatib qo‘yilgan. Bir vaqtning o‘zida ham fuqarolarga, ham fuqaroligidan qat’iy nazar, barcha shaxslarga nisbatan e’tirof etilgan huquq va erkinliklarni mustahkamlashda “har kim”, “hech kim”, “inson”, “har bir shaxs”, “hamma”, “har bir inson” kabi tushunchalardan foydalanilgan.

Bundan anglash mumkinki, insonlarning tabiiy huquq va erkinliklari turkumiga taaluqli huquqiy maqomdan, respublikamizda istiqomat qilayotgan barcha insonlar, fuqarolik holatidan qat’iy nazar foydalanadilar. O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligiga ega bo‘lgan shaxslarga insonlarning tabiiy huquq va erkinliklari bilan birga, siyosiy huquq va erkinliklar ham tegishli ekanligi e’tirof etilgan.

“*Fuqaro*” tushunchasiga insonning huquqiy holatini belgilovchi yuridik atama sifatida qaraladi. Insonlarning huquqiy holatidagi farqlar uning fuqarolikka ega yoki fuqarolikka ega emasligi, chet el fuqarosi ekanligi, ko‘p fuqarolikka egalik kabi holatlar bilan izohlanadi. Bu holat har bir davlatning milliy qonunchiligida, ya’ni ularning tarixiy rivojlanish xususiyatlari, milliy an’analari, urf-odatlar va boshqa omillardan kelib chiqib, o‘ziga xos tarzda ifoda etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi umume’tirof etilgan xalqaro huquq qoidalariga sodiqligini namoyon etib, o‘z xalqining azaliy orzu-maqсадlarini ro‘yobga chiqarish barobarida yurtimizda istiqomat qilayotgan barcha kishilarning huquqiy holatini, ularning huquq va erkinliklari hamda majburiyatlarini huquqiy jihatdan mustahkamlanishiga katta e’tibor bermoqda.

Jumladan, Konstitutsiyadagi quyidagi asosiy prinsiplar “...davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas’uldirlar (2-modda)”, “O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an’analari hurmat qilinishini ta’minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi (4-modda)”, “Xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbayidir. O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko‘zlab va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi (7-modda)”, “O‘zbekiston xalqini millatidan qat’iy nazar, O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari tashkil etadi (8-modda)”, “Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko‘radilar (15-modda)”, “Konstitutsiyaning birorta qoidasi O‘zbekiston Respublikasi huquq va manfaatlariga zarar etkazadigan tarzda talqin etilishi mumkin emas (16-modda)”, Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlarini, farovonligi va xavfsizligini ta’minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo‘stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkin (17-modda)”¹⁶ fuqarolik jamiyatini shakllantirish, huquqiy davlat barpo etish, har bir fuqaroning munosib turmush kechirishiga keng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, Konstitutsiyaviy huquq modulida fuqarolik bilan bog‘liq munosabatlar alohida Konstitutsiyaviy-huquqiy institutni tashkil etadi. *Fuqarolik* - jismoniy shaxs va davlatning o‘zaro doimiy mustahkam va barqaror siyosiy-huquqiy aloqasini anglatib, inson qadr-qimmatini, huquq va erkinliklari prinsiplarini

¹⁶ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 23.02.2020).

tan olish va hurmat qilishga asoslangan muayyan shaxs va davlatning o'rtasidagi o'zaro huquq, majburiyat va javobgarliklari yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida mustaqillikka erishilganidan so'ng fuqarolik institutining demokratik talablarga javob bera oladigan qonunchilik bazasi yaratildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida (VI bob. Fuqarolik: 21,22,23-moddalar) alohida bobda fuqarolik masalalari tartibga solindi, uning asosiy prinsiplari belgilab berildi, 1992-yil 2-iyulda "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi 632-XII-son maxsus qonuni qabul qilindi; O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992-yil 2-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunini amalga kiritish tartibi to'g'risida"gi Qarori; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 20-noyabrdagi PF-500-son farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqish tartibi to'g'risidagi nizom"va boshqa normativ hujjatlar qabul qilindi hamda O'zbekiston Respublikasining xalqaro bitim va shartnomalari tuzildi.

Jumladan, Konstitutsiyamizning 21-moddasida "O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagona fuqarolik o'rnatiladi. O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi, unga qanday asoslarda ega bo'lganlikdan qat'iy nazar, hamma uchun tengdir. Qoraqalpog'iston Respublikasining fuqarosi ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasining fuqarosi hisoblanadi. Fuqarolikka ega bo'lish va uni yo'qotish asoslari hamda tartibi qonun bilan belgilanadi, degan normalar mustahkamlangan.

Birinchidan, Konstitutsiyaning ushbu moddasi orqali O'zbekiston Respublikasining barcha hududida o'rnatilgan - yagona fuqarolik prinsipining mazmuni shundaki, O'zbekiston fuqaroligiga ega shaxslarning boshqa davlatlar fuqaroligiga egaligi yoki ularning ikki fuqaroligi yoki ko'p fuqaroligi davlatimiz hokimiyati tamonidan tan olinmaydi va shu ma'nodagi huquqiy oqibat keltirib chiqarmaydi. O'zbekiston fuqaroligiga ega shaxs, faqat O'zbekiston fuqarosi, deb hisoblanadi, uning mabodo boshqa davlat fuqaroligini olganligi ma'lum bo'lib

qolsa, bu holat unga nisbatan O'zbekiston fuqaroligining to'xtatilishiga asos bo'lishi mumkin.

Yagona fuqarolik prinsipining o'rnatilishi milliy davlatchilikni mustahkamlashga xizmat qilib, O'zbekistonning milliy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan harakat, deb tan olinadi. Chunki ikki fuqarolik hamda ko'p fuqarolikka oid munosabatlar davlatlararo munosabatlarga salbiy ta'sir etishi mumkin, bundan tashqari, davlat va jamiyat oldidagi mas'ullik, majburiyat masalalari, masalan, soliq masalasi, harbiy majburiyat, vatanga sodiqlik kabi ko'plab holatlar bo'yicha tushunmovchiliklar kelib chiqishi mumkin.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi unga qanday asoslarda ega bo'lganligidan qat'iy nazar, hamma fuqarolar uchun tengligi prinsipi dunyo hamjamiyati tamonidan qo'llab-quvvatlanayotgan g'oya asosida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida e'tirof etilgan. Demak, O'zbekiston fuqaroligini olgan har bir fuqaro, fuqarolarga tegishli barcha siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy huquq va erkinlikdan foydalanishda teng huquqlidir. Masalan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 21-moddasida "har bir inson o'z mamlakatida davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa ega" mazmunidagi qoida mustahkamlangan. Ammo eng demokratik mamlakatlardan biri hisoblangan Amerika Qo'shma Shtatlarida mamlakat prezidentligiga nomzodlik huquqi, faqat tug'ilishiga ko'ra, Amerika Qo'shma Shtatlari fuqarorligiga ega shaxslarga berilishi, AQSH Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan¹⁷.

Uchinchidan, fuqarolik institutiga tegishli yana bir asosiy qoidalardan sanalgan "Qoraqalpog'iston Respublikasining fuqarosi ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanadi" mazmunidagi prinsip Konstitutsiyaviy tuzumni va millatlararo do'stlikni mustahkamlashda katta ma'noga ega.

Uning mazmunidan, birinchidan, Qoraqalpog'iston Respublikasining davlat suvereniteti, ikkinchidan, Qoraqalpog'iston fuqaroligi maqomi e'tirof etilganligini ko'ramiz.

¹⁷ АҚШ Конституцияси // Конституции зарубежных государств: Учебное пособие /Сост. проф. В.В.Маклаков. -2 -е изд., исправ И доп. -М.: Издательство БЕК. 1999. 554 б

O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqlari, erkinligi hamda majburiyatlariga tegishli barcha normalar Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarosi huquqiy maqomini ham o‘zida mujassam etadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Mustaqillik deklaratsiyasi” va “O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida”gi ilk hujjatlarida Qoraqalpog‘iston Respublikasining suvereniteti, hududiy yaxlitligi va mustaqilligi e‘tirof etilib, Konstitutsiyamizdagi alohida normalar asosida mustahkamlab qo‘yilgan. Ushbu normalarning uzviy davomi Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqaroligiga tegishli qonunlarda o‘z aksini topgan.

Konstitutsiyaning 22-moddasiga ko‘ra, “O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida ham, uning tashqarisida ham o‘z fuqarolarini huquqiy himoya qilish va ularga homiylik ko‘rsatishni kafolatlaydi. Konstitutsiyamizning mazkur moddasida belgilangan ushbu prinsip davlat hokimiyatining har bir fuqaro oldida mas’ulligini hamda majburiyat olganligini bildiradi. O‘zbekiston Konstitutsiyasidagi bosh g‘oyalardan biri davlat organlari va mansabdor shaxslarning har bir fuqaro oldidagi mas’ulligi hisoblanadi. Ushbu g‘oyaning uzviy davomi fuqarolarning har doim va qayerda bo‘lishidan qat’iy nazar, uning huquqlari va manfaatlari davlatimiz himoyasida ekanligini belgilovchi prinsipdir. O‘zbekiston fuqarosi qayerda bo‘lmasin, o‘z fuqaroligini saqlab qolish huquqiga ega. O‘zbekiston fuqarolari qonunda belgilangan tartibda chet elda vaqtincha yoki doimiy yashayotganligidan qat’iy nazar, o‘z fuqarolik huquqiy maqomini saqlab qoladi hamda O‘zbekiston Respublikasi himoyasida bo‘ladi. Ushbu qoida 1966-yil 19-dekabrda Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Paktda aks yetgan prinsiplarga to‘la mos keladi. Jumladan, “ushbu Paktda ishtirok etuvchi har bir davlat o‘z hududidagi va o‘z yurisdiksiyasida bo‘lgan shaxslarni mazkur paktda e‘tirof etilgan huquqlarini hech bir ayirmachiliksiz, jumladan, irqi, terisining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa e‘tiqodidan, milliy yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy ahvoli, tug‘ilishi yoki o‘zga holatidan qat’iy nazar, hurmat qilish va ta‘minlash majburiyatini oladi”, deb ko‘rsatilgan.

Yana bir muhim Konstitutsiyaviy prinsip Asosiy qonunimizning 23-moddasida “O‘zbekiston Respublikasi hududidagi chet el fuqarolarining va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquq va erkinliklari xalqaro huquq normalariga muvofiq ta‘minlanadi. Ular O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari va xalqaro shartnomalari bilan belgilangan burchlarni ado etadilar”, degan Konstitutsiyaviy norma shaklida mustahkamlab berilgan. Mazkur Konstitutsiyaviy normada fuqarolik instituti bilan bog‘liq huquqiy maqomga ega bo‘lgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning maqomiga oid qoidalar asosi o‘rnatilgan.

Unga ko‘ra, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquq va erkinliklari xalqaro huquq normalariga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati organlari, idoralari hamda mansabdor shaxslari tomonidan ta‘minlanadi. O‘zbekiston Respublikasi barcha demokratik davlatlar qatori o‘z hududidagi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning qonuniy manfaatlarini himoya qiladi. Ularga tegishli shaxsiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy huquq va erkinliklarini noqonuniy cheklashga hech kimning haqqi yo‘q. Shu bilan birgalikda, ular ham o‘z navbatida o‘zbekiston xalqi, uning milliy qonunchiligi hamda xalqaro shartnomalarda belgilangan burchlari oldida mas‘uldir. Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar O‘zbekiston Respublikasi qonunlari talablarini to‘liq bajarishi, olinadigan daromadalaridan soliq to‘lashi, jamiyat va davlat manfaatlariga zid xatti-harakatlarni amalga oshirmasligi, atrof-muhitni asrab avaylashi, xalqimizning milliy qadriyatlari, urf-odatlarini hurmat qilishlari lozim bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasida yashab turgan, lekin O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘xtatilgan, boshqa davlat fuqarosi bo‘lmagan shaxslarga ichki ishlar idorasi tomonidan fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga mo‘ljallangan istiqomat guvohnomasi beriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan 1992-yil 2-iyulda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida”gi Qonunida O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik masalalari qonun yo‘li bilan

mustahkamlangan. Unda O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligining quyidagi asosiy prinsiplari aks etgan :

- shaxs bilan davlat o‘rtasidagi siyosiy-huquqiy aloqasining doimiyliigi;
- har bir kishining fuqaro bo‘lish huquqiga egaligi;
- hech kim fuqarolikdan yoki fuqarolikni o‘zgartirish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emasligi;
- davlatning (o‘z idoralari va mansabdor shaxslari orqali) va fuqaroning o‘zaro mas’ulligi;
- fuqarolarning huquq, erkinlik va manfaatlari O‘zbekiston Respublikasi hududida va uning tashqarisida ham himoya qilinishi;
- fuqarolikni qo‘lga kiritish asoslaridan qat’iy nazar, barcha uchun tengligi;
- fuqarolar kelib chiqishlaridan, ijtimoiy va mulkiy holatidan, irqi va millatidan, jinsi, ma’lumoti, tilidan, dinga munosabatidan, siyosiy va boshqa e’tiqodlaridan, mashg‘ulotining turi hamda boshqa holatlardan qat’iy nazar, qonun oldida tengligi;
- fuqarolarning teng huquqliligining barcha sohalarda ta’minlanishi;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasining fuqarosi ayni bir vaqtda O‘zbekiston Respublikasining ham fuqarosi ekanligi;
- nikohdan o‘tishda va uni bekor qilishda fuqarolikning saqlanib qolishi;
- chet elda yashovchi shaxslarning O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligini saqlab qolishi;
- fuqaroni chet davlatga topshirishga yo‘l qo‘yilmasligi;
- ikki fuqarolikka yo‘l qo‘yilmasligi — o‘zbekiston fuqarosining chet davlat fuqaroligiga mansubligini tan olmaslik;
- onasi yoki otasi O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lgan bolalarning fuqaroligi;
- fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar bolalarining o‘zbekiston fuqaroligini olishi;
- fuqarolikdan chiqish erkinligi;
- fuqarolikning to‘xtatilish asoslarini qonunda aniq belgilanganligi;

- fuqarolikni tiklash mumkinligi;
- fuqarolik to'g'risidagi ishlarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mutlaq vakolatlari;
- xalqaro shartnomalarda milliy qonunchilikda bayon etilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalarining qo'llanilishi va boshqalar¹⁸.

Yuqorida fuqarolikka oid eng asosiy prinsiplar sanab o'tildi. Har bir insonning uzviy huquqlaridan biri "fuqarolik" maqomini olishga bo'lgan huquqi hisoblanadi. Shuning uchun ham barcha demokratik davlatlarda insonlarning fuqarolik maqomiga ega bo'lish asoslari huquqiy jihatdan mustahkamlab qo'yilgan. Jumladan, "O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida"gi Qonunining 1-moddasiga binoan har bir kishiga O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lish huquqi e'tirof etilgan, ya'ni "hech kim fuqarolikdan yoki fuqarolikni o'zgartirish huquqidari mahrum qilinishi mumkin emas" degan prinsip mustahkamlangan¹⁹. Ushbu prinsip xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidasi asosida fuqarolik institutining ahamiyatini oshirish barobarida bejiz mustahkamlanib qo'yilmagan.

Yuqorida aytilganidek, mamlakatimizda fuqarolik shaxs bilan davlatning doimiy siyosiy-huquqiy aloqasini belgilaydi, bu aloqa ularning o'zaro huquqlari va burchlarida ifodalanadi. O'zbekiston Respublikasida har bir kishi fuqaro bo'lish huquqiga egadir. Qonunga muvofiq, hech kim fuqarolikdan yoki fuqarolikni o'zgartirish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi fuqarolikni olish asoslaridan qat'iy nazar barcha uchun tengdir. O'zbekiston Respublikasining fuqarolari kelib chiqishlaridan, ijtimoiy va mulkiy holatidan, irqi va millatidan, jinsi, ma'lumoti,

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 9-сон, 338-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2015 й., 32-сон, 425-модда; 2016 й., 39-сон, 457-модда.

¹⁹ O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi Qonuni // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 23.02.2020).

tilidan, dinga munosabatidan, siyosiy va boshqa e'tiqodlaridan, mashg'ulotining turi hamda boshqa holatlardan qat'iy nazar, qonun oldida tengdirlar.

Fuqarolikni qabul qilish tartibi, o'zgartirish va uni yo'qotish asoslari har bir davlatning ichki qonunchiligi – Konstitutsiyalari, fuqarolikka oid qonunlari va boshqa qonunosti hujjatlarida mustahkamlab qo'yiladi.

Fuqarolikning yuzaga kelishi (kelib chiqishi) *naturalizatsiya* (inglizcha *naturalization*) yo'li bilan, xalqaro shartnoina asosida va ayrim hollarda - reintegratsiya (qayta tiklanish) orqali va xadya etish yo'llari bilan amalga oshiriladi.

Fuqarolikni qabul qilishning asosiy yo'li *tug'ilish orqali* (lotincha *filialis*) kelib chiqadi, qolgan barcha usullari kam uchraydi. Sababi aksariyat hollarda kishilar tug'ilishi bilan fuqarolikni qabul qilib, o'z umri davomida uni o'zgartirmaydi.

Tug'ilish bo'yicha fuqarolikka ega bo'lishning ikkita asosiy shakli mavjud:

"Qondoshlik huquqi" (lotincha *"jus sanguinis"* - inglizcha *"right of blood"*) asosida farzandning fuqaroligi uning ota-onasining fuqaroligi, ya'ni majoziy ma'noda uning tomirida qaysi fuqaroning qoni oqayotgani, kimning avlodi ekanligi bilan belgilanib, bunda fuqarolikni belgilash u tug'ilgan hududga bog'lanmaydi. Bu usul Evropaning ko'p mamlakatlari, shu jumladan - Avstriya, Norvegiya, Finlandiya, Italiya va boshqalarda amal qilinadi.

"Yurtdoshlik huquqi" (lotincha *"jus soli"* - inglizcha *"right of the soil"*) asosiga ko'ra, fuqarolikni belgilashda urg'u bolaning tug'ilgan joyini qaysi davlatga tegishligidan kelib chiqib belgilanadi, bunda tanlov uning ota-onasini fuqaroligi bilan bog'liq bo'lmaydi. Masalan, Braziliya qonunchiligida belgilanishicha, ushbu davlat hududida tug'ilgan har bir shaxs Braziliya fuqarosi hisoblanadi.

Ayrim xorijiy mamlakatlarda fuqarolikni olish uchun "tuproq huquqi"ning o'zi kamlik qiladi.

Fuqarolikni qabul qilishning usullaridan biri naturalizatsiya (fuqarolikni qabul qilish) bo'lib, bu umuman fuqaroligi bo'lmagan yoki boshqa davlat fuqarosi

bo'lgan shaxs tomonidan fuqarolik olinishi bo'yicha yuridik jarayondir. Naturalizatsiya tartibda fuqarolik quyidagi hollarda qabul qilinadi: a) fuqaroligi bo'lmagan yoki fuqaroligini o'zgartirmoqchi bo'lgan shaxs so'rovnomasiga asosan; b) bir davlat fuqarosining boshqa davlat fuqarosi bilan nikohdan o'tishi asosida; c) fuqaroligi bo'lmagan yoki boshqa davlat fuqarosi bo'lgan bolani farzandlikka olishda.

Naturalizatsiya asosida fuqarolik berish yoki rad etish davlat tomonidan o'rnatilgan qoidalar bilan belgilanadi. Naturalizatsiya asosida fuqarolikni berish yakka tartibda yoki manfaatdor shaxs (farzandlikka olishda) roziligi bilan amalga oshadi.

Naturalizatsiya. Ichki ishlar Kotibiyati voyaga etgan, muomalaga layoqatli; Birlashgan Qirollikda istiqomat qilish, xarakter, til va kelajakka oid maqsadlar, hamda eng so'nggi kiritilgan talablardan biri - Birlashgan Qirollikdagi hayot haqida bilim bo'yicha talablarga javob bera olgan har qanday shaxsga naturalizatsiya (fuqarolik taqdim etilishi) imkoniyatini taqdim etishi mumkin.²⁰

Barcha mamlakatlarning qonunchiligi bir qator cheklanishlarga ega bo'lib, ular asosida shaxslarga siyosiy, ijtimoiy, diniy, milliy va boshqa sabablardan kelib chiqqan holda naturalizatsiyada rad etiladi.

Reintegratsiya usuli (dastlabki fuqarolikni qayta tiklash) kam uchraydi. Qoida bo'yicha reintegratsiya jarayonida soddalashtirilgan tartibdagi fuqarolikni qabul qilish tartibi qo'llaniladi. Bu usulga ko'pincha naturalizatsiyaning bir shakli sifatida qaraladi.

Xalqaro shartnomalar asosida fuqarolik qabul qilish va o'zgartirish ko'pincha bunday holatlar tinchlik haqidagi shartnomalar, repatriatsiya (lotincha *repatriate*, aynan vatanga qaytish degan ma'noni anglatadi) haqida kelishuvlar, hududiy masalalardagi kelishuvlar vaqtida bo'ladi. Bu usul bir necha davlatlarning birlashishi bilan bog'liq holda yangi davlat tarkib topishi yoki bir davlat bo'linishi natijasida bir necha davlatlar tuzilishida, bir qism hududning bir davlatda boshqa

²⁰ Bradley A.W., Ewing K.D. Constitutional and Administrative Law. Pearson Education Limited 2003.

davlat tasarrufiga o'tishi (sessiya), shuningdek, qo'shni davlatlar o'rtasida alohida hududlarning almashuvi chog'ida amalga oshiriladi.

Hududiy o'zgarishlar vaqtida ko'ngilli ravishda fuqarolik tanlash (optatsiya), o'zgartirish (ko'chirish vaqtida), avtomatik tarzda fuqarolikning o'zgarishi (transfert) bo'lishi mumkin. Transfert vaqtida bir davlatdan boshqa davlatga olayotgan hudud aholisining, xohishidan qatdy nazar, bir davlatdan ikkinchisiga o'tar edi. Transfert kam uchraydi.

Fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga alohida hollarda yuksak xizmatlari uchun davlat boshlig'i tomonidan beriladigan *xadya etilgan fuqarolik* deb ataluvchi institut ham mavjud.

Aksariyat davlatlarning qonunchiligi fuqarolikdan chiqish imkoniyatini nazarda tutadi. Masalan, fuqaroning tashabbusiga ko'ra fuqarolikni tugatilishi - *fuqarolikdan voz kechish*, davlatning tashabbusiga koda fuqarolikni tugatilishi - *fuqarolikdan mahrum etish*, bir fuqarolikdan ikkinchi fuqarolikka o'tishi yoxud davlat hududi chegaralarining o'zgarishi natijasida *fuqarolik almashtirilishi* (o'zgarishi) mumkin, *ekspatriatsiya* insonning vaqtinchalik yoki umuman uni fuqarolikdan mahrum qilgan holda mamlakatdan chiqarib yuborilishi shakllari uchraydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson va fuqarolarning huquqiy maqomiga oid normalar eng markaziy o'rinlarni egallagani mamlakatimizda fuqarolik institutiga davlat tomonidan o'ta jiddiy yondoshilganidan darak beradi. Binobarin, har bir demokratik davlat faoliyatining mazmuni, avvalo, o'z fuqaroligiga ega bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini himoya qilishdan iborat.

Fuqarolik holatiga tegishli asosiy tamoyillarning Konstitutsiyaviy mustahkamlanishi oqibatida fuqarolarning davlat bilan mustahkam huquqiy munosabatiga asos solindi. Konstitutsiyamizda yagona fuqarolik, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, barcha insonlarning teng huquqliligi, davlat o'z fuqarolarining homiysi ekanligi kabi tamoyillar o'rnatilganki, bu o'z navbatida

fuqarolarning davlat hokimiyati bilan bo'ladigan munosabatlarida o'zaro hurmat va mas'uliyat bilan yondashuvni shakllantiradi.

Milliy qonunchiligimizga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga quyidagi hollarda olinadi: 1) tug'ilganda; 2) O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilinishi natijasida; 3) O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha; 4) qonunda nazarda tutilgan boshqa asoslar bo'yicha.

Jumladan, ota-onasi O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lgan bolalarning fuqaroligi quyidagicha belgilanadi, ya'ni tug'ilgan paytida ota-onasi O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lsa, bola O'zbekiston Respublikasi hududida yoxud O'zbekiston Respublikasidan tashqarida tug'ilgan bo'lishidan qat'iy nazar, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanadi.

Ota-onasining fuqaroligi har xil bo'lib, ulardan biri bola tug'ilgan paytida O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lgan quyidagi hollarda bola O'zbekiston Respublikasining fuqarosi hisoblanadi: 1) agar u O'zbekiston Respublikasi hududida tug'ilgan bo'lsa; 2) agar u O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida tug'ilgan bo'lsayu, ota-onasi yoki ularning biri shu vaqtda O'zbekiston Respublikasida doimiy istiqomat joyiga ega bo'lsa.

Milliy qonunchiligimizda O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilishning demokratik tartibi belgilangan. Masalan, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'z iltimosnomalariga ko'ra ushbu Qonunga binoan kelib chiqishidan, irqi va millatidan, jinsi, ma'lumoti, tilidan, dinga munosabatidan, siyosiy va boshqa e'tiqodlaridan qat'iy nazar, O'zbekiston fuqaroligiga qabul qilinishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining fuqaroligiga qabul qilish shartlari quyidagilardan iborat: 1) chet el fuqarolidan voz kechish; 2) so'nggi besh yil davomida O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashaganlik. Ushbu qoida O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lish istagini bildirgan shaxslarga, basharti ular shu yerda tug'ilgan va hech bo'lmasa ota-onasidan biri, buvasi yoki buvisi O'zbekiston Respublikasi hududida tug'ilganligini va boshqa davlatlarning

fuqarosi emasligini isbotlasa, taalluqli bo'lmaydi; 3) qonuniy tirikchilik manbalarining mavjudligi; 4) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini tan olish va bajarish.

Ayni paytda yuqorida 1, 2 va 3-bandlarda qayd etib o'tilgan talablar alohida hollardagina O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga binoan O'zbekiston Respublikasi oldida buyuk xizmatlari yoki fan, texnika va madaniyat sohasida katta yutuqlari bo'lgan, shuningdek, O'zbekiston Respublikasini qiziqtiradigan kasb yoxud malakaga ega bo'lgan ayrim shaxslarga nisbatan hisobga olinmasligi mumkin²¹.

Fuqarolikni yo'qotish asoslari Qonuning 21-moddasida hamda "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi bilan bog'liq masalalami ko'rib chiqish tartibi to'g'risida Nizom" da quyidagicha belgilangan, unga ko'ra:

birinchidan, shaxs chet davlatda harbiy xizmatga, xavfsizlik xizmati idoralariga, politsiyaga, adliya idoralariga yoki davlat hokimiyati va boshqaruvining boshqa idoralariga ishga kirganligi natijasida vujudga keladi. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasi fuqarosiga nisbatan uning chet el davlati armiyasiga harbiy xizmatga, xavfsizlik xizmatiga, shuningdek, politsiyasiga, adliya organlariga yoki davlat hokimiyati va boshqaruvining boshqa organlariga ishga kirganligini tasdiqlovchi hujjatlar yoxud boshqa ishonchli ma'lumotlar mavjud bo'lganda. Bu holda, Konsullik muassasalari hujjatlarni TIVga (bundan buyon matnda TIV) yuboradilar, TIV olingan ma'lumotlarni va Ichki ishlar vazirligi (bundan buyon matnda IIV) hamda Davlat xavfsizlik xizmatining (bundan buyon matnda DXX) xulosalarini o'zining hujjatlari va xulosasi bilan birga O'zbekiston Respublikasi Prezidenli huzuridagi fuqarolik masalalari bo'yicha Komissiyaga taqdim etadi;

ikkinchidan, agar chet elda doimiy yashovchi shaxs uch yil ichida uzrli sabablarsiz konsullik hisobiga turmagan bo'lsa, vujudga keladi. TIV va IIV hamda konsullik muassasalarining hujjatlari asosida hujjatlar va xulosani ko'rib chiqish

²¹ O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi Qonuni // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 23.02.2020).

uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari bo'yicha Komissiyaga yuboradi. Bunda uch yillik muddat tartibi faqatgina 16 yoshga to'lgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi, ularning ota-onalari yoki ulardan birining iltimosnoma berganligi hollari bundan mustasno. Iltimosnomaga 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalarning notarial tasdiqlangan roziligi ilova qilinadi. Konsullik muassasasi rahbari holatga qarab ob'ektiv ma'lumotlarga asoslangan holda O'zbekiston Respublikasi fuqarosining o'z vaqtida konsullik hisobiga turmaganlik sabablarining uzrli ekanligiga mustaqil baho beradi;

uchinchidan, agar O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi yolg'onligi shakshubhasiz ma'lumotlar yoki soxta hujjatlar taqdim etish natijasida olingan bo'lsa, vujudga keladi. Ichki ishlar organlari yoki konsullik muassasalari O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi oldindan bila turib yolg'on ma'lumotlar yoki soxta hujjatlar taqdim etish natijasida olinganligi haqida ma'lumotlar yoki arizalar kelib tushgan taqdirda, shaxsning haqiqatdan ham O'zbekiston Respublikasi fuqarosi ekanligini aniqlash uchun zarur tekshiruvlarni olib boradilar. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi oldindan bila turib yolg'on ma'lumotlar yoki soxta hujjatlar taqdim etish natijasida olinganligi holati tasdiqlangan taqdirda, IIV yoki TIV hujjatlarni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari bo'yicha Komissiyaga taqdim etadilar;

to'rtinchidan, agar shaxs chet davlat foydasini ko'zlab faoliyat yuritish yoki tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar sodir etish orqali jamiyat va davlat manfaatlariga jiddiy zarar etkazgan bo'lsa, vujudga keladi. Shaxsning chet davlat foydasini ko'zlab, faoliyat yuritish yoki O'zbekiston Respublikasi JKning Maxsus qismi ikkinchi bo'limida nazarda tutilgan tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlarni sodir etish natijasida jamiyat va davlat manfaatlariga jiddiy ziyon etkazganligini tasdiqlaydigan, sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlangan hujjatlar shaxsning fuqaroligini yo'qotish yuzasidan tashabbuskor organning asoslantirilgan taqdimnomasi bilan birga IIVga yuboriladi. O'z navbatida IIV fuqarolikni yo'qotish tashabbusi yuzasidan hujjatlar nusxalarini TIV va DXXga taqdim etadi. Ushbu tashkilotlar kelib tushgan hujjatlar asosida

o‘zlarining xulosalarini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari bo‘yicha Komissiyaga taqdim etadilar. IIV fuqarolikni yo‘qotish haqidagi xulosani tegishli hujjatlarni ilova qilgan holda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari bo‘yicha Komissiyaga taqdim etadi;

beshinchidan, agar shaxs chet davlatning fuqaroligini olgan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligini yo‘qotishga olib keladi²². Chet davlatning fuqaroligini qabul qilgan shaxs ushbu fakt haqida o‘ttiz kun ichida O‘zbekiston Respublikasining ichki ishlar idoralariga yoki chet eldagi konsullik muassasalariga xabar berishi shart. Bu holda, manfaatdor vazirlik va idoralar chet elda doimiy yashovchi fuqarolarga nisbatan hujjatlarni TIVga yuboradilar. TIV hujjatlarni va IIV hamda DXXning xulosasini qabul qilib, ularni o‘zining hujjatlari va xulosasi bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari bo‘yicha Komissiyaga taqdim etadi. Manfaattodor vazirlik va idoralar O‘zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashovchi fuqarolarga nisbatan hujjatlarni IIVga yuboradilar. IIV hujjatlarni va TIV hamda DXXning xulosasini qabul qilib, ularni o‘zining hujjatlari va xulosasi bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari bo‘yicha Komissiyaga taqdim etadi.

Yuqoridagilarga qo‘shimcha ravishda manfaatdor vazirlik va idoralar tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari bo‘yicha Komissiyaga ko‘rib chiqishga taqdim etiladigan xulosalar asoslantirilgan bo‘lishi talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni chiqqan kundan boshlab yo‘qotiladi.

O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligining yo‘qotilganligi fakti “O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 31 va 32-moddalariga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi hududida shaxsning

²² O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida”gi Qonuni // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 23.02.2020).

doimiy yashash joyi bo'yicha ichki ishlar organlari tomonidan, chet elda doimiy yashovchi shaxslar uchun esa, konsullik muassasalari tomonidan ro'yxatga olinadi.

O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqish oqibatida. *Fuqarolikdan chiqish* - shaxsning o'z irodasiga ko'ra fuqarolikning bekor bo'lishini anglatadi. Odatda, fuqarolikdan chiqish fuqaroning iltimosi bo'yicha amalga oshiriladi;

Qonunda belgilangan tartibda shaxsning iltimosnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqishga ruxsat etiladi.

Agar O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqishni iltimos qiluvchi shaxs davlat oldidagi majburiyatlarini yoki fuqarolarning yoxud davlat va jamoat tashkilotlarining muhim manfaatlari bilan bog'liq mulkiy majburiyatlarini bajarmagan bo'lsa, uning O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqishi rad etilishi mumkin.

Agar O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqishni iltimos qiluvchi shaxs ayblanuvchi sifatida jinoiy javobgarlikka tortilgan yoxud unga nisbatan qonuniy kuchga kirgan va ijro etilishi zarur bo'lgan sud hukmi bo'lsa yoki shaxsning O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqishi O'zbekiston Respublikasi davlat xavfsizligi manfaatlariga zid bo'lsa, uning O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqishiga yo'l qo'yilmaydi.

3-§. Shaxsiy huquq va erkinliklar

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarida inson huquq va erkinliklarini ta'minlashning samarali mexanizmini yanada takomillashtirilishini taqozo etmoqda. Ta'kidlash joizki, mazkur islohotlarning mazmun va mohiyatini belgilashda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Binobarin, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi oliy yuridik kuchga ega bo'lgan, mamlakat xalqining erk-irodasini o'zida ifodalagan, demokratik tamoyillarni o'ziga singdirgan, inson huquq va erkinliklarini ta'minlanishini kafolatlagan, qolaversa davlat organlari faoliyatining asosiy yo'nalish va faoliyatini belgilab bergan asosiy qonundir.

Yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning mohiyatini “shaxs-jamiat-davlat” tizimi aks ettiradi. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Konstitutsiyamizda belgilangan qonun ustuvorligi prinsipi jamiyatimizda inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, barcha islohotlarni samarali amalga oshirishning muhim kafolatidir” deb ta’kidlaganligi shaxsiy huquq va erkinliklarni amalga oshirishga tegishli.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi har bir insonning erkinligini, mustaqil Vatanimizda hur va farovon hayot kechirishini, o‘z taqdirining egasi bo‘lishini huquqiy ta’minlash va kafolatlashning hayotbaxsh manbayidir. Inson va fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo‘yilgan asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari xilma-xil va ko‘p qirrali bo‘lib, ular turli sohalarda o‘z ifodasini topib kelmoqda.

Shaxsiy huquq va erkinliklarning aksariyati insoniyat paydo bo‘lgandan beri amalda bo‘lib kelayotgan tabiiy huquqlardir. Shaxsiy huquq va erkinliklar deganda shaxslarning faqat o‘zigagina tegishli bo‘lgan va hayoti davomida ajralmas bo‘lib hisoblangan huquq va erkinliklar tushuniladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qator moddalarida fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari huquqiy jihatdan tartibga solingan. Konstitutsiyada shaxsiy huquq va erkinliklar alohida tizimni tashkil etadi va quyidagilar kiradi:

Yashash huquqi (24-modda);

Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi (25-modda);

Aybsizlik prezumpsiyasi (26-modda);

Shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi (27-modda);

Turar joy daxlsizligi huquqi (27-modda);

Shaxslarni bir joydan ikkinchi joyga ko‘chish huquqi (28-modda);

Fikr, so‘z va e’tiqod erkinligi (29-modda);

Fuqarolarni huquq va manfaatlariga daxldor bo‘lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish huquqi (30-modda);

Vijdon erkinligi (31 -modda).

Ta'kidlash joizki, mazkur masalalar qator xalqaro hujjatlarda mustahkamlangan. Xususan, 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida va Fuqarolik va siyosiy huquqlari to'g'risidagi xalqaro Paktda qayd etilgan inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklariga oid xalqaro andozalar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida o'zining to'la aksini topgan.

Xususan, 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 3-moddasida har bir insonning yashash, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqlariga ega ekanligi mustahkamlangan²³. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Paktning 6-moddasida esa, Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Bu huquq qonun bilan himoyalanaadi. Hech kim o'zboshimchalik bilan insonni yashashdan mahrum qila olmaydi" deyilgan. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham inson va fuqarolarning yashash huquqlariga oid ushbu xalqaro andozalar o'zining to'la aksini topgan.

Inson - biologik va ijtimoiy tushunchadir. Zero, inson o'zining biologik mohiyatiga ega ravishda tug'iladi, keyinchalik u hayoti va faoliyati davomida shaxs sifatida shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining "Shaxsiy huquq va erkinliklar" nomli bobida shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilishning huquqiy asosi o'z aksini topgan. "Yashash huquqi, - deb ta'kidlanadi Konstitutsiyaning 24-modda, - har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir".

O'zbekiston inson huquqlari va erkinliklarini o'zida mustahkamlagan yuzdan ortiq xalqaro hujjatlarga qo'shilgan. Bu hujjatlar O'zbekiston qonunchiligining shakllanishi, jumladan, jinoyat hamda inson huquq va erkinliklari borasidagi qonunlarning yaratilishi uchun ham asos bo'lib xizmat qilgan.

«Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi»ning 3, 4, 5-moddasida, «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt»ning 6, 7, 9, 10, 11-

²³ Инсон ҳуқуқлари. Х.Б.Бобоев, А.Х.Саидов, Ш.И.Шорахметов ва бошқалар — Т. "Ўзбекистон" 1997 - Б 72.

moddalarida insonning yashash huquqi, qadr-qimmat, ozodligi va xavfsizligi, sha'ni va obro'yini himoya qilish kabi huquqlari mustahkamlangan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24-moddasida yashash huquqining mustahakamlanishi davlat tomonidan uni qo'riqlash va himoya qilishning kuchli mexanizmini yaratishni talab qiladi. Bu boradagi tadbirlar nafaqat jinoyatchilikni oldini olish yoki jinoyatga qarshi kurashish natijasidagi huquqni himoya qilish faoliyatini, balki ijtimoiy sohada ham inson hayotining ta'minlanishini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida inson huquqlari va erkinliklarining daxlsizligi kafolatlanadi. Shaxs huquqlari va qonuniy manfaatlarini cheklashga faqat O'zbekiston Respublikasining qonunlarida belgilangan asoslar va tartibdagina yo'l qo'yiladi.

Sud-huquq islohatlarini yanada chuqurlashtirish O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng qamrovli demokratik o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, hisoblanadi. Ushbu islohotlarning asosiy maqsadi barcha uchun teng, adolat hukmron bo'lgan, shaxs, uning huquq va erkinliklarini himoyasida turadigan sud-huquq tizimini yaratishdan iborat.

Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi - bu har bir inson tug'ilishi bilan qo'lga kiritadigan, har kim erkin, o'z ixtiyori bo'yicha harakat qilishi, o'zganing shaxsiy erkinligi va daxlsizligiga ziyon etmaydigan tarzda yurish-turishni tanlash imkonini beruvchi huquqdir. Shaxsning erkinligi jamiyatdagi axloq me'yorlari doirasidan chiqmasligi va qonun asosida bo'lishi kerak, ya'ni shaxs har qanday harakatni qonun va qonun hujjatlarida man etilmagan va huquqiy ko'rsatmalarga zid kelmagan taqdirda, amalga oshirish mumkin.

Aybsizlik prezumtsiyasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasida mustahkamlangan. Aybsizlik prezumtsiyasi (lotincha praesumptio - taxmin so'zidan) jinoyat protsessining muhim demokratik prinsiplaridan biri bo'lib, u shaxs huquqlarining himoyalanihini ta'minlaydi, asossiz ayblash va hukm qilishni istisno etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasida “Jinoyat sodir etgan likda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko‘rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o‘zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta’minlab beriladi” - deb belgilangan.

Bundan tashqari, aybsizlik prezumpsiyasi JPKming 23-moddasida qayd qilingan bo‘lib, unda “gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi uning jinoyat sodir etishda aybdorligi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlangunga va qonuniy kuchga kirgan sud hukmi bilan aniqlangunga qadar aybsiz hisoblanadi”- deyilgan.

Shaxsiy daxlsizlik deganda uy-joy, ish joyining daxlsizligi ham tushuniladi (Konstitutsiyaning 27-moddasi). Uy-joyga faqat unda yashovchi shaxslarning aniq roziligi bo‘lgan hollarda yo‘l qo‘yiladi. Yuqoridagilar bilan bir qatorda insonning shaxsiy yozishuvlari, kundaliklari, rasmlari hamda ularning matni ham shaxsiy daxlsizlik huquqi bilan qamrab olinadi.

O‘zbekistonda fuqarolarning erkin ko‘chib yurish huquqi kafolatlanadi. Fuqarolarning mamlakatimiz hududida, shuningdek, kelish va chiqib ketishdagi ko‘chib yurish erkinligi – kishilarning shaxsiy nomulkiy huquqlaridan hisoblanib, ushbu huquq mutlaq Konstitutsiyaviy xususiyatga ega. Shaxs ushbu huquqqa muvofiq o‘z xohishiga ko‘ra, O‘zbekiston hududi doirasida bir joydan ikkinchi joyga erkin ko‘chib o‘tishi, undan chiqib ketishi va qaytib kelishi mumkin. Shuningdek, erkin ko‘chib yurish - yashash joyini o‘zi erkin tanlash huquqini ham o‘z ichiga oladi. Qonunda belgilangan cheklash hollari bundan mustasnodir.

Har kimning o‘z fikrini erkin ifoda qilish huquqi o‘z ichiga izlanish erkinligi, har qanday axborotni olish, tarqatish, yozma yoki nashr shaklida yoxud badiiy shaklda ifodalash erkinligini amalga oshirish imkonini beradi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 19-moddasida “Har bir inson e’tiqod erkinligi va uni erkin ifoda qilish huquqiga ega; bu huquq hech bir to‘siqsiz o‘z e’tiqodiga amal qilish erkinligini hamda axborot va g‘oyalarni har qanday vosita bilan, davlat chegaralaridan qat’i nazar, izlash, olish va tarqatish erkinligini

o‘z ichiga oladi”, deyiladi. Ushbu moddada muayyan huquqlar bilan birga, unda ma’lum burch va javobgarlik ham mavjud. Xususan, ular quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

birinchidan, boshqa shaxslar huquqi va obro‘cini hurmat qilish;

ikkinchidan, davlat xavfsizligi, jamoat tartibi, aholi sog‘lig‘i va qadriyatlarini himoya qilish.

Ta’kidlash joizki, shaxsiy huquqqa tegishli qabul qilingan konstitutsiyaviy me’yorlar inson huquqlari sohasidagi xalqaro-huquqiy andozalarga to‘la mos keladi.

Fikrlash erkinligi deganda so‘z erkinligi orqali amalga oshiriladigan, fikrini ochiq so‘zlash va boshqa shaxslarning e’tiboriga yetkazish tushuniladi. Ko‘p holatlarda so‘z erkinligi har bir fuqaroning so‘z erkinligini, ommaviy axborot vositalarida chiqish huquqini, o‘z fikr va e’tirozlarini ochiq so‘zlashni kafolatlaydigan O‘zbekiston Respublikasining “Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida”gi, “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi va “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi qonunlari asosida faoliyat ko‘rsatadilar.

Bir so‘z bilan aytganda fikrlash, so‘zlash erkinligi, axborotlarni izlash, olish va tarqatish huquqi fuqarolarga davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda faol ishtirok etish imkonini beradi. Shu o‘rinda mustaqillik yillarida mamlakatimizda fuqarolarning so‘zlash erkinligi, axborotlarni izlash, olish va tarqatish huquqlarini ta’minlash borasida chuqur demokratik islohotlar amalga oshirilib kelinayotganligini qayd etib o‘tish joiz.

Vijdon erkinligi - bu har bir inson o‘zi hohlagan diniga e’tiqod qilishi yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmasligi va dinga nisbatan betaraf bo‘lishi, shuningdek, dinga qarshi bo‘lishligi bilan ifodalanadi. O‘zbekistonda, diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi. O‘z navbatida har bir inson xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Ko‘rinib turibdiki, Konstitutsiyamizda fuqarolar uchun bu borada ham juda keng erkinliklar yaratilgan. Vijdon erkinligini tartibga soluvchi normalar muhim ahamiyatga ega.

Vijdon erkinligi insonning dinga bo'lgan munosabatini ko'rsatadi. Vijdon erkinligining mazmuni insonning dinga e'tiqodi bor yoki yo'qligi, betaraf bo'lishi yoki ateist tushunchasiga ega bo'lishi huquqidan iborat. Shu bilan bir qatorda insonlarning dinga bo'lgan munosabatidan qat'i nazar, huquq va erkinliklarda tengligi vijdon erkinligining asosiy yuridik kafolatlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasi bunday huquqni har bir fuqaro uchun kafolatlaydi. O'zbekistonda hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan diniga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi.

Mustaqillik yillarida o'zining ilmiy jasorati, buyuk kashfiyotlari bilan islom dunyosida ulkan shuhrat qozongan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturudiy, Maxmud Zamaxshariy, Abduxoliq G'ijduvoni, Burxoniddin Marg'inoniy, Baxovuddin Naqshbandiy, Xoja Axror Valiy kabi siymolarning nomlari qayta tiklandi hamda Shohi Zinda, Registon, Bibixonim mashhur majmualar qayta ta'mirlanib har tomonlama obod etildi. Bundan tashqari, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Qarshi kabi qadimiy shaharlarimizda joylashgan me'moriy obidalarimiz qayta tiklandi. SHu bilan birga, asrlar davomida muqaddas diniy qadriyatlarimiz sifatida nishonlanib kelinadigan Ramazon va Qurbon Hayitining birinchi kunlari bayram deb e'lon qilindi. Fuqarolarimiz xaj ziyoratlariga emin-erkin borishlari uchun davlatimiz tomonidan har tomonlama shart-sharoitlar yaratilgan. Jumladan, bugungi kunda yiliga umra ziyoratiga boruvchilar soni 10 mingdan 30 mingtaga, haj ziyoratiga boruvchilar esa 5 mingdan 7 ming 200 nafargacha oshirildi, safar bilan bog'liq xarajatlar esa kamaytirildi²⁴.

²⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning Konstitutsiya qabul qilinganligining 27 yillik tantali marosimdag "Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir" ma'ruzasi 07.12.2019 y. // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 18.02.2020).

4-§. Siyosiy huquqlar

Fuqarolarning siyosiy huquqlari deyilganda, insonlarning bevosita siyosiy manfaatlariga tegishli huquqlari tushuniladi. Fuqarolarning siyosiy huquqlari shaxsning fuqarolik holati bilan bevosita bog'liq bo'lib, u tegishli davlatning o'z fuqarolariga jamiyat va davlat ishlarini boshqarish imkoniyatini beradi. Siyosiy huquqlarga faqat mamlakat fuqarosi ega bo'lishi mumkin. Bu farqlarni Konstitutsiyalar shaxsiy huquqlarni barchaga (har kim, hamma uchun), siyosiy huquqlarni esa fuqarolarga tegishli etib ko'rsatish orqali aniq namoyon qiladi.

Siyosiy huquqlar orqali fuqarolar, tegishli davlat organlarini vujudga keltirish, tuzish, shakllantirish, ularning ishida ishtirok etish, davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatini nazorat qilish, qonunlar yaratilishida ishtirok etish, siyosat va davlat faoliyati haqida o'z fikrlarini bildirish imkoniyatlari shaklida namoyon bo'ladi.

Fuqarolarning siyosiy huquqlari, eng avvalo, davlatni boshqarishda ishtirok etish, davlat faoliyatiga ta'sir etish imkoniyatini yaratuvchi huquqlar va burchlar yig'indisi bo'lgani uchun, ularning miqdori, amalga oshirish chora-tadbirlar doirasi qanday bo'lishi xalqaro huquq normalari asosida davlat tomonidan belgilanadi.

Amaldagi qonunlarga muvofiq, fuqaroning muomala layoqati, u voyaga etgach, ya'ni o'n sakkiz yoshga to'lgach, to'la hajmda vujudga keladi. SHu bois shaxsiy huquqlardan farqli tarzda, fuqarolarning siyosiy huquqlarga ma'lum yoshga yetgan dagina ega bo'lishi tabiiydir.

SHuningdek, siyosiy huquqlardan foydalanishda, ayrim hollarda, chegaralar o'rnatilishi mumkin. Masalan, saylash huquqi 18 yosh qilib belgilangan bo'lsa, yana saylovlarda, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar, degan qoida Konstitutsiya (117-modda)da ko'rsatilgan. Saylanish huquqidan foydalanish uchun ham ma'lum yoshga yetgan bo'lish kerak. Masalan, Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputalligiga 21 yosh, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligiga 25 yosh, Prezidentlikka saylanish uchun 35 yosh. Bundan tashqari, saylov qonunlarida harbiy xizmatchilar, professional diniy arboblari uchun ham qonun

doirasida cheklashlar oʻrnatilgan. Siyosiy huquqlarni amalga oshirishda oʻrnatiladigan bu kabi ayrim huquqiy cheklashlar, boshqa xorijiy mamlakatlar qonunchiligida ham mavjud.

Jamoatchilik nazorati - bu shaxs, jamiyat va davlat munosabatida, bu sohada ijtimoiy adolat prinsipiga rioya etish, oʻzaro javobgarlik, tenglik, manfaatlar balansini taʼminlashga xizmat qiluvchi muhim omildir. Ushbu institut inson huquq va manfaatlarini ishonchli himoya qilishning, ularni davlat organlari faoliyatida ustuvorligini taʼminlashning yana bir muhim kafolatlaridan hisoblanadi.

Jamiyat hayotidagi eng dolzarb, aholini, ularning muayyan qatlamini tashvishga solayotgan muammolarni hal etish uchun jamoatchilik nazorati muhim. Qolaversa, jamoatchilik nazoratining mavjudligi demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati taraqqiyotining muhim shartidir.

Aynan jamoatchilik nazorati orqali fuqarolar va jamoat tuzilmalari jamiyat hayotidagi muammolarning echimini topishga erishadilar. Demak, jamoatchilik nazorati institutini erkin fuqarolik jamiyati barpo etishning, shuningdek, davlat va jamoat tashkilotlari oʻrtasidagi samarali hamkorlikni tashkil etishning muhim vositasi deyish mumkin.

Jamoatchilik nazorati – bu shaxs, jamiyat va davlat munosabatida, bu sohada ijtimoiy adolat prinsipiga rioya etish, oʻzaro javobgarlik, tenglik, manfaatlar balansini taʼminlashga xizmat qiluvchi muhim omildir.

Ushbu institut inson huquq va manfaatlarini ishonchli himoya qilishning, ularni davlat organlari faoliyatida ustuvorligini taʼminlashning yana bir muhim kafolatlaridan hisoblanadi.

Oʻtgan yillar mobaynida mamlakatimizda fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirokini taʼminlash, ijro etuvchi hokimiyat faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning samarali mexanizmlarini yaratish, jamoatchilik nazorati funksiyalarini yanada kuchaytirishga alohida eʼtibor qaratib kelinmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda ijro etuvchi hokimiyat faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning samarali mexanizmlari shakllantirildi.

Demokratik huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyatini barpo etish sharoitida davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishni ta'minlash masalasi konstitutsiyaviy tuzumning negizini tashkil etuvchi «shaxs-jamiyat-davlat» munosabatlarining mutanosibligiga erishish va manfaatlar muvozanatini ta'minlashda muhim mexanizm hisoblanadi. Sababi, aynan jamoatchilik nazorati, bir tomondan, fuqarolar va jamoat birlashmalarining davlat organlarining qonuniy faoliyatidan doimiy ravishda xabardor bo'lish, ochiqligini ta'minlashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, davlat hokimiyati organlari va mansabdor shaxslarning ular manfaatlariga daxldor qarorlarni ishlab chiqishda ishtirok etishlari, jamoatchilik ta'sirini aks ettirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Hozirgi bosqichda davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini ta'minlashning yaxlit tizimini shakllantirish, uning normativ-huquqiy asosini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamoatchilik nazorati quyidagi jihatlari bilan boshqa nazorat turlaridan ajralib turadi:

birinchidan, mazkur nazorat turi fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda boshqa fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan amalga oshiriladi;

ikkinchidan, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va boshqa qonuniy manfaatlari muhofazasini ta'minlaydi;

uchinchidan, ushbu nazoratning asosiy ob'ekti davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati hisoblanadi;

to'rtinchidan, o'zida fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlari manfaatlarini uyg'unlashtiradi, jamoatchilik fikri va kuchiga tayanadi.

Bugungi kunda milliy davlatchilik hamda jamiyatni demokratlashtirish va erkinlashtirish jarayonining bosqichma-bosqich rivojlanib borishi samarasi o'laroq fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi ortib bormoqda.

Shu ma'noda, mamlakatimizda "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi qonuni qabul qilindi va 2018-yil 13-aprel kuni matbuotda e'lon qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlashdek yuksak vazifalarga fuqarolik jamiyati institutlarisiz erishish mumkin emas.

O‘zbekistonda jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini mustahkamlashga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich o‘tkazilmoqda. Avvalo, Konstitutsiyamizda davlatning jamiyat oldidagi mas’ulligi mustahkamlab qo‘yildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasiga muvofiq davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas’uldirlar. Shuningdek, 2014-yil 16-aprelda qabul qilingan qonunga asosan, Konstitutsiyamizning 32-moddasi jamoatchilik nazoratini amalga oshirishga oid yangi norma bilan to‘ldirildi. Asosiy qonunda bunday normalarning aks etishi, jamoatchilik nazorati institutiga konstitutsiyaviy-huquqiy maqom berdi. Shu bilan birga, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishga oid qonunchilik tizimining shakllanishiga zamin yaratdi.

Mazkur qonunda jamoatchilik nazorati sub’ektlari sifatida O‘zbekiston Respublikasi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari, shuningdek, jamoatchilik kengashlari, komissiyalar belgilangan. Ular bir so‘z bilan aytganda, fuqarolik jamiyati institutlari hisoblanadi.

Qonunning 6-moddasida jamoatchilik nazoratining quyidagi sakkizta shakllari belgilangan:

- davlat organlariga murojaatlar va so‘rovlar;
- davlat organlarining ochiq hay’at majlislarida ishtirok etish;
- jamoatchilik muhokamasi;
- jamoatchilik eshituvi;
- jamoatchilik monitoringi;
- jamoatchilik ekspertizasi;
- jamoatchilik fikrini o‘rganish;

fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tomonidan ijro etuvchi hokimiyat organlarining, boshqa tashkilotlar va muassasalarning hisobotlarini eshitish.

Aynan ushbu shakllar orqali davlat va nodavlat tashkilotlari hamkorligini oʻrnatish, bu orqali taʼsirchan jamoatchilik nazoratini oʻrnatish mumkin. Masalan, jamoatchilik nazorati subʼektlari davlat organlariga arizalar, shikoyatlar va takliflar bilan murojaat qilishga, shuningdek, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ularga soʻrovlar yuborishga haqli. Fuqarolik jamiyati institutlari muayyan hududda aholini tashvishga solayotgan masala yuzasidan murojaat yoki soʻrov yuborish orqali mazkur muammoni hal etishga koʻmak berishi mumkin.

Shu bilan birga, jamoatchilik nazorati instituti faoliyatini bugungi tezkor zamon talablari darajasida tashkil etish boʻyicha hali amalga oshirilishi lozim boʻlgan muammoli masalalar ham borligidan koʻz yumib boʻlmaydi, albatta. Xususan, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish subʼektlari boʻlgan nodavlat tashkilotlar faoliyatini takomillashtirish lozimligini ochiq eʼtirof etish joiz.

Prezidentimiz 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga yoʻllagan Murojaatnomasida nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bugungi kunda aholini oʻylantirayotgan muammolarga davlat idoralari eʼtiborini qaratib, oʻzlarining asoslangan takliflarini berib borishlari maqsadga muvofiq ekanini alohida taʼkidlab, jamoatchilik nazoratini yanada kuchaytirish, davlat va jamiyat oʻrtasida oʻzaro yaqin hamkorlik oʻrnatish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Jamoatchilik palatasini tashkil etish tashabbusini ilgari surdi.²⁵

Murojaatnomada mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid va jamoatchilikda alohida qiziqish uygʻotadigan oʻta muhim masalalarga doir qarorlarni qabul qilishda jamoatchilik bilan maslahatlar, jamoatchilik eshituvlarini oʻtkazish majburiylikini aniq belgilash, jamoatchilik maʼqul desa – maʼqul, nomaʼqul desa – nomaʼqul boʻlishi kerakligi aytib oʻtilgandi.

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi // [Elektron manba] // URL: <http://lex.uz> (murojaat qilingan vaqt 25.02.2020).

2017-yil 7-fevralda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoniga asosan, davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirishga yo‘naltirilgan demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish davlat va jamiyat qurilishining eng muhim ustuvorligi sifatida belgilangan.

Mitinglar, yig‘ilishlar va namoyishlar orqali fuqarolar o‘zlarining fikrlarini erkin shakllantiradilar va ifoda etadilar, shuningdek, mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotining turli masalalari, tashqi siyosat masalalari bo‘yicha talablarini ilgari suradilar.

Milliy, xorijiy yuridik adabiyotlarda mitinglar, yig‘ilishlar va namoyishlar shaklida o‘tkaziladigan ommaviy tadbirlar quyidagicha ko‘rinishda belgilanadi:

Miting — asosan ijtimoiy-siyosiy xarakterda bo‘lgan dolzarb muammolar bo‘yicha ijtimoiy fikrni ommaviy bildirish uchun belgilangan joyda fuqarolarning hozir bo‘lishidir.

Yig‘ilish — ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan biror-bir masalani jamoaviy muhokama qilish uchun fuqarolarning maxsus ajratilgan yoki shuning uchun moslashtirilgan joyda birgalikda hozir bo‘lishi.

Namoyish - fuqarolar guruhining uyushtirilgan harakatlanishi, shu jumladan transport vositalaridan, plakat, transparant va boshqa ko‘rgazmali tashviqot vositalaridan foydalanish asosida jamoaviy kayfiyatini bildirishi.

Davlat hokimiyati organlari fuqarolarga namoyishlar o‘tkazish orqali siyosiy huquqlarini amalga oshirishlari uchun maydon va ko‘chalar, shuningdek, radio, televidenie va boshqa ommaviy axborot vositalaridan foydalanish imkoniyatini berishi lozim.

Fuqarolar o‘zlarining mitinglar, yig‘ilishlar va namoyishlar o‘tkazish shaklidagi ijtimoiy faollik huquqini faqat O‘zbekiston Respublikasining qonunchiligi asosida amalga oshirishlari shart. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi “Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o‘tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga

binoan ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishni yana takomillashtirish, ularni o'tkazishda fuqarolarning xavfsizligi va jamoat tartibini ta'minlash bo'yicha tadbirlarni kuchaytirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi Ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalarini tasdiqlagan.

Konstitutsiyaning 33-moddasida faqat asoslangan xavfsizlik nuqtai nazaridagina bunday tadbirlar o'tkazilishini to'xtatish yoki taqiqlash yuzasidan hokimiyat organlarining huquqi aks ettirilgan. Bu modda dunyo tajribasiga to'liq mos keladi.

Shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, mazkur demokratik jarayonning bosh maqsadi har kimning siyosiy o'zligini namoyon qilishda emas, balki ijtimoiy murosasozlikka erishishdadir.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining beshta ustuvor yo'nalishidan biri xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash bo'lib, u davlat mustaqilligi va suverenitetini, xavfsizligini, farovonligini mustahkamlashga qaratilgandir. Ushbu omillarning ahamiyatini Ijtimoiy fikr, jamoatchilik fikrini o'rganish markazi o'tkazgan tadqiqotlar ham tasdiqlaydi, unga ko'ra, birlik va murosasozlik, demokratik rivojlanishning muhim asoslari bo'lib, fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatini yanada mustahkamlashi qayd etildi. Hozirda O'zbekiston fuqarolarining 88 foizi bizning davlatimizda hamma fuqarolar uchun millati va diniy e'tiqodidan qat'iy nazar teng huquqlar Konstitutsiyaviy kafolatlanganligini ta'kidlaydilar.

Shunday qilib, Konstitutsiyaning ushbu 33-moddasi huquqiy tartibga solishning yagona tizimini shakllantiradi, unga ko'ra, bir tomondan, mamlakat fuqarolariga o'zlarining siyosiy va fuqarolik huquqlaridan foydalanish imkoniyatini beradi, ikkinchi tomondan, ijtimoiy faoilikni mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida rivojlantirish uchun O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga binoan sharoitlarni - jamoat tartibi va xavfsizlikni, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash kafolatlarini, amaldagi qonunlar so'zsiz amalga oshirilishini ta'minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining eng muhim siyosiy huquqiaridan biri - kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqini mustahkamlaydi.

Fuqarolarning uyushishga oid Konstitutsiyaviy huquqi fuqarolarni o‘zlarining umumiy huquq va manfaatlarini himoya qilishga oid yuridik kafolatlar bilan ta’minlaydi, uyushish huquqsiz, shunchaki, deklarativ norma bo‘lib qoladigan boshqa Konstitutsiyaviy huquqlarga (masalan, mitinglar va yig‘ilishlar o‘tkazish huquqi, so‘z erkinligi huquqi va boshqalar) ma’no-mazmun beradi.

Asosiy qonunimizning 34-moddasida mustahkamlangan (jamoat birlashmalariga) uyushish huquqi demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim va hal qiluvchi shartlaridan biridir. Zero, fuqarolar uyushmalari — aholining mamlakat ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy va madaniy-ma’rifiy hayotidagi faol ishtirokini ta’minlashning eng muhim shaklidir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligi munosabati bilan so‘zlagan nutqida Prezident Sh.Mirziyoyev vatandoshlarimizning e’tiborini jamiyatda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlashga qaratib shunday degan edi: “Konstitutsiyamizda belgilangan qonun ustuvorligi prinsipi jamiyatimizda inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, barcha islohotlarni samarali amalga oshirishning muhim kafolatidir. Konstitutsiyamizda oliy qadriyat sifatida belgilab qo‘yilgan inson huquqlarini ta’minlash masalasi bundan buyon ham e’tiborimiz markazida bo‘ladi”²⁶. Davlatimiz rahbari tomonidan ta’kidlangan davlat-huquqiy siyosatining bu ustuvor yo‘nalishini amalga oshirishning mustahkam huquqiy asosini o‘rnatishda Konstitutsiyamizning 34-moddasi normalarining beqiyos o‘rni bor.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq har bir shaxs bevosita o‘zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga

²⁶ Мирзиёев Ш.М Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.1. -Тошкент: “Ўзбекистан”, 2017. - 106, 108-6.

ega. Arizalar, takliflar va shikoyatlar qonunda belgilangan tartibda va muddatlarda ko‘rib chiqilishi shart.

Asosiy qonunda mustahkamlangan fuqarolarning murojaat qilish huquqi O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 11-sentabrdagi “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonunida batafsil yoritib berilgan. Qonunda quyidagilar mustahkamlab qo‘yilgan:

- murojaatlar sohasidagi umumiy qoidalar va asosiy tushunchalar;
- jismoniy va yuridik shaxslarning murojaat qilish huquqlarining kafolatlari;
- murojaatlarni topshirish va ularni ko‘rib chiqish tartibi;
- jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, davlat organlarining
- murojaatlarni ko‘rib chiqish vaqtidagi majburiyatlari;
- murojaatlar to‘g‘risidagi qonunchilikni buzganlik uchun iavobgarlik choralari va boshqa masalalar.

Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonunda ko‘zda tutilgan umumiy qoidalardan tashqari, qonun hujjatlari bilan ijtimoiy munosabatlarning alohida sohalaridagi maxsus qoidalar tartibga solinishi mumkin.

“Murojaat” tushunchasi og‘zaki, yozma yoki elektron shaklda berilgan ariza, taklif yoki shikoyatlarni o‘z ichiga oladi.

Ariza - huquq, erkinlik yoki qonuniy manfaatlarni amalga oshirishga yordam berish haqidagi iltimos bilan murojaat qilishdir.

Taklif-davlat faoliyatini va ijtimoiy faoliyatni takomillashtirish borasidagi tavsiyalar bilan murojaat qilishdir.

Shikoyat - buzilgan huquq, erkinliklarni qayta tiklash va qonuniy manfaatlarni himoya qilish to‘g‘risidagi talab bilan murojaat qilishdir (“Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonunning 3-moddasi).

5-§. Insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari

Insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqi deganda, uning ma'naviy- madaniy, ilmiy-ijodiy, lozim darajada turmush kechirishini ta'minlashga xizmat qiladigan

moddiy-maishiy ehtiyojlarini qondirishni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi tushuniladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar o'z mohiyatiga ko'ra, insonning muayyan ijtimoiy-iqtisodiy boylikka nisbatan huquqqa ega bo'lishini nazarda tutadi. Bu kabi ijtimoiy-iqtisodiy boyliklar turli-tuman bo'lib, ular fuqarolarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining IX bobida (36-42-moddalari)da o'rnatilgan bo'lib, ularga mulkdor bo'lish huquqi (36-modda); mehnat qilish, erkin kasb tanlash huquqi (37-modda); adolatli mehnat sharoitlarida ishlash, ishsizlikdan himoyalaniş huquqi (37-modda); dam olish huquqi (38-modda); qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda iqtisodiy ta'minot olish huquqi (39-modda); malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi (40-modda); bilim olish huquqi (41-modda); ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi (42-modda) kiradi.

Insonning yashashi, turmushi, jamiyatda umrguzaronlik qilishini bir qator moddiy va ma'naviy boyliklarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ushbu hayotiy ehtiyojlarni inson mehnat qilishi, o'z mehnati natijasida ma'lum mulkka ega bo'lishi, tibbiy xizmatdan foydalanishi, bilim olishi va ilm bilan shug'ullanishi, ilmiy faoliyat, madaniyat va san'at yutuqlaridan bahramand bo'lish huquqlari orqali qondiradi hamda ta'minlaydi.

Insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqining o'ziga xos xususiyati, shundaki, ushbu huquq shaxsiy va siyosiy huquqlardan farqli o'laroq, asosan insonning ma'naviy va moddiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Mulkdor bo'lish, mehnat qilish, ijtimoiy ta'ninotdan foydalanish huquqlari insonning moddiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo'lsa, uning bilim olish, dam olish, ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqlari ma'naviy dunyosini, ijtimoiy ongini yuksaltirishga va qondirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar tizimida insonning mulkdor bo'lish huquqi muhim o'rinni egallaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasiga

ko‘ra, “har bir shaxs mulkdor bo‘lishga haqli. Bankka qo‘yilgan omonatlar sir tutilishi va meros huquqi qonun bilan kafolatlanadi” huquqi bilan bog‘liq munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi va boshqa tadbirkorlik munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan milliy qonunlar bilan tartibga solinadi. Insonning mulkdorlik huquqi uning o‘ziga qarashli mol-mulkka o‘z xohishi bilan va o‘z manfaatlarini ko‘zlab egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish, shuningdek, mulkiga nisbatan har qanday qonun buzilishini bartaraf etishni talab qilish huquqidan iborat bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasida belgilangan insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari tizimida mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko‘rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalash huquqi alohida o‘rinni egallaydi. Ushbu Konstitutsiyaviy qoida O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi, “Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi va “Aholini ish bilan ta‘minlash to‘g‘risida”gi qonunlarida rivojlantirilgan.

Bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolarning mehnat qilish huquqini amalda taminlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-maydagi PF-5052-sonli “Bandlik sohasida davlat siyosatini yanada takomillashtirish va mehnat organlari faoliyati samaradorligini tubdan oshirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni, 2018-yil 14-iyuldagi PQ-3856-sonli “Aholi bandligini taminlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida aholini ish bilan taminlash tizimini takoinillashtirishga alohida e‘tibor berildi.

Insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari tizimida dam olish huquqi alohida ahamiyat kasb etadi. Dam olish vaqti — xodim mehnat vazifalarini bajarishdan xoli bo‘lgan va bundan u o‘z ixtiyoriga ko‘ra foydalanishi mumkin bo‘lgan vaqtdir.

Bugungi kun yangi islohotlar bosqichida fuqarolarning dam olish huquqini takomillashtirishga bag‘ishlangan qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-dekabdagi

PF-5290-sonli “2018-yilda rasmiy sanalarni nishonlash davrida qo‘shimcha ishlanmaydigan kunlarni belgilash va dam olish kunlarini ko‘chirish to‘g‘risida”gi, 2018-yil 12-noyabrdagi PF-5574-sonli 2019-yilda rasmiy sanalarni nishonlash davrida qo‘shimcha ishlanmaydigan kunlarni belgilash va dam olish kunlarini ko‘chirish to‘g‘risidagi farmonlari qabul qilinib, ularda fuqarolarga dam olish uchun qulaylik yaratish maqsadida ba’zi ish kunlarini boshqa sanalarga ko‘chirish tartibi belgilandi.

Ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar tizimida inson qariganda, mehnat layoqatini yo‘qotganda ijtimoiy ta‘minotdan foydalanish huquqi muhim huquqlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddasida o‘rnatilishicha, har kim qariganda, mehnat layoqatini yo‘qotganda, shuningdek - boquvchisidan mahrum bo‘lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta‘minot olish huquqiga ega. Pensiyalar, nafaqalar, ijtimoiy yordam boshqa turlarining miqdori rasman belgilab qo‘yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo‘lishi mumkin emas.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 24-fevraldagi PQ-2499-sonli. “Aholining hojatmand qatlamlariga tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-sonli “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2017-yil 1-avgustdagi PF-5060-sonli “Nogironlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlari nogironlarni ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Mehnat kodeksida belgilangan insonning pensiya ta‘minoti bilan bog‘liq huquqi O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning pensiya ta‘minoti to‘g‘risida”gi qonunida batafsil tartibga solingan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-fevraldagi PQ-2753-sonli “Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to‘lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi, 2017-yil

13-martdagi PQ-2826-sonli “Pensiyalar va nafaqalar to‘lash mexanizmini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari pensiyalar va nafaqalar to‘lash tizimini tubdan takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 40-moddasida o‘rnatilishicha, har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega. Ushbu Konstitutsiyaviy qoida O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida”gi qonunida rivojlantirilib, fuqarolarning sog‘lig‘ini saqlash huquqi atroflicha tartibga solingan.

Ushbu qonunga binoan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari sog‘liqni saqlash borasida daxlsiz huquqqa egadirlar. Davlat yoshi, jinsi, irqi, millati, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat‘iy nazar fuqarolarning sog‘lig‘i saqlanishini ta‘minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-martdagi PF-4985-sonli “Shoshilinch tibbiy yordamni yanada takomillashtirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni, 2018-yil 16-oktyabrdagi PQ-3973-sonli “O‘zbekiston Respublikasida tez yordam xizmatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2017-yil 1-apreldagi PQ-2863-sonli “Sog‘liqni saqlash sohasida xususiy sektorni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2016-yil 31-oktyabrdagi PQ-2647-sonli “Aholini dori-darmon vositalari va tibbiy buyumlari bilan ta‘minlashni yanada yaxshilashga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi va 2018-yil 2-avgustdagi PQ-3894-sonli “O‘zbekiston Respublikasida sog‘liqni saqlashni boshqarishning innovatsion modelini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari hozirgi vaqtda aholining sog‘lig‘ini saqlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bilim olish huquqi insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari tarkibida alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasiga ko‘ra, “Har kirm bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta‘lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir”, deb belgilangan.

Ma‘lumki, kishilik jamiyati taraqqiyotini ta‘lim tizimini to‘g‘ri tashkil etmasdan, ilm-fanning rivojlanishini samarali yo‘lga qo‘ymasdan turib tasavvur

etib bo'lmaydi. Shu sababdan, mustaqil davlatimizning birinchi Konstitutsiyasida bilim olish, ta'lim-tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratilib, uning muhim jihatlarini o'zidagi asosiy qoidalar sifatida o'rnatib, unga Konstitutsiyaviy maqom berildi.

Bugungi kunda ta'lim olish huquqini takomillashtirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2018-yil 25-yanvardagi PF-5313-sonli "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2017-yil 16-fevraldagi PF-4958-sonli "Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi, 2018-yil 5-sentabrdagi PF-5538-sonli "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ularda bugungi kun yangi islohotlar bosqichida ta'lim tizimini rivojlantirishning dolzarb masalalari belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 42-moddasida milliy qadriyatimiz, madaniyatimiz va ma'naviyatimizning ajralmas qismi bo'lgan ilm-fan, san'at va adabiyot bilan bog'liq huquqlar alohida o'rinni egallaydi. Unda belgilanishicha, har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi, davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi.

Ushbu Konstitutsiyaviy norma asosida bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolarni ilm-fan va madaniyat yutuqlaridan bahramand etishga xizmat qiluvchi o'ziga xos tizim yaratildi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida o'rnatilgan qoidalar asosida mamlakatimizda ta'lim olish, ilm bilan shug'ullanish, ijod qilish yo'nalishlarida muhim yutuqlarga erishildi.

Davlat tomonidan jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlikning yorqin ifodasi sifatida mamlakatimizda ilm-fan va san'at sohasining namoyondalariga berilayotgan e'tiborni ko'rsatish mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning akademiklar bilan

uchrashuvi va akademiklarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-fevraldagi “Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2789-sonli qarorining qabul qilinishi, ushbu qarorda akademiklarning faoliyatini qadrlash va munosib taqdirlash, ular faoliyatini yoshlarga o‘rnak qilib ko‘rsatish hamda ularni moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash nazarda tutildi.

Mamlakatimizda ijodkor shaxslar mafkuraviy yoki siyosiy chegaralar bilan cheklab qo‘yilmagan, ya’ni Konstitutsiyada mafkuralashtirishdan voz kechilgan bo‘lib, ijod ahliga so‘z, fikr, vijdon va e’tiqod erkinligi kafolatlangan.

6-§. O‘zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarinig konstitutsiyaviy kafolatlari

Fuqarolarning ijtimoiy hayotning barcha sohalariga doir huquq va erkinliklari qonun va qonunosti hujjatlarida bevosita belgilangan bo‘lib, ushbu huquq va erkinliklarning eng muhimlari albatta mamlakat Konstitutsiyasi normalarida aks etadi. Inson huquq va erkinliklarining kafolatlari Konstitutsiyada belgilanishi esa o‘z navbatida ushbu huquqlarning Konstitutsiyaviy ahamiyatga ega ekanligidan va ularning bosh ustuvor o‘rinda turishini ham belgilaydi.

Insonning davlatning bosh qomusida belgilangan huquqlari bu ularning Konstitutsiyaviy huquqlari bo‘lib, ushbu huquqlar nafaqat mamlakat qonunlari balki, xalqaro huquq normalarining ham umuminsoniy tamoyillariga mos tushishi barobarida oliy qadriyat sifatida baholanadi. Konstitutsiyaviy huquqlar asosiy qonunda belgilanib, milliy qonunchilik hujjatlarida ular yanada takomillashtiriladi va ularni amalga oshirish mexanizmlari belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta’minlash yuzasidan sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat

idoralari faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash bo'yicha tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasida aholining kam ta'minlangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj alohida qismini davlat o'z himoyasiga olgan. Bu esa ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish hamda ijtimoiy jihatdan kafolatlangan davlat barpo etish kabi strategik maqsadlarni amalga oshirishning salmoqli asosi bo'lib hisoblanadi.

Voyaga etmaganlar - bu O'zbekiston Respublikasi hududida yashovchi o'n sakkiz yoshga to'lmagan jismoniy shaxslar bo'lib, ular yoshiga ko'ra, muomalaga layoqatsiz yoki qisman layoqatli bo'lishi mumkin.

Mehnatga layoqatsizlarga - jismoniy nuqsonlari mavjudligi tufayli mehnat qobiliyatini yo'qotgan jismoniy shaxslar kiradi.

Yolg'iz keksalar - deganda o'zgarlar parvarishiga muhtoj, mehnat layoqatini to'la yoki qisman yo'qotgan holda o'z boquvchisiga ega bo'lmagan shaxslar tushuniladi.

Voyaga etmaganlar huquqlarini ta'minlash maqsadida davlat hokimiyati organlari tizimida maxsus tuzilmalar tashkil etilgan.

Xotin-qizlar va erkaklar tengligi - ularning teng huquq va majburiyatlar sohibi ekanligini anglatadi. Xotin-qizlar va erkaklar tengligi - demokratiyaning muhim elementidir. Bu tenglik fuqarolarning davlat, qonun va sud oldida rasmiy tan olinadigan huquqiy tengligi bo'lib, u har bir fuqaroning qaysi jinsga mansubligidan qat'iy nazar teng huquq va erkinlikka ega ekanligini anglatadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, bugungi kunda mazkur konstitutsiyaviy normaning amaliy hayotga tatbiq etilishida yuqoridagi amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar misolida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Shularga asosan xotin-qizlar haq-huquqlarni himoya qilish, ularga qulayliklar yaratish davlat siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi.

7-§. O‘zbekistonda fuqarolar burchlarining konstitutsiyaviy asoslari

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari bilan birgalikda asosiy burchlari ham mustahkamlangan bo‘lib, uni bajarish fuqarolar uchun majburiy hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 47-moddasiga ko‘ra. «Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan burchlarni bajaradilar».

Ma’lumki, huquq shaxsga tabiat, jamiyat, davlat tomonidan beriladigan o‘z harakatining turi va me’yorini tanlab olish imkoniyati bo‘lsa, *burch* jamiyat va davlat tomonidan belgilangan va huquqiy normalarda o‘z aksini topgan talablarni bajarish zaruriyatidir. Bundan tashqari, burchning o‘ziga xos jihatlari bo‘lib, ular quyidagilarda namoyon bo‘ladi. Burch asosan qoidalardan, axloqiy normalardan kelib chiqadi, *majburiyat* esa, aksar hollarda shartnoma va bitimlardan kelib chiqadi; burch shaxs tug‘ilgandan to umrining oxiriga qadar davom etadi, majburiyat esa shartnomaning amal qilish davrigacha bo‘ladi; shuningdek, burch davlat va jamiyat tomonidan belgilanib, uning bajarilishi talab etiladi. Burch va majburiyat bajarilmagan taqdirda ko‘riladigan chora-tadbirlar turlichadir. Burch bajarilmaganda huquqiy ta’sir choralari qo‘llaniladi.

Burch - shaxs huquqiy maqomining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u inson va fuqarolarning huquq hamda erkinliklari bilan chambarchas bog‘liqdir. Buni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ikkinchi bo‘limida inson va fuqarolarning asosiy huquq hamda erkinliklari bilan birga ularning asosiy burchlarining ham belgilanishi bilan izohlash mumkin. Inson faqatgina burchga ega bo‘lishi mumkin emas, xuddi shuningdek, inson burchsiz huquqqa ham ega bo‘lmaydi. Erkinlik huquqqa asoslangan tartib doirasida amalga oshirilsa hayotiy ahamiyat kasb etadi. Tartib esa bu huquq va burchning uyg‘unligidir.

Demak, burch bu - kishining biror shaxs, oila, jamoa, el-yurt, Vatan oldidagi majburiyatini anglatuvchi axloqiy tushunchadir. Burchda ob’ektiv munosabatlar ifodalanadi. Ya’ni u jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va axloqiy negizlari bilan belgilanadi. Burchning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lib, u insonning ichki kechinmalari, tashqaridan turib nazorat qilinmaydigan murakkab ruhiy holatini

ifodalaydi. Burch iymon-e'tiqod, onglilik, halollik, vijdon kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq. Burch qanday vazifa, kimning oldidagi majburiyat ekanligiga qarab turlicha bo'ladi (milliy burch, ijtimoiy burch, umuminsoniy burch va boshqalar). Ijtimoiy va shaxsiy burch, oilada ota-onalik burchi, farzandlik burchi va boshqa burchlar bor. Burch - nisbiy tushuncha. U ijtimoiy taraqqiyot jarayonida mazmunan boyib, shaklan o'zgarib boradi. Hozirgi sharoitda insonning tabiat va avlodlar oldidagi burchi yangicha mazmun kasb etib bormoqda. Oilaviy burch esa jamiyat oldidagi turgan maqsadlar bilan yanada uyg'unlashmoqda. Bizda ona - Vatanga, xalqqa xizmat qilish eng ulug' va sharaflil burch hisoblanadi.

Burch o'zbekiston davlati tomonidan belgilanib, Konstitutsiyada mustahkamlangan har bir fuqaro bajarishi shart bo'lgan, bajarmaslik esa javobgarlikka olib keladigan xatti-harakatlar va yashash tarzi qoidalaridan iborat. Burch ijtimoiy zaruriyat bo'lib, ularning bajarilishi butun jamiyat manfaatlari uchun zarurdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir-biriga nisbatan bo'lgan huquqlari va burchlari bilan o'zaro bog'liqdir.

Fuqaro o'z huquq va erkinliklaridan foydalanganida, uning harakatlari boshqa shaxs, davlat va jamiyat manfaatlariga ziyon etkazmasligi lozim. Shu bois, shaxs o'z huquq va erkinliklaridan qonun doirasidan chiqmagan holda foydalanishi lozim. Agarda qonundan tashqari xatti-harakat sodir etilsa, u holda, qonun tomonidan jazolanadi. Bu esa Konstitutsiyaviy burchlarni bajarmasligidan kelib chiqadi.

Konstitutsion burchlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularni bajarmaganlik uchun javobgarlik Konstitutsiyaning o'zida emas, balki turli qonunchilik tarmoqlarida (ma'muriy, soliq, jinoyat va h.k.) belgilanadi.

Fuqarolarning asosiy burchlari Konstitutsiya va boshqa qonunlarda o'z ifodasini topgan bo'lib, ularda fuqarolar Konstitutsiyaga rioya qilish bilan birga, undagi har qanday qoidalar buzilishining oldini olishi, boshqa shaxslarning qadr-qimmatini hurmat qilishga majbur ekanligi o'z ifodasini topgan.

Inson va fuqarolarning asosiy konstitutsion burchlari quyidagilardan iborat:

- Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish;
- boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish;
- O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab-asrash;
- atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish;
- qonun bilan belgilangan soliqlar va yig'implarni to'lash;
- Vatanni himoya qilish.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 48-moddasiga ko'ra, «Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar».

Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish asosiy konstitutsion burch sifatida e'tirof etilar ekan, bu nafaqat O'zbekiston Respublikasi fuqarolari uchun, balki mamlakatimiz hududida bo'lib turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar uchun ham bajarilishi majburiydir.

Konstitutsiyaviy burchlarni bajarishga qo'yiladigan talablar zahirida mamlakatda qonuniylikni ta'minlash yotadi.

Qonuniylik muhiti - davlat va jamiyatdagi mustahkam tartib va barqarorlikning asosi, har bir fuqaro hayotida tinchlik va osoyishtalik bo'lishining garovidir.

Sha'n - jamiyatning shaxsga bergan bahosi bo'lib, jamiyat a'zosi sifatida shaxs ijtimoiy-ma'naviy jihatlarining o'lchovidir. Jamiyatning shaxsga bahosi to'g'ridan-to'g'ri fuqaroning o'ziga bog'liqdir, chunki uning shaxsi davlatga va jamiyatga, o'zini o'rab turgan insonlarga munosabati hamda ba'zi bir harakatlari va umumiy faoliyati asosida shakllanadi. Bu inson faoliyatining ijtimoiy hayotdagi o'rni va samarali faoliyatining foydaliligiga bog'liq, chunki mazkur sifat uning barcha xususiyatlarini aks ettiradi.

Qadr-qimmat-shaxsning jamoadagi o'rniga, shaxsiy xususiyatlariga, qobiliyatiga, dunyoqarashiga qarab o'zini o'zi ichki baholashdir. Har bir inson o'zining jamiyatdagi tutgan o'rnini anglab etadi.

Qadr-qimmat deganda, odatda, inson va uning ma'naviy hamda aqliy xislatlari, uning ob'ektiv va sub'ektiv jihatlari, jamiyatdagi obro'si, nufuzi, donishmandligi, ma'naviyati, fe'l-atvori, bilim darajasi kabilar tushuniladi.

Insoniyat tarixidan ma'lumki, aksariyat xalqlar, davlat va saltanatlar o'z boyliklarining ma'lum bir qismini hashamatli va ulkan darajadagi me'morchilik obidalarini bunyod etishga va kelajak avlodlarga meros qilib qoldirishga harakat qilganlar. Biroq turli tabiiy ofatlar, bemisl urushlar va to'qnashuvlar jarayonida ko'plab tarixiy obidalar vayronaga aylanib, yo'q bo'lib ketgan yoki ba'zilarining nomlarigina tarix zarvaraqlarida muhrlanib qolgan.

Tarixiy obidalarni, me'morchilik yodgorliklarini asrab-avaylash, ularni muhofaza qilish bugungi kunda har bir millat, davlat va xalqaro tashkilotlarning ustuvor vazifasiga aylandi. 1983-yil ta'lim, ilm-fan va madaniy masalalar bo'yicha xalqaro tashkilot bo'lgan YUNESKO huzuridagi yodgorliklar va diqqatga sazovor joylarni asrash bo'yicha xalqaro Kengash tomonidan 18-aprel - Xalqaro yodgorliklar va tarixiy joylar umumjahon meros kuni etib e'lon qilinishi bu boradagi amalga oshirilishi kerak bo'lgan xayrli ishlarning poydevori bo'lib xizmat qildi.

O'zbekiston Respublikasida ham mustaqillikning dastlabki kunlaridayoq muqaddas qadamjolar va moddiy-madaniy yodgorliklarni asrab-avaylash, ta'mirlash borasida amaliy harakatlar boshlab yuborildi. O'lkamizning deyarli barcha shaharlarida bunyod etilgan tarixiy-moddiy me'morchilik obidalari, ko'hna osori-atiqalar ko'pligi tufayli jahon jamoatchiligi tomonidan mamlakatimizni "ochiq osmon ostidagi muzey" deya e'tirof etilganligining o'ziyoq, o'zbek xalqi uchun yuksak iftixordir. Masalan, 2002-yil 24-yanvar YUNESKOning Finlyandiyada o'tkazilgan 25-sessiyasida Samarqand tarixiy markazining me'moriy-tarixiy yodgorliklari YUNESKOning jahon merosi ro'yxatiga kiritildi. Mamlakatimizning 5 ta shahri YUNESKOning tarixiy shaharlar ro'yxatiga

kiritilgan bo‘lib, ulardagi 2500 ta tarixiy obida, 2700 ta arxeologik yodgorlik, 1800 ta monumental san‘at asarlari davlatimiz muhofazasiga olindi.

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridayoq tarixiy yodgorliklarni asrab-avaylash bo‘yicha huquqiy zamin yaratildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XII bob, 49-moddasida “Fuqarolar o‘zbekiston xalqining tarixiy, ma’naviy va madaniy merosini avaylab- asrashga majburdirlar. Madaniy yodgorliklar davlat muhofazasidadir” deb belgilab qo‘yilishi ushbu sohadagi munosabatlarning huquqiy poydevori sifatida muhim ahamiyat kasb etdi. Mamlakatimizda xalqimizning bebaho tarixiy, madaniy, ma’naviy va moddiy merosini asrab-avaylash, o‘rganish hamda targ‘ib qilish masalasiga eng muhim ustuvor vazifalardan biri sifatida e’tibor qaratildi.

Mamlakatimizda bu boradagi ishlar davom ettirilib, buyuk ajdodlarimiz va kelajak avlod oldidagi burchlar sidqidildan bajarilishini ta’minlovchi normalar takomillashtirilib borilmoqda.

Inson, uning har tomonlama uyg‘un kamol topishi va farovonligi ko‘p jihatdan uning tabiatga nisbatan munosabati bilan bog‘liq. Chunki ming yillar davomida insoniyat tabiat qonuniyatlari asosida yashab, unga moslashib, uning ne’matlaridan bahramand bo‘lib kelmoqda.

Tabiatdan foydalanish jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiy etishining muhim shartidir, ta’bir joiz bo‘lsa, davlat iqtisodiy qudrati va salohiyatining moddiy asosidir. Kishilik jamiyati tabiiy resurslardan foydalanmagan holda mavjud bo‘la olmaydi va bunday sharoitda barqaror rivojlanish to‘g‘risida so‘z ham bo‘lishi mumkin emas. Shunday ekan, tabiatdan foydalanish bu muqarrar voqeilikdir. O‘z navbatida inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar uyg‘un muvozanatda rivojlanishi lozim bo‘ladi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq mamlakatimizda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta’minlashda ekologik omillarning ustuvorligi va bozor iqtisodiyotining tamoyillari, ma’muriy va iqtisodiy-huquqiy mexanizmlarning o‘zaro bog‘liqligi asosida bosqichma-bosqich ekologik siyosat olib borilmoqda.

Shuning uchun ham atrof tabiiy muhitga bo‘lgan munosabatda fuqarolarning ehtiyotkor bo‘lishga majburligi, uning eng muhim burchlari qatorida tabiatning inson oldida emas, balki insonning tabiat oldida ma’sulligi va uning bir bo‘lagi sifatida uni asrab-avaylashi haqidagi tabiiy qonuniyat yotadi.

Konstitutsiyaning 50-moddasida “Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar” deb belgilangan qoida inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar uyg‘un muvozanatda rivojlanishini, ekologik tizimlar va tabiat ob’ektlarining muhofaza qilinishini, fuqarolarning qulay atrof muhitga ega bo‘lish huquqini ta’minlashga qaratilgan.

Fuqarolarning eng muhim Konstitutsiyaviy burchlaridan biri ularning qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig‘imlarni to‘lashga majbur ekanliklaridir.

O‘zbekiston Respublikasining soliq kodeksi 12-moddasiga muvofiq, soliqlar deganda, soliq kodeksida belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg‘araz xususiyatga ega bo‘lgan, byudjetga yo‘naltiriladigan majburiy pul to‘lovlari tushuniladi.

Majburiy to‘lovlar deganda esa soliq kodeksida belgilangan davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy pul to‘lovlari, bojxona to‘lovlari, shuningdek, vakolatli organlar hamda mansabdor shaxslar tomonidan yuridik ahamiyatga molik harakatlarni to‘lovchilarga nisbatan amalga oshirish uchun, shu jumladan muayyan huquqlarni yoki litsenziyalar va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarni berish uchun to‘lanishi lozim bo‘lgan yig‘imlar, davlat boji tushuniladi.

Soliq kodeksi 23-moddasida soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning turlari belgilangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi hududida faqatgina soliq kodeksida nazarda tutilgan soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar amal qiladi.

Soliqlarga quyidagilar kiradi:

- yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i;
- jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i;
- qo‘shilgan qiymat solig‘i;
- aktsiz solig‘i;
- yer qa’ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to‘lovlar;

- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- mol-mulk solig‘i;
- yer solig‘i;
- benzin, dizel yoqilg‘isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq.

Boshqa majburiy to‘lovlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy to‘lovlar;
- yagona ijtimoiy to‘lov;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga fuqarolarning sug‘urta

badallari;

- davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy ajratmalar;
- Respublika yo‘l jamg‘armasiga yig‘imlar;
- davlat boji;
- bojxona to‘lovlari;
- ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi

xizmatlarni ko‘rsatish huquqi uchun yig‘im.

Shuningdek, belgilangan hollarda va tartibda soliq solishning soddalashtirilgan tartibida to‘lanadigan quyidagi soliqlar qo‘llanilishi mumkin:

- yagona soliq to‘lovi;
- yagona yer solig‘i;
- tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo‘yicha qat’iy belgilangan soliq.

Ushbu nazarda tutilgan soliqlar hamda boshqa majburiy to‘lovlar umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to‘lovlar hamda mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar tarzida undiriladi.

O‘zbekiston Respublikasining suvereniteti, hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish O‘zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining Vatani oldidagi muqaddas va sharaflı burchidir.

Avvalambor, “Burch - kishining biror shaxs, oila, jamoa, el-yurt, Vatan oldidagi majburiyatini anglatuvchi axloqiy tushuncha. Burchda ob‘ektiv munosabatlar ifodalanadi, ya’ni u jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va axloqiy

negizlari bilan belgilanadi. Burchining o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, u insonning ichki kechinmalari, tashqaridan turib nazorat qilinmaydigan murakkab ruhiy holatini ifodalaydi. Burch imon-e'tiqod, onglilik, halollik, vijdon kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq" degan ensiklopedik tushunchasini e'tirof etib o'tish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi XI bobi "Fuqarolarning burchlari"ga bag'ishlangan bo'lib, ushbu bobda fuqarolarning oltita eng muhim Konstitutsiyaviy burchlari belgilangan. Ammo O'zbekiston Respublikasini himoya qilish burchi barcha fuqarolarga emas, balki faqatgina O'zbekiston Respublikasi fuqarosining burchi ekanligi ahamiyatlidir.

Albatta vatanparvarlik, yurtga sadoqat, ona-Vatanga, prezidentga sodiqlik, xalqqa xizmat qilish eng ulug', eng sharaflı burch ekanligidan dalolatdir.

"Vatanparvarlik - kishilarning ona yurtiga, o'z vataniga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha. Vatanparvarlik barcha kishilar, xalqlar, millatlar uchun umumiy bo'lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg'u, ma'naviy qadriyatlardan biri. Tarixiy jihatdan Vatanparvarlik kishilarning o'z vatanlari taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o'zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo'lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his tuyg'ular jamlanmasi hamdir. Bu vatanning o'tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, uning manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo'ladi".

Darhaqiqat, sharaflı va oliyjanob, aziz va tabarruk bo'lgan burchni bajarish kindik qoni tomgan har bir insonning yurtni asrab-avaylash, e'zozlash, uning kelajagi uchun qayg'urishga, xalqiga, prezidentiga sodiq xizmat qilishga undaydi.

Demak, ushbu muqaddas burch O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 52-moddasida "O'zbekiston Respublikasini himoya qilish - O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tashga majburdirlar" deb belgilandi.

"Vatanparvarlik tuyg'usi O'zbekiston fuqarolariga xos xislat. O'z davlatining obro'-e'tiborini mustahkamlash, qadr-qimmatini saqlash uchun ular halol va vijdonan mehnat qiladilar, uning iqtisodini yanada rivojlantirish uchun jamiyatda

yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun harakat qiladilar.

O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi qayerda va qanday lavozimda ishlamasin, qanday vazifani bajarmasin, vaqtincha qaysi xorijiy davlatda yashab, unga topshirilgan vazifani bajarishda davom etib turmasin, o‘zining tutgan o‘rni, xatti-harakatlari bilan o‘z Vatanining obro‘cini baland ko‘tarishga, uning sha‘niga dog‘ tushirmaslikka, O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi degan nomga munosib bo‘lishga harakat qiladi”.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasini himoya qilish - o‘z taqdirini Vatan taqdiri bilan bog‘lagan, uning mustaqilligi yo‘lida o‘zini fido etadigan, unga sadoqatini ifodalaydigan har bir O‘zbekiston fuqarosining insoniy tuyg‘usidir.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi deganda nimani tushunasiz? O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligining huquqiy asoslarini yoritib bering.
2. Fuqarolikka ega bo‘lish va yo‘qotish asoslarini ko‘rsatib bering. Bu asoslar amaliyotda qayday o‘z ifodasini topgan?
3. Shaxsiy huquq va erkinliklar tushunchasiga atroflicha to‘xtaling. Shaxsiy huquq va erkinliklarning qanday ko‘rinishlari mavjud?
4. Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar tushunchasini yoritib bering. Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarning qanday ko‘rinishlari mavjud?
5. Siyosiy huquq va erkinliklar tushunchasini yoritib bering. Siyosiy huquq va erkinliklarning qanday ko‘rinishlari mavjud?
6. Jamoatchilik nazorati deganda nimani tushunasiz? Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratini kuchaytirish masalalari xususida fikr yuriting.
7. Xususiy mulkning daxlsizligi va davlat tomonidan himoya qilinishini yoritib bering.
8. Mulkka egalik qilish, foydalanish, tasarruf qilish, mulkdan mahrum qilish deganda nimani tushunasiz? Ushbu tushunchalarga huquqiy jihatdan tavsif bering.

9. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari ta’minlanishi masalalarini atroflicha muhokama qiling.

10. Huquq va erkinliklarning konstitutsiyaviy cheklanishi asoslari va tartibini yoritib bering.

11. Inson va fuqarolarning huquq va burchlari deganda nimani tushunasiz? Inson huquqlari haqida xalqaro hujjatlarni ko‘rsating.

12. Fuqarolarning asosiy burchlarini tasniflab, mazmunini ochib bering.

3-MAVZU: JAMIYAT VA SHAXS MUNOSABATLARINING KONSTITUTSIYAVIY ASOSLARI

REJA:

1-§. Jamiyatning iqtisodiy negizlari.

2-§. O‘zbekistonda jamoat birlashmalari faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari.

3-§. O‘zbekiston Respublikasida oilaning muhofaza qilinishi.

4-§. O‘zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalari faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari.

1-§. Jamiyatning iqtisodiy negizlari

Mustaqillik yillarida yurtimizda ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida tub o‘zgarishlar ro‘y berdi, bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Respublikamizning istiqbolga erishishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, madaniy va ma’naviy yangilashning yorqin istiqbollari ochib berdi. Albatta, istiqbolga erishgan davlat shubhasiz, o‘z taraqqiyot yo‘lini izlaydi, yangi jamiyat qurishga, huquqiy tizimini yaratishga kirishadi.

Ushbu islohotlarning huquqiy kafolati sifatida, avvalo, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amalga oshirilgan asrlarga tatigulik islohotlar, avvalo, Konstitutsiyamizda belgilangan pirovard maqsadlar bilan uzviy bog‘liqdir.

Oʻzida yuksak insonparvarlik gʻoyalarini mujassamlashtirgan Oʻzbekiston Konstitutsiyasi hayotimiz dasturulamaliga aylandi.

Konstitutsiyaning oʻziga xos xususiyati shundan iboratki, u xalqning irodasini, ruhiyatini, ijtimoiy ongi va madaniyatini aks ettiradi. Konstitutsiyadagi prinsip va boshlangʻich asoslar demokratik huquqiy davlat talablariga toʻla mos kelib, ular oʻzbek milliy davlatchiligining tarixiy rivojlanish tajribasiga tayanadi.

Konstitutsiya davlatning qiyofasi, uning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tizimining demokratik tabiati, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, fuqarolarining huquq va erkinliklari qay darajada yuridik jihatdan himoyalanganligini aks ettiruvchi koʻzgudir. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham iqtisodiy hayotning eng muhim jihatlari, jumladan, jamiyatning iqtisodiy negizining huquqiy asoslari tartibga solingan boʻlib, ushbu huquqiy normalar mamlakatimiz taraqqiyotida va iqtisodiy hayotida olib borilayotgan islohotlarni amalga oshirishda muhim rol oʻynamoqda.

“Xalqimizning faravon hayot kechirishi uchun munosib sharoit yaratish - Konstitutsiyamizning bosh maqsadidir. Konstitutsiyamizda iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik erkinligi, barcha mulk shakllarining tengligi va davlat tomonidan birdek muhofaza etilishi kafolatlangan”.

Konstitutsiyamizda iqtisodiy sohada taraqqiy etgan mamlakatlarning asosiy qonunlarida mustahkamlangan mulk shakllarining xilma-xilligi, mulk huquqi kafolatlari, mulk huquqini amalga oshirish talablari, xususiy mulk daxlsizligi, mulk huquqining davlat tomonidan himoya qilinishi, tabiiy resurslardan jamiyat manfaatlarini koʻzlab oqilona foydalanish lozimligi kabi qoidalar sifatida davlatning ijtimoiy xarakteri oʻz ifodasini topgan.

Ushbu konstitutsiyaviy qoidalar bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik erkinligi va xususiy mulkdorlar qatlamini shakllantirishda va shu orqali fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Mamlakatimizda fuqarolarning Konstitutsiya bilan kafolatlangan iqtisodiy huquqlarini, avvalambor, mulk huquqini kafolatlash bilan bogʻliq islohotlar samarasi oʻlaroq, iqtisodiy oʻsish surʼatlari muntazam oshib bormoqda.

Hech bir davlat yoki jamiyatni iqtisodiy munosabatlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Jamiyatning iqtisodiy negizlari esa turli ijtimoiy munosabatlarni vujudga keltirib, tartibga solib, o'zgartirib, takomillashtirib boradi. Demak, insoniyatning hayoti va faoliyati hamda jamiyat taraqqiyotida iqtisodiy negizlar eng asosiy zaruratdir.

O'zbekiston iqtisodiyoti bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bozor iqtisodiyoti tovar-pul munosabatlariga asoslangan, turli mulkchilikka hamda iqtisodiy erkinlikka tayangan va raqobat vositasida boshqarilib turuvchi demokratik iqtisodiyot. Dunyo tajribasida bozor iqtisodiyotining quyidagi uch modeli farqlanadi: aralash iqtisodiyot (AQSh, Angliya, Fransiya), ijtimoiy bozor xo'jaligi (Germaniya, Shvetsiya), korporativ iqtisodiyot (Yaponiya).

O'zbekistonda shakllangan bozor iqtisodiyoti mazmunan ijtimoiy bozor xo'jaligi modeliga (bozordagi faoliyat tartib-qoidalarini qonunlar belgilaydi, iqtisodiyot bozor mexanizmiga bo'ysunadi, davlatning iqtisodiyotga aralashuvi minimal darajada saqlanib qolinadi, iqtisodiyot erkinlashgan bo'ladi, xususiy sektor qo'llab-quvvatlanadi) yaqin bo'lsada, bir qator o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi.

O'zbekiston iqtisodiyoti negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Shunday ekan, jamiyatimizning iqtisodiy negizlari hayotimizning asosiy hodisalaridan hisoblanib, mavjud mulkchilik munosabatlariga asoslanadi.

Mamlakatimizda iqtisodiyotning samarali amal qilishiga va xalq farovonligining o'sishiga imkoniyat yaratuvchi har qanday shakldagi mulkchilik bo'lishiga ruxsat beriladi. Aynan bozor iqtisodiyoti tizimida mulkning xilma-xil shakllarda bo'lishiga imkoniyatlar yaratiladi.

Darhaqiqat, jamiyatning iqtisodiy negizi - mavjud mulkchilik munosabatlariga asoslanadi. Shu sababli, mulk nafaqat yuridik mazmunga, balki iqtisodiy ma'noga ham ega. Iqtisodiy ma'noda mulk insonlarning erki-irodasidan tashqarida vujudga keladi. Yuridik munosabatlarda mulk qabul qilingan normalar orqali tartibga solinadi va ular mulk huquqi sifatida namoyon bo'ladi. Kishilar mehnati bilan yaratilgan yoki tabiat tomonidan insonlarga o'ziga xos tarzda

«taqdim etilgan» boyliklar har doim mulk bo‘lib kelgan. Mulk birinchidan, kishining ashyoga nisbatan egalik his-tuyg‘usi bilan bog‘liq, ikkinchidan, ushbu ashyo xususida kishilar o‘rtasida vujudga keladigan munosabatdir. Demak, bir so‘z bilan aytganda, mulk ashyo va unga nisbatan egalik hissi bilan bog‘liq munosabatdir.

Qoida tariqasida mulk iqtisodiy va yuridik ma‘nolardagi shakllarga bo‘linadi: Iqtisodiy ma‘nodagi mulk shakllari deyilganda, moddiy mehnatlarni o‘zlashtirish usullarining yig‘indisi tushuniladi. Bunday usullar yakka tartibda yoki jamoat bo‘lib yoxud davlat tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Yuridik ma‘nodagi mulk shakli - moddiy ne‘matlarni muayyan sub‘ektlarga tegishli bo‘lishini (biriktirib qo‘yishlikni) mustahkamlovchi va tegishli mulkning huquqiy rejimini belgilovchi huquqiy me‘yorlar yig‘indisidan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasiga asosan, bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan o‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi.

Ushbu Konstitutsiyaviy norma mamlakatimizda mulk shakllarining turli xil bo‘lishi mumkinligini o‘zida ifodalab, uni miqdoriy chegaralamaydi. Lekin O‘zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi mulkning ikki shaklini huquqiy tartibga soladi. Fuqarolik kodeksining 167-moddasi²⁷ga asosan, O‘zbekiston Respublikasida mulkchilikning quyidagi shakllari mavjud:

Xususiy mulk.

Ommaviy mulk.

Davlat mulk shakllarini rivojlantirish uchun zarur huquqlarning tengligini ta‘minlaydi va uning himoya qilinishini kafolatlaydi. Mulk shakllarini bunday turkumlash uchun mulk sub‘ekti maqomi va mol-mulk rejimining uzviy birligi asosiy mezon hisoblanadi. O‘z navbatida, xususiy mulk shakli quyidagi ko‘rinishlarda (turlarda) namoyon bo‘ladi:

yakka shaxsga (individda) tegishli mulk (fuqarolar mulki);

²⁷ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 23.02.2020).

nodavlat yuridik shaxslar mulki;

Ommaviy mulk tarkibiga quyidagilar kiradi:

O‘zbekiston Respublikasi mulki;

ma’muriy-hududiy tuzilmalar mulki (munitsipal mulk).

Garchand, Fuqarolik kodeksida mulkning ikki shakli mustahkamlangan bo‘lsada, Konstitutsiyaning 53-moddasi mulkning boshqa shakllarda bo‘lishi mumkinligini ham e’tirof etadi. Xususan, “O‘zbekiston Respublikasida mulkchilik to‘g‘risida”gi qonunining moddasida mulkning fuqarolik kodeksidagi singari an’anaviy ikki shaklidan tashqari jamoa mulki, aralash mulk hamda boshqa davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar yuridik va jismoniy shaxslarining mulki kabi shakllarda bo‘lishi ham ko‘zda tutilgan.

Bozor munosabatlarining asosini tashkil etuvchi mulk shakllaridan biri bo‘lgan xususiy mulk qonun hujjatlariga muvofiq tarzda qo‘lga kiritgan har qanday narsalar bo‘lishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi 207-moddasiga ko‘ra, xususiy mulk huquqi shaxsning qonun hujjatlariga muvofiq tarzda qo‘lga kiritgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqidir. Xususiy mulk bo‘lgan mol-mulkning miqdori va qiymati cheklanmaydi. Fuqarolar, xo‘jalik shirkatlari va jamiyatlari, kooperativlar, jamoat birlashmalari, ijtimoiy fondlar va davlatga qarashli bo‘lmagan boshqa yuridik shaxslar xususiy mulk huquqining sub’ektlari hisoblanib, qonun bilan man etilgan ayrim ashyolardan tashqari har qanday mol-mulk xususiy mulk bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida”gi qonunning 4-moddasida davlat tasarrufidan chiqarilmaydi va xususiylashtirilmaydi davlat mulki ob’ektlarining 18 ta toifasi belgilab berilgan. Ular sirasiga quyidagilar kiradi, jumladan:

- O‘zbekiston Respublikasi hududi doirasida yer (qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno), yer osti boyliklari, ichki suvlar, havo havzasi, o‘simlik va hayvonot dunyosi;

- moddiy madaniy meros ob’ektlari, shu jumladan davlat fondlarida, milliy fondlarda, axborot-kutubxona fondlarida va ilmiy-tadqiqot muassasalarining

fondlarida saqlanayotgan moddiy madaniy meros ob'ektlari, shuningdek, arxivlar, muzeylar va muhofaza etiladigan tabiiy hududlar;

- O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining, valyuta zaxirasining, davlat maqsadli jamg'armalarining, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banking mablag'lari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining oltin zaxirasi;

- pul muomalasi bo'yicha xizmat ko'rsatuvchi davlat tashkilotlari, qimmatli qog'ozlarni, ordenlarni, medallarni va pochta to'lovi belgilarini ishlab chiqarishni ta'minlovchi korxonalar va tashkilotlar;

- O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining, Davlat xavfsizlik xizmatining va Ichki ishlar vazirligining korxonalari, muassasalari va harbiy-texnikaviy mol-mulki (sanoatda qayta ishlov berilguniga qadar, shuningdek, sanoatda qayta ishlov berilishi mumkin bo'lmagan mol- mulk);

- ionlovchi nurlanish manbalaridan foydalanib ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlarini olib boruvchi, rentgen uskunalari, asbob-uskunalar va jihozlarni ishlab chiqish, tayyorlash va realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi korxonalar va ob'ektlar;

- radioaktiv moddalarni kavlab olish, ishlab chiqarish, tashish, qayta ishlashni, radioaktiv chiqindilarni ko'mish, uran va boshqa bo'linuvchi materiallarni, shuningdek, ulardan yasalgan buyumlarni realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi korxonalar va ob'ektlar;

- qurol-yarog' va o'q-dorilar, himoya vositalari, harbiy texnika, ehtiyot qismlar, butlovchi qismlar va ular uchun asbob-uskunalar, portlovchi moddalar, pirotexnika mahsulotlari, shuningdek, ularni ishlab chiqarish uchun maxsus materiallar va uskunar ishlab chiqish, tayyorlash, ta'mirlash va realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi korxonalar;

- ovchilik va sport sohasida foydalaniladigan o'qotar qurollar va o'q-dorilar, shuningdek, tig' qurol (sovg'a tarzidagi milliy pichoqlar bundan mustasno) ishlab chiqarish, ta'mirlash va realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi korxonalar va tashkilotlar;

- kuchli ta'sir etadigan zaharlar, giyohvandlik moddalari va zaharli moddalar ishlab chiqaruvchi, shuningdek, tarkibida giyohvandlik moddalari va zaharli moddalar bo'lgan ekinlar ekuvchi, etishtiruvchi va ularga qayta ishlov beruvchi korxonalar;

- O'zbekiston Respublikasining davlat zaxiralari. Fuqaro muhofazasi va safarbarlik maqsadidagi ob'ektlar hamda mol-mulk;

- atom energetikasi ob'ektlarini (uskunalari, tizimlari va apparatlarini o'rnatish) va strategik ahamiyatdagi ob'ektlarni qurish va montaj qilish ishlarini olib borish, ulardan foydalanish hamda ularni ta'mirlashni amalga oshiruvchi ixtisoslashtirilgan korxonalar va tashkilotlar;

- portlash xavfi bo'lgan va zaharli moddalarni tashishni amalga oshiruvchi ixtisoslashtirilgan korxonalar;

- umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'lari;

- sanitariya-epidemiologiya stantsiyalari. Sud-tibbiy ekspertizasi byurolari. Atrof-muhit holatini nazorat qiluvchi hamda tabiatni muhofaza qiluvchi xizmatlar;

- davolash-ishlab chiqarish ustaxonalari, jazoni ijro etish muassasalarining korxonalarini;

- maxsus vazifalarni bajaradigan korxonalar (Respublika maxsus aloqa uzeli, 15361 raqamli Harbiy qism, Elektromagnit moslik markazi);

- qabristonlar²⁸.

Davlat tasarrufidan chiqarilmaydigan va xususiylashtirilmaydigan davlat mulki ob'ektlari jumlasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga muvofiq boshqa ob'ektlar ham kiritilishi mumkin.

Ommaviy mulk esa Respublika mulki va ma'muriy-hududiy tuzilmalar mulkidan (munitsipal mulk) iborat. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 214-moddasiga asosan, Respublika mulki - yer, yerosti boyliklari, suv, havo bo'shlig'i, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy boyliklar, davlat

²⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги қонуни [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 23.01.2020).

hokimiyati va boshqaruvi Respublika organlarining mol-mulki, davlat ahamiyatiga ega bo'lgan moddiy madaniy meros ob'ektlari, Respublika byudjetining mablag'lari, oltin zaxirasi, davlatning valyuta fondi va boshqa fondlari Respublika mulkidir, shuningdek, korxonalar va boshqa mulkiy komplekslar, o'quv, ilmiy, ilmiy-tadqiqot muassasalari va tashkilotlari, intellektual faoliyat natijalari, basharti bular byudjet yoki davlatning o'zga mablag'lari hisobidan yaratilgan yoki sotib olingan bo'lsa, boshqa mol-mulk bo'lishi mumkin.

Respublika mulki Respublika byudjetiga tushadigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar hisobidan, shuningdek, qonunlarda nazarda tutilgan asoslarga ko'ra boshqa tushumlar hisobidan tashkil etiladi. Respublika mulki bo'lgan mol-mulkni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Hukumati yoki ular maxsus vakil qilgan organlar tasarruf qilish huquqiga egadir.

Munitsipal mulk esa - davlat hokimiyati mahalliy organlarining mol-mulki, mahalliy byudjet mablag'lari, munitsipal uy-joy fondi va kommunal xo'jalik, korxonalar va boshqa mulkiy komplekslar, xalq ta'limi, madaniyat, sog'liqni saqlash muassasalari, shuningdek, boshqa mol-mulklardan iborat bo'ladi. Ushbu mulk turi mahalliy byudjetga tushadigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar hisobidan, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutiigan asoslarga muvofiq boshqa tushumlar hisobidan tashkil etiladi. Munitsipal mulk bo'lgan mol-mulkni davlat hokimiyati mahalliy organlari yoki ular vakil qilgan organlar tasarruf etadilar. Shuningdek, munitsipal mulk bo'lgan mol-mulk yuridik shaxslarga xo'jalik yuritish yoki operativ boshqarish huquqi asosida birlashtirib qo'yilishi mumkin hamda munitsipal mulk ob'ektlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlar asosida xususiy mulk qilib berilishi mumkin.

Davlat jamiyatimiz iqtisodiy negizini tashkil etishda mulk shakllarini erkin sharoitini va mulkdorlar huquqlarini ta'minlash maqsadida bozor munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini belgilab berdi. Bu xususiyatlar quyidagilarda o'z ifodasini topdi:

birinchidan, iqtisodiy faoliyat erkinligi;

ikkinchidan, tadbirkorlik faoliyati erkinligi;
uchinchidan, mehnat qilish erkinligi;
to‘rtinchidan, barcha mulk shakllarining teng huquqliligi;
beshinchidan, mulk shakllarining huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishi.

O‘zbekiston Respublikasining 1996-yil 26-apreldagi “Iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi qonuni 1-moddasiga muvofiq, iste’molchi deganda, foyda chiqarib olish bilan bog‘liq bo‘lmagan holda shaxsiy iste’mol yoki boshqa maqsadlarda tovar sotib oluvchi, ish, xizmatga buyurtma beruvchi yoxud shu niyatda bo‘lgan fuqaro, ya’ni jismoniy shaxs tushuniladi²⁹.

Ushbu Qonurning 4-moddasida “Iste’molchilarning asosiy huquqlari” belgilangan bo‘lib, unga ko‘ra iste’molchilar quyidagi huquqlarga ega:

- tovar (ish, xizmat) haqida, shuningdek,, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) haqida to‘g‘ri va to‘liq ma’lumot olish;
- tovar (ish, xizmat)ni erkin tanlash va uning tegishli darajada sifatli bo‘lishi;
- tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo‘lishi;
- hayoti, sog‘lig‘i va mol-mulki uchun xavfli nuqsoni bo‘lgan tovar (ish, xizmat), shuningdek, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchining g‘ayriqonuniy harakati (harakatsizligi) tufayli yetkazilgan moddiy ziyon, ma’naviy zararining to‘liq hajmda qoplanishi;
- buzilgan huquqlari yoki qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlari himoya qilinishini so‘rab sudga, boshqa vakolatli davlat organlariga murojaat etish;
- iste’molchilarning jamoat birlashmalarini tuzish.

Iste’molchilarning ijtimoiy himoyaga muhtojlar toifasiga kiritilgan ayrim guruhlar uchun qonun hujjatlari bilan savdo, maishiy xizmat va xizmat

²⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 18.02.2020).

ko'rsatishning boshqa turlari bo'yicha imtiyozlar va afzalliklar belgilanishi mumkin.

Mulk huquqi ikki ma'nodagi: ob'ektiv va sub'ektiv ma'nodagi mulk huquqiga bo'linadi. Ob'ektiv ma'nodagi mulk huquqi deganda, tabiat ashyolarini ijtimoiy o'zlashtirishning mavjud zaxiralarini, usullarini belgilash, tartibga solish va mustahkamlash uchun xalq manfaatlarini ko'zlab belgilangan tadbirlarni ifodalovchi huquq normalari yig'indisi nazarda tutiladi. CHunonchi, mulk to'g'risidagi umumiy qoidalar ob'ektiv huquq normalari hisoblanadi. Ob'ektiv ma'nodagi mulk huquqi mutlaq huquqiy normalar asosida tartibga solinadi. Bunga misol sifatida mulk huquqini tartibga soluvchi qonun hujjatlarini keltirish mumkin.

Sub'ektiv ma'nodagi mulk huquqi deb, ayrim shaxslar, ya'ni huquq sub'ektlarining (davlat, yuridik shaxslar va fuqarolarning) ob'ektiv huquq normalari asosida kelib chiqadigan mulkni egallash, undan foydalanish va uni tasarruf qilish huquqlariga aytiladi. Sub'ektiv ma'nodagi mulk huquqi nisbiy-huquqiy normalar asosida tartibga solinadi. Sub'ektiv ma'nodagi mulk huquqi mulk sohibining o'ziga mulk yoki ashyoviy huquq asosida tegishli bo'lgan mol-mulklarni qonunda taqiqlanmagan asoslarda, vakolat doirasida, o'zga shaxslarning manfaatlariga putur etkazmagan holda egallash, undan foydalanish va uni tasarruf qilish maqsadida turli bitimlar tuzishida namoyon bo'ladi. Masalan, turli shartnomalar tuzish, o'z mulkini meros qilib qoldirish va boshqa bitimlar orqali mulkka bo'lgan huquqni vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish sub'ektiv ma'nodagi mulk huquqining mazmunini bildiradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 54-moddasida mulkdan foydalanish jarayonida mulkdorga nisbatan bir qator majburiyatlar ham yuklangan bo'lib, ularga ko'ra ekologik muhitga zarar etkazmaslik, fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlarini hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmaslik shart.

Ekologik muhit - bu insonni o'rab turgan tabiiy kelib chiqishga ega bo'lgan atrof tabiiy muhit. Ekologik muhitga zarar yetkazish hozirgi va kelajak avlod manfaatlariga daxl qilishi, salbiy ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik oqibatlariga sabab

bo'lishi va mamlakatning har tomonlama rivojlanishiga to'sqinlik qilishi tufayli konstitutsiya darajasida mustahkamlab qo'yilgan.

Mulk huquqi tabiiy resurslar kimga tegishligini va mulkdorlarning ularga nisbatan vakolatlarini anglatadi. Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi unga egalik qilish, foydalanish hamda tasarruf etish jarayonlarida namoyon bo'ladi.

Asosiy qonunimizda tabiiy resurslar umummilliy boylik sifatida e'tirof etilgan. Tabiiy resurslar - yer, suv, o'rmon, yer osti boyliklari va shu kabilar mol-mulk ob'ektlari tizimida alohida o'rin egallaydi. Birinchidan, ular ko'p hollarda inson mehnatining mahsuli emas, foydalanib bo'lgandan keyin qayta tiklanmaslik xususiyatiga ega yoxud qayta tiklash uzoq davom etadigan jarayon hisoblanadi. Ikkinchidan, tabiiy resurslar jonli va jonsiz tabiatning tarkibiy qismi, inson yashash muhiti bilan uzviy bog'liq. Binobarin, tabiiy resurslardan har qanday foydalanish va unga ta'sir qilish bevosita boshqa shaxslarga va jamiyatga muayyan darajada ta'sir etmasdan iloji yo'q. Uchinchidan, tabiiy resurslardan foydalanmasdan turib har qanday ishlab chiqarish jarayonini tashkil etib bo'lmaydi. Iqtisodiy tizimda tabiiy resurslar ishlab chiqarish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Tabiiy resurslarni umummilliy boylik sifatida e'tirof etuvchi Konstitutsiyamizning 55-moddasi O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida, Yer kodeksida, "O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida"gi, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi va har bir tabiiy resurslar to'g'risidagi qonunlarda yanada rivojlantirilgan va kengroq tartibga solingan.

Xususan, Fuqarolik kodeksida tabiiy resurslar Respublika mulki, Yer kodeksi, "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonunda - *davlat mulki (umummilliy boylik)*, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi, "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi, "O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi (yangi tahriri), "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi (yangi tahriri) qonunlarda - *umummilliy boylik*, "Yer osti boyliklari to'g'risida"gi qonunda (yangi tahriri) O'zbekiston Respublikasining mulki sifatida talqin etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 55-moddasida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish talabi mustahkamlangan. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish deganda, ulardan ilmiy asoslangan, har bir tabiat ob’ektining o‘ziga xos xususiyatlari hisobga olingan, ekologik va iqtisodiy manfaatlar uyg‘unlashgan holda, tejamli, ularni qayta tiklash, holatini yaxshilash va keskin o‘zgartirmaslikni ko‘zda tutadigan holda foydalanish tushuniladi.

Shuningdek, tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi davlat mulk huquqi ustuvoriigi e’tirof etilishi, belgilangan tartibda qo‘lga kiritilgandan so‘ng xususiy mulkka aylanishi, davlat tasarruf etish huquqini davlat organlari faoliyati orqali amalga oshirishi, tabiiy resursdan maqsadli foydalanish talabi belgilanganligi, hozirgi va kelajak avlod manfaatlarini ta’minlagan holda amalga oshirilishi kabi xususiyatlari bilan tavsiflanadi.

2-§. O‘zbekistonda jamoat birlashmalari faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari

Jamoat birlashmasi - bu o‘z manfaatlarini turli xil shakllarda, shu jumladan, muayyan me’yor va qoidalar asosidagi dasturlar shaklida birgalikda amalga oshiruvchi shaxslarning birlashmasi hisoblanadi.

Jamoat birlashmasi deganda uning mohiyatiga e’tibor berish kerak bo‘ladi. Jamoat birlashmasi biron-bir shaxsni yoki ayrim guruhlarining shaxsiy foyda olish istagini ifodalamaydi. Jamoat birlashmalari odatda g‘oya, iroda bilan harakatga keladi, ularning yagona maqsadi jamiyatni takomillashtirish. Ular o‘z oldiga nazorat qilish yoki foyda olish vazifasini qo‘ymaydi, balki ular jamiyatni mukammallashtirish yo‘nalishi va istagida faoliyat yuritadi. Demak, jamoat birlashmalari fuqarolarga o‘zlariga o‘zlari yordam berishlari, o‘z hayotlarini, jamiyatni takomillashtirish orqali yaxshilash imkonini beradi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 20-moddasiga ko‘ra “Har bir inson tinch yig‘inlar o‘tkazish va uyushmalar tuzish huquqiga ega”, 23-modda 4-qismiga ko‘ra “Har bir inson kasaba uyushmalari tuzish va o‘z

manfaatlarini himoya qilish uchun kasaba uyushmalariga kirish huquqiga ega”. 1966-yil 19-dekabrda qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 22-moddasiga ko‘ra “Har bir inson boshqalar bilan assotsiatsiyalar tuzish, jumladan, kasaba uyushmalar tashkil etish erkinligi va o‘z manfaatlarini himoya qilish uchun shunday uyushmalarga kirish huquqiga ega”.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 56-moddasiga asosan kasaba uyushmalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmasi sifatida e’tirof etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi jamoat birlashmalariga o‘z ustavlarida nazarda tutilgan asosiy maqsad va vazifalarni bajarish imkonini kafolatlaydi. Bu kafolat fuqarolarning ixtiyoriy uyushishga bo‘lgan huquqlarini ro‘yobga chiqarish uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda yurtimizda faoliyat ko‘rsatayotgan 9200 dan ziyod nodavlat notijorat tashkiloti jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, demokratik qadriyatlarni himoya qilishda, ijtimoiy, madaniy va ma’rifiy maqsadlarga erishishda muhim rol o‘ynamoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi qonunida jamoat birlashmasi tushunchasi, maqsadi, shakllari, faoliyat doirasi va huquqlari, maqomi va ro‘yxatga olinishi kabi normalar o‘z ifodasini topgan.

O‘z huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro‘yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma jamoat birlashmasi hisoblanadi.

Jamoat birlashmalari o‘z ustavida belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun tashkil etiladi. “Jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi qonunning 3-moddasiga ko‘ra, “Jamoat birlashmalari fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy, huquqlar hamda erkinliklarni ro‘yobga chiqarish va himoya qilish;

fuqarolarning faolligi va tashabbuskorligini, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ularning ishtirok etishini rivojlantirish, kasb-kor va havaskorlik qiziqishlarini qondirish; ilmiy, texnikaviy va badiiy ijodkorlikni rivojlantirish; aholining sihat-salomatligini saqlash, xayriya faoliyatida qatnashish; madaniy-ma'rifiy, jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish va sport ishlarini amalga oshirish; tabiatni, madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish; vatanparvarlik va insonparvarlik tarbiyasi; respublikalararo va xalqaro aloqalarni kengaytirish, xalqlar o'rtasida tinchlik va do'stlikni mustahkamlash; qonunda taqiqlanmagan boshqa faoliyatni amalga oshirish maqsadida tuziladi”.

Faoliyati jamiyatning axloqiy negizlarini, umumbashariy insonparvarlik qadriyatlarini buzishga qaratilgan, shuningdek, konstitutsion tuzumni g'ayriqonuniy yo'l bilan o'zgartirish yoki O'zbekiston Respublikasi hududining birligini buzish, urushni, zo'rvonlikni va shafqatsizlikni, jamiyatni parchalashga olib boradigan ijtimoiy, shu jumladan sinfiy, shuningdek, irqiy, milliy va diniy adovatni avj oldirish, qonun bilan taqiqlangan boshqa xatti-harakatlar qilish maqsadini ko'zlaydigan jamoat birlashmalarining tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Jamoat birlashmalari o'z a'zolarining ixtiyoriyligi, teng huquqliligi, o'zini o'zi boshqarish, qonuniylik va oshkoralik asosida tuziladi va harakat qiladi.

Davlat o'zining Konstitutsiya va boshqa qonunlarida jamoat birlashmalarining qonuniy huquq va manfaatlariga shart-sharoitlar yaratish uchun va asosiy vazifasini amalga oshirish uchun kafolatlar beradi.

Yoshlar va bolalar tashkilotlariga davlat moliyaviy va mol-mulk tomonidan yordam beradi, soliq siyosatida imtiyozli munosabatlarni amalga oshirishni ta'minlaydi. Binolardan foydalanishda imtiyozlar va boshqa sharoitlar yaratadi. Davlat organlarining, mansabdor shaxslarning ular faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi. Albatta tegishli qonunlarda ko'rsatilgan nazorat vazifalari bundan mustasnodir.

Jamoat birlashmalari faoliyat maqsadlari tasnifiga ko'ra turli xil bo'lishi mumkin. Jamoat birlashmalarining har biri o'z maqsadlariga erishish uchun muayyan vazifalarni ilgari suradi va bu orqali fuqarolarning o'ziga xos

manfaatlarini ifodalaydi. Fuqarolar jamoat birlashmalarining ustavlarida belgilangan faoliyat yoʻnalishlari va sohalardan (hayriya, ekologiya, yoshlar, madaniyat, taʼlim, ayollar, qariyalar, jismoniy madaniyat va sport va h.k.) kelib chiqib manfaatlar mushtarakligi asosida birlashadilar.

Jamoat birlashmalari turli mezonlaridan kelib chiqib quyidagicha tasniflanadi:

- tashkiliy-huquqiy shakliga koʻra — tashkilotlar, harakatlar, jamgʻarmalar, jamoat muassasalari, oʻzini oʻzi boshqarish organlari;
- aʼzolik xususiyatiga koʻra - qatʼiy aʼzolik va qatʼiy boʻlmagan aʼzolik;
- ustavda belgilangan faoliyat yoʻnalishlari sohasidan kelib chiqib - hayriya, ekologiya, yoshlar, madaniyat, taʼlim, ayollar, qariyalar, jismoniy madaniyat va sport va h.k.;
- jamoat birlashmasi faoliyatida siyosiy belgilarning aks etgan ligiga koʻra - siyosiy; nosiyosiy tashkilotlar;
- faoliyatining hududiy sohasiga koʻra-umumrespublika, mintaqalararo, mintaqaviy, mahalliy va xalqaro;
- aʼzolarining soniga koʻra-ommaviy, individual aʼzolik;
- tashkilot faoliyatini tashkil etish tuzilishiga koʻra — markazlashgan va nomarkazlashgan;
- ijtimoiy-huquqiy maqomiga koʻra - tegishli organlarida roʻyxatga olingan, roʻyxatga olinmagan, noqonuniy (davlat tomonidan taqiqlangan, yashirin, mahfiy).

Jamoat birlashmalari tizimiga quyidagilar kiradi:

- siyosiy partiyalar;
- ommaviy harakatlar;
- kasaba uyushmalari;
- xotin-qizlar jamiyatlari;
- yoshlar va bolalar tashkilotlari;
- veteranlar va nogironlar tashkilotlari;
- ilmiy-texnikaviy;
- madaniy-maʼrifiy;
- jismoniy tarbiya-sport;

- ko'ngilli jamiyatlar, ijodiy uyushmalar;
- yurtdoshlar uyushmalari;
- assotsiatsiyalar va fuqarolarning boshqa birlashmalari.

Jamoat birlashmalari aholining ma'lum qismini o'zida birlashtirgan bo'lib, ularning ma'lum bir sohadagi manfaatlarini amalga oshirish uchun tashkil etiladi.

Jamoat birlashmasi birlashma sifatida tan olinishi uchun albatta O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatga olinishi shart.

Jamoat birlashmasi kamida o'n nafar fuqaroning tashabbusi bilan tuziladi.

Jamoat birlashmasini tuzish tashabbuskorlari ta'sis s'ezdini (konferensiyasini) yoki umumiy yig'ilishini chaqiradilar, unda ustav (nizom, o'zga asosiy hujjat) qabul qilinadi va rahbar idoralar tuziladi.

O'zbekiston Respublikasida amal qiluvchi xalqaro, jamoat tashkilotlarining respublika, viloyatlararo birlashmalarining ustavlari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatga olinadi. Qoraqalpog'iston Respublikasida jamoat birlashmasining ustavini ro'yxatga olish tartibi Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlari bilan belgilanadi.

Viloyat, tuman, shahar, shaharcha, qishloq hududida yoki ikki va undan ortiq tuman, shahar, shaharcha, qishloq hududida faoliyatini amalga oshiradigan jamoat birlashmalarining ustavlari viloyatlar, Toshkent shahar adliya boshqarmalari tomonidan ro'yxatga olinadi.

Jamoat birlashmasi ustavini ro'yxatga olish uchun ustav qabul qilingan kundan boshlab bir oy muddat ichida mazkur jamoat birlashmasi rahbari va idora a'zolari tomonidan imzolangan va shu a'zolar har birining familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan yili, istiqomat joyi ko'rsatilgan ariza topshiriladi. Arizaga ustav, ustavni qabul qilgan ta'sis s'ezdi (konferensiyasi) yoki umumiy yig'ilish bayonnomasi, qonun talablari bajarilganligini tasdiqlovchi boshqa hujjatlar ilova qilinadi.

Ustavni ro'yxatga olish xaqidagi ariza u topshirilgan kundan boshlab ikki oy muddatda ko'rib chiqiladi.

Jamoat birlashmalari ustavlariga kiritilgan o'zgarishlar, qo'shimchalar ham ustavlarni ro'yxatga olish tartibi va muddatlariga muvofiq ro'yxatga olinishi lozim.

Jamoat birlashmalari ustavlarini ro'yxatga oluvchi idoralar ana shu birlashmalar ro'yxatini tuzib boradilar.

Jamoat birlashmasining ustavida quyidagilar ko'zda tutilishi kerak:

- jamoat birlashmasining nomi, maqsadi va vazifasi;
- jamoat birlashmasining ichki tuzilishi, uning o'z faoliyatini amalga oshiradigan xudud;
- jamoat birlashmasi a'zoliciga qabul qilish shartlari va tartibi, agar birlashma ro'yxatda qayd etiladigan a'zolarga ega bo'lsa, bunday hollarda undan chiqish shartlari va tartibi;
- jamoat birlashmasi a'zolari (qatnashchilari)ning huquqlari va burchlari;
- jamoat birlashmasi hamda uning tashkilotlari rahbar idoralarining vakolatlari va ularni tuzish tartibi, vakolat muddati;
- jamoat birlashmasi hamda tashkilotlarining mablag'lari va boshqa mulkni hosil qilishning pul bilan ta'minlanish manbalari;
- jamoat birlashmasining rahbar idorasi qayerda joylashganligi;
- jamoat birlashmasi ustaviga o'zgartishlar, qo'shimchalar kiritish tartibi;
- jamoat birlashmasi faoliyatini to'xtatish tartibi.

Ustavda jamoat birlashmasi faoliyatiga taalluqli boshqa qoidalar ham ko'zda tutilishi mumkin. Jamoat birlashmasining ustavi amaldagi qonunlarga zid bo'lmasligi kerak.

Agar jamoat birlashmasining ustavi qonun talablariga zid bo'lsa, yoxud ilgari xuddi shu nomdagi jamoat birlashmasi ro'yxatga olingan bo'lsa, jamoat birlashmasi ustavini ro'yxatga olishni rad etish mumkin.

Ustavni ro'yxatga olish rad etilgan taqdirda bu xaqda taqdim etilgan ustav qaysi qonunning qoidalariga zid ekanligi ko'rsatilib, ariza beruvchiga yozma ravishda xabar qilinadi.

Jamoat birlashmasining ustavini ro'yxatdan o'tkazining rad etilishi ustidan sudga shikoyat qilish mumkin va bu ish O'zbekiston Respublikasi fuqarolik-protsessual qonunchiligida ko'zda tutilgan tartibda ko'rib chiqiladi.

Xalqaro, Respublika va viloyatlararo jamoat birlashmalarining ustavini ro'yxatdan o'tkazishning rad etilishi ustidan - O'zbekiston Respublikasi Oliy sudiga, mahalliy jamoat birlashmalari ustavini ro'yxatdan o'tkazishning rad etilishi ustidan esa - tegishli viloyat, Toshkent shahar sudiga shikoyat qilish mumkin.

Jamoat birlashmalari ramz sifatida o'z timsoliga, bayrog'iga va vimpeliga ega bo'lishi mumkin.

Jamoat birlashmalarining timsollari ustavga muvofiq, ularning rahbar idoralari tomonidan tasdiqlanadi. Bayroqlar va vimpellar belgilangan tartibda davlat ro'yxatidan o'tkazilishi lozim.

O'zbekistonda jamoat birlashmalarining quyidagi turlari mavjud:

- xalqaro jamoat birlashmalari;
- respublika jamoat birlashmalari,;
- mahalliy jamoat birlashmalari.

Agar O'zbekiston Respublikasida tuzilgan jamoat birlashmasining faoliyati, o'z nizomiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi hududida va bitta yoki undan ortiq xorijiy davlatlar hududida amal qilsa, u xalqaro jamoat birlashmasi deb e'tirof etiladi.

Ustavda belgilangan vazifalariga muvofiq faoliyati butun Respublika hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari Respublika jamoat birlashmalariga kiradi.

Viloyat, shahar, tuman, shaharcha va qishloq jamoat birlashmalari mahalliy jamoat birlashmalariga kiradi.

Nizomda belgilangan vazifalariga qarab qaysi hududda faoliyat yuritsa, o'sha hudud, ya'ni viloyat, shahar, tuman, shaharcha va qishloq jamoat birlashmalari hisoblanadi.

Jamiyatning siyosiy tizimi ijtimoiy-siyosiy tuzdagi munosabatlarda qatnashuvchi tashkilotlardan iborat. Siyosiy tizimning ajralmas tarkibiy qismi va uning asosiy bo'g'inlaridan biri esa siyosiy partiyalardir.

Partiya - (lot. Partio - bo'laman, ajrataman) g'oyaviy jihatdan maslakdosh, manfaatlari mushtarak bo'lgan, shuningdek, muayyan ishni bajarish uchun ajratilgan kishilar guruhi.

Siyosiy partiya jamiyatda kishilarni birlashtiradi va ularning maqsad-muddolarining birligini ta'minlaydi, vakillik organlari uchun kurashib, o'z siyosiy guruhlarining manfaatlarini himoya qiladilar. Oliy Majlis, xalq deputatlari kengashlarini shakllantirishda ular ham eng asosiy siyosiy kuch sifatida maydonga chiqadilar hamda o'z nomzodlarining saylanishi bilan hokimiyatni tuzish va davlat boshqaruvida ishtirok etadilar.

Partiyalarning vujudga kelish tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning ko'rinishi qadimgi davrlardayoq mavjud bo'lganligiga guvoh bo'lamiz. Masalan, miloddan avvalgi V asrda Afina (Yunoniston)da aristokratik va demokratik guruhlar (bular o'ziga xos dastlabki partiyalar edi) o'rtasida siyosiy kurash boshlangan edi. Siyosiy partiyalar o'rta asrlarda ham mavjud bo'lgan. Shuni nazarda tutish kerakki, qadimgi davrda ham, o'rta asrlarda ham partiyalar faqat davlatni boshqarish rejimi (tartibi) ma'lum darajada demokratiya alomatlariga ega bo'lgan joylardagina tashkil topgan.

Faqat shunday sharoitlarda partiyalar qandaydir ijtimoiy manfaatlarini ifoda eta olishgan. Partiyalar, qachonki ularni turli ijtimoiy manfaatlarini tahlil qilish, bunday manfaatlarini ta'riflash va himoya qilishga majbur qiluvchi boshqa partiyalar, ya'ni raqiblar bo'lgandagina, o'z majburiyatlarini saqlab qoladilar, ularni amalga oshirishga harakat qiladilar va faoliyat ko'rsata oladilar. Partiyalar shu tarzda jamiyatning turli qatlamlari (tabaqalari) orasida o'z tarafdorlariga ega bo'ladilar.

Demokratiyaning eng muhim belgilaridan biri bu - hokimiyat vakillik organlarining ko'ppartiyaviylik asosida shakllanishidir. Respublikamizda siyosiy hayotni demokratlashtirish borasida konstitutsiyaviy huquqiy asos yaratildi. Bunga

misol qilib, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Jamoat birlashmalari to‘g‘risida”, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida», “Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida”, “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi qonunlarni keltirish mumkin.

Hozirgi kunda Respublikamizda O‘zbekiston Xalq demokratik, “Adolat” sotsial-demokratik, “Milliy tiklanish” demokratik va Tadbirkorlar va ishbiarmonlar harakati, O‘zbekiston Liberal-demokratik, O‘zbekiston Ekologik partiyalari faoliyat yuritib kelmoqdalar. Barcha siyosiy partiyalar o‘z faoliyatlarini Konstitutsiya va qonunlar asosida amalga oshiradilar.

Konstitutsiyamizning 60-moddasida belgilanganidek, “Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarning siyosiy irodasini ifodalaydilar va o‘zlarining demokratik yo‘l bilan saylab qo‘yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tashkil etishda ishtirok etadilar”.

1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida” gi Qonunning 1-moddasiga ko‘ra, siyosiy partiya O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining qarashlar, manfaatlar va maqsadlar mushtarakligi asosida tuzilgan, davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda jamiyat muayyan qismining siyosiy irodasini ro‘yobga chiqarishga intiluvchi hamda o‘z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi ko‘ngilli birlashmasidir³⁰.

“Siyosiy partiyalar to‘g‘risida” gi qonunning 6-moddasiga muvofiq siyosiy partiyaning tuzilish uchun kamida sakkizta hududiy sub’ektda (viloyatda), shu jumladan Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Toshkent shahrida yashayotgan hamda partiya birlashish istagida bo‘lgan kamida yigirma ming fuqaroning imzosi bo‘lishi talab etiladi. Siyosiy partiya tuzilish tashabbuskorlari kamida ellik kishidan iborat bo‘lishi, ular partiya ta’sis hujjatlarini tayyorlash, a’zolar tarkibini shakllantirish hamda ta’sis s’ezdi yoki konferentsiyasini chaqirish bo‘yicha tashkiliy qo‘mitani tuzishlari lozim.

³⁰ Ўзбекистан Республикасининг «Сийсий партиялар тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 2, 36-модда.

Tashkiliy qo‘mita o‘zi tuzilgan kundan boshlab etti kunlik muddatdan kechiktirmay O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga o‘z tashabbusi, qo‘mitaning tarkibi, rahbari (yetakchisi), joylashgan manzili hamda ta‘sis s‘ezdi yoki konferentsiyasi chaqiriladigan sanani yozma ravishda xabar qilishi lozim. Tashkiliy qo‘mita tuzilgan kundan boshlab uzog‘i bilan uch oy faoliyat ko‘rsatish huquqiga egadir. Siyosiy partiya ta‘sis s‘ezdida yoki konferentsiyasida tuziladi. Ta‘sis s‘ezdi yoki konferentsiyasi partiya ustavi va dasturini qabul qiladi, uning saylab qo‘yiladigan organlarini tuzadi.

Siyosiy partiyalar O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro‘yxatga olinadi.

Siyosiy partiyani ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risidagi ariza u tushgan kundan boshlab bir oy muddat ichida ko‘rib chiqiladi. Ko‘rib chiqish natijalariga binoan siyosiy partiyani ro‘yxatga olish yoki ro‘yxatga olishni rad etish to‘g‘risida qaror qabul qilinadi. Qaror qabul qilingach, uzog‘i bilan uch kun muddat ichida u siyosiy partiya rahbar organiga beriladi yoki pochta orqali jo‘natiladi. Siyosiy partiya ro‘yxatdan o‘tgan kundan e‘tiboran yuridik shaxs maqomini oladi va u o‘z faoliyatini amalga oshirishi mumkin. Siyosiy partiyalar nizomlariga kiritilgan o‘zgartishlar va qo‘shimchalar ularning nizomlarini ro‘yxatga olish uchun qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda va muddatlarda ro‘yxatdan o‘tkazilishi lozim. Siyosiy partiya ro‘yxatga olinganligi to‘g‘risidagi xabar ommaviy axborot vositalarida e‘lon qilinadi, agar siyosiy partiyaning nizomi, maqsadlari, vazifalari va faoliyat uslubi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, Siyosiy partiyalar to‘g‘risida” Qonunga hamda boshqa qonun hujjatlariga zid bo‘lsa yoki oldinroq xuddi shunday nomdagi siyosiy partiya yoki jamoatchilik harakati ro‘yxatga olingan bo‘lsa, bu partiya ro‘yxatga olinmaydi. Siyosiy partiyarii ro‘yxatga olishni rad etish ustidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudiga belgilangan tartibda shikoyat qilish mumkin.

Siyosiy partiyalar quyidagi huquqlarga ega;

- o‘z faoliyati to‘g‘risidagi axborotni erkin tarqatish, o‘z g‘oyalari va qarorlarini targ‘ib qilish;

- saylab qo'yiladigan davlat organlaridagi o'z vakillari orqali tegishli qarorlarini tayyorlashda ishtirok etish;
- qonunda belgilab qo'yilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati organlari saylovlarda ishtirok etish:
- partiya faoliyati bilan bog'liq yig'ilishlar, konferensiyalar va boshqa tadbirlarni o'tkazish;
- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ommaviy axborot vositalari ta'ris etish va boshqa ommaviy axborot vositalaridan foydalanish;
- O'zbekiston Respublikasining siyosiy partiyalari bilan ittifoq tuzish, ular bilan va boshqa jamoat birlashmalari bilan shartnoma munosabatlari o'rnatish.

3-§. O'zbekiston Respublikasida oilaning muhofaza qilinishi

Davlatimiz o'z mustaqil taraqqiyotining ilk kunlaridanoq bozor munosabatlariga o'tish bosqichida oilalar haqida g'amxo'rlik qilish, ularni ijtimoiy himoya qilish bosh tamoyillardan ekanini e'lon qildi va bu sohada keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-axloqiy tadbirlarni amalga oshirdi.

Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lib, davlatimiz va jamiyatimiz rivoji, avvalambor, oilalarimizda tinchlik-osoyishtalikning bardavom bo'lishi, oiladagi farovonlik va uning ishonchli ijtimoiy himoya kafolatlari tizimi orqali ta'minlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Inson shaxsini shakillantirishda oila, shubhasiz, dastlabki bosqich vazifasini o'taydi, ya'ni oilada odamlarning bir-biri bilan, jamiyat va davlatga nisbatan munosabatiga asos solinadi.

O'zbekiston Respublikasida oilaga jamiyat va davlat g'amxo'rliqi kun sayin oshib bormoqda. Jamiyatni rivojlantirish uchun barcha diqqat- e'tibor, eng avvalo, oilaga qaratilmog'i lozim. Har bir oila a'zosining jamiyatni tushunishi, hayot, mehnat, qonun va huquqni qay darajada anglashi va unga rioya qilishi jamiyat ravnaqini belgilovchi muhim omildir.

Davlatning oila to'g'risidagi g'amxo'rliqi katta hajmda uy-joy qurilishi, bolalar muassasalarining keng shahobchalarini barpo etish va rivojlantirish,

maishiy xizmat, bola tug‘ilganda nafaqa to‘lash, ko‘p bolali oilalarga nafaqalar va imtiyozlar berish, shuningdek, oilaga nafaqa va yordam berishning boshqa turlarini rivojlantirish orqali namoyon bo‘lmoqda.

Oila huquqining asosiy manbayi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidir. Konstitutsiyaning III bo‘lim, XIV bobi “Oila” deb nomlanib, 63-66-moddalar oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan qoidalardir.

Yuqorida ta’kidlanganidek, asosiy qonunda oilaga maxsus bob ajratilgan. Bu bob “Jamiyat va shaxs” bo‘limida berilishi ham ayni muddao, chunki oila jamiyatning bir bo‘lagi, uning asosiy bo‘g‘inidir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasida ta’kidlangan quyidagi so‘zlar nihoyatda ramziy va teran ma’nodadir: “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lish huquqiga ega”.

Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasini tashkil etadi. Jamiyat katta-kichik oilalardan iborat. Bu oilalar qanchalik mustahkam bo‘lsa, jamiyat ham shunchalik mustaham bo‘ladi. Biz qurayotgan fuqarolik jamiyatida oila o‘ziga xos ijtimoiy birlashmani tashkil etadi. Oilaning bu xususiyati birinchi galda uning jamiyat manfaatlari bilan bog‘liqligida hamda ijtimoiy vazifalarda ifodalangan.

Oila huquqining asosiy tamoyillari Konstitutsiyada o‘z ifodasini topgan. Ular jumlasiga oilani jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lishi, oilada erkak va ayolni teng huquqliligi, nikohning ixtiyoriy va teng bo‘lishi, ota-onalar va bolalarning asosiy huquq va majburiyatlaridir.

Oila huquqining asosiy manbayi O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksidir. Oila kodeksi 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan bo‘lib, 8 bo‘lim, 30 bob, 238 moddadan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Prezident farmonlari va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, vazirliklar va idoralarning me’yoriy hujjatlari unga huquqiy asos qilib olindi. Chunki, ushbu huquqiy qoidalarda xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi, jamiyatning asosiy hujayrasi hisoblangan oilani mustahkamlash, nikohning barqaror bo‘lishi, otalik,

onalik va bolalikni muhofaza qilish, farzand tarbiyasida va moddiy ta'minotida ota-onaning huquq va majburiyatlari kabi muhim qoidalar o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46,63,66-moddalarida, shuningdek, maxsus qonunlarda, me'yoriy hujjatlarda oilaviy munosabatlar alohida o'z aksini ifodalagan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 63-moddasining ikkinchi qismida "Nikoh tomonlarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligiga asoslanadi" deyilgan. Zero, nikoh oila poydevoridir. Oila kodeksining II bo'limi "Nikoh" (13-56-moddalar) masalasiga bag'ishlangan.

Oil kodeksining 13-moddasiga binoan nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida tuziladi. Ushbu organda qayd etilgan nikohgina huquq va majburiyatlarni keltirib chiqaradi. Nikohning tegishli davlat organida qayd etilishi uning vujudga kelganligini isbotlovchi birdan-bir dalildir.

Diniy rasm-rusumlarga binoan tuzilgan nikoh huquqiy ahamiyatga ega emas.

Nikohni tuzish nikohlanuvchilarning fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlariga ariza berganlaridan keyin bir oy muddat o'tgach, shaxsan ularning ishtirokida amalga oshiriladi.

Bunday muddatni belgilashdan maqsad bir-birlari bilan yaxshi tanish bo'lmagan shaxslarning engiltaklik qilib, shoshmashosharlik bilan nikohdan o'tishlariga yo'l qo'ymaslikdan iborat.

Nikoh davlat va jamoat manfaatlarini ko'zlab, shuningdek, er bilan xotinning va bolalarning shaxsiy va mulkiy huquqlari hamda manfaatlarini muhofaza etish maqsadida qayd etiladi.

Nikohni uning ijtimoiy mohiyati va maqsadiga ko'ra hamda oilani mustahkamlash ehtiyojini, yosh avlodning ahloqi va sihat-salomatligini hisobga olib, bir qator shartlarga rioya qilgan holda tuzish zarurligi belgilandi. Bu talablar nikohdan o'tish shartlari deb yuritiladi. Ular quyidagilardan iborat: nikoh tuzish ixtiyoriydir; nikoh tuzish uchun bo'lajak er-xotin o'z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak; nikoh tuzishga majbur qilish ta'qiqlanadi (Oil

Kodeksining

14-moddasi).

Navbatdagi belgilangan talab nikoh yoshiga tegishlidir. Nikoh yoshi erkaklar uchun ham ayollar uchun ham oʻn sakkiz yosh qilib belgilangan.

Qonunda nikoh tuzishga monelik qiladigan quyidagi holatlar koʻrsatilgan:

- loaqal bittasi roʻyxatga olingan boshqa nikohda turgan shaxslar oʻrtasida nikoh tuzishga yoʻl qoʻyilmaydi. Respublikada har bir fuqaro faqat yakka nikohda boʻlishi mumkin;

- nasl-nasab shajarasi boʻyicha toʻgʻri tutashgan qarindoshlar oʻrtasida, tugʻishgan va oʻgay aka-ukalar bilan opa-singillar oʻrtasida, shuningdek, farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar oʻrtasida nikoh tuzishga yoʻl qoʻyilmaydi.

- loaqal bittasi ruhiyat buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar oʻrtasida nikoh tuzishga yoʻl qoʻyilmaydi (Oila kodeksining 16-moddasi)³¹.

Qonunga binoan nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy koʻrikdan oʻtkazish bepul boʻlib, shuningdek, tibbiy irsiy hamda oilani rejalashtirish masalalari boʻyicha maslahat berish nikohlanuvchi shaxslarning roziligi bilan davlat sogʻliqni saqlash tizimi muassasalari tomonidan amalga oshiriladi.

Nikohlanuvchi shaxsni koʻrikdan oʻtkazish natijalari shifokor siri hisoblanadi va u nikohlanuvchi shaxsga faqat koʻrikdan oʻtgan shaxsning roziligi bilan bildirilishi mumkin. Basharti nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki odam immuniteti taqchilligi virusi (OITS infeksiyasi) borligini boshqasidan yashirgan boʻlsa, shu shaxs nikohni haqiqiy emas deb topishni talab qilib sudga murojaat qilishga haqlidir. Oila kodeksida belgilangan shartlarning buzilishi sud tomonidan ushbu nikohni haqiqiy emas deb topish uchun asos boʻlishi mumkin.

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlatning bolalar haqidagi gʻamxoʻrligi alohida mustahkamlangan.

³¹ Ўзбекистон Республикасининг Оила Кодекси [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 23.02.2020).

Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga etgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar. (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasi)

Davlat va jamiyat etim bolalarni va ota-onalarining vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlaydi, bolalarga bag'ishlangan xayriya faoliyatlarini rag'batlantiradi (Konstitutsiyaning 64-moddasi).

Bolalarning huquq va manfaatleri, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, ta'minoti har doim davlatimiz himoyasida va e'tiborida bo'lib kelgan.

“Bola huquqlari to'g'risida”gi Konvensiyaning 1-moddasi hamda O'zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi qonuni 3-moddasiga ko'ra, “bola (bolalar) deganda 18 yoshga to'lgunga (voyaga etgunga) qadar bo'lgan shaxs (shaxslar) tushuniladi”.

Odatda bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bolaning qonuniy vakillari - ota-onalar, farzandlikka oluvchilar, vasiylar va homiylar zimmasiga yuklatiladi.

“Bola huquqlari to'g'risidagi”gi BMT Konvensiyasining (1989 y.) 18-moddasi 1-bandida ko'rsatilganidek, bolaning manfaatleri ota-ona ko'rsatadigan asosiy g'amxo'rlikning predmeti hisoblanadi. Ushbu g'amxo'rlik esa huquq normalari hamda urf-odat, an'analar asosida amalga oshiriladi. Ishtirokchi davlatlar har bir bolaning jismoniy, aqliy, ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy kamol topish uchun zarur hisoblangan turmush darajasiga ega bo'lish huquqini e'tirof etilishi konvensiyada alohida ko'rsatib o'tilgan. Ota-ona yoki bolani tarbiyalayotgan boshqa shaxslar o'z qobiliyatlari va moliyaviy imkoniyatlari doirasida bolaning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan turmush sharoitini ta'minlashga asosiy javobgardirlar (27-modda).

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mazkur normalari asosida bir qator qonun va qonun osti hujjatlari qabul qilingan bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, Oila kodeksi, Mehnat kodeksi, “Ta'lim to'g'risida”gi, “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi, “Vasiylik va homiylik to'g'risida”gi, “Jamoat fondlari to'g'risida”gi, “Voyaga etmaganlar

o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlari va boshqa qonun va qonun osti hujjatlari shular jumlasidandir.

Qayd etish joizki, ota-onaning bolani tarbiyalash va ta'minlash bo'yicha majburiyatlari bevosita xalqaro huquqiy hujjatlar va Konstitutsiyaning 64-moddasidan kelib chiqadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 65-moddasiga binoan, har bir bola oilada yashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilish, ularning g'amxo'rligidan foydalanish, ular bilan birga yashash huquqiga ega, bola manfaatlariga zid bo'lgan holatlar bundan mustasnodir. Bola o'z ota-onasi tomonidan tarbiyalanishi, o'z manfaatlari ta'minlanishi, har taraflama kamol topishi, insoniy qadr-qimmatlari hurmat qilinishi huquqiga ega. Bolaning tarbiyasini ko'rish, ta'minot va ta'lim orqali amalga oshiriladi. Oila qonunchiligi bolaning ota-onasi va yaqin qarindoshlari bilan ko'rishish huquqini ham nazarda tutadi.

Voyaga yetgan , mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar.

Voyaga yetgan lik amaldagi fuqarolik va oila qonunchiligiga ko'ra shaxs 18 yoshga to'lgach to'liq hajmda vujudga keladi. 18 yoshga to'lgan, mehnatga layoqatli har bir fuqaro o'z ota-onasi haqida g'amxo'rlik qilishga majburdir.

Ota-onalarga g'amxo'rlik qilish o'zbek xalqining eng qadimiy insoniy hislatlardan biri bo'lib, farzandlarning muqaddas burchidir. Farzandlarning o'z ota-onalari to'g'risida g'amxo'rlik qilishi ularning ahloqiy majburiyati hisoblangan. Bu majburiyatni farzandlar o'z xohishlari bilan bajarib kelganlar. O'zbek xalqiga azaldan xos yuksak fazilatlar asrlar davomida shakllanib, qadriyat darajasiga ko'tarilgan bunday munosabat, mustaqillik yillarida mamlakatimizda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 66-moddasidagi asosiy qoidalar, Oila kodeksining 109-moddasida o'z aksini topgan bo'lib, voyaga yetgan

mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onasiga ta'minot berishi, ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishga majburdir.

Ota-onasining davlat va nodavlat muassasalari qaramog'ida ekanligi voyaga yetgan mehnatga layoqatli farzandlarni o'z ota-onasiga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilmaydi.

Ota-onaga beriladigan ta'minot Oila kodeksining 110-moddasida nazarda tutilgan. Ta'minot berishning ixtiyoriy ravishda amalga oshirilishi qonunchilik tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va bunda ta'minot beruvchi va ta'minot oluvchining o'zaro kelishuvga erishishlari maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Biroq voyaga yetgan , mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onasiga ixtiyoriy ravishda moddiy yordam berishdan bo'yin tovlagan taqdirda ularning konstitutsiyaviy majburiyatlarini bajarishga qaratilgan sud qarori asos bo'ladi. Bunda sud ta'minot miqdorini farzandlarning oilaviy va moddiy ahvolidan kelib chiqib belgilaydi. Ota-ona aliment undirish haqidagi talabni bir vaqtning o'zida farzandlaridan biriga yoki barchasiga nisbatan qo'yishi mumkin, Shuningdek, sud voyaga yetgan , mehnatga layoqatli farzandlarning barchasini hisobga olib aliment miqdorini belgilaydi.

Aliment undirish nizosi hal bo'lguniga qadar voyaga yetgan mehnatga layoqatli farzandlardan ota-onaga vaqtincha lozim bo'lgan summani to'lab turish masalasida sud vaqtincha to'lab turilishi lozim bo'lgan summani ko'rsatib ajrim chiqaradi.

Voyaga yetgan , mehnatga layoqatli farzandlardan undirilayotgan alimentning miqdori eng kam ish haqi miqdorining uchdan bir qismidan kam bo'lmasligi kerak (Oila kodeksining 110 va 112-moddalari).

4-§. O'zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalari faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari

Hozirgi kunda axborot – jamiyat hayotini tashkil etishning zaruriy omillaridan biriga aylanib bormoqda. Ta'kidlash joizki, bugungi ijtimoiy voqelikda inson faoliyatining u yoki bu darajada axborot olish va uni qayta ishlash jarayonlari bilan

bog‘liq bo‘lmagan biror-bir tarmog‘i qolmadi. Binobarin, tez sur‘atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi dunyoda – fuqarolarning yangi sharoitlarga moslashishlariga ko‘maklashish, ularga bo‘layotgan voqealar, jarayonlar, hodisalar to‘g‘risida axborot berib borish, shuningdek, ijtimoiy institutlar va davlat hokimiyati organlari bilan munosabatlar o‘rnatishga sharoit yaratishda ommaviy axborot vositalari (OAV) instituti muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ma’lumki, jamiyatda OAVga «xalqning ovozi» deb tavsif beriladi. Chunki, ular jamiyat a’zolarining manfaat va ehtiyojlaridan kelib chiqib, ularga hayot uchun zarur bo‘lgan turli xil ma’lumotlarni etkazib beradilar.

OAVning jamiyat hayotida tutgan o‘rni va ahamiyati, ular tomonidan amalga oshiriladigan funksiyalarning mazmun va mohiyatini tahlil etishda eng avvalo, «ommaviy axborot vositalari» tushunchasining huquqiy mohiyatini aniqlash, unga xos bo‘lgan belgilarni, elementlarni tahlil etib, ularning bog‘liqlik va farqli tomonlarini, ya’ni bir so‘z bilan aytganda, ushbu institutning ilmiy kategorial apparatini o‘rganish maqsadga muvofiq.

«Ommaviy axborot vositalari» tushunchasining etimologik tarkibi «ommaviy», «axborot», «vosita» kabi so‘zlardan tashkil topgan murakkab tizim. OAV tushunchasi mazmunidagi muhim komponent bu – «axborot» so‘zidir. Ilmiy muomalada «ommaviy axborot vositalari» terminining yuzaga kelganiga tarixan ko‘p vaqt bo‘lmadi. Xususan, «axborot» termini XX asrning o‘rtalarida mutaxassis olim Klod Shennon tomonidan muomalaga kiritilgan. U mazkur termini tor texnik mazmunda ifoda etib, undan ko‘proq o‘zi tomonidan ilgari surgan aloqa nazariyasini asoslashda foydalangan hamda unga telegraf kodlarini yetkazishda qo‘llaniladigan ibora sifatida qaragan.

Jamiyat hayotida yuzaga keladigan barcha ijtimoiy munosabatlar asosan axborot bilan bog‘liq holda kechishini e’tiborga olsak, mazkur termini nafaqat texnik nuqtai nazardan, balki huquqiy mazmunda ham tushunish va uni tegishli qonunchilikda to‘g‘ri ifodalash lozimligining guvohi bo‘lamiz.

Ta’kidlash joizki, «axborot» tushunchasiga joriy qonunchiligimizda muayyan darajada ta’rif berilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining «Axborot erkinligi

prinsiplari va kafolatlari to'g'risida»gi qonunida ko'rsatilishicha, «axborot bu – manbalari va taqdim etilish shaklidan qat'i nazar, shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlar»dir.

Bugungi zamonda va huquqni qo'llash amaliyotida OAV qonunchilik, ijro va sud hokimiyati tarmoqlari bilan birga hokimiyatning to'rtinchi tarmog'i sifatida tasniflanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'kidlash joizki, OAV huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati shakllanishida, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining totuvligi va o'zaro tushunishini mustahkamlashda salmoqli o'rin egallaydi. Ommaviy axborot vositalarining jamiyatimiz huquqiy madaniyatini yuksaltirishdagi va fuqarolarda qonunga, inson huquqlari va erkinliklariga, demokratik qadriyatlarga nisbatan hurmat hissini shakllantirishdagi o'rni muhim ahamiyat kasb etmoqda. .

Konstitutsiyamizning 67-moddasi OAVning maqomim konstitutsiyaviy-huquqiy jihatdan belgilab, OAVning erkinligi, ularning qonunga muvofiq faoliyat yuritishi; axborotning to'g'riligi uchun javobgarlik; tsenzuraga yo'l qo'yilmasligi uning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

SHuningdek, Konstitutsiyaning 12-moddasida “hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'qmatilishi mumkin emas”, deb belgilab qo'yildi.

Asosiy qonunning 29-moddasida esa har kimga so'z va fikrlash erkinliklari kafolatlangan. Konstitutsiyaning ushbu va boshqa o'zaro bog'langan moddalarining qoidalari ommaviy axborot vositalari institut izchil demokratik rivojlanishining asosi va rag'bati bo'lib xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, O'zbekistonda ommaviy axborot vositalarining erkin va samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur huquqiy asoslar va kafolatlar, keng imkoniyatlar yaratilgan.

Mazkur sohada o'ndan ziyod qonunlar, qariyb 30 qonunosti hujjatlari qabul qilingan. Masalan, Prezident Farmoni asosida 1994-yildan e'tiboran har yili 27-iyun kuni O'zbekistonda Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlari kuni nishonlanib kelmoqda. Bu ommaviy axborot vositalarining davlat suvereniteti g'oyalarini targ'ib qilish, yangi demokratik jamiyat qurish, fuqarolarni Vatanga

sadoqat ruhida tarbiyalashdagi roliga davlat tomonidan katta ahamiyat berilayotganini tasdiqlaydi.

Ommaviy axborot vositalari kelgusida mustaqil rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratgan O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2011-yil 30-dekabrda "Ommaviy axborot vositalarini yanada rivojlantirish uchun qo'shimcha soliq imtiyozlari va afzalliklar berish to'g'risida"gi qarori muhim dasturiy hujjatga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 16-iyuldagi "Statistik, soliq, moliyaviy hisobotlarni, litsenziyalanadigan faoliyat turlarini va ruxsat berish tartib-taomillarini tubdan qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga muvofiq ommaviy axborot vositalari, poligrafiya korxonalarini va nashriyotlarining faoliyatini tashkil qilish uchun ruxsat va litsenziya olish davlat boji stavkalari ikki marotaba qisqartirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, ushbu va boshqa qator tizimli tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar natijasida "Hozirgi kunda respublikamizda 1500 dan ziyod ommaviy axborot vositasi faoliyat ko'rsatmoqda. Birgina O'zbekiston Miliy teleradiokompaniyasi tarkibidagi telekanallarning bir sutka davomidagi umumiy efir vaqti 616 soatni tashkil etmoqda. Holbuki, mustaqillikdan oldin bu raqam bor-yo'g'i 48 soatga teng edi, xolos".

Davlatimiz rahbari mamlakatimizda ommaviy axborot vositalarining tarkibi tubdan o'zgarayotganiga alohida e'tibor qaratdi. Buni yurtimizdagi barcha telekanallarning qariyb 53 foizi, radiokanallarning esa 85 foizi nodavlat ommaviy axborot vositalari ekani ham tasdiqlaydi. Eng tezkor axborot vositasi - Internet hayotimizga tobora chuqur kirib borayapti.

Global tarmoqda Uz domenli veb-saytlar, axborot portallari soni 400 dan oshib ketyapti, ularning aksariyati xorijiy tillarda faoliyat ko'rsatyapti.

Ta'kidlash joizki, internet jurnalistikasi jadal rivojlanib borishi va jahon internet makonida miliy segmentning ko'payishi jahon maydonida Vatanimiz, mamlakatimiz obro'si oshib borishiga xizmat qiladi.

Ushbu sohada qabul qilinayotgan barcha choralar OAVning yanada erkin rivojlanishi, ularning faoliyati takomillashuvining muhim omili bo'lib xizmat qilmoqda. Mustaqillik yillarida OAV soni 3,6 marotaba ko'paydi.

O'zbekiston jurnalistlari ijodiy Uyushmasi, Miliy matbuot markazi, Elektron ommaviy axborot vositalari miliy assotsiatsiyasi, Mustaqil bosma ommaviy axborot vositalari va axborot agentliklarini qo'llabquvvatlash va rivojlantirish jamoat fondi va boshqa OAVning o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi tashkil qilish tuzilmalari tuzilishi OAV faoliyati sohasida demokratik islohotlarning muhim omili va ayni vaqtda natijasi bo'ldi.

Natijada, mustaqillik yillarida OAVning normativ huquqiy negizini yaratish bo'yicha ancha ishlar amalga oshirilgan bo'lib, bu ularning huquqlari va manfaatlarini ta'minlash, mamlakatimizda so'z erkinligini ta'minlash muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Xususan, "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi (yangi tahrirda), "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi, "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi, "Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to'g'risida"gi, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi, "Noshirlik faoliyati to'g'risida"gi, "Telekommunikatsiyalar to'g'risida"gi, "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi.

Shu ma'noda alohida ta'kidlash joizki, 1997-yildagi "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni bu boradagi birinchi tizimli qonun hujjati bo'ldi. Shu bilan birga mustaqil OAV shakllangan sari jamiyatning izchil demokratchiligi va mamlakatni modernizatsiya qilish sharoitida ular faoliyatining yangi mezonlari, vazifalari vujudga keldi.

Shu munosabat bilan 2007-yil 15-yanvarda "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri qabul qilinib, unda OAV faoliyatining turli jihatlarini yanada liberallashtirishni ta'minlovchi, OAV faoliyatining huquqiy kafolatlarini kuchaytiruvchi qator normalar mustahkamlandi. Xususan, yangi tahrirdagi qonundan basharti ariza sudning ommaviy axborot vositasi faoliyatini tugatish to'g'risidagi qarori qonuniy kuchga kirgunga qadar bir yil o'tmasdan berilgan bo'lsa yoki ommaviy axborot vositasining muassisi yo muassislaridan biri

yo noshirning joylashgan manzili O'zbekiston Respublikasining tashqarisida bo'lsa, ommaviy axborot vositasini ro'yxatdan o'tkazishni rad etish huquqini belgilovchi normalar chiqarib tashlandi. Shuningdek, ommaviy axborot vositasini ro'yxatdan o'tkazishda "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi qonunda ko'rsatilgan talablardan tashqari boshqa talablar qo'yish taqiqlanishi belgilandi. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalarini qayta ro'yxatdan o'tkazish tartibi soddalashtirildi, ularning ro'yxatdan o'tmaydigan doirasi kengaytirildi.

Ta'kidlash lozimki, OAV faoliyatining huquqiy asoslarini tashkil qiluvchi normalar huquqning moliyaviy, iqtisodiy, mehnatga oid, ma'muriy, fuqarolik munosabatlarini tartibga soluvchi turli tarmoqlari qonun hujjatlarida ham o'z aksini topdi. Bozor islohotlarini chuqurlashtirish sharoitida OAV faoliyatini moddiy qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy kafolatlash to'g'risida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. So'nggi yillarda qabul qilingan qonun hujjatlariga muvofiq OAVga soliq afzalliklari va turli iqtisodiy yordam berilyapti. Ushbu va boshqa qator choralar OAVning bozor sharoitida erkin mustaqil rivojlanishining muhim omiliga aylandi.

Parlamentimiz tomonidan 2010-yilda qabul qilingan Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi OAVning huquqiy demokratik asoslarini izchil chuqurlashtirish ishida muhim bosqich bo'ldi.

So'z va axborot erkinligini ta'minlashni davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlarida belgilagan ushbu dasturiy hujjatga muvofiq fuqarolik jamiyati institutlari tizimida OAVning rolini yanada kuchaytirishga qaratilgan qator muhim qonun hujjatlari qabul qilindi.

Xususan, 2014-yil 5-maydagi "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi Qonunda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati to'g'risidagi axborotdan ommaviy axborot vositalarining teng va erkin foydalana olishi samarali huquqiy kafolatlar yaratildi.

Ushbu qoidalari xalqaro huquq normalariga, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro

paktda belgilangan qoidalariga to‘la mos keladi: “Har bir inson o‘z fikrini erkin bayon etish huquqiga ega; bu huquq davlat chegaralaridan qat’iy nazar har qanday usulda turli axborot va g‘oyalarni qidirish, olish va tarqatish erkinligini qamrab oladi”.

K.Adenauer nomidagi fondning Markaziy Osiyodagi vakili Tomas Kuntse shu munosabat bilan ta’kidlaydiki, “O‘zbekiston o‘zining taraqqiyot yo‘lini belgiladi, o‘z oldiga kuchli fuqarolik jamiyati qurish maqsadini qo‘ydi, axborot sohasini isloh qilishga, nodavlat OAVni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratdi. Bugun shubhalanmasdan ta’kidlash mumkinki, boshqa davlatlar O‘zbekiston bu borada to‘plagan tajribani o‘zlashtirishi mumkin”.

Xalqaro huquq normalariga, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktda belgilangan qoidalariga to‘la mos keladi: “Har bir inson o‘z fikrini erkin bayon etish huquqiga ega; bu huquq davlat chegaralaridan qat’iy nazar har qanday usulda turli axborot va g‘oyalarni qidirish, olish va tarqatish erkinligini qamrab oladi”.

AQSHning 36-Prezidenti Lindon Jonson tomonidan 1966-yilda imzolangan “Axborot erkinligi to‘g‘risida”gi Federal Qonun (Akt) (Freedom of Information Act) fuqarolarning davlat organlaridan axborot olish huquqini ta’minlovchi huquqiy asos hisoblanadi³². AQSHning “Axborot erkinligi to‘g‘risida”gi Qonuniga asosan har bir organ “AQSH Federal reestri”da chop etishi (e‘lon qilishi) majburiy ma’lumotlar aks ettirilgan³³. AQSHda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ochiqligini ta’minlanganlik darajasini kuzatib borish yuzasidan statistik ma’lumotlar yuritish tizmi ham yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, “Axborot erkinligi to‘g‘risida”gi Qonunning 8.4. qismiga asosan har bir muassasa kelgusi kalendar yilining 1 fevralidan kechikmasdan, AQSH Adliya vazirligiga axborot izlashni amalga oshiruvchilarga joriy yilda taqdim etilgan axborotlar bo‘yicha hisobot

³² Грэм Дюма. Сравнительный анализ Акта (Закона) США «О свободе информации» и российского Федерального закона от 9 февраля 2009 г. № 8-ФЗ «Об обеспечении доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления». Феврал 2010 г. – С.2.

³³ Freedom of Information Act. 5 U.S.C. §552 (a), (1) // source: (<http://www.justice.gov>.)

taqdim etadi. Mazkur hisobotda ko‘rib chiqib qanoatlantirilgan va rad etilgan murojaatlar soni, murojaatlarni ko‘rib chiqishga ketgan o‘rtacha vaqt, to‘lov asosida va to‘lovdan ozod qilish asosida qanoatlantirilgan murojaatlar soni, rad etilgan murojaatlar soni kabi ma’lumotlar ko‘rsatilishi belgilangan. SHuningdek, ushbu qonunda mazkur hisobot jamoatchilikning tanishishi uchun rasmiy manbalar orqali e’lon qilinishi lozimligi ham ko‘rsatib o‘tilgan. Litva Respublikasining 1994-yil 19-mayda qabul qilingan “Hukumat to‘g‘risida”gi I-464 Qonunining 4-moddasida Litva Respublikasi hukumatining asosiy prinsiplaridan biri ochiqlik va oshkorlik sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. SHunga ko‘ra, vazirlar o‘z faoliyati to‘g‘risida rahbarligi ostidagi vazirlikning veb-saytlari orqali jamiyatni xabardor qilib borishga majburliklari belgilab qo‘yilgan³⁴. Xorijiy va milliy qonunchilikni chuqur tahlil etilib, “Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida” qonun qabul qilindi.

Konstitutsiyamizning 67-moddasida belgilanganidek, O‘zbekistonda tsenzuraga yo‘l qo‘yilmaydi. Senzura tushunchasi (lot. “sensura – jiddiy mulohaza, o‘tkir muhokama, talabchan tanqid”) odatda ommaviy axborot vositalariga nisbatan mansabdor shaxslar, davlat idoralari, tashkilotlar, muassasalar yoki jamoat birlashmalari tomonidan xabar va materiallarni oldindan kelishi talabi, shuningdek,, xabarlar va materiallar, ularning ayrim qismlarini tarqatishga taqiq sifatida ta’riflanadi.

“Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonunning 7-moddasiga va “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunning 4-moddasiga muvofiq (“Senzura yo‘l qo‘yilmasligi”) O‘zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalarini tsenzura qilishga yo‘l qo‘yilmaydi. Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan qonunlarning normalariga binoan e’lon qilinayotgan xabarlar va materiallar oldindan kelishib olinishini, shuningdek, ularning matni o‘zgartirilishini yoki butunlay nashrdan olib qolinishini (efirga berilmasligini) talab qilishga hech kimning haqi yo‘q.

³⁴Constitutional and administrative law / A. W. Bradley and K. D Ewing. 13th ed. Harlow, England ; New York: Longman, c2003. – Pg. 4, 9.

“Noshirlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunning 3-moddasida (“Senzuraga yo‘l qo‘yilmasligi”) belgilanganidek, nashrga tayyorlangan qo‘lyozmalar va materiallarni tsenzuradan o‘tkazishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Bundan tashqari, “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunning 14-moddasida davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar mansabdor shaxslarining tsenzura qilganlik uchun javobgarligi nazarda tutilgan. SHuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 11-iyundagi qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi to‘g‘risidagi nizomga binoan O‘zbekiston matbuot va axborot agentligining ommaviy axborot vositalarini tsenzura qilishi, materiallarni tahrir qilishi va ommaviy axborot vositalari faoliyatiga boshqa har qanday shaklda noqonunmy aralashishi qat’iyan taqiqlanadi.

Konstitutsiyaning 67-moddasida xalqaro huquqning asosiy tamoyillari aks etadi. Masalan, Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to‘g‘risidagi konvensiyaning 10-moddasi 1-bandiga muvofiq har kim o‘z fikrini erkin bildirish huquqiga ega. Bu huquq o‘z fikriga ega bo‘lishdan va rasmiy hokimiyat tomonidan qandaydir aralashuvsiz va davlat chegarasidan qat’iy nazar axborot va g‘oyalarni olish va tarqatish erkinligidan iboratdir. Bundan tashqari, Matbuot erkinligi xartiyasi (London, 1987-yil) birinchi qismida aytilganidek, “har qanday tsenzura, bevosita yoki bilvosita, nomaqbuldir. SHu munosabat bilan ommaviy axborot vositalarining ma’lumotlarni erkin to‘plash va tarqatish huquqini cheklaydigan qonunlar va amaliyot bekor qilinishi, mahalliy va markaziy hokimiyat organlari esa e’lon qilinayotgan yoki uzatilayotgan xabarlarining mazmuniga aralashmasliklari, shuningdek, axborot manbalaridan foydalanishni cheklamasliklari shart”.

Shu bilan birga tsenzuraga yo‘l qo‘ymaslik hamma narsa mumkin, degani emas. Qonunchilikda ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda muayyan cheklovlar nazarda tutilgan bo‘lib, ular jamiyat va davlat xavfsizligini, shuningdek, inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlash bilan izohlanadi. Masalan, ommaviy axborot vositalaridan O‘zbekiston Respublikasining mavjud konstitutsiyaviy

tuzumini, hududiy yaxlitligini zoʻrhk bilan oʻzgartirishga daʼvat qilish; urush, zoʻravonlik va terrorizmni, shuningdek, diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlik gʻoyalarini targʻib qilish; davlat siri boʻlgan maʼlumotlarni yoki qonun bilan qoʻriqlanadigan boshqa sirni oshkor etish; milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qoʻzgʻatuvchi axborot tarqatish; giyohvandlik vositalari psixotrop moddalar va prekursorlarni targʻib qilish; pornografiyani targʻib etish; qonunga muvofiq jinoiy va oʻzga javobgarlikka sabab boʻladigan boshqa harakatlarni sodir etish maqsadida foydalanilishiga yoʻl qoʻyilmaydi (“Ommaviy axborot vositalari toʻgʻrisida”gi Qonunning 6-moddasi).

Shu oʻrinda koʻrsatilgan huquqiy koʻrsatmalar, taqiqlar aslida insonning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini, milliy davlatchilik asoslari, mamlakatimizda qonuniylikni himoya qilishning siyosiy huquqiy mexanizmlarini yaratadi.

Yuqoridagi qoidalar demokratik tamoyillarga, rivojlangan mamlakatlarning konstitutsiyaviy tajribasiga toʻla muvofiqdir. Masalan, Germaniya Asosiy qonunining 5-moddasi matbuot, radio va televidenie xabarlarining erkinligini kafolatlaydi, shuningdek, tsenzurani taqiqlaydi.

Italiyada OAV faohyati Konstitutsiyaning matbuot erkinligini kafolatlovchi 21-moddasiga asoslanadi.

Xorijiy mamlakatlarning konstitutsiyalari bizning Konstitutsiyamiz singari nafaqat OAVning erkinligini kafolatlaydi, balki ularning zimmasiga axborot ishonchliligi uchun masʼuliyat yuklaydi. Masalan, Gretsiya Konstitutsiyasi jamiyat maʼnaviyatiga tajovuz qiladigan, uyatsiz tUSDagi nashr materiallari mazmuni uchun javobgarlik belgilaydi (14-modda). Shuningdek, OAV mamlakat va millatga tuhmat uyushtirish, tarqatishga haqli emas, agressiya urushi, milliy, irqiy, sinfiy, diniy adovat, kamsitish, hududiy separatizm qoʻzgʻatish, ommaviy zoʻravonlik targʻib qilish, jamiyat hayotiga, yaxshi axloq-odob qoidalariga zid uyatsiz xatti harakatlar taqiqlanadi (Ruminiya Konstitutsiyasining 30-moddasi, Italiya Konstitutsiyasi 21-moddasi, Gretsiya Konstitutsiyasi 14-moddasi).

Shunday qilib, O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi va uning asosida tasdiqlangan “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili” Davlat dasturi ommaviy axborot vositalarining hozirgi zamon rivojlanishi bosqichida muhim turtki bo‘ldi.

Davlat dasturida “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi va “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga OAVni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash aniq mexanizmlarini, shuningdek, OAVning jamoat nazoratini amalga oshirishda faol ishtirok etishi qo‘shimcha kafolatlarni, pirovard maqsadida “Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari” tamoyilini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan boshqa choralarni mustahkamlashga qaratilgan tuzatishlar kiritildi.

Ommaviy axborot vositalari axborotning to‘g‘riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Ta’kidlash joizki, OAVning axborotga nisbatan mas’uliyatli munosabatiga mamlakatning ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi, xavfsizligi, demokratik o‘zgarishlar yo‘lidagi mustahkam rivoj bog‘liqdir. Bularning barchasi, o‘z navbatida, OAVga muayyan javobgarlik yuklaydi. Chunki OAVning erkinligi – bu nafaqat huquq, balki ayni vaqtda muayyan javobgarlik hamdir.

“Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 6-moddasida belgilanganidek, o‘z kasbiga doir faoliyatni amalga oshirish chog‘ida jumalist o‘zi tayyorlayotgan materiallarining to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini tekshirishi va xolis axborot taqdim etishi shart. U o‘zi tayyorlayotgan va tarqatayotgan xabarlar hamda materiallarning haqqoniy bodishi uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgardir (“Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunning 15-moddasi).

Bundan tashqari, “Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 11-moddasida belgilanganidek, ommaviy axborot vositalari e‘lon qilinayotgan axborotning to‘g‘riligini tekshirib ko‘rishlari shart va ular axborot beruvchi bilan birgalikda uning to‘g‘riligi uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgar bo‘ladilar.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida nazarda tutilganidek, OAVda haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan yoki fuqarolarning sha’ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro‘sigacha putur etkazadigan axborot tarqatish muayyan yuridik oqibatlariga sabab bo‘lishi mumkin.

Ushbu normalar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining fuqarolarning sha’ni va qadr qimmatini muhofaza qiluvchi, ularni huquqiy vositalar bilan himoya qilishni kafolatlovchi boshqa moddalariga, milliy qonunchilikning normalariga to‘la mosdir. Misol uchun, Fuqarolik kodeksining 100-moddasiga binoan fuqaro o‘zining sha’ni, qadr-qimmatini yoki ishchanlik obro‘sigacha putur etkazuvchi ma’lumotlar yuzasidan, basharti bunday ma’lumotlarni tarqatgan shaxs ularning haqiqatga to‘g‘ri kelishini isbotlay olmasa, sud yo‘li bilan raddiya talab qilishga haqli.

Shu kabi norma “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonunning 34-moddasida nazarda tutilgan bo‘lib, unga ko‘ra, yuridik yoki jismoniy shaxs ommaviy axborot vositasida e‘lon qilingan, haqiqatga mos kelmaydigan hamda o‘zining sha’ni va qadr-qimmatini yoki ishchanlik obro‘isini tahqirlovchi ma’lumotlar uchun raddiya berishni tahririyatdan talab qilishga haqlidir.

O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksida fuqarolarning huquq va erkinliklariga, xususan sha’ni va qadrqimmatiga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar - tuhmat (40-modda) va haqorat qilish (41-modda) uchun ma’muriy javobgarlik belgilangan.

Shu kabi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida (VI bob) ham nazarda tutilgan.

OAVning qonunda belgilangan o‘z vazifalariga mas’uliyatli munosabat nafaqat huquqiy vositalar, balki jurnalistlar hamjamiyati tomonidan qabul qilingan axloq qoidalari bilan ham ta’minlanadi. 2006-yil 23-martda Mustaqil bosma ommaviy axborot vositalari va axborot agentliklarini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish jamoat fondi tomonidan tashkil etilgan “Ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish jamiyatning demokratlashtirishning eng muhim omili” borasidagi konferentsiya ishtirokchilari tomonidan “Bosma ommaviy axborot

vositalari va axborot agentliklari xartiyasi” qabul qilindi. Ushbu hujjatga binoan OAV vakililari o‘z zimmalari qator majburiyatlarni oldilar, chunonchi: biron ma’lumotdan foydalanayotganda uning aniqligi va to‘g‘riligiga ishonch hosil qilish; barcha axborotlarning aniqligi va haqqoniyligini belgilashning yuqori me’yorlariga amal qilish; axborot mazmunini tashqi ta’sir emas, balki dalil va voqealar asosida belgilash; o‘quvchi hukmiga kimningdir shaxsiy ehtiroslariga emas, mutaxassis mulohazalariga asoslangan tahliliy materiallar havola qilish; jurnalistika janrlaridan oqilona va mahorat bilan foydalanish, dalillar va voqelikni buzib ko‘rsatuvchi usullardan qochish va boshqalar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Iqtisodiy tizim deganda nimani tushunasiz? O‘zbekistonda iqtisodiy tizimning konstitutsiyaviy asoslarini muhokama qiling.
2. O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy tizimi mazmuni va konstitutsiyaviy asoslarini yoritib bering.
3. Mulk deganda nimani tushunasiz? Mulk shakllarining tengligi va daxlsizligi xususida o‘z fikr-mulohazalaringizni bering.
4. Umummilliy boyliklardan foydalanish xususida o‘z fikr-mulohazalaringizni bering. Umummilliy boyliklarning davlat muhofazasi qanday yo‘llar bilan amalga oshiriladi?
5. Jamoat birlashmalari deganda nimani tushunasiz? Jamoat birlashmalarining fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi ahamiyatini yoritib bering.
6. Kasaba uyushmalari deganda nimani tushunasiz? Kasaba uyushmalarining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini aytib bering.
7. Siyosiy partiyalar deganda nimani tushunasiz? Siyosiy partiyalar faoliyatining konstitutsiyaviy va huquqiy asoslarini batafsil muhokama qiling.
8. Jamoat birlashmalarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash shakllari va huquqiy asoslarini yoritib bering.

9. Nodavlat notijorat tashkilotlarning huquqiy maqomini O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi doirasida muhokama qiling.

10. Siyosiy partiyalar faoliyatini moliyalashtirish tartibi va o‘ziga xos xususiyatlarini konstitutsiyaviy-huquqiy jihatdan ochib bering.

11. O‘zbekiston Respublikasida oila institutining konstitutsiyaviy maqomini batafsil yoritib bering. Oilaning jamiyat va davlat hayotidagi o‘rnini yoritib bering.

12. Ota-ona va farzandlarning burchlari deganda nimani tushunasiz? O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq ota-ona va farzandlarning burchlari mohiyatini muhokama qiling.

13. O‘zbekiston Respublikasida onalik va bolalikni davlat tomonidan muhofaza qilinishining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsating. Ushbu o‘ziga xos xususiyatlarning huquqiy asoslariga to‘xtalib o‘ting.

14. O‘zbekiston Respublikasida bola huquqlarini muhofaza qilinishining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsating. Bola huquqlarini tartibga soluvchi huquqiy normalarga to‘xtalib o‘ting.

15. O‘zbekiston Respublikasida demokratik institutlar tizimida ommaviy axborot vositalarining o‘rni va ahamiyatini yoritib bering. Ommaviy axborot vositalarini tartibga soluvchi huquqiy asoslarga to‘xtalib o‘ting.

16. Ommaviy axborot vositalari tushunchasiga qonun hujjatlarida qanday tar‘rif berilgan va ularning jamiyat hayotidagi o‘rnini yoritib bering.

17. Ommaviy axborot vositalari faoliyatining huquqiy asoslarini batafsil muhokama qiling.

4-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MA’MURIY-HUDUDIY VA DAVLAT TUZILISHI

REJA:

1-§. Davlat tuzilishi tushunchasi va shakllari

2-§. O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy tuzilishi

3-§. Ma’muriy-hududiy birliklarni tashkil etish, o‘zgartirish va tugatish tartibi

4-§. Qoraqalpog‘istonda davlatchilikning shakllanishi va rivojlanishi.

5-§. Qoraqalpog‘iston Respublikasining huquqiy maqomi.

6-§. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari.

7-§. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining konstitutsiyaviy maqomi.

1-§. Davlat tuzilishi tushunchasi va shakllari.

Davlat mavjud bo‘lishi va rivojlanishi ommaviy boshqaruvning turli kesimlarda, jumladan, hududlarda samarali tashkil etilishiga bevosita bog‘liqdir.

S.A.Avakyan davlat hududiy-siyosiy tashkil etilishini statikada konstitutsiyaviy-huquqiy maqom sifatida hamda dinamikada - davlat qurilishi sifatida ko‘rib chiqishni taklif qiladi. U “davlatning siyosiy-hududiy tashkil etilishi” yoki “davlatning hududiy-siyosiy tashkil etilishi” tushunchasi ma’qulroq degan fikrni bildiradi.

Federatsiyalarga tarixan shakllangan milliy, madaniy, diniy va boshqa xususiyatlarga ega avtonom sub’ektlardan tashkil etilganligi tufayli - “davlat-milliy tuzilishi”, unitar davlatlarga markazlashgan davlat sifatida “ma’muriy-hududiy tuzilish” tushunchalari qo‘llaniladi. Xorijiy davlatlarda “davlatning tashkil etilishi”, “davlatning ma’muriy-hududiy bo‘linishi”, “davlat tuzilishi” yoki “ommaviy hokimiyatning hududiy tashkil etilishi” va boshqa tushunchalar ham ishlatiladi.

Bugungi kunda davlatlarni keng avtonomiyaga ega federativ, va markazlashgan boshqaruvga asoslangan unitar davlatlarga ajratish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Vaholanki, unitar davlatlardagi nomarkazlashtirish (O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Fransiya va boshq.), avtonomiyalar (Angliyada milliy asosda shakllangan SHotlandiya va Uels, Ispaniya va boshq.) yoki, aksincha, markazlashgan federatsiyalarning (Flindiston, Pokiston) mavjudligi davlatning hududiy-siyosiy tashkil etish mezonlari qayta ko‘rib chiqish zaruratini ko‘rsatadi.

Hududiy-siyosiy tashkil etishda davlatning barcha hududlari emas, balki uning eng yirik hududi bo'lgan mintaqalar va markaz o'rtasidagi hokimiyat munosabatlarining tartibga solinishi ham e'tirozlidir. Chunki har bir hudud aholining uyushish shakli bo'lib, uning manfaatlarini ifoda etadi. Shu tufayli, o'zini o'zi boshqarishni kengaytirish unitar va federativ davlatlar uchun bir xilda dolzarb masala hisoblanadi. Boshqaruvni optimallashtirish jarayonlari barcha hududlarga o'z ehtiyojlarini qondirishga doir masalalarni hal qilish vakolatlarini berish, ularni amalga oshirishda mustaqiligini ta'minlash, ya'ni ularga avtonomiya berishni taqozo qiladi.

Avtonomiya rasman Finlyandiyada Alland orollariga, Ukrainada Qrimga, Nikaraguada hindular istiqomat qiladigan ikki okrugga, Ispaniya mintaqalariga, shuningdek, Yaponiyada barcha ma'muriy-hududiy birliklariga berilgan. Avtonomiya-yunoncha *autonomia*, ya'ni *autos*-o'zi va *nomos*-qonun, o'zini o'zi boshqarish, qaysidir davlat tarkibida ichki masalalarni mustaqil hal qilish huquqi degan ma'noni bildiradi.

Odatda, avtonomiyaning quyidagi uch tavsifi beriladi: personal, korporativ va hududiy. Personal avtonomiya tarqoq yashaydigan, til, madaniyat, turmush tarzi masalalari bilan shug'ullanish uchun biror-bir millat, etnik guruh uyushmalarining (maslahat ovozi huquqida) markaziy hokimiyat organlaridagi vakilligi orqali siyosiy hayotda ishtirok etish imkoniga ega bo'ladilar (misol uchun, Avstriya, Vengriya). Ko'pchilik adabiyotlarda bunday avtonomiya "hududiy" emas, "milliy-madaniy" deb ataladi.

Korporativ avtonomiya lingvistik hamjamiyatlar mavjudligi bilan bog'lanadi. Bunday hamjamiyatlar uchun davlat apparatida joylar ajratiladi, uning hududida ishlaydigan boshqa etnik guruh vakillari esa, mahalliy aholi tili va turmush tarzini yaxshi bilishi lozim bo'ladi. Bundan tashqari, sud jarayoni, maktab ta'limi mahalliy tilda olib borilishi mumkin. Misol uchun, Hindistonda bunday avtonomiyaga ro'yxatga olingan qabila va kastalar ega.

Hududiy avtonomiya ommaviy hokimiyatning hududiy tashkil etilishini anglatadi. U etnik yoki boshqa xususiyatga ega bo'lgan guruhlar kompakt

joylashgan hollarda tuziladi. Ayrim xorijiy davlatlar amaliyotida yirik (yuqori) hududiy birliklar, ya'ni mintaqalar avtonomiyasi davlatning hududiy-siyosiy tashkil etilishi, quyi hududiy birliklar avtonomiyasi o'z-o'zini boshqarish sifatida belgilanmoqda. Masalan, unitar davlat bo'lgan Ispaniyada avtonomiya rasman mintaqalarga berilganligi hududiy-siyosiy tashkil etishda mintaqaviy davlat shaklining ajratilishiga asos bo'lmoqda. Yaponiya va mintaqaviy deb e'tirof etilgan Italiyada avtonomiya barcha ma'muriy-hududiy birliklariga berilgan.

Ma'lumki, har qanday davlat muayyan hududda joylashgan bo'ladi. Uning fuqarolari ham xuddi shu hududda istiqomat qilishadi. Davlat o'z oldida turgan asosiy vazifalarni, masalan, aholining iqtisodiy turmushini tashkil etish, aholining xavfsizligini ta'minlash va boshqa vazifalarni amalga oshirish maqsadida turli xil faoliyatni yuritadi. Agar davlatda aholining soni ko'p bo'lsa, hududiy jihatdan ancha katta bo'lsa, bu sharoitlarda markazdan turib bu faoliyatni amalga oshirish mushkuldir.

Hududi katta, aholisi zich va milliy-etnik tarkibi turli-tuman bo'lgan davlatlarda ma'muriy boshqaruv samaradorligini oshirish va mahalliy sharoitlardan kelib chiqqan holda huquqiy demokratik prinsiplarni tabaqalashgan tarzda shakllantirish kabi bir qancha masalalarni xal qilish uchun yagona davlat yer kengliklari ma'lum bir qismlarga ajratiladi.

Davlat tuzilishi shakli-davlat hokimiyatining ma'muriy-hududiy tashkil etilishi, davlat bilan uni tashkil etuvchi qismlar va ushbu qismlar hamda markaziy va mahalliy organlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlardir. Demak, davlat tuzilishida davlatning ma'muriy- hududiy tashkil etilishi eng birlamchi ko'rsatkich va asosiy elementlaridan biridir.

Davlat tuzilishiga ko'ra davlatlar oddiy - unitar (*lotincha so'zdan olingan bo'lib, «yagona» degan ma'noni anglatadi*) hamda murakkab - federativ yoki konfederativ davlatlarga bo'linadi. Davlatning tuzilish shakli nafaqat ommaviy hokimiyat bilan, balki davlatning yana bir muhim xususiyati - aholining hududiy tashkiloti bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Unitar davlatlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ularda markazlashtirish turli shakllarda va turli darajada bo'ladi. Ba'zi unitar davlatlarda mahalliy organlar bo'lmaydi va ma'muriy-hududiy bo'linmalar markaziy hokimiyat vakillari tomonidan boshqariladi. Mahalliy organlar tashkil etilgan unitar davlatlarda esa, ular markaziy hokimiyat nazorati ostida bo'ladi. Markaziy hokimiyat mahalliy organlar ustidan nazoratning qanday turini amalga oshirishiga qarab, markazlashgan va markazlashmagan unitar davlatlarga bo'linadi.

Bundan tashqari ba'zi unitar davlatlarda ma'muriy-hududiy bo'linmalarning ayrimlariga boshqalarga qaraganda imtiyozliroq huquqiy maqom berilishi mumkin. Bunday unitar davlat nisbiy ma'muriy mustaqil muxtoriyat (avtonomiya)ga ega bo'ladi. Muxtoriyatlar mustaqilligi markaziy hokimiyat belgilagan doiradagina bo'ladi.

Unitar davlatlar hududida boshqa mustaqil davlatlar bo'lmaydi. Unitar davlatdagi ma'muriy-hududiy bo'linmalar faqat mahalliy masalalarni hal qilish huquqiga ega, markaziy yagona davlat hokimiyati kuchi davlatning barcha hududiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Unitar davlatlarga ko'plab misollar keltirish mumkin. Masalan, Italiya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Ukraina, Qozog'iston, Qirg'iziston unitar davlat hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda davlatlarning rivojlanishi "sof holda"gi unitar va federativ davlatlarning kam uchrashiga olib kelmoqda. Unitar davlatlar ayrim huquqlarini ma'muriy-hududiy bo'linmalariga bermoqda, federativ shakldagi davlatlarda esa ularning markaziy organlari hokimiyatlarini butun federatsiya hududida mustahkamlashga harakat qilmoqdalar. Demak "sof holda"gi unitar va federativ davlat shakllari kam uchraydi.

2-§. O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Osiyoning o'rta va shimoliy qismida joylashgan bo'lib, shimoli-sharqda Qirg'iziston, shimol va shimoliy-g'arbda Qozog'iston Respublikalari, janubiy-g'arbda Turkmaniston, janubiy-sharqda Tojikiston Respublikasi bilan, janubda qisman Afg'oniston bilan chegaradosh.

O'zbekistan Respublikasi davlat tuzilishiga ko'ra unitar davlat hisoblansa ham, unda federativ davlat tuzilishining ko'rinishi ham namoyon bo'ladi. Jumladan, O'zbekistan Respublikasi tarkibida Suveren Qoraqalpog'iston Respublikasining kirishi Asosiy Qonunimizning 70-moddasida mustahkamlab qo'yilgan.

Davlatning ma'muriy-hududiy tuzilishi-har bir davlatni hududiy tashkillashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy tarkibiy qismi bo'lib, u davlat qurilishining umumiy masalalarini to'laqonli amalga oshirish uchun tashkiliy jihatdan ajratilgan davlat hududining qismlaridir.

Davlatni hududiy jihatdan tashkilashtirish o'z maqsadi va vazifalariga ko'ra nafaqat ma'muriy-hududiy, balki iqtisodiy-hududiy, harbiy-hududiy, siyosiy-hududiy va ekologik-hududiy shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

Davlatning ma'muriy-hududiy tuzilishi davlat bilan uning tarkibiy qismlari o'rtasida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni hamda ushbu qismlarning har birini huquqiy holatiga doir masalalarni qamrab oladi. SHuning uchun ham rivojlanishning qanday bosqichida turmasin yoki davlat tuzilishining qanday shakllaridan iborat bo'lmasin har bir suveren davlatning yer kengliklarini ma'muriy-hududiy jihatdan ma'lum bir qismlarga ajratib olish juda katta siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy hamda huquqiy ahamiyat kasb etadi.

Har bir davlatning maydoni, aholisining soni, milliy-etnik tarkibi, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi kabi omillarga ko'ra uning yer kengliklari ma'lum bir qismlarga ajratiladi. Bunday ma'muriy-hududiy qismlarga ajratish aksariyat hollarda davlatning markazdan turib ijtimoiy munosabatlarni samarali tartibga solish imkoni bo'lmagan tarzda amalga oshiriladi. Ajratilgan qismlar mexanik tarzda emas, balki biron bir maqsadni ko'zlab va ma'lum bir prinsiplarga asoslangan holda bo'linadi.

Davlat tuzilishi va boshqaruvida markazdan quyi bo'linmalarga tomon harakat yo'nalishi, ya'ni: birinchisi - markaziy boshqaruv organlari vakolatlarining anchagina qismini mahalliy hokimiyatlarga; ikkinchisi - mahalliy boshqaruv

organlaridan qator vakolatlarni fuqarolarning joylardagi jamoat birlashmalariga va o'zini o'zi boshqaruv organlariga berish kerakligi ta'kidlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi hududining ma'lum ma'muriy bo'laklarga bo'linishi, davlatning asosiy vazifalarini amalga oshirishda zarur tadbir bo'lib hisoblanadi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari ma'muriy-hududiy bo'lakda o'z vazifalarini shu davlat hududiy bo'laklari orqali amalga oshiradilar. Ma'muriy-hududiy bo'laklarga mos ravishda davlat apparatining tegishli bo'g'inlari ham takomillashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tuzilishini amalga oshirishda quyidagi tamoyillarga asoslaniladi:

birinchidan, iqtisodiy tamoyil - davlatning ma'muriy-hududiy tuzilishi shu davlatning iqtisodiy sohadagi vazifalarini samaradorlik bilan amalga oshirishni ta'minlashga qaratilishi lozim. Shuning uchun ham davlat apparatining mahalliy organlari uning iqtisodiy-xo'jalik yuritish vazifasini muvaffaqiyatli ta'minlab beradigan darajada hududiy joylashtirilgan bo'lishi kerak;

ikkinchidan, siyosiy tamoyil - davlatning hududiy tuzilishini shu davlatning siyosiy maqsadlari, davlat hokimiyatini amalga oshirishga mos ravishda tashkil etishdan iborat. Bu tamoyil, birinchidan, har bir ma'muriy-hududiy bo'linma davlatning, hokimiyat organlari vazifalarini bajaruvchi mustaqil qismi deb tushunilishi; ikkinchidan, har bir hududiy qism o'z vazifasini bajarishda Yuqori davlat hokimiyati organlariga bo'ysunishi;

uchinchidan, milliy-maishiy tamoyil - ma'muriy-hududiy bo'linish jarayonida aholini milliy tarkibi, o'ziga xos milliy-maishiy xususiyatlari e'tiborga olinadi. Mazkur tamoyilda o'zbekistonning ma'muriy-hududiy bo'lagidagi aholining milliy tarkibiga e'tibor beriladi, ularning milliy o'zini o'zi boshqarishlariga ma'lum darajada sharoit yaratib beriladi. Bunday tadbirlar milliy qadriyatlarimizning o'ziga xos tomonlarini inobatga olishni, madaniy, tarixiy, diniy, estetik tomonlarga e'tibor berishni ta'minlaydi;

to'rtinchidan, davlat apparatini aholiga yaqinlashtirish tamoyili - ma'muriy-hududiy tuzilishda davlat ishlarini boshqarishda xalqning ishtirokini ta'minlash va davlat apparatini aholiga yaqinlashtirishdan iborat. Bunday tadbir davlat apparatini aholiga aloqador va qulay sharoitda xizmat qildiradi. Aholining ehtiyoji va talablarini bevosita davlat apparatiga yaqinlashtiradi. Ularga konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini amalga oshirishda, davlat organlarini saylashda, o'zini o'zi boshqarish organlarini tuzishda yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasining har bir ma'muriy-hududiy birligida davlatning mahalliy vakillik organi, hokimiyati yoki mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari tashkil etiladi. O'zbekiston Respublikasining hozirgi ma'muriy-hududiy bo'linishi respublikaning ishlab chiqarish kuchlari ahvolini, ularning joylashish xususiyatini, transport va aloqa vositalarining rivojlanishini, joylardagi boshqaruvning tashkiliy tuzilishini aks ettiradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 68-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat.

Viloyat - O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy birliklar tizimida eng yuqori bo'g'in bo'lib, alohida o'rin tutadi. Viloyat o'z tarkibiga boshqa ma'muriy-hududiy bo'laklarning hammasini oladi va shu tariqa muhim tashkiliy vazifani bajaradi. Bu hududiy bo'linma joylarni markaz bilan bog'lab turadigan aloqachi tuzilmadir. Respublika miqyosidagi davlat organlari o'z vazifalarini, joylardagi organlar bilan aloqalarini faqat viloyat va uning davlat boshqaruv organlari - viloyat hokimiyati orqali amalga oshiradilar. SHu bilan birga viloyat o'z tarkibiga kiruvchi quyi hokimiyat vakillik va ijroiya organlari faoliyatiga rahbarlik qiladi hamda ularni umumdavlat va mahalliy manfaatlardan kelib chiqib birlashtiradi.

Viloyat hududlari o'z navbatida tumanlarga va viloyatga bo'ysunuvchi shaharlarga bo'linadi. Har bir viloyatda tumanlarning soni turlicha bo'ladi.

Viloyat yirik ma'muriy-hududiy bo'linma sifatida barqaror bo'lishi lozim. Uning tuzilishi, mustahkamlanishi, yiriklashishi yoki bo'linishi iqtisodiy jihatdan

asoslantirilishi lozim. Mazkur ma'muriy-hududiy birlik iqtisodiyotning barcha sohalarini kompleks rivojlanishiga olib kelishi lozim.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishida o'n ikkita viloyat va Toshkent shahri mavjud. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 6-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasining poytaxti - Toshkent shahri.

Poytaxt shahar o'ziga munosib bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Unda davlat va jamoat tashkilotlarining markaziy idoralari, davlat boshlig'ining qarorgohi, chet el diplomatik vakolatxonalari joylashadi, davlatning asosiy siyosiy va iqtisodiy tadbirlari amalga oshiriladi.

Tuman - O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy bo'linishi pog'onalari ichida o'rta bo'g'in bo'lib, qishloq joylaridagi iqtisodiy, xo'jalik va ijtimoiy-madaniy hayotga bevosita rahbarlik qiladi.

O'zbekiston ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi, yangi tabiiy resurslarni o'zlashtirish hamda aholi sonining o'sishi bilan ma'muriy-hududiy bo'linmalar chegarasidagi o'zgarishlar, avvalo, qishloqdagi tuman bo'g'inlari hisobiga ro'y beradi.

Ma'muriy-hududiy bo'linishning yana bir bo'g'ini bo'lib - shaharlar hisoblanadi. Madaniy va ilmiy markaz bo'lib hisoblangan shaharlar aholisining soni, iqtisodi va sanoatining rivojlanganligi, madaniy ilmiy va o'quv maskanlarining mavjudligiga qarab farqlanadi. O'zbekiston Respublikasi hududida respublika, viloyat va tumanga bo'ysunuvchi shaharlar tizimi mavjud.

O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 30-avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida ma'muriy-hududiy tuzilish masalalarini hal etish tartibi to'g'risida"gi qonuniga binoan Respublika (Qoraqalpog'iston Respublikasida), viloyat bo'ysunuvdagi shaharlar turkumiga, qoida tariqasida, kamida o'ttiz ming aholisii bo'lgan, muhim ma'muriy ahamiyat kasb etadigan, istiqbolli iqtisodiy va madaniy markazlar deb hisoblangan shaharlar kiritilishi mumkin.

Shaharlarni viloyat bo'ysunuvidagi shaharlar turkumiga kiritish, ularni qayta tuzish tegishli viloyat hokimlarining iltimosnomasiga asosan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Shaharlarni respublika (Qoraqalpog'iston Respublikasida) bo'ysunuvidagi shaharlar turkumiga kiritish ularni qayta tuzish Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining taklifiga muvofiq Jo'qorg'i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Tuman bo'ysunuvidagi shaharlar turkumiga, qoida tariqasida, kamida etti ming aholisi bo'lgan, sanoat korxonalari va rivojlangan infrastrukturasi mavjud shaharchalar, aholi punktlari kiritilishi mumkin.

Shaharchalarni, aholi punktlarin. tuman bo'ysunuvidagi shaharlar turkumiga kiritish, ularni qayta tuzish tegishli viloyat hokimlarining iltimosnomasiga asosan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan, Qoraqalpog'iston Respublikasida esa - tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining taklifiga muvofiq Jo'qorg'i Kenges tomonidan amalga oshirildi.

Shaharchalar ham ma'muriy-hududiy birlik bo'lib, uning turkumiga sanoat korxonalari, qurilishlar, temir yo'l stantsiyalari va boshqa muhim ob'ektlar yaqinida joylashgan hamda kamida ikki ming aholisi bo'lgan aholi punktlari kiritilishi mumkin.

Aholi punktlarini shaharchalar turkumiga kiritish tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyat Kengashlari tomonidan amalga oshiriladi.

Qishloqlar - ma'muriy-hududiy bo'linishning quyii bo'g'inlaridan biridir. SHahar hududlariga kirmaydigan, ma'lum aholi soniga ega bo'lgan qishloq markazlari va ma'lum sanoat ob'ektlari atrofida istiqomat qiluvchi aholining yashash joylari qishloqlar bo'lishi mumkin.

Ovullar esa qishloqlarga qaraganda kichikroq hajmdagi yashash va turar joylardan iborat aholi punktlaridir. Ovullarda ko'p hollarda chorvador oilalar

istiqomat qilib, ular asosan ko‘chib yuruvchi bir necha cho‘ponlar oilalaridan tashkil topadi.

3-§. Ma‘muriy-hududiy birliklarni tashkil etish, o‘zgartirish va tugatish tartibi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 69-moddasida Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahrining chegaralarini o‘zgartirish, shuningdek, viloyatlar, shaharlar, tumanlar tashkil qilish va ularni tugatish O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining roziligi bilan amalga oshiriladi.

Mazkur konstitutsiyaviy normani amalda ro‘yobga chiqarish tartibi O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasida ma‘muriy- hududiy tuzilish masalalarini hal etish tartibi to‘g‘risida”gi qonunida mustahkamlangan. Ushbu qonun viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullarni tuzish, tugatish, ularning chegaralarini o‘zgartirish, ma‘muriy markazlarni ko‘chirish hamda aholi punktlarini shahar, shaharchalari turkumiga o‘tkazish tartibini belgilaydi.

Konstitutsiyaga binoan viloyatlarni tuzish va tugatish O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Tumanlarni tuzish va tugatish tegishli viloyat va Toshkent shahri hokimlarining iltimosnomasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida tumanlarni tuzish va tugatish Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatining taklifiga muvofiq Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining roziligi bilan amalga oshiriladi.

Qishloqlar, ovullarni tuzish va tugatish tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan xalq deputatlari viloyat Kengashlari tomonidan,

Qoraqalpog‘iston Respublikasida esa — Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining chegarasi faqat uning roziligi bilan Jo‘qorg‘i Kenges qaroriga asosan Oliy Majlis tomonidan o‘zgartirilishi mumkin.

Viloyatlar va tumanlarning chegaralarini o‘zgartirish tegishli viloyatlar, Toshkent shahri hokimlarining iltimosnomasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida tumanlarning chegaralarini o‘zgartirish tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatining taklifiga muvofiq Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Qishloqlar va ovullar chegarasini o‘zgartirish, aholi punktlarini birlashtirish tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan xalq deputatlari viloyat Kengashlari tomonidan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida esa - Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining poytaxtini belgilash va ko‘chirish O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining roziligi bilan Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Viloyatlarning ma‘muriy markazlarini belgilash va ko‘chirish tegishli viloyat hokimlarining iltimosnomasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Tumanlar, qishloqlar, ovullarning ma‘muriy markazlarini belgilash va ko‘chirish tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan xalq deputatlari viloyat Kengashlari tomonidan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida esa - Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Shaharlarning chegaralarini belgilash va kengaytirish tegishli viloyat, Toshkent shahri hokimlarining iltimosnomasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida shaharlarning chegaralarini belgilash va kengaytirish tegishli tuman, shahar hokimlarining iltimosnomasiga asosan Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatining taklifiga muvofiq Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Shaharchalarning chegaralarini belgilash va kengaytirish tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan xalq deputatlari viloyat Kengashlari tomonidan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida esa - Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Mavjud aholi punktlari hisobining Yuritilishini hamda yangi paydo bo‘lganlari ro‘yxatdan o‘tkazilishini tegishli ravishda Jo‘qorg‘i Kenges, viloyat hokimliklari ta‘minlaydilar.

Demak, ma‘muriy-hududiy birliklar - bu qonun asosida tuzilgan, ma‘lum nomga, tegishli davlat-huquqiy maqomga ega bo‘lgan va boshqa ma‘muriy-hududiy birliklar bilan munosabatda bo‘ladigan O‘zbekiston Respublikasi hududining tarkibiy qismlaridir. O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy-hududiy birliklariga viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar kiradi.

4-§. Qoraqalpog‘istonda davlatchilikning shakllanishi va rivojlanishi

Qoraqalpoqlar - O‘rta Osiyodagi qadimgi xalqlardan biri bo‘lib, O‘zbekistonning Farg‘ona, Xorazm, Navoiy, Buxoro viloyatlarida hamda qo‘shni Turkmaniston, Qozog‘iston, Rossiya, Afg‘oniston, Eronda bir necha ming kishidan iborat qoraqalpoqlar yashab kelmoqdalar. Ushbu xalq Qoraqalpoq tilida so‘zlashib, dindorlari - sunniy musulmonlar-ya‘ni Islom dini.

Milodiy II asr oxiri va IV asrlarda Orol bo‘yi cho‘llariga sharqdan hunlar, VI-VIII asrlarda esa turkiylar kelib mahalliy qabilalar bilan qisman aralashib kyetgan . Mana shu etnik negizda Orol bo‘yi ilk o‘rta asr xalqlari-bijanaqlar va o‘g‘izlarning shakllanish jarayoni kechgan, ularning muhitida VIII-X asrlarda qoraqalpoqlarning ham shakllanishi boshlangan. X asr boshida bijanaklarning bir qismi G‘arbga, Janubiy rus cho‘llariga kyetgan; Kiev Rusi hududiga kelib joylashgan qabilalar rus yilnomalarida “chyornye klobuki” (“qora qalpoqlar”) deb nom olgan. Volga-Ural

oralig'ida qolgan bijanaklarning sharqiy qismi Irtish havzasidan kelgan qipchoqlar bilan asta-sekin aralashib kyetgan , ularning tilini qabul qilgan .

Manbalarda qipchoq urug'-qabila ittifoqida "Qoraqalpoq" atamasiga mos keluvchi "qora bo'rkli" etnonimi uchraydi.

Mo'g'ullar istilosi davrida Rashididdin asarida "qavmi kulahi siyah" nomi bilan qayd etilgan. Chingizxon bosqini oqibatida Qoraqalpoqlar G'arbga - Volga bo'ylariga, Sariqamish va Amudaryoning quyi oqimi bo'ylariga ko'chishga majbur bo'lganlar. Qoraqalpoqlar yarim o'troq hayot kechirib, sug'orma dehqonchilikni chorvachilik (ayniqsa, qoramol) va baliq ovlash bilan qo'shib olib borganlar. Qoraqalpoqlarning aksariyat qismi XVI-XVIII-asrlar o'rtalarida Sirdaryoning o'rta va quyi oqimi bo'ylari (Turkiston, Jankent, CHirikrabort) hamda bir qismi Orol mintaqasida (Qo'ng'iro't, Shohtemir sh.) yashashgan. Biroq yoyiq va Emba daryolari bo'ylarida ham Qoraqalpoqlar istiqomat qilganliklari haqida ma'lumotlar bor. 1743-yil qozoq xoni Abulxayrxon Qoraqalpoqlarga hujum qilgan, natijada Sirdaryolik Qoraqalpoqlarning asosiy qismi XVIII asrning 2-yarmida Sirdaryodan uning g'arbiy irmog'i - Janadaryoga ko'chgan XVIII asr oxirida Xiva xonlari Qoraqalpoqlarni tobe etishga faol harakat qilishgan va oqibatda 1811-yil ular bo'ysundirilib, Qoraqalpoqlarning asosiy qismi Amudaryo havzasiga ko'chirilgan. 1873-yil Chor Rossiyasi istilosi natijasida o'ng qirg'oq Amudaryodagi Qoraqalpoqlar Rossiyaga qo'shib olingan. Bu yerda Amudaryo bo'limi tuzilgan, Turkiston general gubernatorligining Sirdaryo viloyati tarkibiga kiritilgan. So'l qirg'oqda yashovchi Qoraqalpoqlar Xiva xonligi tasarrufida qolgan. O'rta Osiyoda sho'rolar hokimiyati o'rnatilgach, so'l qirg'oq va o'ng qirg'oq qoraqalpoqlari Qoraqalpog'iston Avtonom oblastini tuzgan.

1918-1921-yillarda Turkiston avtonom respublikasining, 1920-yilda Xorazm va Buxoro Xalq Respublikalarining tashkil topishi O'rta Osiyo xalqlari tarixida muhim davr bo'lib hisoblanadi.

1920-yil 28-aprelda O'rta Osiyo KP Markaziy qo'mitasida Muvaqqat Komissiya tuzilib, uning tarkibidagi kichik komissiyalar o'zbek, turkman, qozoq, qirg'iz, tojik, qoraqalpoq xalqlarining davlatchilik tuzumi to'g'risidagi masala

bo'yicha ish olib bordi. 1924-yil 10-mayda ushbu komissiya O'rta Osiyoda milliy davlat chegaralanishini o'tkazish zarurligi to'g'risida qaror qabul qildi. Jumladan, qoraqalpoq tumanlarini Xorazmdan ajratib chiqarish masalasi ham ko'rib chiqildi.

Milliy davlat chegaralanishi natijasida Qoraqalpog'iston avtonom viloyati tarkibiga quyidagi hududlar kiritildi:

Birinchidan, avvalgi Amudaryo viloyati hududlari;

Ikkinchidan, Xorazm Sovet Sotsialistik Respublikasining Xo'jayli va Qo'ng'iro't tumanlari. Hududiy jihatdan viloyat 4 okrugga bo'lingan: To'rtko'l, CHimboy, Xo'jayli, Qo'ng'iro't.

Qoraqalpoq avtonom viloyatining tuzilishi bilan qoraqalpoq xalqi markazlashgan hokimiyatga ega bo'lgan o'z davlatchiligini tuzdi. Shu jihatdan olganda, avtonom viloyat shakli qoraqalpoq xalqi milliy davlatchiligi rivojlanishining keyingi ko'rinishi hisoblanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi 1924-yil 14-oktabrda Turkiston ASSR tarkibida Muxtor viloyat sifatida tashkil etilgan.

1925-yil 12-19-fevralda To'rtko'l shahrida bo'lib o'tgan Qoraqalpog'iston avtonom viloyati Sovetlarining birinchi s'ezdi "Qoraqalpog'iston avtonom viloyati Qozog'iston ASSR tarkibida tashkil topganligi to'g'risida Deklaratsiya"sini qabul qildi va "qoraqalpoq xalqining milliy davlatchiligi" tashkil etilganligini qonuniy rasmiylashtirdi.

1932-yil 5-martda Qoraqalpog'iston avtonom viloyati Ijroiya qo'mitasining Plenumida Qoraqalpog'iston avtonom viloyatini bevosita RSFSR tarkibiga kiradigan avtonom respublika sifatida tashkil etish to'g'risidagi taklif qabul qilingan. Mazkur taklif asosida VTSIK Prezidiumi Qoraqalpog'iston avtonom viloyatini Qoraqalpog'iston avtonom respublikasiga aylantirish to'g'risida qaror qabul qilgan.

Qoraqalpog'iston avtonom viloyati Qoraqalpog'iston ASSR bo'lib mustahkamlangandan keyin uning birinchi Konstitutsiyasi ishlab chiqildi. 1932-yilgi Asosiy qonun 6 bo'lim, 7 bob va 100 moddadan iborat edi. Unda QQASSR oliy organlari bilan Sobiq Ittifoq va RSFSR oliy organlari o'rtasidagi

o‘zaro munosabatlarning huquqiy asoslari mustahkamlangan. QQASSRning 1932-yilgi Konstitutsiyasida davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining ish faoliyati prinsiplari va uning huquqiy maqomi ilk bor belgilandi.

1936-yilgi Sobiq Ittifoq Konstitutsiyasiga muvofiq Qoraqalpog‘iston ASSR RSFSR tarkibidan chiqarilib, O‘zbekiston Respublikasi tarkibiga kiritildi. Bunga asosiy sabab qilib quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

Birinchi, ushbu masala 1924-yilda o‘tkazilgan milliy davlat chegaralanishi vaqtida ham ko‘rilgan bo‘lib, unda O‘zbekiston SSR hukumati Qoraqalpog‘iston viloyatini o‘z tarkibida qoldirish to‘g‘risida taklif kiritgan edi.

Ikkinchi, O‘zbekistonda Qoraqalpog‘iston Respublikasining asosiy qishloq xo‘jalik mahsuloti paxtachilikni rivojlantirish bo‘yicha katta industrial baza bo‘lib, bu holat paxtachilik sanoatini bir markazdan boshqarishni engillashtirar edi.

Uchinchi, orollik o‘zbeklar qadim zamonlardan buyon Amudaryoning ikki sohilida yashovchi qoraqalpoqlar bilan siyosiy-iqtisodiy, madaniy-ma‘rifiy sohalarda o‘zaro yaqin munosabatlarda bo‘lib kelganlar.

To‘rtko‘l shahrida 1936-yil 23-iyun kuni bo‘lib o‘tgan faollar yig‘ilishida QQASSRning O‘zbekistonga qo‘shilishini butun xalq bir ovozdan ma‘qulladi. 1937-yil 20-martida QQASSR Sovetlarining III maxsus qurultoyida yangi Konstitutsiya qabul qilindi. U 1937-yilning sentabrida O‘zbekiston SSR Markaziy Ijroiya qo‘mitasining Prezidiumi tomonidan tasdiqlandi.

1937-yildagi Konstitutsiyaga muvofiq, qonun chiqaruvchi organ sifatida QQASSR Jo‘qorg‘i Soveti belgilandi. Jo‘qorg‘i Sovet avtonom Respublikaning hukumatini-Xalq Komissarlari Sovetini tuzishga haqli bo‘ldi. Xalq Komissarlar Soveti Jo‘qorg‘i Sovet, sessiyalar davri oralig‘ida esa uning Prezidiumi oldida hisobot bergan. Shuningdek, u Xalq Komissarlarining ish faoliyatini boshqargan va nazorat qilgan.

Qoraqalpog‘iston ASSRning keyingi Konstitutsiyasi Jo‘qorg‘i Sovetning 1978-yili 29-mayda bo‘lib o‘tgan navbatdan tashqari IX chaqiriq 8-sessiyasida qabul qilindi. Asosiy qonunda Qoraqalpog‘iston davlat hokimiyat

organlarining funksiyalari biroz kengaytirildi. Ta'kidlash joizki, bundan oldingi Konstitutsiyalar singari 1978-yilgi Konstitutsiya ham o'sha davrdagi ma'muriy buyruqbozlik va totalitar tuzumning yorqin timsoli bo'ldi.

Markazdan turib bir yoqlama rejalashtirish va kam sonli xalqlarga bo'lgan e'tiborning sustligi tufayli Qoraqalpog'iston Sobiq Ittifoq tarkibidagi taraqqiyot darajasi eng past bo'lgan o'lkalardan biriga aylandi. Ittifoq hukumatining aybi bilan qiyinchiliklar chuqurlashdi, muammolar ustiga muammolar tug'ildi. Ekologik halokat yuzaga keldi. Yerlarning sho'rlanishi va Orol dengizining qurishi bilan bog'liq bo'lgan muammolar yuzaga kela boshladi.

O'zbekiston o'z davlat mustaqilligini qo'lga kiritgach, Qoraqalpog'iston ASSR mustaqil O'zbekiston tarkibidagi suveren Qoraqalpog'iston Respublikasi maqomini oldi. Bu tabiiy hodisa edi. Chunki, asrlar mobaynida qoraqalpoq va o'zbek xalqi o'rtasida do'stlik, qardoshlik munosabatlari qaror topgan, turmush tarzleri va dunyoqarashlarida mushtaraklik vujudga kelgan. Orolbo'yi kengliklarida o'zbek va qoraqalpoq xalqlarining ajdodlari birgalikda yashab mehnat qilgan va o'zlarining taraqqiyot yo'llarini bosib o'tganlar.

1990-yil 14-dekabrda Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy Kengashining VI sessiyasida "O'zbekiston Respublikasi tarkibida Qoraqalpog'iston Respublikasi suvereniteti to'g'risida" deklaratsiya qabul qilindi. Har ikki respublika o'rtasidagi siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va madaniy sohalardagi munosabatlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'z aksini topdi. Qoraqalpoq xalqi o'z davlatchiligi taraqqiyoti tarixida ana shunday adolatli demokratik imtiyozlarga, suveren respublikaning davlat ramzlariga ega bo'ldi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy Kengashining 1992-yil 14-dekabrda bo'lib o'tgan XI sessiyasida Qoraqalpog'istonning Davlat bayrog'i, 1993-yil 9-aprelda bo'lib o'tgan XII sessiyasida Davlat madhiyasi tasdiqlandi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, 1994-yil 25-dekabrda Oliy Kengash o'rniga muqobillik asosida respublika parlamenti Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi tashkil etildi.

Bugungi kunda respublikaning ma'muriy - hududiy tuzilmasi 15 ta tuman va 2 ta shahardan iborat. Bular Amudaryo, Beruniy, Bo'zatov, Qorao'zak, Kegeyli, Qo'ng'iro't, Qonliko'l, Mo'ynoq, Nukus, Taxtako'pir, To'rtko'l, Xo'jayli, CHimboy, SHumanay, Ellikqal'a tumanlari va Nukus hamda Taxiatosh shaharlaridir. Mazkur hududlarda qoraqalpoqlar bilan birga o'zbek, rus, qozoq, turkman, tatar, koreys, ukrain, ozarbayjon kabi o'ndan ortiq millat vakillari bir oiladek istiqomat qilmoqdalar. Ularning barchasini vatanga sadoqat, aziz tuproqqa muhabbat, ezgu qadriyatlarimizga hurmat, birgalikda yorqin kelajakni barpo qilishga bo'lgan ishtiyoq va ishonch birlashtirib turadi.

Eng muhimi, qoraqalpoq xalqi asrlar davomida orzu qilib, intilib kelgan ezgu maqsadiga etdi - ozod va erkin, tinch-osuda hayotga erishdi, o'z tarixi, madaniy merosi, milliy an'ana va qadriyatlarni tiklash, rivojlantirish, o'zligini anglash imkoniga ega bo'ldi.

5-§. Qoraqalpog'iston Respublikasining huquqiy maqomi

Qoraqalpog'iston va o'zbekiston munosabatlarining huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XVII bobida mustahkamlangan. Konstitutsiyaning 70-moddasiga ko'ra: Suveren Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasi tarkibiga kiradi. Qoraqalpog'iston Respublikasining suvereniteti O'zbekiston Respublikasi tomonidan muhofaza etiladi.

Qoraqalpog'iston suverenitetining poydevorini yaratish borasidagi dastlabki huquqiy asos sifatida 1990-yil 20-iyunda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining suvereniteti to'g'risidagi Deklaratsiya"ni ko'rsatib o'tish mumkin. Mazkur Deklaratsiyada Qoraqalpog'istonning O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi suveren respublika ekanligi mustahkamlab qo'yildi. Shuningdek, 1990-yil 14-dekabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi tarkibida Qoraqalpog'iston Respublikasi suvereniteti to'g'risidagi Deklaratsiyasi"da ham uning suveren respublika sifatidagi maqomi o'z ifodasini topdi. Mazkur Deklaratsiyaning bandida Qoraqalpog'iston Respublikasining suvereniteti uning Konstitutsiyasi bilan ta'minlanadi, O'zbekiston Respublikasi Qoraqalpog'iston

Respublikasi manfaatlarini uning Asosiy Qonuniga ko'ra va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq himoya qiladi, deb qayd etildi.

Qoraqalpog'iston Respublikasining O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi huquqiy maqomini mustahkamlashda 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonuni muhim o'rin tutadi. Unda Qoraqalpog'iston Respublikasining hududiy yaxlitligi va suvereniteti yana bir bor tan olindi. Uning 17-moddasida: O'zbekiston Respublikasi o'z tarkibidagi Qoraqalpog'iston Respublikasining hududiy butunligini va mustaqilligini e'tirof etadi. O'zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar teng huquqlilik asosida, ular o'rtasidagi ikki tomonlama shartnomalar va bitimlar vositasida quriladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasi tarkibidan tegishli qonunlar asosida erkin chiqish huquqini saqlab qoladi, deb belgilab qo'yildi.

Ma'lumki, davlatlarning tuzilish shakliga ko'ra: oddiy (unitar) va murakkab (federativ va konfederativ) ko'rinishlari mavjud. Unitar tuzilishdagi davlat yagona bo'lib, uning tarkibiy qismlari suverenitet belgilariga ega bo'lmagan ma'muriy-hududiy birliklardan iborat bo'ladi. o'z navbatida, unitar davlatga xos belgilar sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

birinchidan, qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyati organlari yagona tizimining mavjudligi;

ikkinchidan, yagona konstitutsiya, qonunchilik, soliq, moliya tizimlarining mavjudligi;

uchinchidan, yagona fuqarolikning joriy etilganligi;

to'rtinchidan, tashqi xalqaro munosabatlarning (xususan, siyosiy munosabatlar) markaziy davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshirilishi.

O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasining Qoraqalpog'iston Respublikasini o'z tarkibiga olgan unitar davlat sifatidagi mohiyatini e'tirof etish bilan birga, mamlakatimiz davlat tuzilishida federalizmning ba'zi bir xususiyatlari

ham mavjud ekanligini ta'kidlash joiz. Mazkur xususiyatlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

birinchidan, boshqa ma'muriy-hududiy birliklardan farqli o'laroq, O'zbekiston tarkibida Qoraqalpog'istonning suveren respublika sifatidagi maqomini mustahkamlab qo'yilganligi;

ikkinchidan, O'zbekiston qonunchiligi tizimida Qoraqalpog'iston Respublikasining qonunchilik tizimi, xususan Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining mavjudligi;

uchinchidan, Qoraqalpog'istonda oliy davlat vakillik va qonun chiqaruvchi hokimiyat organi - Jo'qorg'i Kenges, Qoraqalpog'iston Respublikasining oliy ijro etuvchi boshqaruvchi organi Vazirlar Kengashi va Qoraqalpog'iston Respublikasi sud hokimiyatining faoliyat ko'rsatishi;

to'rtinchidan, Qoraqalpog'iston Respublikasining hududi va chegaralari uning roziligisiz o'zgartirilishi mumkin emasligi hamda o'z ma'muriy-hududiy tuzilishi masalalarini mustaqil hal etishi;

beshinchidan, Qoraqalpog'iston Respublikasining O'zbekiston Respublikasi tarkibidan Qoraqalpog'iston Respublikasi xalqining umumiy referendumida ajralib chiqish huquqiga ega ekanligi;

oltinchidan, O'zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog'iston Respublikasining o'zaro munosabatlari O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi doirasida tuziladigan shartnoma hamda bitimlar bilan tartibga solinishi hamda O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasidagi nizolar murosaga keltiruvchi vositalar yordamida hal etilishi;

ettinchidan, Qoraqalpog'iston Respublikasining qonun bilan tasdiqlanadigan o'z davlat ramzlari - Bayrog'i, Gerbi va Madhiyasiga ega ekanligi;

sakkizinchidan, Qoraqalpog'iston Respublikasida o'zbek tili bilan bir qatorda qoraqalpoq tilining davlat tili sifatida e'tirof etilganligi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 71-moddasiga muvofiq, "Qoraqalpog'iston Respublikasi o'z Konstitutsiyasiga ega. Qoraqalpog'iston

Respublikasining Konstitutsiyasi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga zid bo‘lishi mumkin emas”.

O‘zbekiston Respublikasining Oliy Kengashi 1992-yil 8-dekabrda mustaqil davlatning Konstitutsiyasini qabul qildi. Ana shunday muhim ijtimoiy, siyosiy va buyuk tarixiy voqeadan so‘ng Qoraqalpog‘istonda ham tamomila yangi mazmun va mohiyatga ega bo‘lgan hamda u o‘zbekiston tarkibida suveren respublika sifatidagi maqomini beqilab berishga qaratilgan yangi Konstitutsiya loyihasini yaratishga kirishildi.

Konstitutsiya loyihasini tayyorlash bo‘yicha tuzilgan komissiyaning 1993 yilning fevral oyida bo‘lib o‘tgan navbatdagi majlisida Asosiy Qonunning loyihasi ko‘rib chiqildi va uning qarori bilan loyiha Oliy Kengashning Prezidiumi muhokamasiga havola etildi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashining Prezidiumi Asosiy Qonun loyihasini ko‘rib chiqib, “Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasining loyihasi to‘g‘risida” Qaror qabul qildi.

Konstitutsiya loyihasi 1993-yil 7-martda respublika gazetalarida chop etildi. Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasida fuqarolar, turli jamoat birlashmalari hamda davlat tashkilotlari faol qatnashdilar. Jamoatchilik tomonidan kelib tushgan taklif va tavsiyalar asosida Konstitutsiya loyihasi yanada takomillashtirilib, u 1993-yili 7-aprelda o‘zbek, rus va qoraqalpoq tillarida chop etiladigan bosma matbuot nashrlarida ikkinchi marotaba umumxalq muhokamasiga qo‘yildi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashining 1993-yil 9-aprelda bo‘lib o‘tgan XII chaqiriq 12-sessiyasida deputatlar tomonidan Qoraqalpog‘iston Respublikasining Konstitutsiya loyihasining har bir moddasi birma-bir chuqur muhokama qilinib, qabul qilindi. Amaldagi Qoraqalpog‘iston Respublikasining Konstitutsiyasi 6 bo‘lim, 26 bob va 120 moddadan iborat.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashi suveren Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kun, ya’ni 9-aprelni umumxalq bayrami - Qoraqalpog‘iston Respublikasining Konstitutsiyasi kuni deb e’lon qildi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining Konstitutsiyasi davlat tuzilishining asosiy prinsiplari, davlat hokimiyatining tizimi va davlat, jamiyat, shaxs

munosabatlarning huquqiy asoslarini belgilab berdi. Mazkur Konstitutsiya o'zida jahon konstitutsiyaviy tajribasini, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish va tartibga solishning ilg'or amaliyotini, jamiyatning demokratik asoslarini mujassamlashtirdi.

O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 71-moddasida Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga zid bo'lishi mumkin emasligi to'g'risidagi konstitutsiyaviy tamoyil belgilab qo'yildi. Ushbu tamoyil Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topgan. Xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyalari va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar (Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi, 15-modda).

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 72-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi qonunlari Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida ham majburiydir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining butun hududida (Qoraqalpog'iston esa uning tarkibiy qismidir) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari ustunligi so'zsiz tan olinadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida Qoraqalpog'iston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinishi belgilab qo'yilgan. Mazkur moddadagi normalar shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 71 -moddasi qoidalarini bilan hamohangdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 73-moddasiga muvofiq, Qoraqalpog'iston Respublikasining hududi va chegaralari uning roziligisiz o'zgartirilishi mumkin emas. Qoraqalpog'iston Respublikasi o'z ma'muriy-hududiy tuzilishi masalalarini mustaqil hal qiladi.

Davlat hokimiyatining ta'siri ma'lum hududga va tegishlicha ushbu hududda yashovchi aholiga joriy qilinishi har qanday davlatning muhim belgisidir. Davlatning o'z hududida Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi suverenitet belgilaridan biri hisoblanadi. Qoraqalpog'istonning o'z ma'muriy-hududiy tuzilishi masalalarini mustaqil hal etishi bilan bog'liq suveren huquqi mustahkamlab qo'yilgan. Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining 3-moddasida ham Qoraqalpog'iston Respublikasi o'z ma'muriy-hududiy tuzilishi masalalarini mustaqil hal qilish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari tizimini belgilashi bilan bog'liq norma o'z ifodasini topgan. SHuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasining hududi va chegaralari daxlsiz ekanligi hamda uning o'zgartirilishi va bo'linishi mumkin emasligi qat'iy belgilab qo'yilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining XVI bobi Qoraqalpog'iston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi masalalariga bag'ishlangan bo'lib, uning 67-moddasida "Tumanlar, shaharlar tashkil qilish va ularni tugatish, shuningdek, ularning chegaralari ni o'zgartirish Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi tomonidan amalga oshiriladi" deb belgilab qo'yilgan. Agar O'zbekiston va Qoraqalpog'iston hududlarini ajratib turadigan chegaralarni o'zgartirish zaruriyati tug'ilsa, bunda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining roziligini olish lozim bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 74-moddasiga muvofiq, Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasi tarkibidan Qoraqalpog'iston Respublikasi xalqining umumiy referendumida asosida ajralib chiqish huquqiga ega.

Mazkur tamoyil Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining 1 va 9-moddalarida hamda referendumga oid O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasining qonun hujjatlarida rivojiantirilgan.

Referendum o'tkazish haqidagi qarorni Qoraqalpog'iston Respublikasining Jo'qorg'i Kengesi qabul qiladi, ovoz berish sanasini ham uning o'zi belgilaydi. Referendumda qabul qilingan qaror Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida oliy yuridik kuchga ega va faqat referendum yo'li bilan o'zgartirilishi yoki bekor

qilinishi mumkin. Mazkur konstitutsiyaviy norma Qoraqalpog‘iston xalqining o‘z taqdirini o‘zi hal qilish huquqini, shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasining suverenitetini O‘zbekiston tan olganligini anglatadi. Shu bilan birga, ushbu qoida xalqaro huquq normalariga ham mos keladi. Xususan, 1966-yil 16-dekabrda “Fuqarolik va siyosiy huquqlar haqidagi xalqaro pakt”da barcha xalqlar o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqiga egadirlar, deb belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida Qoraqalpog‘iston Respublikasining o‘zbekiston tarkibidan chiqish huquqini amalga oshirish mexanizmi mustahkamlangan bo‘lib, bunda jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalarini fuqarolarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ovoz berishi (umumxalq referendumi) bilan hal etilishi lozimligi to‘g‘risidagi demokratik talab o‘z ifodasini topgan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 75-moddasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasining o‘zaro munosabatlari O‘zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog‘iston Respublikasi o‘rtasida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi doirasida tuzilgan shartnomalar hamda bitimlar bilan tartibga solinadi. O‘zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog‘iston Respublikasi o‘rtasidagi nizolar murosaga keltiruvchi vositalar yordamida hal etiladi.

Ushbu moddada Qoraqalpog‘iston Respublikasining O‘zbekiston Respublikasi tarkibidagi huquqiy maqomi ikki tomon o‘rtasidagi munosabatlarda davlat suverenitetini o‘zaro hurmat qilish va tan olish zamirida, qonunlar ustuvorligiga tayanib va unga rioya etib ish yuritish asosida amalga oshirilishi huquqiy jihatdan mustaqamlangan.

O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston o‘rtasidagi munosabatlarni shartnomalar va bitimlar ko‘rinishida huquqiy mustahkamlab qo‘yish, o‘z navbatida, Qoraqalpog‘iston Respublikasining, boshqa ma‘muriy-hududiy birliklardan farqli o‘laroq, alohida suveren respublika maqomiga ega ekanligini anglatadi.

Ta‘kidlash joizki, har qanday huquq sub’ektlarining o‘zaro munosabatlarida muayyan masalalar yuzasidan nizolar kelib chiqishi mumkin. Bunday holatlarda

yuzaga keladigan nizolar murosaga keltiruvchi vositalar yordamida, ya'ni nizoli masalaning mohiyatini jiddiy va chuqur o'rganish hamda buning natijasida har ikkala tomonning manfaatini e'tiborga olgan holda murosali qarorga kelinadi. O'zbekiston bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkiliy jihatdan mustahkamlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining Doimiy Vakolatxonasi faoliyat yuritadi. Ushbu vakolatxona Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi vazirliklari, davlat qo'mitalari, idoralari va boshqa tashkilotlari bilan xo'jalik hamda madaniy qurilish masalalari bo'yicha kundalik aloqalarini amalga oshiruvchi organ hisoblanadi.

6-§. Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari

Ma'lumki, vakillik organlari faoliyatining qonuniyligi ularning o'z vakolatlarini bevosita xalqdan olganligi bilan belgilanadi. Bu davlat hokimiyati boshqa tarmoqlarini vakillik organlari tomonidan tashkil qilishning qonuniyligi uchun zamin yaratadi.

1993-yil 9-aprelda qabul qilingan Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi huquqiy davlat tavsifiga mos keladigan va hokimiyatning taqsimlanish prinsipi talablariga javob beradigan davlat hokimiyati vakillik organlarining yangi tizimini belgiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasi mahalliy hokimiyat organlarining avvalgi uch pog'onali tizimi o'rniga (qishloq, ovul, posyolka, tuman, shahar, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Soveti) ikki pog'onali vakillik organlari tizimi (tuman-shahar; Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi)ni o'rnatdi. SHuningdek, ba'zi shaharlarda (tumanga bo'ysunuvchi shaharlarda) vakillik organlari tuzilishi nazarda tutilmadi. Vakillik organlarini tashkil etish va ularning faoliyatida fuqarolarining keng ishtiroki, qonuniylik,

millatlarining tengligi, kollegiallik, oshkoralik ko'pchilik e'tirof etgan umumiy prinsiplarga tayanilgan.

Hokimiyat vakolatlarining taqsimlash prinsipi Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan. Ushbu prinsip mamlakatning muayyan tarixiy shart-sharoitlarini hisobga olgan holda oqilona joriy etilsagina, hokimiyat organlarining tengligini va muvozanatini ta'minlash mumkin bo'ladi. SHuningdek, ushbu tamoyil "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunda ham o'z ifodasini topgan.

Hokimiyatning taqsimlanish prinsipi faqat turli hokimiyat organlari vakolatlarining aniq bo'linishigina emas, hatto bir turdagi hokimiyat organlarining turli pog'onalari vakolatlarining ham aniq chegaralanishini maqsad qilib qo'yadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining 68-moddasiga muvofiq, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi - Oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. Jo'qorg'i Kenges Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlarini qabul qiluvchi, unga o'zgartirish kiritish huquqiga ega bo'lgan yagona davlat organidir.

Jo'qorg'i Kenges tub mohiyati bilan parlament organidir. U vakillik tavsifiga ega. Bu avvalo uning tashkil topishida va bunda Qoraqalpog'iston fuqarolarining bevosita ishtirok etishida yaqqol ko'rinadi. U o'zida vakillik va bevosita demokratiya xususiyatlarini mujassamlashtirgan. Uning tarkibida ish olib boruvchi deputatlar fuqarolarning vakilidir, ular o'z vakolatini saylovchilardan oladi, ular nomidan ish olib boradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasida Jo'qorg'i Kenges orqali xalq hokimiyatchiligi mustahkamlab qo'yilgan. Respublika parlamenti - Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi deb ataladi. Jo'qorg'i Kenges respublikadagi butun davlat apparatining yagona va doimiy asosi bo'lib, u davlatni boshqa organlarini saylaydi yoki tuzishda ishtirok etadi, ular faoliyati ustidan nazorat olib boradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi davlat hokimiyatining oliy organi sifatida Qoraqalpog'iston ixtiyoriga berilgan barcha masalalarni hal

etish huquqiga ega. Jo‘qorg‘i Kenges vakolat doirasiga respublika Konstitutsiyasini qabul qilish, unga o‘zgartishlar, qo‘shimchalar kiritish; qonunlar qabul qilish, unga qo‘shimchalar, o‘zgartishlar kiritish; ma‘muriy-hududiy tuzilish masalalarini qonun yo‘li bilan tartibga solish; iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning davlat strategik dasturlarini qabul qilish; davlat hokimiyati organlariga saylovlarni tashkil etish; davlat mukofotlarini belgilash va Konstitutsiyada nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish kiradi.

Jo‘qorg‘i Kengesning faoliyati masalalarini jamoa bo‘lib, erkin, amaliy muhokama qilish va hal etish, oshkoralik, uning tomonidan tuzilgan davlat organlarini hisob berib turishi, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda fuqarolarning keng ko‘lamda faol qatnashishi, jamoatchilik fikrini hisobga olib borish asosida amalga oshiradi.

Jo‘qorg‘i Kengesning huquqiy maqomi respublika Konstitutsiyasi, Jo‘qorg‘i Kengesning ish tartibi to‘g‘risidagi qonun, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi to‘g‘risidagi qonunlarda belgilangan.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi ishining tashkiliy shakli uning sessiyasi hisoblanadi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi ishi faoliyatining bu shakliga oid masalalar “Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi to‘g‘risida”gi Qonunida mustahkamlangan. Shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasining 72-moddasida Jo‘qorg‘i Kenges yig‘ilishi, jami deputatlarning kamida uchdan ikki qismi ishtirok etgan taqdirdagina vakolatli hisoblanishi haqidagi qoida mavjud. Konstitutsiyada Jo‘qorg‘i Kenges yig‘ilishlarida kimlar ishtirok eta olishi (73-modda), birinchi yig‘ilishning qachon, kim tomonidan chaqirilishi (74-modda), yig‘ilishga kim raislik qilishi (81-modda) masalalari belgilab qo‘yilgan.

Jo‘qorg‘i Kengesning faoliyati faqatgina deputatlarning umumiy yig‘ilishi, yalpi majlisidan iborat bo‘lmay, u o‘z ichiga boshqa bir qator tadbirlarni ham oladi. Jo‘qorg‘i Kenges sessiyalari bir yilda kamida ikki marta chaqiriladi. Uning saylovdan keyingi birinchi sessiyasini Markaziy saylov komissiyasi chaqiradi, qolgan sessiyalar Jo‘qorg‘i Kenges Raisi tomonidan chaqiriladi. Sessiyada jami

deputatlarining uchdan ikki qismi ishtirok yetgan da vakolatli hisoblanadi (7-modda).

Konstitutsiyani qabul qilish, unga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish, qonun va qarorlar qabul qilish faqat Jo'qorg'i Kenges majlislarda amalga oshiriladi. Jo'qorgi Kengesning navbatdan tashqari sessiyasi Jo'qorg'i Kenges Raisi tashabbusi bilan yoki Jo'qorgi Kenges deputatlarining kamida uchdan bir qismi taklifi bilan chaqiriladi (8-modda). Jo'qorg'i Kengesning ishini tashkil qilish va uning faoliyatiga yordam berish uchun turli lavozimlar va organlar tuzish nazarda tutilgan. Bu organlarni rahbar va yordamchi organlarga bo'lish mumkin.

Rahbar organlarga Jo'qorg'i Kenges Raisi, uning o'rinbosari kirsa, Jo'qorg'i Kenges qo'mitalari va komissiyalari, Jo'qorg'i Kenges kotibiyati yordamchi organlar hisoblanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasiga asosan Jo'qorg'i Kenges ishiga rahbarlik qilish uchun Qoraqalpog'iston Respublikasining Jo'qorg'i Kengesi deputatlarining orasidan 5 yil muddatga, yashirin ovoz berish yo'li bilan Jo'qorg'i Kenges Raisi va uning o'rinbosari saylanadi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kenges Raisi Qoraqalpog'iston Respublikasining eng yuqori lavozimli mansabdor shaxsidir.

Jo'qorgi Kenges Raisi va uning o'rinbosari faqat Jo'qorg'i Kenges oldida hisobot beradi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesining qo'mitalari va komissiyalari qonun loyihalarini tayyorlash, Jo'qorgi Kengesda ko'riladigan masalalarini dastlab muhokama qilish, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlari va Jo'qorg'i Kengesning boshqa hujjatlarini amalga oshirishga yordam berish, ularning ijrosini nazorat qilib turish uchun deputatlar tarkibidan tuziladi. Ushbu masala Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasida aks ettirilgan. Qo'mita va komissiyalarning faoliyati haqida 1998-yilda alohida "Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi qo'mitalari va komissiyalari to'g'risida" (yangi tahrirda) Qonun qabul qilingan.

Qo'mita va komissiyalar Jo'qorg'i Kengesning vakolat muddatiga tuziladi. Jo'qorg'i Kenges deputati qoida bo'yicha faqat bitta qo'mita yoki komissiyaga

a'zo bo'ladi. Qo'mita va komissiyalarning ro'yxati va a'zolarining soni Qoraqalpogiston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi tomonidan tasdiqlanadi. Zarur hollarda Jo'qorg'i Kenges qo'mitalar va komissiyalar tuzishi, ilgari tuzilganlarini tugatishi yoki qayta tashkil qilishi mumkin.

Jo'qorg'i Kenges yig'ilishida qo'mita va komissiya raislari Jo'qorg'i Kenges Raisi taqdimiga asosan saylangach, ularning tavsiyasi bilan a'zolari saylanadi. Har bir qo'mita va komissiya raisi o'rinbosarlari va kotiblari Jo'qorg'i Kenges Raisi tomonidan tayinlanadi. Ko'mita va komissiyalarining faoliyati Jo'qorg'i Kenges Raisi tomonidan muvofiqlashtirilib turiladi.

Qo'mita va komissiyalar o'z faoliyatini majlislar orqali olib boradi va ko'rilgan masalalar yuzasidan tavsiyalar qabul qiladi.

Jo'qorg'i Kengesning deputati faqat bir qo'mitaning yoki komissiyaning a'zosi bo'lib saylanishi mumkin. Ularning tarkibiga Jo'qorg'i Kengesning Raisi va uning o'rinbosari saylanishi mumkin emas. Qo'mita va komissiyaning barcha a'zolari teng vakolatlardan foydalanadilar. Qoraqalpogiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasiga asosan, Jo'qorg'i Kenges zarur bo'lgan taqdirda doimiy hamda muvaqqat ishlovchi deputatlik, taftish va boshqa komissiyalarni tuzadi. Bu komissiyalar tegishli vazifasini bajarib bo'lgach, o'z faoliyatini to'xtatadi. Jo'qorg'i Kenges o'z ish faoliyatini mustaqil belgilaydi. Ichki tarkibiy qismini, ya'ni faoliyatiga yordam beruvchi organlarni mustaqil tashkil etadi.

Jo'qorg'i Kenges mustaqil vakolatlari asosida quyidagilarni hal qiladi:

- ish tartibi (reglamenti)ni qabul qilish;
- sessiyalarga to'planish;
- Jo'qorg'i Kengesga saylovning to'g'ri o'tkazilganligini tekshirish va o'z organlarini tuzish.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining 10-moddasiga binoan Qoraqalpog'iston xalqi nomidan faqat u saylagan Respublika Jo'qorg'i Kengesi ish olib borishi mumkin. Jo'qorg'i Kengesning Konstitutsiyada belgilangan vakolatlari mazmuni, tavsifi, maqsadi, nimaga qaratilganligiga ko'ra bir necha guruhlariga bo'lish mumkin, bular:

- qonunchilik sohasidagi vakolatlar;
- Jo‘qorg‘i Kengesni va o‘z organlarini tuzish sohasidagi vakolatlar;
- ma‘muriy-hududiy tuzilishni belgilash va boshqa davlat organlarini tuzish (tashkil qilish) sohasidagi vakolatlar;
- Jo‘qorg‘i Kengesning nazorat vazifasi;
- fuqarolar manfaati bilan bog‘liq vakolatlar.

Jo‘qorg‘i Kengesning asosiy faoliyati qonun chiqarishdir. Jo‘qorg‘i Kengesning qonunchilik sohasidagi faoliyati deganda, uning konstitutsiyaviy qonunchilik va oddiy qonunchilik faoliyatini farqlash kerak. Konstitutsiya va konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilish va ularga o‘zgartirishlar kiritish uchun alohida, oddiy qonun qabul qilish va unga o‘zgartirish kiritishga alohida tartib belgilangan.

Jo‘qorg‘i Kengesga qonunchilik tashabbusi huquqiga, Konstitutsiyaning 75-moddasiga muvofiq Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesining deputatlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyaviy nazorat qo‘mitasi, Fuqarolik, jinoyat, ma‘muriy va iqtisodiy ishlari bo‘yicha sudlari, Respublika Prokurori egadir.

Jo‘qorg‘i Kengesda qarab chiqilishi lozim bo‘lgan qonun loyihalari yoki qonun chiqarish haqidagi takliflar Jo‘qorg‘i Kenges Raisiga taqdim etiladi va u Jo‘qorg‘i Kenges kotibiyatida ro‘yxatga olinadi. Qonunlar yig‘ilishlarda bir necha o‘qish yo‘li bilan qabul qilinadi. Qonun loyihalari Jo‘qorg‘i Kenges qarori bilan umumxalq ovozi (referendum)ga ham qo‘yilib, qabul qilinishi mumkin.

Jo‘qorg‘i Kengesniig nazorat faoliyati. Amaldagi Konstitutsiyada Jo‘qorg‘i Kengesning nazorat qilish faoliyati to‘g‘ridan-to‘g‘ri belgilanmasada, uning ayrim vakolatlari nazorat qilish funksiyasini keltirib chiqaradi. Xususan, Jo‘qorg‘i Kenges qonunlar va boshqa hujjatlarning ijrosini nazorat qilib turish uchun qo‘mita va komissiyalar tuzadi. Ular esa Jo‘qorg‘i Kenges oldida hisobot beradilar. Shu orqali Jo‘qorg‘i Kengesning nazorat vazifasi amalga oshiriladi. Jo‘qorg‘i Kenges shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjetining bajarilishini nazorat qiladi. Jo‘qorg‘i Kengesning nazorat faoliyati deputat so‘rovi orqali ham amalga

oshiriladi. Deputat so‘rovi davlat organlari idoralari, jamoat tashkilotlari va mansabdor shaxslar faoliyati ustidan nazorat qilish vositasidir.

7-§. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining konstitutsiyaviy maqomi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasi respublikaning ijro hokimiyati organlari tizimini mustahkamlagan. Unga asosan ijro hokimiyati organlarining bir necha turi mavjud bo‘lib, ular shartli ravishda alohida guruhlariga bo‘lingan:

birinchidan, ijro hokimiyatining oliy (markaziy) va mahalliy (quyi) organlari. Respublika miqyosida ijro hokimiyatini amalga oshiruvchi oliy organ Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashidir. Mahalliy ijro hokimiyati organlari, tuman, shaharlar hokimliklari hisoblanadi;

ikkinchidan, umumiy vakolatli ijro organlariga Vazirlar Kengashi, hokimlar kiradi. Maxsus vakolatli organlar vazirliklar, qo‘mitalar, mahalliy ijro hokimiyati bo‘lim va boshqarmalaridir;

uchinchidan, kollegiallik asosida va yakkaboshchilik asosida ish YUrituvchi organlar. Birinchisiga Qorakalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, ikkinchisiga esa hokimlar, vazirliklar, qo‘mitalar, mahalliy ijro hokimiyati bo‘lim va boshqarmalari rahbarlari kiradi;

to‘rtinchidan, tayinlanadigan organlar. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, hokimlar, vazirlar, ko‘mitalar, mahalliy ijro hokimiyati bo‘lim va boshqarmalari boshliqlari.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi huquqiy maqomining asoslari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 70-moddasida, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasining XX bob 86-91-moddalarida hamda Vazirlar Kengashi to‘g‘risidagi qonunlarda mustahkamlangan.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Respublikaning Jo‘qorg‘i Kengesi oldida ma’suldir va unga hisobot berib turadi.

O‘zbekiston bilan Qoraqalpog‘iston Respublikalari o‘rtasida o‘zaro munosabatlarni tashkiliy jihatdan mustahkamlash uchun Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining 1999-yil 15-yanvardagi qaroriga binoan “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining Doimiy Vakolatxonasi to‘g‘risida”gi Nizom qabul qilindi. Ushbu Nizomga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining Doimiy Vakolatxonasi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi vazirliklari, davlat qo‘mitalari, idoralari va boshqa tashkilotlari bilan xo‘jalik hamda madaniy aloqalarni amalga oshiruvchi organ hisoblanadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi yo‘naltirib turadi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi-hukumat boshlig‘i O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o‘z lavozimi bo‘yicha kiradi. Vazirlar Kengashi Raisi Respublika Jo‘qorg‘i Kengesi Raisining O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti roziligi bilan qilingan taklifiga binoan Jo‘qorg‘i Kenges tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan bo‘shatiladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi vakolatlari, uning ish tartibi, Qoraqalpog‘iston Respublikasining boshqa davlat organlari bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining munosabatlari Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonunlari bilan tartibga solinadi.

Vazirlar Kengashi tarkibiga: Vazirlar Kengashi Raisi, uning o‘rinbosarlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi vazirlari, davlat qo‘mitalarining raislari, davlat va xo‘jalik boshqaruvi hamda boshqa organlarning rahbarlari kiradi.

Vazirlar Kengashi Raisining o‘rinbosari, Vazirlar Kengashi a‘zolari Vazirlar Kengashi Raisining taklifiga binoan Jo‘qorg‘i Kenges Raisi tomonidan keyinchalik Jo‘qorg‘i Kengesning tasdiqlashi bilan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyaning 87-moddasiga asosan Vazirlar Kengashini tuzish tayinlash va tasdiqlash yo‘li bilan amalga oshiriladi,

ya'ni Jo'qorg'i Kenges Raisi Vazirlar Kengashi Raisining o'rinbosarini, vazirlarni, qo'mita raislarini va boshqalarni prezidium qarori bilan lavozimga tayinlaydi. So'ng ular Jo'qorg'i Kengesda tasdiqlanadi. Vazirlar Kengashi - Qoraqalpog'iston Respublikasining hukumati - iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalarining samarali faoliyat ko'rsatishiga, O'zbekiston Respublikasi qonunlari va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining boshqa qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi Raisi farmonlari, qarorlari va famoyishlari ijro etilishga rahbarlikni ta'minlovchi Qoraqalpog'iston Respublikasining ijro etuvchi hokimiyat organidir.

Vazirlik - bu boshqaruvning sohaviy shaklidir. Ular jabhani boshqarish tarmog'ida asosiy bo'g'inni tashkil etadi. Shu sababli vazirlik tushunchasi ma'lum toifadagi soha bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, Qoraqalpog'iston Respublikasining Ijtimoiy ta'minot va mehnat vazirligi to'g'risidagi nizomning 1-moddasida: Ijtimoiy ta'minot va mehnat vazirligi Qoraqalpog'iston Respublikasida nafaqaxo'rlar, nogironlar va kam ta'minlangan bolalari bor oilalarni ijtimoiy himoyalashda yagona davlat siyosatini ta'minlash bo'yicha davlat boshqaruvi organi hisoblanadi, Respublikada ularga nafaqa va ijtimoiy xizmat ko'rsatishni tashkil etadi deyilgan.

Qoraqalpog'iston vazirliklarining boshqaruv faoliyatida ularning tuman, shahar hokimlari bilan aloqalari muhim o'rin tutadi. Ular hamkorlikda joylardagi ishlab chiqarish komplekslariga rahbarlik qiladilar. Korxonalar, muassasa, tashkilotlarning qonunlarga asosan faoliyat ko'rsatishini nazorat qiladilar, boshqa soha va tarmoqlar bilan bog'liq masalarini hal etadilar. Masalan, yerdan foydalanish, tabiatni muhofaza qilish, kapital qurilish, mehnat resurslaridan foydalanish, ijtimoiy - madaniy, maishiy va boshqa xizmat ko'rsatish sohalarida hamkorlik qiladilar. Vazirlik bilan mahalliy hokimiyat amalga oshiriladigan ijroiya - boshqaruv faoliyatida vazirlik respublika miqyosida o'z sohasi bo'yicha barcha

ishlarga rahbarlik qiladi, mahalliy davlat hokimiyati organlari esa tegishli hududda davlat, xo‘jalik hamda ijtimoiy - madaniy qurilishni boshqaradi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Ma‘muriy-hududiy tuzilish tushunchasi va uning tamoyillarini atroflicha muhokama qiling.

2. O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy-hududiy tuzilishining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsating.

3. Viloyat va shahar ma‘muriy-hududiy birlik sifatida ularni o‘zgartirish va tugatish tartibining farqli va o‘xshash jihatlarini qonun hujjatlariga asoslanib yoritib bering.

4. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq Qoraqalpog‘iston Respublikasida davlat hokimiyati organlarini tashkil etilishi tartibini yoritib bering.

5-MAVZU: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING SAYLOV TIZIMI

REJA:

1-§. Saylov huquqi va saylov tizimi

2-§. Saylov huquqining konstitutsiyaviy asoslari.

3-§. O‘zbekiston Respublikasida saylov o‘tkazish prinsiplari.

4-§. Saylovlarda xalqaro standartlar (andozalar) qo‘llanilishi hamda Xalqaro hujjat qoidalarini O‘zbekiston saylov qonunchiligiga implementatsiya qilish.

5-§. O‘zbekiston Respublikasida referendum va uni o‘tkazish tartibi.

1-§. Saylov huquqi va saylov tizimi

Saylov kishilik jamiyatidagi eng qadimiy tadbirlardan hisoblanadi. Albatta, saylovlarning hozirgi darajadagi mazmunga ega bo‘lishi uchun ko‘p vaqt o‘tdi. Saylov har bir ijtimoiy tizimda (davrdagi) o‘ziga xos ko‘rinishda, mazmunda namoyon bo‘lgan. Masalan, quldorlik, feodal tuzum davridagi saylovlar

kapitalizm, sotsializm davrlaridagi saylovlardan tubdan farq qilgan. Har bir tuzum saylov mazmun mohiyatiga ta'sir qilgan bo'lsa, saylov ham o'z navbatida ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir qilgan.

Saylov biror narsani yaratish, tashkil qilish vositasi bo'lib, u kishilarni, jamiyat a'zolarini xohish-irodasini ro'yobga chiqarish vositasidir. Saylovda xohish-iroda ovoz berish orqali namoyon bo'ladi. Ovoz berishning esa turlari har xil bo'lib, ular orasida eng ahamiyatlisi, ommaviy xarakterga ega bo'lgani - bu hokimiyat organlarini, tuzilmalarni tuzishda qo'llanadigan ovoz berish, ya'ni saylovdur. Bu ovoz berish qonunlarda fuqarolarning saylov huquqi sifatida mustahkamlanib, siyosiy huquq tarzida e'tirof etiladi.

Saylov - saylov huquqi orqali namoyon bo'ladi. Saylovlar XX asrda, ayniqsa, rivojlandi va ahamiyati oshdi. Xalqaro miqyosdagi munosabatlarga aylandi. Hozirgi paytda har qanday demokratik mamlakatlarda saylov huquqi mavjud ekan, u ma'lum xalqaro-huquqiy standartlarga mos kelishi zarur. Bunday standartlar, talablar Ikkinchi jahon urushidan so'ng ishlab chiqilib, xalqaro hujjatlarda mustahkamlangan.

Fuqarolarning saylov huquqiga egaligi BMT tomonidan 1948-yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" da belgilab qo'yilgan. Uning 21-moddasi "a" bandida "Har bir inson bevosita yoki erkin saylangan vakillar vositasi orqali o'z mamlakatlarini boshqarishda qatnashish huquqiga ega" ekanligi yozib qo'yilgan. Xuddi shu mazmundagi qoida "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi xalqaro Paktda ham mustahkamlangan.

Hozirgi kunda saylov huquqi fuqarolarning davlat tomonidan kafolatlangan saylovlarda qatnashish huquqidir.

Saylov huquqini aniq tushunish uchun "saylov huquqi" atamasini bilish zarur. Chunki bu atama bir necha mazmunda yoki boshqacha qilib aytganda, bir necha tushunchalarga nisbatan ishlatiladi.

1832-yil Islohotlar Qonuniga qadar franshiza faqatgina 40 yilning yillik daromadi bo'lgan shaxslar tomonidan amalga oshirilardi. Rayon va shaharlarda franshiza mikdori rayon ustaviga yoki mahalliy odatlarga tayangan holda

belgilanar edi. Haqiqatdan, parlamentdagi ko‘p joylar 1832-yilga qadar aristokratiya qo‘lida bo‘lgan va ular ovozlar sotib olish orqali yaxshi nomzodlarni tayinlashar edilar. Shotlandiyada qadimiy qonunlarda “vakillik tamoyili” to‘g‘ri soliq to‘lash bilan bog‘liq edi va vakillik uchun ovoz berishda ishtirok etmagan shaxs yoki saylanishga haqli bo‘lgan inson, hukumat tomonidan himoyalangan va ularga ustunliklar berilgan edi. Franshizani kengaytirish uchun Qonunlar 1832, 1867, 1884, 1918, 1928, 1948, va 1969-yillarda qabul qilingan va oldingi Qonunlar tafsilotlari tarixga ketgan. 1918-yilda bitta franshiza tuzilgan bo‘lib, u rayon saylov okruglari uchun yaratilgan. Ayollar uchun 30 yoshdan so‘ng ovoz berish xuquqi 1918-yildan va 21 yoshdan oshgan ayollar uchun 1928-yildan boshlab amal qilingan. Hozirgi kunda saylov yoshi ham erkak ham ayollar uchun 18 yosh, faqat uni 16 yoshgacha tushirishni taklif qilishgan.³⁵

Ko‘pchilik manbalarda saylov huquqiga ta‘rif berishda u ikki ma‘noda ishlatilishi hisobga olinadi va tushuncha shunga mos ravishda beriladi.

“Saylov huquqi” ikki ma‘noda ishlatiladi. Birinchisi - saylov huquqi saylov yo‘li bilan shakllantiriladigan davlat organlari faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy normalar tizimidir. Ikkinchisi-saylov huquqi fuqarolarning saylab qo‘yiladigan organlarni tuzishda qatnashish, ya‘ni unga o‘zlarining saylanish (passiv saylov huquqi) va ularning tarkibini say lash (faol saylash huquqi) huquqlaridir. Bu ta‘rifdagi saylov huquqi normalari saylov yo‘li bilan shakllantiriladigan davlat organlari faoliyatini tartibga soladi degan ta‘rifga qo‘shilish qiyin. Chunki saylov huquqi davlat organlarini tashkil qilish tartibinigina belgilaydi, ularning faoliyatini esa boshqa huquqiy normalar, masalan, “Parlament huquqi” tartibga soladi.

“Saylov huquqi” atamasi shu ikki ma‘no bilan tugallanmaydi. U yana boshqa ma‘noda ham ishlatiladi.

Birinchidan, “saylov huquqi” atamasi ma‘lum bir ijtimoiy munosabatlarni (saylov munosabatlarini) tartibga soluvchi huquqiy normalar yig‘indisiga nisbatan ishlatiladi. Bunda saylov huquqining huquqiy institut ekanligi ko‘rinadi.

³⁵ Constitutional and administrative law / A. W. Bradley and K. D Ewing. 13th ed. Harlow, England ; New York: Longman, c2003.

Ikkinchidan, “saylov huquqi” fuqarolarning siyosiy huquqlariga nisbatan ishlatiladi. Fuqarolarning saylov huquqi saylash va saylanish huquqidan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 117-moddasida O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar, - deb belgilab qo‘yilgan. Demak, fuqarolarning “saylov huquqi” siyosiy huquq va u saylash hamda saylanish huquqining umumlashgan ifodasidir.

Uchinchidan, “saylov huquqi” atamasi alohida o‘quv kursiga nisbatan ishlatiladi. Bu o‘quv kursi saylov munosabatlarini, tartibga soluvchi normalarni talabalarga o‘rgatadi.

O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyoti bilan mutanosib ravishda huquq tizimi, huquqiy institutlar ham rivojlanib bormoqda. Saylov tizimini murakkab mexanizmlardan, tarkibiy qismlardan tarkib topgan qurilmaga o‘xshatish mumkin. Uning mexanizmlarining yangilanishi, takomillashuvi, ishlamay qolganlarini almashtirilishi, oxir-oqibatda tizim mazmuniga, sifatiga ta’sir qiladi.

Biror-bir mamlakatning saylov tizimi birdaniga hozirgi holatida vujudga kelmagan. Ularning shu vaqtdagi saylov tizimining vujudga kelishi uchun ko‘p vaqtlar o‘tgan, mablag‘lar sarflangan, ba’zi paytlarda jamiyatda to‘qnashuvlar, kurashlar bo‘lgan. Saylov tizimidagi umumiylik, tenglik, ixtiyoriylik, xohish-irodani erkin bildirish o‘z-o‘zidan yoki birdaniga vujudga kelmagan. Saylovlarda yosh chegarasini kamaytirish, ayollarni saylovlarda ishtirok etishiga erishish, saylovlardagi ortiqcha cheklashlarni olib tashlash uchun uzoq vaqt kurashilgan.

Mamlakatda saylov tizimi bo‘lishi davlat xarakteriga, u yerdagi rejimga bog‘liq, ya’ni davlatning suverenligi, demokratik yoki avtoritar rejim, diktatura ko‘rinishida bo‘lishligi saylov tizimiga ta’sir qiladi. Lekin har qanday rejim ham o‘z saylov huquqini demokratik qilib ko‘rsatish uchun turli choralarni ko‘radi. Sobiq ittifoq davrida ham saylov eng demokratik deb ko‘rsatilar, hatto fashistlarning hokimiyat tepasiga keltirgan Germaniya saylov tizimi ham demokratik hisoblangan.

Saylov tizimi tor ma'noda ovoz berish natijasini aniqlashga qarab turlarga bo'linadi.

Jahon tajribasida bir necha xil tizim mavjudligi yuridik adabiyotlarda uchraydi. Bular asosan majoritar va proportsional tizimlardir. Ayrim adabiyotlarda ularning boshqa turlari, jumladan, aralash tizimi mavjudligi ko'rsatilgan. Bu ham haqiqat.

Eng ko'p qo'llaniladigan saylov tizimi - majoritar, proportsional va aralash shakldagi tizimlardir.

Bu tizimlar asosan ovoz berish tartibi, ovozlarni aniqlash, ovozlarning deputat saylashda taqsimlanishi, saylovni necha mandatli saylov ekanligi bilan aniqlanadi va bir-biridan farq qiladi. Ularning birontasini demokratik boshqasini nodemokratik deyishga asos yo'q. Ularning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud.

Majoritar tizim siyosiy partiyalar hali uncha kuchli bo'lmagan, aholini o'z taraflariga og'dirish uchun tegishli ishlar amalga oshirilgan davlatlarda foydalidir. Bunday saylovda vakillik organlariga deputat bo'lib partiya a'zolari emas, partiya tomonidan ko'rsatilgan, so'zga chechan, saylovchilarni o'z dasturiga ishonтира oladigan kishilar saylanadi. Bu saylovda saylovchilar nomzodlarning qilgan ishlari, xizmatlari, dasturlarini taqqoslaydi va o'ziga ma'qulini tanlaydi. Bu tizimda okruglarda nomzodlar, asosan, partiya nomidan qatnashadi, lekin yakka asosda ovoz oladi, ovoz partiya uchun emas shaxsan nomzodga beriladi.

Majoritar tizimning ham ko'rinishlari har xil. Uning bir ko'rinishida boshqa nomzodlarga nisbatan ko'proq ovoz olgan nomzod saylangan bo'ladi. Bunda saylanish uchun qancha ovoz olish kerakligi ko'rsatilmagan. Bu ko'rinish AQSH, Hindiston va Rossiyada qo'llaniladi. Bu mamlakatlarning qonunlarida aksariyat ovoz berishda qancha saylovchi ishtirok etishi shartligi ham ko'rsatilmaydi. Angliya qonuniga asosan okrugdan bir nomzod ko'rsatilgan bo'lsa, saylovsiz saylanish mumkin, uning saylanishi uchun nomzodning o'z ovozi kifoya bo'ladi.

Majoritar saylov tizimi deputatlarning bir okrugdan bitta saylanishi bilan (nomzodlar qancha bo'lishidan qat'i nazar) saylovchi aniq nomzodga yoqlab yoki qarshi ovoz berishi bilan xarakterlanadi. Bu ko'pchilik ovozlarning saylanadigan

nomzodlarda bo‘lishini nazarda tutadi. Majoritar so‘zining o‘zi ham Fransuzcha “ko‘pchilik” so‘zidan olingan. Majoritar tizim jahonda eng ko‘p tarqalgan tizim deb hisoblanadi.

Ayrim mamlakatlarda majoritar tizimda saylanish uchun ko‘pchilik ovoz talab etiladi. O‘zbekiston saylov tizimi ham majoritar tizim bo‘lib, unda shu tizimning ko‘pchilik ovoz olish tartibi qo‘llaniladi. Ovoz berishda kamida 33 foiz saylovchi ishtirok etib, (ro‘yxatga olinganlar) ularning yarmidan ko‘pini (50 foiz + 1 ta ovozni) olgan nomzod deputat, Prezident bo‘lib saylanadi. Majoritar tizimning yana boshqa ko‘rinishlari ham mavjud. Majoritar tizimning eng muhim ijobiy tomoni (yutug‘i) saylovchi aniq bir shaxsga ovoz beradi. Bu keyinchalik saylangan shaxs bilan saylovchi o‘rtasida bevosita aloqadorlikni o‘rnatadi. Deputatlar o‘z faoliyati yuzasidan saylovchilarga axborot berib boradi, vakillik organlarida shu okrug saylovchilarining manfaatini ifodalaydi, ularning nomidan faoliyat ko‘rsatadi. Majoritar tizimning salbiy tomoni, unda ko‘plab saylovchilar ovozi kuyib ketadi, saylanmagan nomzodlarga berilgan ovozlar bu 49% gacha bo‘lishi mumkin.

Saylov tizimining ikkinchi ko‘p tarqalgan turi proportsional saylov tizimidir. Proportsional saylov tizimi siyosiy partiyalar kuchli mamlakatlarda bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

Bunda saylovchi aniq nomzod uchun emas, partiyalar taqdim etgan ro‘yxatga ovoz berish bilan mamlakatdagi siyosiy partiyalarning olib borayotgan yo‘lini, saylov dasturini ma’qullaydi.

Saylovda saylovchilarning qancha ovozi to‘plaganligiga qarab parlament vakillik organidagi deputatlik o‘rinlari taqsimlanadi. Bu prinsipda ko‘pchilik ovozlar kuymaydi, ular qanchadir o‘rinlarga ega bo‘ladi. Bu prinsipda ovoz uchun aniq nomzodlar kurashmay partiya ro‘yxatlari orqali partiyalar kurashadi. SHuning uchun partiya ro‘yxatlarida taniqli kishilar bo‘lishiga harakat qilishadi. Ko‘p hollarda partiyalar ovozga qo‘yiladigan saylov ro‘yxatini tuzishda unga kiritilayotganlarning parlament ishi uchun mutaxassis bo‘lishi, qonunlar qabul

qilishdagi bilimi, o'quvi emas, qanday bo'lmasin, turli faoliyat orqali aholiga taniqli shaxslarning bo'lishiga harakat qilinadi.

Agar ayrim mamlakatlarning parlamentlari tarkibini ko'rsak, jumladan, Rossiyaning parlamentida mutlaqo siyosatdan uzoq, yurisprudentsiyaga aloqasi yo'q sportchilar, artistlar saylanganligini ko'ramiz. Ular aholi o'rtasida o'z yutuqlari natijasida (boshqaruv yoki siyosatda emas) tanilgan va hurmatga sazovor bo'lgan.

Proportsional tizim natijasida tashkil qilingan parlamentlarda ko'pincha kam sonli deputat bilan kichik partiyalar o'rniga ega bo'lishi va bu parlamentda kichikmayda fraksiyalarning vujudga kelishiga sabab bo'ladi va bu hol parlamentda masalalar hal qilinishini qiyinlashtiradi.

Proportsional saylov tizimida qonunlarda siyosiy partiyalar, albatta, to'plashi kerak bo'lgan ovozlarning zarur miqdori belgilab qo'yiladi. Bu jamiyatda uncha ahamiyatga ega bo'lmagan partiyalarning, parlament va quyi vakillik organlarida o'rin olishga qo'yilgan to'siq hisoblanib, u turli mamlakatlarda turlicha (7%, 5%, 3%) bo'lishi mumkin. Kam sonli deputat o'rinlari bilan parlamentni band qilish parlament ko'pchiligini tashkil qilishda muammolarni vujudga keltiradi. Ayniqsa, bu parlamentar respublikalarda jiddiy muammo bo'ladi. Bir necha partiya fraksiyalari birlashib ko'pchilikni tashkil etsada, bu birlikning (bloklarni) buzilib ketishi oson bo'ladi. Ayrim mamlakatlarda to'siqlardan o'ta olmagan partiyalarning olgan ovozlari ko'p o'rin olib to'siqdan o'tgan partiyalar o'rtasida taqsimlanadi. Ayrim mamlakatlarda esa ovozlari kuyib ketadi.

Proportsional saylov tizimida ovozlarni taqsimlashning turlicha usullari mavjud.

Aralash saylov tizimida mamlakatlarda o'tkaziladigan saylovlarda majoritar tizim ham proportsional tizim ham qo'llaniladi. Bu oliy va mahalliy vakillik organlarining bittasi mojaritar tizim orqali, bittasi proportsional tizim orqali tashkil etiladi yoki bitta vakillik organini tashkil etishda ikkala tizimdan ham foydalanish mumkin.

Ukraina parlamenti Oliy Radaga bo‘lib o‘tgan 2014-yil oktabr saylovlarida saylovning aralash tizimidan foydalanildi. Mamlakatda qaysi saylov tizimidan foydalanishni qonunlarda belgilab qo‘yiladi. Bu tizimning ijobiy tomoni proporsional tizimda partiya ro‘yxati bo‘yicha deputat bo‘la olmagan, lekin ko‘zga ko‘ringan, ko‘pchilikka yoquvchi partiya boshchilari (liderlar) mojaritar tizim orqali parlamentga deputat bo‘lib saylanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xorijiy mamlakatlarning saylov o‘tkazish tajribalarida yana boshqa saylov tizimlari, ovoz berish, natijalarni aniqlashning boshqacha usullari ham mavjud.

Xorijiy mamlakatlarda jumladan, Buyuk Britaniyada saylov jarayonida qatnashish uchun shaxs saylovchilar ro‘yxatida ro‘yxatdan o‘tikazilishi lozim. Bu jarayon Angliya, Uels va London shahri kengashlari tomonidan tayinlangan maxsus mulozimlar tominidan amalga oshiriladi. Har bir mulozim eshikma-eshik yurib saylov huquqiga ega shaxslarni aniqlab chiqishi lozim. Har yilgi ro‘yxatga olish so‘rovnomasi 15 oktyabrga qadar o‘tlazilishi va har yilning 1 dekabriga qadar e‘lon qilinishi lozim. Lekin ikki yilning o‘rtasida ham fuqarolar ro‘yxatga olinishi mumkin. 2000-yilda tuzatilgan Aktda, ro‘yxatga olish prinsiplari, ro‘yxatga olish va saylov jarayonida to‘siqlarni echishga alohida e‘tibor aratildi. Ro‘yxatlar saylovchilarning istak-xohishlari asosida tuzilishi va rahbariyat ro‘yxatga olish jarayonini qo‘llab-quvvatlashga mas‘ul deb belgilandi. Yangi tuzatishlarga ko‘ra saylovchi istalgan paytda ro‘yxatdan o‘tishi mumkin qilib belgilab qo‘yildi. Masalan, qaysidir fuqaro yashash joyini o‘zgartirgan zahotiyuq, yillik ro‘yxatga olish jarayonini kutmasdan o‘zi ko‘chib o‘tgan okrugda ro‘yxatdan o‘tishi mumkin. Lekin saylov jarayonida firibgarlikni oldini olish va saylovlar mukammalligini ta‘minlash uchun bu jarayon nomzodlarni ro‘yxatga olish tugatilish vaqtiga qadar amalga oshirish lozim deb belgilangan³⁶.

³⁶ Constitutional and administrative law / A. W. Bradley and K. D Ewing. 13th ed. Harlow, England ; New York: Longman, c2003. – Pg. 149-150

2-§. Saylov huquqining konstitutsiyaviy asoslari.

Saylov insoniyat o‘ylab topgan, hokimiyat vakolatini vujudga keltiruvchi eng qadimiy usullardan hisoblanib, u demokratiyaning yorqin ifodasi, fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarida ishtirokining muhim shakli, davlat boshlig‘i, vakillik organlarini (qonunchilik organini) vujudga keltirishning asosiy vositasidir.

Vujudga kelib, qo‘llanila boshlagandan hozirgacha saylovlar takomillashib keldi va hamma joyda bir nechta ijtimoiy funksiyalarni bajarib kelmoqda.

Birinchiidan, saylovlar mavjud hokimiyatning legitimligini ta‘minlaydi, bu aholi saylov natijasidagina vujudga kelgan hokimiyat tuzilmalarinigina tan olib, ularning ko‘rsatmalarini ixtiyoriy bajarishini ta‘minlaydi.

Ikkinchiidan, jamiyatdagi turli siyosiy kuchlar nisbatini aniqlash imkonini beradi, bu qaysi siyosiy kuch nimaga qodirligini, aholi nimani ma‘qul ko‘rishini, kimga ishonishini bildiradi.

Uchinchiidan, siyosiy hokimiyatni, siyosiy boshchilarni, siyosatchilarni tinch yo‘l bilan almashishini ta‘minlaydi, bu - hokimiyatga yangi kuchlar kelishi, ishonchni oqlamagan shaxslar, vakillik organlarining a‘zolari siyosat maydonidan chiqishi, ularning o‘rniga yangilari kelishi demakdir.

To‘rtinchiidan, xalq suverenitetini, demokratik siyosiy rejimni ta‘minlab, siyosiy elitani aholi nazoratida bo‘lishini ta‘minlaydi. Bu degani har bir yangi saylov davrida avval saylangan saylovchilar oldida hisobot berishini ta‘minlashni bildiradi.

O‘zbekiston o‘z taraqqiyotini insonparvar demokratik huquqiy davlat qurishda ko‘rmoqda. Shu maqsadda barcha jabhalarda demokratik islohotlar o‘tkazilmoqda, natijada demokratiyaning o‘zi ham takomillashmoqda. Demokratiyaning takomillashuvini esa saylovlarning takomillashuvisiz, demokratlashuvisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2016-yil 4-dekabrda O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti etib saylanganidan boshlab davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarida keng qamrovli islohotlar yanada jadallik bilan amalga oshirilib kelinayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa, bu islohotlar

uning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining yigirma to‘rt yiliigiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasida aytilganidek, “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak”ligi tamoyilidan kelib chiqqan holda olib borilayotganligi muhim ahamiyatga egadir. Shu munosabat bilan ham mamlakatimizda 2017-yil “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari” yili deb e‘lon qilindi.

2017-yil 22-dekabrda Mamlakatimiz tarixida ilk bor O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnoma yo‘lladi. Unda xalqaro norma va standartlarga javob beradigan yagona Saylov kodeksini ishlab chiqish va qabul qilish lozim deb ta’kidladi.

2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvarda qabul qilingan PF-5308-son Farmoni bilan “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid hamda 2019-yil 17-yanvardagi PF-5635-son Farmoni bilan “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili” Davlat dasturlariga muvofiq Saylov Kodeksi ishlab chiqilib, qabul qilinishi belgilangandi.

O‘zbekiston Respublikasining saylov qonunchiligi bo‘yicha 5 ta qonunlar mavjud bo‘lib, bu huquqni qo‘llashda bir qator murakkabliklar tug‘diradi. Bundan tashqari, saylov jarayoni va uni o‘tkazish tartib-tamoyillari va qoidalarining ko‘pchiligi qonun darajasida emas, balki Markaziy saylov komissiyasining nizom va yo‘riqnomalari bilan tartibga solinadi.

Saylov qonunchiligining ayrim normalari hozirgi zamon talablariga va saylovlarni demokratik tarzda o‘tkazish bo‘yicha xalqaro amaliyotga to‘la mos kelmaydi.

Xususan, Ekoharakat vakillarining parlament quyi palatasiga kvota asosida kiritilishiuning faol va tashabbuskor bo‘lib ishlashini muayyan darajada susaytiradi, qonun saylovchilarning yagona elektron ro‘yxatini shakllantirishni nazarda tutmaydi, shuningdek, alohida hollarda saylov byulletenining o‘rniga

saylov varaqalaridan foydalanilish amaliyoti yashirin ovoz berish tamoyiliga mos kelmaydi, ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlab turilgan shaxslarning saylovda ishtirok etishiga oid cheklovlar mavjudligi va boshqa shu kabi holatlar mavjud shu va boshqa bir qator yangiliklarni o'zida qamrab olgan yangi O'zbekiston Respublikasining Saylov Kodeksi 2019 yil 18 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, 2019 yil 28 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan ma'qullanib, 2019 yil 26 iyunda qabul qilindi.

Saylov huquqi orqali amalga oshiriladi. Saylov huquqi esa konstitutsiyaviy huquqning muhim institutidir. Saylov huquqining jamiyat, fuqaro hayotidagi muhim ahamiyati uni alohida maxsus o'quv kursi sifatida o'qitish zaruratini keltirib chiqaradi.

Saylov huquqi fuqarolarning asosiy, siyosiy huquqlaridan hisoblanadi. Bu huquq normalari, avvalo, Konstitutsiyada mustahkamlangan.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida alohida XXIII bob saylov tizimiga bag'ishlanib, unda saylov huquqining asosiy qoidalari, prinsiplari belgilangan.

Hamma mamlakatlarning Konstitutsiyasida ham saylov masalasi, huquqi (tizimi) uchun alohida bob yoki bo'lim ajratilmagan.

Jumladan, Rossiya Konstitutsiyasining 32-moddasi 2,3-bandlari va 81-moddasida saylov huquqiga tegishli normalar mavjud. Yuqoridagi normalarda fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etishi saylov huquqi orqali amalga oshishi, kimlar saylovda ishtirok etmasligi, Rossiya Prezidentini saylash prinsiplari, prezident nomzodiga qo'yiladigan talablar belgilab qo'yilib, qolgan masalalar qonunlar bilan tartibga solinishi nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida saylov uchun alohida bob ajratilgani saylovning ahamiyati yuqori ekanligidan kelib chiqadi va bu mazkur huquqiy instituting konstitutsiyaviylik xususiyatini aniq ko'rsatadi.

Konstitutsiyaning saylov tizimi haqidagi normalari fuqarolarning saylov huquqiga egaligini, har bir saylovchi teng ekanligini, ovoz berishda o'z xohish-

irodasini bildirishida erkin ekanligini oʻrnatadi va bu huquqlar qonun bilan kafolatlanishini, eʼtirof etadi.

Konstitutsiyaning 117-moddasi normalari saylov oʻtkazishning aniq kunini oʻrnatish bilan birga saylovning asosiy prinsiplarini hamda saylash huquqi yoshini belgilab qoʻyadi.

Konstitutsiyaviy norma saylovlardagi asosiy cheklashni belgilaydi, unga koʻra faqat sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, ogʻir va oʻta ogʻir jinoyatlar sodir etganligi uchun sudning hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylovda ishtirok etmaydi.³⁷

Konstitutsiya normasida boshqa har qanday holatda fuqarolarning saylov huquqlarini cheklashga yoʻl qoʻyilmasligi ham belgilab qoʻyilgan.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini oʻtkazish boʻyicha saylov okruglari Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri chegaralari doirasida Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan tuziladi.

Qonunchilik palatasi deputatlari saylovini oʻtkazish uchun bir yuz ellikta hududiy saylov okrugi tuziladi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi.

Qonunchilik palatasi deputatlari saylovini oʻtkazish boʻyicha saylov okruglari Qoraqalpogʻiston Respublikasi Joʻqorgʻi Kengesining, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlarining taqdimnomasiga binoan Markaziy saylov komissiyasi tomonidan tuziladi.

Qonunchilik palatasi deputatlarisaylovini oʻtkazish boʻyicha saylov okruglarining chegaralari Qoraqalpogʻiston Respublikasining, viloyatlarning va Toshkent shahrining maʼmuriy-hududiy tuzilishi inobatga olingan holda, qoida tariqasida, Oʻzbekiston Respublikasining butun hududida saylovchilar soni teng holda belgilanadi.

Mahalliy Kengashlarga saylov oʻtkazish uchun quyidagi saylov okruglari tuziladi:

³⁷ Ўзбекистон Республикасининг Сайлов кодекси // [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 23.02.2020).

xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlariga saylov o'tkazish uchun - oltmishtadan ko'p bo'lmagan saylov okrugi;

xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlariga saylov o'tkazish uchun - o'ttiztadan ko'p bo'lmagan saylov okrugi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi.

Ushbu Kodeksda belgilangan normalar doirasida mahalliy Kengashlarga saylov o'tkazish uchun saylov okruglari soni tegishli mahalliy Kengash tomonidan aholi, saylovchilar soni, hudud va boshqa mahalliy sharoitlardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Mahalliy Kengashlarga saylov o'tkazish bo'yicha saylov okruglari tegishli viloyat, tuman, shahar saylov komissiyasi tomonidan, qoida tariqasida, saylovchilar soni teng holda tuziladi. Saylov okruglarining chegaralari viloyatlar, tumanlar va shaharlarning ma'muriy-hududiy tuzilishi inobatga olingan holda belgilanadi.

Saylov okruglarini tuzishda saylov okruglaridagi saylovchilar sonining yo'l qo'yiladigan eng ko'p chetga chiqishi, qoida tariqasida, o'n foizdan oshmasligi kerak.

Saylov okruglarining ro'yxatlari ularning chegaralari, saylovchilar soni va okrug saylov komissiyalarining joylashgan yeri ko'rsatilgan holda saylovdan kamida etmish besh kun oldin tegishli saylov komissiyasi tomonidan e'lon qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini, Qonunchilik palatasi deputatlari va mahalliy Kengashlarga deputatlar saylovini o'tkazish bo'yicha saylov uchastkalari tuman va shaharlar hokimliklari taqdimnomasiga binoan okrug saylov komissiyalari tomonidan tuziladi.

Saylovchilarga mumkin qadar ko'proq qulaylik yaratish maqsadida saylov uchastkalari tumanlarning, shaharlarning, shaharlardagi tumanlarning chegaralari inobatga olingan holda tuziladi. Uchastkalar harbiy qismlarda ham tuziladi va qismlar joylashgan erdagi okruglarga kiradi. Saylov uchastkalarining chegaralari boshqa saylov okruglarining chegaralarini kesib o'tmasligi kerak.

O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakolatxonalari huzurida, sanatoriylarda, dam olish uylarida, kasalxonalarda va boshqa statsionar davolash muassasalarida, olis va borish qiyin bo‘lgan hududlardagi fuqarolar turgan joylarda, qamoqda saqlash va ozodlikdan mahrum etish joylarida saylov uchastkalari tuzilishi mumkin. Bu uchastkalar ular joylashgan erdagi saylov okruglariga kiradi. O‘zbekiston Respublikasidan tashqarida tuziladigan uchastkalarni okrugga biriktirish to‘g‘risidagi masala Markaziy saylov komissiyasi tomonidan hal etiladi.

Harbiy qismlarda saylov uchastkalari qismlar yoki harbiy qo‘shilmalar komandirlarining taqdimnomasiga binoan okrug komissiyalari tomonidan tuziladi. O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakolatxonalari huzurida saylov uchastkalari O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining taqdimnomasiga binoan Markaziy saylov komissiyasi tomonidan tuziladi.

Saylov uchastkalari saylovga kamida oltmish kun qolganida, qoida tariqasida, saylovchilar soni kamida yigirma nafardan va ko‘pi bilan uch ming nafardan oshmaganholda tuziladi. Harbiy qismlarda, O‘zbekiston Respublikasining chetdavlatlardagi diplomatik va boshqa vakolatxonalari huzurida, shuningdek olis va borish qiyin bo‘lgan hududlardagi fuqarolar turgan joylarda, qamoqda saqlash va ozodlikdan mahrum etish joylarida saylov uchastkalari ana shu muddatda, ayrim hollarda esa saylovga kamida etti kun qolganida tuziladi.

Saylov uchastkalarining soni okruglar sonidan kam bo‘lishi mumkin emas.

Okrug saylov komissiyasi saylov uchastkalarining tartib raqamini belgilaydi hamda tegishli uchastka komissiyasining telefon raqamlarini, joylashgan erini va ovoz berish binosini ko‘rsatgan holda saylovchilarni har bir uchastkaning chegaralari to‘g‘risida xabardor etishni tashkil qiladi.

Qonunchilik palatasi, mahalliy Kengashlar deputatlari saylovi bir vaqtda o‘tkazilgan taqdirda, Qonunchilik palatasi deputatlari saylovini o‘tkazish bo‘yicha okrug saylov komissiyalari tomonidan yagona saylov uchastkalari tuziladi.

2014-yil 16-aprelda Konstitutsiyaga kiritilgan qo‘shimchaga asosan Markaziy saylov komissiyasining huquqiy holati, vazifasi, ish yuritish prinsiplari, tashkil etish tartibi konstitutsiyaviy asosda belgilandi, natijada saylov huquqining konstitutsiyaviy asoslari yanada kengaydi.

Saylov huquqiga taalluqli konstitutsiyaviy normalar faqat konstitutsiyaning XXIII bobidagi (117-modda) normalar bilan cheklanmaydi. Ular konstitutsiyaning boshqa bob va moddalaridagi normalarda ham uchraydi.

Jumladan, Konstitutsiyaning 32-moddasida fuqarolarning davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etishda ishtirok etish huquqi (saylov huquqi). Konstitutsiyaning 90-moddasida O‘zbekiston Prezidenti nomzodiga qo‘yiladigan talablar haqidagi normalar, prezident saylov muddati va saylov prinsiplari haqidagi normalar, Konstitutsiyaning 96-moddasidagi muddatdan tashqari, Prezident saylovini o‘tkazish haqidagi normalar saylov huquqining konstitutsiyaviy asosidir.

Saylov huquqining konstitutsiyaviy asosini, bevosita konstitutsiyaviy normalardan tashqari, konstitutsiyaviy qonunlardagi saylovga taalluqli normalar ham tashkil etadi.

Demokratik jarayonlarning o‘rib borishi natijasida hozirgi davrda saylov huquqi va qonunchiligi mantiqiy jihatdan sekin-asta ommaviy huquqning mustaqil tarmog‘iga aylanib bormoqda.

3-§. O‘zbekiston Respublikasida saylov o‘tkazish prinsiplari.

Prinsip atamasi o‘zbek tilida ko‘pincha tamoyil deb yuritiladi. Bularning ma‘nosi deyarli bir xil. Lekin shunday atamalar borki, ular barcha tillarda aslicha qo‘llaniladi. Bu atama O‘zbekiston Konstitutsiyasida ham qo‘llanilgan, masalan, 14-moddada, Pintsip ijtimoiy kategoriya bo‘lib, eng muhim g‘oyalarni qoida sifatida namoyon bo‘lishidir. Davlat va huquqning turli sohalarida prinsip tushunchasi qo‘llaniladi. Masalan, qonuniylik prinsipi, tashqi siyosat prinsipi.

Saylov huquqida ham prinsip atamasi qo‘llanilib, eng avvalo, u, saylovlarning adolatliligini, qonuniyligini ko‘rsatuvchi asosiy mezon sifatida namoyon bo‘ladi.

Saylovlar eng qadimiy hodisalardan ekanligini aytib o‘tgan edik. Ular kishilik jamiyatining hamma bosqicilarida qo‘llanilib kelingan bo‘lib, jamiyat rivojiga mos ravishda takomillashib bordi. Uning takomillashuvida ma‘lum qoidalarni vujudga kelishi, ularning bajarilishi, qo‘llanilishi shart etib belgilanishi muhim rol o‘ynaydi.

XX asring ikkinchi yarmidan boshlab, saylovlarning demokratiashuvida yangi davr boshlandi. Bunda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan hujjatlar muhim o‘rin tutadi.

Saylov huquqining asosiy prinsiplari muhim ahamiyatga ega “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”da xalqaro miqyosda o‘z ifodasini topdi. Uning 21-moddasida “har bir inson bevosita yoki erkin saylangan vakiliari orqali o‘z mamlakatini boshqarishda qatnashish huquqiga ega. Xalq irodasi davriy va soxtalashtirilmagan, yalpi va teng saylov huquqidan yashirin ovoz berish yo‘li bilan, ovoz berish erkinligini ta‘minlaydigan boshqa teng qiymatli shakllar vositasida o‘tkaziladigan saylovlarda o‘z aksini topishi zarur” - deb belgilab qo‘yildi³⁸.

Bu erda bevosita to‘g‘ri saylov, erkin saylov, yalpi-umumiy saylov, teng saylov, yashirin ovoz berish prinsiplari saylov o‘tkazishda zarur shart sifatida belgilanganligini ko‘ramiz.

BMT qabul qilgan “Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risida”gi xalqaro Paktning 25-moddasida “har bir fuqaro hech qanday cheklashlarsiz, kamsitilishsiz, bevosita - to‘g‘ridan to‘g‘ri, erkin, yalpi-umumiy, teng, yashirin ovoz berish huquqiga ega bo‘lishi kerak” degan qoida o‘z ifodasini topdi.

Natijada umumiy, teng, to‘g‘ridan to‘g‘ri saylov huquqi, yashirin ovoz berish, erkin ravishda xohish irodasini bildirish xalqaro miqyosda saylov huquqining asosiy qoidasi - prinsipi sifatida e‘tirof etildi. Buning muhim ahamiyati shunda bo‘ldiki, bu hujjat uni tan olgan, imzolagan davlatlar uchun majburiy kuchga ega bo‘ganligi uchun, uni imzolagan barcha davlatlar o‘z qonunchiligida yuqoridagi qoidalarni, umumiy prinsip sifatida mustahkamlab qo‘ydi.

³⁸ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар (тўплам). —Т.: Адолат, 2004. - Б.34

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida va Saylov Kodeksida saylov umumiy, teng, to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish orqali o‘tkaziladi. Saylov ochiq va oshkora o‘tkaziladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qonunchilik palatasi deputatlari va mahalliy Kengashlar deputatlari saylovlari umumiydir.

Saylov kuni o‘n sakkiz yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari saylash huquqiga egadir.

Fuqarolar jinsi, irqiy va milliy mansubligi, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, ma‘lumoti, mashg‘ulotining turi va xususiyatidan qat’i nazar, teng saylov huquqiga egadir.

Saylovda ishtirok etuvchi har bir fuqaro bir ovozga ega bo‘ladi.

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas.

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlar sodir etganligi uchun sudning hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylovda ishtirok etmaydi³⁹.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qonunchilik palatasi deputatlari, mahalliy Kengashlar deputatlari fuqarolar tomonidan bevosita saylanadi.

Saylovda erkin va yashirin ovoz beriladi. Saylovchilarning xohish-irodasini nazorat qilishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Yashirin ovoz berish saylovchining xohish-irodasi ustidan har qanday tarzda nazorat qilish imkoniyatini istisno etadigan tegishli sharoitlarni yaratish orqali ta‘minlanadi.

Saylovga tayyorgarlik ko‘rish hamda uni o‘tkazishni saylov komissiyalari ochiq va oshkora amalga oshiradi.

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг Сайлов Кодекси//[Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 23.02.2020).

Saylov komissiyalari fuqarolarni o'z ishi to'g'risida, saylov okruglari, uchastkalari tuzilganligi haqida, saylov komissiyalarining tarkibi, ularning joylashgan eri va ish vaqti to'g'risida xabardor etadi, saylovchilarning ro'yxatlari, saylovda ishtirok etayotgan siyosiy partiyalarning ro'yxati bilan tanishtiradi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga, Qonunchilik palatasi deputatligiga, mahalliy Kengashlar deputatligiga nomzodlar to'g'risidagi, shuningdek ovoz berish va saylov yakunlari haqidagi ma'lumotlarni ma'lum qiladi.

Ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlikning borishini va saylov qanday o'tayotganligini yoritib boradi.

Saylov komissiyalarining majlislari ochiq o'tkaziladi. Saylov komissiyalarining qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi yoki ushbu Kodeksda belgilangan tartibda hammaga ma'lum qilinadi.

Saylovga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazishga doir barcha tadbirlarda, shuningdek saylov kuni ovoz berish xonalarida va ovozlarni sanab chiqishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga, Qonunchilik palatasi deputatligiga, mahalliy Kengashlar deputatligiga nomzodlar ko'rsatgan siyosiy partiyalardan, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlaridan kuzatuvchilar, ommaviy axborot vositalari vakillari, boshqa davlatlardan, xalqaro tashkilotlardan kuzatuvchilar ishtirok etish huquqiga ega.

Ayrim adabiyotlarda saylov huquqining muhim, umume'tirof etilgan prinsiplari deb faqat umumiy, teng, to'g'ridan to'g'ri va yashirin ovoz berish ko'rsatilgan⁴⁰. Ayrimlarida esa saylovda ishtirok etish erkinligi, oshkoralik ham saylov huquqining asosiy prinsiplaridan deb baholangan⁴¹.

Haqiqatda ham, erkinlik va oshkoralikni asosiy prinsip deb aytish, bu qoidalarning saylovlardagi muhim ahamiyatini e'tirof etishdir. Bundan tashqari ular O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlarida mustahkamlangan va saylov o'tkazishda asosiy qoida hisoblanadi.

⁴⁰ Конституционное право зарубежных стран. М: Норма, 2010, стр. 229; Баглай М.В. Конституционное право РФ. -М: Норма, 1998, -С .349-350. Таджиханов У. ва бошқалар, Узбекистан Республикаси конституциявий ҳуқуқи. -Т ; Шарқ., -2001. В-484

⁴¹ Хусанов О.Т. Конституциявий ҳуқуқ. -Т.: Адолат. -2014. -Б. 203-204

Hozirgi kunda aksariyat mamlakatlarning konstitutsiyalarida umumiy, to'g'ridan to'g'ri, teng, yashirin ovoz berish qoidalari o'rnatib qo'yilgan. Agar bu prinsiplar qonunlarda belgilangan bo'lsayu, saylovlar erkin va oshkora o'tmasa, unday saylovlarni demokratik saylov deb hisoblash mumkin emas.

Xalqaro kuzatuvchilar saylovlarga, asosan ularning erkin va oshkora o'tkazilishi yoki aksincha bo'lishiga qarab baho berishadi. Shuning uchun ularni ham saylov huquqining umumiy e'tirof etilgan prinsiplari deb hisoblash mumkin. Saylovlar faqat oshkoralik va erkinlik asosida o'tkazilgan taqdirdagina umumiy, teng, to'g'ridan to'g'ri saylovlar to'la ravishda o'z ifodasini topishi mumkin va shundagina ularning ahamiyati yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi.

4-§. Saylovlarda xalqaro standartlar (andozalar) qo'llanilishi hamda Xalqaro hujjat qoidalarini O'zbekiston saylov qonunchiligiga implementatsiya qilish.

Saylovlar eng qadimgi ijtimoiy munosabatlar bo'lib, insoniyat rivojlanishi, ijtimoiy rivojlanish, demokratiya rivojlanishi bilan birga rivojlanib bormoqda va o'zi ham shu rivojlanishlarga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Inson huquqlari xalqaro ahamiyatga ega bo'lib, xalqaro miqyosda ular himoya qilinarkan, bu saylov huquqlariga ham tegishlidir. Xalqaro munosabatlar rivojlanishi, saylov huquqining rivojlanishiga ta'sir qilib bordi va barcha davlatlar, suveren davlat bo'lishidan qat'iy nazar, ko'pchilik uchun ma'qul qoidalarga, talablarga rioya etilishi maqsadga muvofiq ekanligi e'tirof etdi. Bunday talablar saylovlarga qo'yiladigan standartlar deb yurilatiladigan bo'ldi. Bular saylovlarga qo'yiladigan umumiy talablardir. "Umumiy talablar uzoq vaqt sinovdan o'tgan, ko'pchilik e'tirof etgan qoidalardir. Ular demokratiyaning asosiy ko'rsatkichlari bo'lib, ayniqsa, saylov o'tkazishda muhim ahamiyatga ega"⁴².

Hozir biror-bir davlat faqat o'zida mavjud tartib, qoidalar bilan saylov o'tkazmaydi. Hozirgi kunda bir nechta xalqaro hujjatlarda saylovga taalluqli

⁴² Хусанов О. Сайловларга қўйиладиган халқаро талаблар ва уларнинг Ўзбекистон қонунчилигида мустаҳкамланиши. Демократик сайловлар ўтказишнинг халқаро стандартлари ва Ўзбекистон қонунчилиги. (Халқаро конференция материаллари), -Т., 2009. -Б.39.

umumiy qoidalar, talablar belgilangan bo‘lib, ularni chetlab o‘tish mumkin emas, aks holda, saylovlar demokratik hisoblanmaydi va jahon hamjamiyati tomonidan e’tirof etilmaydi.

Xalqaro standartlarning huquqiy asoslari xalqaro hujjatlarda, mintaqaviy hujjatlarda o‘z ifodasini topgan.

Saylovlarda qo‘llaniladigan xalqaro standartlar saylovlarga qo‘yiladigan bir xil talablar bo‘lib, ular saylov huquqi prinsiplarini yanada to‘liq namoyon bo‘lishini, qo‘llanilishini ta’minlaydi.

Saylovlarining xalqaro standartlari quyidagi xalqaro va mintaqaviy hujjatlarda belgilangan:

Inson huquqlari bo‘yicha umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil 10-dekabr)

“Fuqarolarning siyosiy va fuqarolik huquqlari to‘g‘risida”gi pakt (1966-yil 16-dekabr).

“Irtiqiy kamsitishlarning barcha shakllarni tugatish to‘g‘risida”gi xalqaro deklaratsiya (1966-yil 7-mart).

“Ayollarga nisbatan kamsitilishlarga barham berish to‘g‘risida”gi deklaratsiya (1967-yil 7-noyabr)

“Ayollarning siyosiy huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiya (1952-yil 20-dekabr).

Muntazam va haqiqiy saylov prinsiplarini samaradorligini oshirish haqidagi BMT rezolyutsiyasi (1991-yil 17-dekabr).

Bundan tashqari yana BMT tomonidan tashkil qilingan bir necha hujjatlarda saylovlarga taalluqli umumiy talablar, standartlar ko‘rsatib o‘tilgan.

Xalqaro hujjatlardan tashqari, bir necha mintaqaviy hujjatlarda ham saylov standartlari qayd etilgan. Jumladan, Inson huquqlari va asosiy erkinliklarning himoyasi bo‘yicha Evropa Konvensiyasi (1952), “Kopengagen anjumani hujjatlari”, “Parlamentlararo Ittifoqi Kengashining “Erkin va adolatli saylov mezonlari to‘g‘risida”gi Deklaratsiya” (1994).

Lekin birorta-bir xalqaro hujjat yoki mintaqaviy hujjat xalqaro saylov standartlarini bir tizimga solib bermagan, shuningdek, standartlar faqat shular

degan qat'iy tushuncha ham yo'q. Bu tabiiy hol, albatta. Saylovlarning rivojlanishi, ya'ni saylov texnologiyalari rivojlanishi, standartlar tizimining ham kengayib borishini ko'rsatadi.

Yuridik adabiyotlarda, manbalarda standartlar haqida bir xil fikr yo'q. Ayrim adabiyotlarda standartlar sifatida erkinlik, adolatlilik, haqiqiylik ko'rsatilsa, ba'zi mualliflar saylovlardagi ochiqlikni xalqaro standartlar qatoriga kiritadi.

Saylovlarning erkin o'tishi. Saylovlarning erkin o'tishi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyada va Saylov kodeksida belgilangan. Erkin saylov deb saylovchilarga biror-bir tarzda bosim o'tkazilmaydigan sharoitlarda o'tkazilgan saylovlarni hisoblash mumkin. Saylovlarga biror-bir bir tazyiq o'tkazish, qo'rqitish yo'l qo'yilmaydigan saylovlarni erkin saylov deyiladi. Erkin saylov - saylovning prinsipi - teng saylovni to'la ro'yobga chiqaruvchi shart hamdir. Erkin saylov natijasidagina saylovchilar o'z xohish-irodasini ixtiyoriy amalga oshira oladi. Uning natijasida barcha saylovchilarga teng imkoniyat yaratiladi. Saylovchining erkin saylovda qatnashganligi yoki qatnashmaganligi uchun biron bir tarzda manfaatiga zarar etishiga yo'l qo'ymaydi. Erkin saylov natijasida fuqaro saylovlarda boshqa qonuniy erkinliklardan ham (so'z erkinligi, fikr erkinligi, axborot olish, tarqatish erkinligidan) foydalanadi. Saylovlarda erkinlik faqat ovoz berishda emas, saylovning barcha tadbirlarida (tashviqot ishlari olib borishda, o'z nomzodini ko'rsatishga rozilik berishda, kuzatuvchilar, vakillar, saylov komissiyalari tarkibida ishtirok etishga roziligi) amal qilgandagina haqiqiy erkinlik hisoblanadi.

O'zbekistonda saylov tadbirlarida, ovoz berishda ishtirok etmaslik uchun ta'qib qilinmaydi, aksincha, fuqarolarning saylov erkinligi boshqa erkinliklari kabi sud tomonidan himoya qilinadi. Saylov erkinligining buzilishlari uchun tegishli jazolar belgilangan.

Saylovlarning xalqaro standartlaridan yana biri - saylovlarning adolatlilik xarakteriga ega bo'lishidir. Saylovlarda adolatning namoyon bo'lishi, avvalo, O'zbekiston saylov huquqining demokrativligidan kelib chiqadi. Adolatlilik saylovlarning umumiy, teng, yashirin ovoz berish orqali o'ishida ta'minlasa, o'z

navbatida, adolatlilik shu prinsiplarning to'la namoyon bo'lishiga, ro'yobga chiqishiga, foydali bo'lishiga ijobiy ta'sir qiluvchi holatdir. Aktiv saylov huquqi voyaga yetgan fuqarolarning (qonundagi istisnodan tashqari) ortiqcha cheklashsiz saylov huquqiga ega bo'lishi adolat natijasidir. Saylovchilarni, shuningdek, saylov ishtirokchilarini barcha masalalarda tengligi, hech kim imtiyozga ega emasligi, saylov huquqlarining samarali himoya qilish mexanizmi mavjudligi adolatlilikning amaliy ifodasidir. Saylov tadbirlari turli kuzatuvchilar ishtirokida oshkora o'tishi ham adolatni ro'yobga chiqaruvchi omillardandir.

Saylovlarning chinakamligi xalqaro standartlardan bo'lib, uning natijasida saylovlardagi barcha tadbirlar, saylovchilarning huquqlari qonunlarda belgilangan asosda bo'lishi nazarda tutiladi. Chinakam saylovlardagina fuqarolar saylovchining boshqa huquqlarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Saylovlar chinakam bo'lgandagina unda mag'lubiyatga uchragan kuchlar mag'lubiyatni tan olishga majbur bo'ladi. Aks holda, jamiyatda qarshiliklar kuchayib ketib, turli inqirozlar vujudga keladi. Haqiqiy saylovlar jamiyatni bir siyosiy kuchdan ikkinchisiga talafotsiz, buzg'unchiliksiz, qonuniy topshirishga asos bo'ladi. Chinakam saylovlar saylovchilarga haqiqiy saylovni ta'minlab, jamiyatda plyuralizmni keltirib chiqaradi va o'zi ham unga tayanadi. Saylovlarning oshkora o'tishi saylovlarni haqiqiy bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar bilan tanishib, saylov tajribalarini o'rganib, ilmiy izlanishlar orqali saylovlardagi xalqaro standartlar qatoriga saylovlarning davriyligi (aniq muddatlarda o'tishi)ni ham qo'shsa bo'ladi. Chunki saylovlarning aniq muddatlarda o'tishi uning muddatlarini hukmron kuchlar, hokimiyat tuzilmalari xohlaganicha o'zgartira olmasligi, saylovlarga qo'yiladigan xalqaro talablardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi ana shu xalqaro hujjat normalari ko'rsatmasiga mos ravishda saylovlar o'tkazishning aniq muddatini Konstitutsiyaning 117-moddasida mustahkamlab qo'ygan.

O‘zbekiston Konstitutsiyasining muqaddimasida konstitutsiya qabul qilinishidan ko‘zlangan maqsadlar qatorida umume’tirof etilgan xalqaro qoidalarining ustunligini tan olish ta’kidlangan.

5-§. O‘zbekiston Respublikasida referendum va uni o‘tkazish tartibi.

Referendum insoniyat o‘ylab topgan saylov singari demokratiyaning yaqqol ifodasi, uni amalga oshirishning vositasidir. U baynalmilal atama bo‘lib, umumxalq ovozi ma’nosida ishlatiladi. Referendumning jamiyat hayotidagi muhim o‘rni, uni Konstitutsiyamizda alohida moddada belgilanganida ham ko‘rish mumkin. Konstitutsiyaning 9-moddasida “Jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) qo‘yiladi. Referendum o‘tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi” deb mustahkamlab qo‘yilgan.

“O‘zbekiston Respublikasining referendum to‘g‘risida”gi Qonun 1991-yil 18-noyabrda qabul qilingan bo‘lib, u keyinchalik o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan yangi tahrirda tasdiqlangan.

Referendum va saylov o‘rtasida juda katta umumiylik va o‘xshashlik mavjud. Avvalo, ularning har ikkalasi demokratiya ifodasi, fuqarolarning davlat va jamiyat hayotida ishtirokini ta’minlovchi usul; ularning har ikkalasida maqsadga ovoz berish orqali erishiladi; tashkil qilish va o‘tkazishda amal qiladigan prinsiplar o‘xshash va hokazo.

Referendumning saylovdan farqi ham mavjud. Saylovlarda mansabdor shaxslar, deputatlar saylansa, saylovchi nomzodlarga ovoz bersa, referendumda masalaga ovoz beriladi, biron-bir masala hal qilinadi, yana saylov aniq belgilangan muddatlarda o‘tkazilsa, referendum zaruriyatga qarab o‘tkaziladi.

Qonunda qayd qilinishicha referendum saylovlar bilan bir qatorda xalq irodasining bevosita ifodasidir. Referendumda qabul qilingan qarorlar oliy yuridik kuchga ega bo‘lib, u faqat referendum yo‘li bilan bekor qilinishi yoki o‘zgartirilishi mumkin.

Referendum saylovlar singari umumiy, teng, to'g'ridan to'g'ri prinsipda yashirin ovoz berish yo'li bilan o'tkaziladi, fuqarolar unda o'z xohish-irodasini erkin-ixtiyoriy bildiradilar. Referendumda ishtirok etishga, shuningdek, ishtirok etmaslikka biron bir tarzda ta'sir qilinishi mumkin emas.

Har bir fuqaro referendumda teng asosda ishtirok etadi va bitta ovozga ega. Referendumda fuqarolar bevosita ishtirok etadi, ularning xohish-irodasi bildirishi hech qanday yo'l bilan nazorat qilinmaydi. Referendumga tayorgarlik ko'rish va o'tkazish ochiq va oshkora amalga oshiriladi.

Referendum o'tkaziladigan kunda 18 yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasining har bir fuqarosi referendumda ishtirok etish huquqiga ega. Respublika hududidan tashqarida yashayotgan O'zbekistonda Respublikasining fuqarolari ham referendumda ishtirok etadilar.

Kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy mavqeyi, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, ma'lumoti, tili dinga munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyatiga qarab fuqarolarning referendumda qatnashish huquqlarini bevosita yoki bilvosita cheklashga yo'l qo'yilmaydi.

Xuddi saylovdagi singari, referendumda ham, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar referendumda ishtirok etmaydilar.

Referendumga tayorgarlik ko'rish, o'tkazishning ba'zi tadbirlari oshkora va ochiq o'tkaziladi. Referendumni oshkora, adolatli o'tkazishni ta'minlashda kuzatuvchilar alohida rol o'ynaydi.

Referendumning demokratik xususiyati yana shunda ko'rinadiki, fuqarolar jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari referendum o'tkazilishini yoqlab yoki unga qarshi, referendumga qo'yilayotgan qonun loyihasi, amaldagi qonun yoki boshqa masalani yoqlab yoki unga qarshi hech qanday moneliksiz tashviqot olib borish huquqiga ega.

Referendum qarorlari jiddiy oqibatlarini vujudga keltiradi. Shuning uchun undan faqat ezgulik yo'lida foydalanish maqsadlaridan kelib chiqib ayrim masalalarni referendumga qo'yish mumkin emasligi ham qonunda belgilab

qo'yilgan. Unga ko'ra, referendum predmeti bo'lmaydigan masalalar quyidagilar hisoblanadi:

- O'zbekiston Respublikasining hududiy yaxlitligini o'zgartirish;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va soliqlar;
- amnitsiya va afv etish;
- jamoat tartibini, aholi sog'lig'i va xavfsizligini ta'minlash bo'yicha favqulodda va shoshilinch chora-tadbirlar o'tkazish;
- respublikaning xalqaro shartnomalaridan kelib chiqadigan majburiyatlarni bajarish;
- mansabdor shaxslarni tayinlash va vazifasidan ozod etish.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining butun hududida joriy etilgan harbiy vaqt yoki favqulodda holat sharoitlarida, shuningdek, harbiy vaqt tugagan yoki favqulodda holat bekor qilingandan keyin uch oy davomida referendum o'tkazilmaydi.

Referendum natijalari rasman e'lon qilingandan keyin bir yil davomida mazmun yoki ma'nosiga ko'ra xuddi shunday savol qo'yilgan referendum o'tkazilmaydi.

Referendum O'zbekiston hayotiga kirib kelgan va bir necha bor eng muhim masalalarni hal qilishda qo'llanilgan voqea bo'lib qoldi. Oxirgi referendum 2002-yil 27-yanvarda o'tkazilib uning natijasida ikki palatali parlament joriy etildi va prezidentning vakolat muddati o'zgartirildi⁴³. Eng asosiysi, referendum natijalari mamlakatimizda olib borilayotgan siyosatning jamoatchiligimiz, aholimiz tomonidan qanchalik qo'llab-quvvatlanayotganini amalda yaqol tasdiqladi".

Referendum tayinlash Yuqorida qayd qilinganidek saylov o'tkazish muddati konstitutsiyada belgilangan, shu muddatda Markaziy saylov komissiyasi saylov kampaniyasi boshlanganligini e'lon qiladi.

Referendumni oldindan tayinlash mumkin emas. Hal qilinishi lozim bo'lgan masalalar har qanday paytda paydo bo'lishi mumkin, shuning uchun qonun

⁴³ Азизхўжаев А. Ва бошқалар. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ. - Т.: Ўзбекистон 2013, - Б.54.

shunday masalalar vujudga keldi deb hisoblovchi ayrim sub'ektlarga, referendum o'tkazish tashabbusi bilan chiqish huquqini beradi.

Qonunga asosan referendum o'tkazish tashabbusi bilan:

- O'zbekiston Respublikasi fuqarolari;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti chiqishi mumkin.

Bular referendum to'g'risidagi tashabbus ko'rsatishda teng huquqga ega.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Saylov huquqi deganda nimani tushunasiz? Saylov huquqi – fuqarolarning siyosiy huquqi sifatidagi qarashlarga o'z munosabatingizni bildiring.

2. Aktiv va passiv saylov huquqi deganda nimani tushunasiz? Aktiv va passiv saylov huquqining konstitutsiyaviy asoslari haqida batafsil to'xtalib o'ting.

3. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida saylov huquqi tamoyillari qay tarzda ifodalangan? Fikringizni huquqiy asoslab bering.

4. O'zbekiston Respublikasida saylov organlari va ularning tizimini Konstitutsiya va qonunchilik asosida muhokama qiling. Ularning faoliyat yo'nalishlarini muhokama qiling.

5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini batafsil yoritib bering. Uning faoliyat prinsiplariga to'xtalib o'ting.

6. O'zbekiston Respublikasida okrug va uchastka saylov komissiyalarining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini batafsil yoritib bering.

7. Takroriy ovoz berish va takroriy saylov deganda nimani tushunasiz? Takroriy ovoz berish va takroriy saylovning bir-biridan farqli tomonlarini yoritib bering.

8. Saylov qonunchiligini takomillashtirish maqsadida mazkur qonunchilikka kiritilgan so'nggi o'zgartirishlar mazmuni va ahamiyatini yoritib bering.

9. Saylovoldi tashviqotida qo'llanishi taqiqlangan usul va vositalarni qonun hujjatlariga asoslangan holda ochib bering.

10. Qonun hujjatlariga asoslangan holda saylov jarayonida ishonchli vakil va vakolatli vakilning maqomi hamda vazifalarini sharhlang.

11. Saylov tizimining konstitutsiyaviy asoslari Konstitutsiyaning qaysi moddalarda ifodalangan? Ushbu moddalarning amaliyotda qo'llanish tartibiga to'xtalib o'ting.

6-MAVZU: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING OLIY MAJLISI

REJA:

- 1-§. O'zbekistonda parlament institutining shakllanishi va rivojlanishi
- 2-§. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining davlat hokimiyati tizimidagi tutgan o'rni hamda konstitutsiyaviy vakolatlari.
- 3-§. Oliy Majlis palatalari faoliyatining tashkiliy shakllari.
- 4-§. O'zbekiston Respublikasida qonunchilik jarayoni
- 5-§. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va Senat a'zosining huquqiy maqomi.

1-§. O'zbekistonda parlament institutining shakllanishi va rivojlanishi

Insoniyat huquqiy tafakkurining mahsuli hisoblangan hamda jamiyatning umummilliy vakillik organi sifatida dunyoga kelgan parlament uzoq yillar davomidagi tarixga ega va uning ildizlari XII-XIII asrlardagi ingliz parlamenti va ispan korteslariga borib taqaladi.

«Parlament» so'zining lug'aviy ma'nosi Fransuz tilidan olingan bo'lib, «gapirmoq» ma'nosini anglatadi. Parlamentarizm katta taraqqiyot bosqichini bosib o'tdi va uning chinakam tarixi burjua inqiloblari davridan boshlanadi.

Hozirgi zamon parlamentlari o'zlarining tuzilishi, vakolatlarining hajmi, ijtimoiy tarkibi, o'z mamlakatlari siyosiy tizimida tutgan o'rni, saylanish tartibi mavqei bilan bir-birlaridan ajralib turadilar. Ularning nomlanishi ham turli nomlar bilan yuritiladi. Masalan: AQShda Kongress, Xitoy Xalq Respublikasidagi Umumxitoy Xalq vakillari majlisida, Rossiyada Federal Majlis, Misrda Xalq

Assambleyasi, Isroilda Knesset, Islandiyada Altningni misol qilib ko'rsatish mumkin. Jahon parlamentlarining ko'pchiligi bir palatali tuzilishga ega. Dunyoda 60 dan oshiqroq davlatda esa, ikki palatali oliy vakillik organlari mavjud. Odatda, ikki palatali parlamentning palatalaridan biri ko'pincha «quyi palata» deb yuritilib, u xalqning yagona irodasini ifodalaydi. (AQShda - Vakillar palatasi, Fransiyada - Millat Majlisi), boshqasi esa «Yuqori palata» deb atalib, u davlatning tarkibiy qism (hudud)larining manfaatlarini ifodalaydi. Parlamentlarning bunday tuzilishi muqim demokratik an'analar hamda federativ davlat tuzilishiga ega bo'lgan mamlakatlarga xosdir Masalan, shu kabi parlamentlar AQSh, GFR, Braziliya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Yaponiya va boshqalarda faoliyat yuritmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasi o'zining mustaqilligiga erishish davrida davlat hokimiyati vakillik organi faoliyatiga alohida e'tibor qaratdi. Ya'ni, vakillik organi sifatida Oliy Kengash o'z faoliyatini mustaqil amalga oshira boshladi. O'zbekiston Respublikasining Oliy Kengashi O'zbekistonda qonun chiqaruvchi oliy vakillik organi sifatida davlat mustaqilligini e'lon qilish va mustahkamlash jarayonida alohida o'rin tutdi. Parlament sohasida amalga oshirilgan dastlabki islohotlar 1990-yil fevral-mart oylarida Oliy Kengashga o'tkazilgan saylovlarda o'z aksini topdi. "Natijada o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining tarkibi oldingi chaqiriqlardagi Oliy Sovetning barcha tarkiblaridan sifat jihatidan farq qildi. 500 nafar xalq deputatidan 418 nafari yoki 83,6 foizi qonun chiqaruvchi oliy organga birinchi marotaba saylandi; 395 nafari yoki 79 foizi oliy ma'lumotga, 62 nafari yoki 12,4 foizi ilmiy darajaga, unvonga ega edi".

Ta'kidlash joizki, o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi O'zbekiston uchun tarixiy ahamiyat kasb etuvchi bir qator qonunlar va qarorlar qabul qildi. Uning 1990-yil 23-martda ish boshlagan birinchi sessiyasida O'zbekiston Konstitutsiyasi (Asosiy qonuni)ga o'zgartirish kiritish masalasi qo'yildi. 1990-yil 24-mart kuni "O'zbekiston Prezidenti lavozimini ta'sis etish hamda O'zbekiston Konstitutsiyasi (Asosiy Qonuni)ga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Mazkur qonun Oliy Kengash va Oliy Kengash Rayosatining qonun chiqaruvchi organga nisbatan farmoyish beruvchi

organga xos bo'lgan bir qator vakolatlarini Prezidentning zimmasiga yuklatishga doir o'zgarishlarni nazarda tutardi. Bu o'zgarishlar quyidagilardan iborat:

birinchidan, Oliy Kengashning "davlat hokimiyatining oliy organi" degan bir muncha mavhum huquqiy maqomi aniqlashtirildi: Konstitutsiyaning 101-moddasi birinchi qismida O'zbekiston davlat hokimiyatining oliy organi - doimiy ishlaydigan O'zbekiston Oliy Kengashi bo'lib, u o'z faoliyatida qonun chiqarish va nazorat qilish vazifalarini amalga oshirishi qat'iy belgilab qo'yildi;

ikkinchidan, Oliy Kengash fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va burchlari amalga oshirilishini, mulkchilik munosabatlarini, xalq xo'jaligi va sotsial-madaniy qurilishni boshqarishni tashkil etishni, byudjet-moliya tizimini, mehnatga haq to'lash va narx belgilashni, soliq solishni, atrof-muhitni muhofaza qilishni va tabiiy resurslardan foydalanishni, shuningdek, boshqa munosabatlarni O'zbekistonga tegishli huquq doirasida qonun yo'li bilan tartibga solib turishi belgilab qo'yildi;

uchinchidan, Oliy Kengash Rayosati respublika Oliy Kengashining sessiyalarini tayyorlash, Oliy Kengashning doimiy komissiyalari faoliyatini muvofiqlashtirib turish, o'zbekiston qonunlarining loyihalari va davlat hayotining boshqa eng muhim masalalari xalq muhokamasiga qo'yilishini tashkil etish, respublika qonunlari hamda respublika Oliy Kengashi, O'zbekiston Prezidenti qabul qilgan boshqa hujjatlar o'zbek, rus va boshqa tillarda, Qoraqalpog'iston uchun esa, - qoraqalpoq tilida ham e'lon qilinishini ta'minlash bilan shug'ullanishi belgilandi;

to'rtinchidan, agar ilgari O'zbekiston qonunlari Oliy Kengash tomonidan qabul qilinib, Oliy Kengash Raisi va Rayosat kotibi tomonidan imzolangan bo'lsa, endilikda qonunlar Prezident tomonidan imzolanishi, davlat boshlig'i qonunlarni o'z e'tirozlari bilan Oliy Kengashga qaytarishi mumkinligi belgilab qo'yildi va h.k.

Shuningdek, Oliy Kengash 1990-yil 20-iyunda O'zbekistonning "Mustaqillik deklaratsiyasi"ni qabul qildi. Ushbu hujjat ham Oliy Kengashning davlat mexanizmidagi qonun chiqaruvchi organ sifatidagi ustuvorligini yanada kuchaytirdi. Endilikda Ittifoq Oliy Sovetining qarorlari O'zbekiston hududida

respublika Oliy Kengashi tomonidan tasdiqlangan taqdirdagina yuridik kuchga ega bo'lishi belgilandi.

Umuman, o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasining Oliy Kengashi davlat va jamiyat taraqqiyoti uchun hayotiy zarur bo'lgan ko'plab huquqiy hujjatlarni amalga kiritdi. U o'zining butun faoliyati davomida 182 ta qonun, 4 ta kodeks va 509 ta qaror qabul qildi. Shuningdek, milliy huquq tizimiga xalqaro huquq normalarini implementatsiya qilish borasida ham qator ishlar amalga oshirildi. Besh yil davomida Oliy Kengash tomonidan 22 ta shartnoma, 21 ta bitim, bitta deklaratsiya, bitta xartiya va 16 ta boshqa hujjat (konvensiyalarga tuzatishlar, MDH Ustavi va boshqalar) ratifikatsiya qilindi, 15 ta konvensiyaga qo'shilish to'g'risida qaror qabul qilindi.

Bir palatali Oliy Majlis faoliyatidagi demokratik o'zgarishlar 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslangan holda mustaqil O'zbekistonning sobiq Ittifoq vakillik organlaridan tubdan farq qiluvchi parlamenti - Oliy Majlisning konstitutsiyaviy maqomini belgilab berdi. Agarda Oliy Kengash "davlat hokimiyatining oliy organi bo'lib, o'z faoliyatida qonun chiqarish va nazorat qilish vazifalarini amalga oshirgan" bo'lsa, yangi qonunchilikda hokimiyatlar bo'linishi prinsipi talablaridan kelib chiqqan holda, "O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyati amalga oshiradi", deb belgilandi. Bu o'zgarish Oliy Majlisning oliyligi butun davlat hokimiyatiga nisbatan emas, balki vakillik organlari tizimida ekanligini anglatadi.

Yangi qonunchilikda parlament a'zolarining soni 500 nafardan 250 nafarga qisqartirildi. Mazkur deputatlar hududiy saylov okruglari bo'yicha ko'p partiyaviylik asosida besh yil muddatga saylanishi belgilandr.

Yangi parlamentning vakolatlari ham uning, eng avvalo, qonun chiqaruvchi organ ekanligi, shuningdek, oliy vakillik organi sifatida o'zbekiston xalq nomidan ish olib borishga haqli ekanligidan kelib chiqib va albatta, hokimiyatlar bo'linishi prinsipiga asoslanib belgilandi. Respublika Konstitutsiyasining 78-moddasiga

muvofiq, bir palatadan iborat O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining mutlaq vakolatlari mustahkamlab qo‘yildi.

O‘tish davrida qonun hujjatlarini qabul qilish holatidan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 83-moddasida ularni qabul qilishning hozirgiga nisbatan ancha soddaroq tartibi belgilangan edi. Ya’ni: “O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi qonunlar, qarorlar va boshqa hujjatlar qabul qiladi. Qonunni qabul qilish uchun Oliy Majlis deputatlarning ko‘pchilik ovozi talab etiladi. Qabul qilingan qonunlarning va boshqa normativ hujjatlarning matbuotda e’lon qilinishi ular qo‘llanilishining majburiy shartidir”.

Birinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi mamlakatimiz qonunchilik tizimining takomillashuviga munosib hissa qo‘shdi. U o‘zining 1995-2000-yillarda o‘tgan o‘n beshta sessiyasida 10 ta kodeks, 2 ta milliy dastur, 145 ta qonun, 460 dan ortiq qaror qabul qildi, amaldagi qonunlarga 216 ta o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritdi. Qonun ijodkorligi jarayonida bevosita demokratiyaning konsultativ ko‘rinishi - umumxalq muhokamasidan samarali foydalanishga harakat qiiindi. Agar mustaqillikka erishilgan kundan e’tiboran 1999-yilga qadar O‘zbekistonda 27 ta qonun umumxalq muhokamasidan keyin qabul qilingan bo‘lsa, shundan 20 tasi birinchi chaqiriqdagi Oliy Majlis tomonidan qabul qilindi. E’lon qilingan har bir qonun loyihasi yuzasidan 500 tadan 2000 ga qadar taklif kelib tushdi va ular o‘rganib chiqildi.

O‘zbekiston Respublikasida ikki palatali parlamentga o‘tish yo‘lida Profestsional parlamentarizmga o‘tish - o‘ta muhim, shu bilan birga, g‘oyat murakkab vazifa. Zero, rivojlangan demokratik davlatlarda shakllangan va faoliyat ko‘rsatayotgan profestsional parlamentlarning har biri o‘zining uzoq va tadrijiy rivojlanish tarixiga ega. Xususan, Buyuk Britaniyada Jamoalar palatasi va Lordlar palatasidan iborat Parlament qariyb 7,5 asrlik tarixga ega. Fransiyaning ilk parlamenti - General Shtatlar birinchi marta 7 asr muqaddam chaqirilgan edi. Zamonaviy parlamentarizmning aksariyat davlatlar uchun namuna bo‘lib xizmat qilayotgan modeli - AQSh Kongressi ham, salkam 2,5 asrdiki faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Shu jihatdan aytish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasida tarixan

qisqa davr – yigirma sakkiz yildan oshiq vaqt mobaynida parlamentarizm sohasida o‘ziga xos tajriba orttirildi, milliy parlamentning yangicha modellaridan biri yaratildi.

Parlament faoliyatini takomillashtirish sohasida amalga oshirilgan islohotlar tizimida ikki palatali parlamentga o‘tish bilan bog‘liq islohotlar, shubhasiz, markaziy o‘rin egallaydi.

Ikki palatali parlamentni tashkil etish g‘oyasi, taklifi O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2000-yil 25-may kuni ikkinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikkinchi sessiyasida “O‘zgarish va yangilanish - hayot talabi” nomli ma‘ruzasida o‘rtaga tashlandi: “...biz 2004-yilda bo‘ladigan saylovlarda parlamentni ikki palatali qilib tashkil etishimiz lozim. Bunda quyi palata - Oliy Majlis partiyalar vakillari va mustaqil deputatlardan saylanadi. Siyosiy partiyalar va aholi yig‘ilishlari unga o‘z vakillarini o‘tkazadi, ular parlamentda doimiy ravishda ishlaydi. Muhimi shuki, yangi shakldagi parlamentda mutaxassis deputatlar faoliyat ko‘rsatadi, ya‘ni u profestsional parlament bo‘ladi. Biz o‘sib-ulg‘ayib, bugun shu darajaga etib keldik”.

Mazkur omillardan kelib chiqib, navbatdagi ustuvor vazifa sifatida ikki palatali parlamentga o‘tishni huquqiy jihatdan rasmiylashtirish masalasi qo‘yildi. 2001-yil 12-dekabrda O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalaridan biri sifatida ikki palatali parlamentga o‘tish yuzasidan O‘zbekiston Respublikasining referendumini o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qildi. Referendum 2002-yil 27-yanvar kuni o‘tkazildi hamda referendumda ovoz beruvchilar ro‘yxatiga kiritilgan 93,65 foizi ikki palatali parlamentni yoqlab ovoz berdi.

Nihoyat, 2004-yil 26-dekabrda saylov natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasidan deputatlarning 34,3 foizi, O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasidan 23,3 foizi, Fidokorlar milliy-demokratik partiyasidan 18 nafar, Milliy tiklanish demokratik partiyasidan 11 nafar, Adolat sotsial-demokratik partiyasidan 10 nafar, tashabbuskor

guruhlardan 14 nafar deputat saylandi. Saylangan deputatlar orasida quyidagi mutaxassislar vakillarini ko'rishimiz mumkin. Bularga: 2005-yil 17-20-yanvar kunlari o'tkazilgan mahalliy davlat hokimiyati organlari qo'shma majlislarining bayonnomalariga asosan, Markaziy saylov komissiyasining qarori bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan teng miqdorda - olti nafardan, jami 84 nafar deputat O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zosi sifatida ro'yxatga olindi. 2005-yil 24-yanvarda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zolarini tayinlash to'g'risida"gi Farmoni bilan fan, san'at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasida hamda davlat va jamiyat faoliyatining boshqa tarmoqlarida katta amaliy tajribaga ega bo'lgan hamda alohida xizmat ko'rsatgan eng obro'li fuqarolar orasidan 16 nafar Senat a'zosi tayinlandi. Shunday qilib, professional tarzda faoliyat olib boradigan ikki palatali parlament to'la tarkibda saylovlar asosida shakllantirilib olindi.

2-§. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining davlat hokimiyati tizimidagi tutgan o'rni hamda konstitutsiyaviy vakolatlari.

O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi oliy davlat vakillik organi hisoblanib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. Oliy Majlis palatalarining davlat mexanizmida tutgan o'rni, davlat hokimiyatining boshqa organlari bilan munosabatlari, vakolatlari va ularni amalga oshirish tartibi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida"gi va "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida"gi konstitutsiyaviy qonunlar, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining reglamenti to'g'risida"gi va "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining reglamenti to'g'risida"gi qonunlar va boshqa qonun hujjatlari, shuningdek, palatalarning reglamentlari orqali tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 10-moddasida, O'zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan Respublika Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib

borishi mumkin, deyiladi. Mazkur normaning o‘ziyoq, Oliy Majlisning oliy vakillik hokimiyatini amalga oshirishini, uning davlat hokimiyati organlari tizimida alohida o‘rin tutishini nazarda tutadi. Konstitutsiyaning “Davlat hokimiyatining tashkil etilishi” deb nomlangan beshinchi bo‘limi esa, “O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi haqidagi XVIII bob bilan boshlanadi. 76-88-moddalardan iborat mazkur bob O‘zbekiston Respublikasi parlamentining konstitutsiyaviy maqomini belgilab beradi.

Konstitutsiyaning 76-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi oliy davlat vakillik organi bo‘lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan - Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senatdan (Yuqori palata) iborat. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati vakolat muddati - besh yil.

Konstitutsiyada nazarda tutilgan oliy davlat vakillik organi deganda, Oliy Majlisning vakillik organlari tizimiga kirishi va mazkur tizimda uning eng yuqori pog‘onani egallashi; qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi, deganda esa, hokimiyatlar bo‘linishi prinsipiga muvofiq, davlat hokimiyatining eng muhim faoliyat yo‘nalishlaridan biri - qonun ijodkorligi O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi tomonidan amalga oshirilishi tushuniladi. Aksariyat davlatlarning konstitutsiyaviy amaliyotidan farqli ravishda, O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi Konstitutsiyada ham, boshqa qonun hujjatlarida ham parlament deb yuritilmaydi. Lekin Konstitutsiyaning Yuqorida ta’kidlangan 76-moddasi mazmunan Oliy Majlisning O‘zbekiston Respublikasining Parlamenti ekanligidan dalolat beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Konstitutsiyamiz qabul qilinganligining 26 yilligi munosabati bilan so‘zlagan ma’ruzalarida, eng asosiy kamchilik shuki, Oliy Majlis hali-hanuz haqiqiy bahs-munozaralar maydoniga aylangani yo‘qligiga alohida e’tibor qaratdilar.

Amaldagi qonunchilikka muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi (quyi palata) bir yuz ellik deputatdan iborat. Qonunchilik palatasining bir yuz ellik deputati hududiy bir mandatli saylov okruglari bo‘yicha

ko'ppartiyaviylik asosida umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadi. Qonunchilik palatasining ishi palata barcha deputatlarining profestsional, doimiy faoliyat ko'rsatishiga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati esa, hududiy vakillik palatasi bo'lib, Senat a'zolaridan (senatorlardan) iborat. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zolari Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qo'shma majlislarida mazkur deputatlar orasidan yashirin ovoz berish yo'li bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan teng miqdorda - *olti kishidan* saylanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining *o'n olti nafar a'zosi* fan, san'at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasida hamda davlat va jamiyat faoliyatining boshqa tarmoqlarida katta amaliy tajribaga ega bo'lgan hamda alohida xizmat ko'rsatgan eng obro'li fuqarolar orasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi.

Saylov kuni yigirma besh yoshga to'lgan hamda kamida besh yil O'zbekiston Respublikasi hududida muqim yashayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zosi bo'lishi mumkin. Deputatlikka nomzodlarga qo'yiladigan talablar qonun bilan belgilandi. Ayni bir shaxs bir paytning o'zida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati va Senati a'zosi bo'lishi mumkin emasligi shart qilib qo'yildi.

Ikki palataii Oliy Majlisning bir palatali Oliy Majlisdan farqli xususiyatlaridan biri shundaki, bunda parlamentning kompetentsiyasiga kiruvchi masalalar har ikki palata tomonidan o'z vakolatlari doirasida yoki birgalikda amalga oshiriladi. Parlament palatalarining birgalikdagi tasarrufiga kiruvchi masalalarni, shartli ravishda, to'rt guruhga bo'lib o'rganish mumkin: 1) qonunchilikka oid; 2) vakillikka oid; 3) nazoratga oid; 4) ma'muriy-hududiy tuzilishga oid. Parlament tomonidan hal qilinadigan masalalar, shuningdek, predmeti va hal qilish tartibiga ko'ra ham bir necha turlarga ajratiladi. Xususan,

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining birgalikdagi vakolatlarini hal qilish predmetiga ko‘ra, quyidagicha tasniflash mumkin:

- huquq ijodkorligi sohasida;
- O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini qabul qilish, unga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish;
- O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy, qonunlarini qabul qilish, ularga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish;
- xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya va denonsatsiya qilish.

Palatalarning birgalikdagi vakolatlariga kiritilgan mazkur masalalarni, hal qilish tartibiga ko‘ra uch guruhga ajratish mumkin:

- palatalarning Vazirlar Mahkamasi taqdimiga (taklifiga) ko‘ra amalga oshiradigan birgalikdagi vakolatlari;
- boj, valyuta va kredit ishlarini qonun yo‘li bilan tartibga solish;
- O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjetini qabul qilish va uning ijrosini nazorat etish;
- soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni joriy qilish;
- O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy-hududiy tuzilishi masalalarini qonun yo‘li bilan tartibga solish, chegaralarini o‘zgartirish;
- tumanlar, shaharlar, viloyatلامي tashkil etish, tugatish, ularning nomini hamda chegaralarini o‘zgartirish.

Palatalarning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan birgalikda amalga oshiradigan vakolatlari:

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim farmon va qarorlarini tasdiqlash;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vazirliklar, davlat qo‘mitalari va davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzish hamda tugatish to‘g‘risidagi farmonlarini tasdiqlash;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasiga hujum qilinganda yoki tajovuzdan bir-birini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma

majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug'ilganda urush holati e'lon qilish to'g'risidagi farmonni tasdiqlash;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining umumiy yoki qisman safarbarlik e'lon qilish, favqulodda holat joriy etish, uning amal qilishini uzaytirish yoki tugatish to'g'risidagi farmonlarini tasdiqlash.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga ko'ra, palatalarning tegishli qarorlarini qabul qilish:

- O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini ko'rib chiqish va tasdiqlash;

- O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a'zoliciga nomzodlarni keyinchalik ularni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimlarga tasdiqlash uchun ko'rib chiqish va ma'qullash;

- O'zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilash hamda davlat strategik dasturlarini qabul qilish;

- O'zbekiston Respublikasi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hamda sud hokimiyati organlarining tizimini va vakolatlarini belgilash;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakilini saylash.

Palatalarning birgalikdagi mutlaq vakolatlari:

- O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini qabul qilish, unga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish;

- O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy, qonunlarini qabul qilish, ularga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish;

- O'zbekiston Respublikasining referendumini o'tkazish to'g'risida va uni o'tkazish sanasini tayinlash haqida qaror qabul qilish;

- O'zbekiston Respublikasi tarkibiga yangi davlat tuzilmalarini qabul qilish va ularning O'zbekiston Respublikasi tarkibidan chiqishi haqidagi qarorlarni tasdiqlash;

- davlat mukofotlari va unvonlarini ta'xis etish;

- O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining hisobotini ko‘rib chiqish;
- xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya va denonsatsiya qilish.

Konstitutsiyaning 79-moddasidagi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi mutlaq vakolatlari quyidagi tarzda bayon etildi:

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi Spikeri va uning o‘rinbosarlarini, qo‘mitalarning raislari va ularning o‘rinbosarlarini saylash;
- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatini daxlsizlik huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi masalalarni hal etish;
- o‘z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib qoidalari bilan bog‘liq masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish;
- siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masalalar yuzasidan, shuningdek, davlat ichki va tashqi siyosati masalalari yuzasidan qarorlar qabul qilish;
- O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a‘zolariga nomzodlarni keyinchalik ularni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimlarga tasdiqlash uchun ko‘rib chiqish va ma‘qullash kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati mutlaq vakolatlariga esa, Konstitutsiyaning 80-moddasiga muvofiq, quyidagilar kiradi:

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati Raisini va uning o‘rinbosarlarini, qo‘mitalarning raislari va ularning o‘rinbosarlarini saylash;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudini saylash;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudini saylash;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi raisini tayinlash;
- Ushbu band o‘zbekiston Respublikasining 2017 yil 31 maydagi O‘RQ - 430-sonli Qonuniga asosan chiqarib tashlangan;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Hisob palatasi raisi tayinlash hamda ularni lavozimidan ozod etish to‘g‘risidagi farmonlarini tasdiqlash;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati raisini tayinlash va uni lavozimidan ozod etish to‘g‘risidagi farmonlarini tasdiqlash;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash hamda ularni lavozimidan ozod etish;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisini tayinlash va uni lavozimidan ozod etish;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan amnitsiya to‘g‘risidagi hujjatlarni qabul qilish;

- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a‘zosini daxlsizlik huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi masalalami hal etish;

- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotlarini eshitish;

- o‘z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib qoidalari bilan bog‘liq masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish;

- siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masalalar yuzasidan, shuningdek, davlat ichki va tashqi siyosati masalalari yuzasidan qarorlar qabul qilish.

3-§. Oliy Majlis palatalari faoliyatining tashkiliy shakllari.

Jahon mamlakatlarining parlamentarizm sohasidagi uzoq yillik tajribalari shuni ko‘rsatadiki, parlament vakolatlarining realligi, uning barqaror va samarali ishlashi ko‘p jihatdan parlament faoliyatining qay darajada to‘g‘ri tashkil etilganligiga bevosita bog‘liqdir. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining

Konstitutsiyasi va qonunlarida Oliy Majlis palatalari faoliyatining zarur tashkiliy huquqiy mexanizmi o‘z ifodasini topgan.

Avvalo, shuni ta’kidlash joizki, O‘zbekistonda Oliy Majlisga saylovlar kuni va uning vakolat muddati qat’iy belgilab qo‘yilgan: Qonunchilik palatasiga saylovlar uning vakolat muddati tugaydigan yilda - dekabr oyi uchinchi o‘n kunligining birinchi yakshanbasida o‘tkaziladi. Xuddi shu kuni Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi, mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlariga ham saylovlar o‘tkaziladi. Saylovlar o‘tganidan keyin bir oydan kechiktirmay Senatga saylov o‘tkaziladi. Bu orada vakolat muddati tugagan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 81-moddasiga asosan, tegishincha yangi chaqiriq Qonunchilik palatasi va Senati ish boshlaguniga qadar o‘z faoliyatini davom ettirib turadi.

Shu tariqa, shakllantirilgan Qonunchilik palatasining ishi palata barcha deputatlarining professional, doimiy faoliyatiga asoslanadi. Palata faoliyatining tashkiliy shakli uning sessiyalar davrida, qoida tariqasida, haftasiga uch marta o‘tkaziladigan majlislaridir. Sessiyalar, qoida tariqasida, sentabrning birinchi ish kunidan boshlab kelgusi yilning iyun oyi oxirgi ish kuniga qadar o‘tkaziladi.

Qonunchilik palatasining birinchi majlisi Qonunchilik palatasiga saylovdan keyin ikki oydan kechiktirmay o‘tkaziladi. Mazkur majlisni O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining Raisi ochadi va Qonunchilik palatasi Spikeri saylangunga qadar unda raislik qiladi.

Qonunchilik palatasining birinchi majlisida uning faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq masalalar ko‘rib chiqiladi, shu jumladan, qoida tariqasida:

- O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi Raisining Qonunchilik palatasiga saylov yakunlari to‘g‘risidagi axboroti;
- elektron tizimdan foydalanish ustidan muvaqqat nazorat guruhini saylash;
- siyosiy partiyalar vakillari kengashining tarkibini shakllantirish;
- Qonunchilik palatasi Spikerini saylash;
- Qonunchilik palatasi Spikerining o‘rinbosarlarini saylash;

- siyosiy partiyalarning fraksiyalari va deputatlar guruhlarini ro'yxatga olish;
- Qonunchilik palatasining qo'mitalarini tuzish.

Qonunchilik palatasining birinchi majlisida Qonunchilik palatasi faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq boshqa masalalar ham ko'rib chiqilishi mumkin, bu haqda tegishli qaror qabul qilinadi.

Qonunchilik palatasining navbatdan tashqari majlislari uning sessiyalari oralig'ida O'zbekiston Respublikasining Prezidenti, Qonunchilik palatasi Spikeri taklifiga yoki Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismining taklifiga binoan chaqirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining ishi esa, masalalarni birgalikda va erkin muhokama qilish, oshkoralik, jamoatchilik fikrini hisobga olish prinsiplariga muvofiq holda, vaqti-vaqti bilan yalpi majlislarga va Senat qo'mitalarining (komissiyalarining) majlislariga chaqiriladigan senatorlarning faoliyatiga asoslanadi.

Senatning birinchi majlisi Senat shakllantirilganidan keyin bir oydan kechiktirmay o'tkaziladi. Mazkur majlisni o'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining Raisi ochadi va Senat Raisi saylangunga qadar unda raislik qiladi. Senatning birinchi majlisi ishini tashkil etish uchun majlisning muvaqqat kotibiyati va sanoq komissiyasi saylanadi.

Senatning birinchi majlisida uning faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi, shu jumladan, qoida tariqasida:

- Elektron tizimdan foydalanish ustidan muvaqqat nazorat guruhi saylanadi;
- Senat Raisi va uning o'rinbosarlari saylanadi;
- Senatning qo'mitalari tuziladi.

Senatning navbatdan tashqari majlislari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Senatning Raisi taklifiga yoki senatorlar umumiy sonining kamida uchdan bir qismining taklifiga binoan chaqirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati majlislarida, shuningdek, ularning organlari majlislarida:

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti;
- O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining a‘zolari;
- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi raislari;
- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori;
- O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisi ishtirok

etishlari mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va uning organlari majlislarida Senat Raisi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati va uning organlari majlislarida Qonunchilik palatasi Spikeri ishtirok etishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati alohida-alohida majlis o‘tkazadilar.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining *qo‘shma majlislari*:

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qasamyod qilganda;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining, ichki va tashqi siyosatining eng muhim masalalari yuzasidan nutq so‘zlaganda;
- chet davlatlarning rahbarlari nutq so‘zlaganda;
- palatalarning kelishuviga binoan boshqa masalalar yuzasidan o‘tkaziladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi Spikeri va Senati Raisi:

- tegishli palataning majlislarini chaqiradi, ularda raislik qiladi;
- palata muhokamasiga kiritiladigan masalalarni tayyorlashga umumiy rahbarlik qiladi;
- palata qo‘mitalari va komissiyalarining faoliyatini muvofiqlashtirib boradi;
- O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining va Qonunchilik palatasi qarorlarining ijrosi ustidan nazoratni tashkil etadi;

- parlamentlararo aloqalarni amalga oshirish ishlariga hamda xalqaro parlament tashkilotlari ishi bilan bog'liq tegishli palata guruhlarining faoliyatiga rahbarlik qiladi;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining boshqa palatasi, davlat organlari, chet davlatlar, xalqaro va o'zga tashkilotlar bilan o'zaro munosabatlarda tegishli palata nomidan ish ko'radi;

- palata qarorlarini imzolaydi;

- Konstitutsiya va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Xususan, mamlakatning amaldagi Prezidenti o'z vazifalarini bajara olmaydigan holatlarda Senat Raisi uning vazifa va vakolatlarni vaqtincha o'z zimmasiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi Spikeri va Senati Raisi farmoyishlar chiqaradi.

Oliy Majlis palatlari devoni yuridik shaxs hisoblanadi. Devonning tashkil etilishi va faoliyati tartibi Qonunchilik palatasi Spikeri hamda Senat Raisi tomonidan tasdiqlanadigan Nizomda belgilanadi.

Parlament ishini tashkil etishning O'zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasidan ma'lumki, parlament devoni ishini to'g'ri tashkil etish uning vazifalarini samarali amalga oshirishning kafolatidir.

4-§. O'zbekiston Respublikasida qonunchilik jarayoni

Mamlakatimizda qonunchilik jarayonini tartibga soladigan, tegishli normalarni doimiy tarzda takomillashtirib boradigan bir qancha qonun hujjatlari qabul qilingan. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi to'g'risida", "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati to'g'risida"gi konstitutsiyaviy qonunlar, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Reglamenti to'g'nsida" "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Reglamenti to'g'risida", "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida" (yangi tahrir), "Qonunlar loyihalarini tayyorlash va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik

palatasiga kiritish tartibi to'g'risidagi qonunlar hamda parlament palatalarining reglamentlarini misol tariqasida sanab o'tishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining eng muhim funksiyasi - qonunchilik faoliyatidir. Qonunchilik faoliyati deganda, qonun loyihalarini tayyorlash, ularni Qonunchilik palatasiga taqdim etish, muhokama qilish, qabul qilish, ma'qullash, sanksiyalash va promulgatsiya qilishdan iborat bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon tushuniladi.

Ikki palatali parlament sharoitida qonun ijodkorligi jarayoni quyidagi besh qismdan iborat bo'ladi:

- qonunchilik tashabbusi;
- qonun loyihasini muhokama qilish;
- qonunning Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinishi;
- qonunning Senat tomonidan ma'qullanishi;
- qonunni imzolash va e'lon qilish.

Qonunchilik faoliyatining dastlabki bosqichida qonun loyihasi tayyorlanadi va Qonunchilik palatasiga taqdim etiladi. Bu bosqich qonunchilik tashabbusi deb yuritiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 83-moddasiga muvofiq, qonunchilik tashabbusi huquqiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, o'z davlat hokimiyatining oliy vakillik organi orqali Qoraqalpog'iston Respublikasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi, Bosh prokurori egadirlar va bu huquq qonunchilik tashabbusi huquqi sub'ektlari tomonidan qonun loyihasini O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish orqali amalga oshiriladi.

Qonun loyihasi Qonunchilik palatasiga kiritilayotganda qonunchilik tashabbusi huquqi sub'ekti tomonidan quyidagi hujjatlar taqdim etilishi kerak:

- qonun loyihasining kontsepsiyasi bayon qilingan tushuntirish xati, ushbu kontsepsiyada huquqiy jihatdan tartibga solishning asosiy g'oyasi, maqsadi va predmeti; tegishli ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solishning

mazkur sohada amalda bo‘lgan qonunlar hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tahlili ilova qilingan holdagi umumiy tavsifi va holatiga berilgan baho;

- qonun loyihasini ishlab chiqish zaruriyati asoslari; qonun loyihasining asosiy qoidalari; bo‘lg‘usi qonunning ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va boshqa oqibatlarini prognozi belgilab berilgan bo‘lishi kerak;

- o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risidagi, shuningdek, qonun loyihasi kiritilishi bilan bog‘liq qonunlarni o‘z kuchini yo‘qotgan deb topish to‘g‘risidagi qonun loyihasi;

- o‘zgartirilishi, qo‘shimchalar kiritilishi, o‘z kuchini yo‘qotgan deb topilishi yoki qabul qilinishi kerak bo‘lgan qonunosti hujjatlarining ro‘yxati;

- xalqaro hujjatlar va chet el mamlakatlari qonun hujjatlarining, O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarining tegishli qoidalari, O‘zbekiston Respublikasi sharoitida tegishli xalqaro tajriba qo‘llanilishining maqbulligi to‘g‘risidagi asosli takliflar ketma-ket tartibda ko‘rsatilgan tahliliy qiyosiy jadval;

- moddiy xarajatlar talab qilinadigan qonunlar loyihalari uchun moliyaviy-iqtisodiy asoslar;

- davlat daromadlarini kamaytirish yoki davlat xarajatlarini ko‘paytirishni, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti moddalari bo‘yicha o‘zgartirishlarni nazarda tutuvchi qonunlarning loyihalari yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining xulosasi.

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Reglamenti to‘g‘risida”gi qonunning 8-moddasiga muvofiq, Qonunchilik palatasining Kengashi huzurida Qonunchilik palatasi devoni xodimlari orasidan uch kishidan iborat tarkibda kiritiladigan qonun loyihalarini va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ko‘rib chiqishni tashkil etish bo‘yicha muvofiqlashtiruvchi guruh tuzilishi belgilab qo‘yildi. Qunda kelib tushgan qonun loyihalarini va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ro‘yxatdan o‘tkazish, Qonunchilik palatasi Kengashi a‘zolarini ular haqida xabardor qilish va ushbu loyihalarni bundan keyin kuzatib borish Muvofiqlashtiruvchi guruh zimmasiga yuklatildi.

Shuningdek, fraksiyalarning (deputatlar guruhlarining) qonun loyihasi bo'yicha fikrlari va takliflari hisobga olinishi shartligi qonunda mustahkamlab qo'yildi. Bu esa siyosiy partiya fraksiyalari hamda deputatlik guruhlarining har bir qonun loyihasi yuzasidan o'zining mustaqil pozitsiyasini bildirish imkoniyatini kafolatlab beradi.

Qonun loyihasi ko'rib chiqish uchun qabul qilinganda Kengash qonun loyihasini Qonunchilik palatasining majlisida ko'rib chiqishga tayyorlash muddatini belgilaydi. Ko'rib chiqish uchun qabul qilingan qonun loyihasi tegishli materiallar bilan qo'mitalarga yuboriladi. Qonun loyihasini dastlabki tarzda muhokama qilish va uni Qonunchilik palatasida birinchi o'qishda ko'rib chiqishga tayyorlash mas'ul qo'mita tomonidan amalga oshiriladi. Fraksiyalar (deputatlar guruhlari) qonun loyihasini dastlabki tarzda muhokama qilish yakunlariga ko'ra mas'ul qo'mitaga o'z fikrlari va takliflarini taqdim etadi.

Mas'ul qo'mita fraksiyalar (deputatlar guruhlari), manfaatdor tashkilotlar hamda ekspertlar guruhlarining fikrlari va takliflarini hisobga olgan holda qonun loyihasining dastlabki tarzdagi muhokamasini o'tkazadi va agar Qonunchilik palatasi Kengashi tomonidan boshqa muddat belgilangan bo'lmasa, qonun loyihasi olingan kundan e'tiboran ikki oy ichida unga:

Qonunchilik palatasi Kengashining qonun loyihasini birinchi o'qishda ko'rib chiqish uchun Qonunchilik palatasiga kiritish to'g'risidagi qarori loyihasini;

mas'ul qo'mitaning mazkur qonun loyihasini qabul qilish yoki rad etish zarurligi asoslangan xulosasini;

fraksiyalarning (deputatlar guruhlarining) qonun loyihasi bo'yicha fikrlari va takliflarini ilova qilgan holda, Qonunchilik palatasi Kengashi ko'rib chiqishi uchun taqdim etadi.

Qonunchilik palatasi qonun loyihasini, qoida tariqasida, uch o'qishda ko'rib chiqadi.

Qonun loyihasi birinchi yoki ikkinchi o'qishda qabul qilingan taqdirda, mas'ul qo'mitaning taklifiga binoan qonunni keyingi o'qishlar tartib-taomilini istisno etgan holda qabul qilish to'g'risidagi masala ovozga qo'yilishi mumkin.

Qonun Qonunchilik palatasi tomonidan palata deputatlari umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Deputatlar umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan qabul qilingan qonun Qonunchilik palatasining tegishli qarori va boshqa zarur materiallar bilan birgalikda mas'ul qo'mita tomonidan rasmiylashtiriladi hamda Qonunchilik palatasi Spikeri tomonidan Senatga ko'rib chiqish uchun o'n kun ichida yuboriladi.

Senatga kelib tushgan qonun ro'yxatga olinadi va Senat Raisi tomonidan qonunni ko'rib chiqadigan hamda uning yuzasidan xulosa tayyorlaydigan mas'ul qo'mitaga topshiriladi.

Mas'ul qo'mitaning xulosasida qonunni ma'qullash yoki rad etish to'g'risidagi tavsiya ifodalangan baho bo'lishi kerak. Qonunni rad etish zarurligi to'g'risidagi xulosada mas'ul qo'mitaning qonunni rad etish zarur deb hisoblashining vajlari bayon etilishi lozim. Mas'ul qo'mitaning xulosasi Senat Kengashiga taqdim etiladi, Kengash qonunni Senat majlisining kun tartibi loyihasiga kiritish-kiritmaslik to'g'risida qaror qabul qiladi.

Agar Qonun Senat tomonidan senatorlar umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan ma'qullansa, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati ma'qullagan qonun imzolanishi va e'lon qilinishi uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga o'n kun ichida yuboriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qonun o'ttiz kun ichida imzolanadi va e'lon qilinadi. Qonun Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, Senat tomonidan ma'qullanib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangach va qonunda belgilangan tartibda rasmiy nashrlarda e'lon qilingach, yuridik kuchga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan rad etilgan qonun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga qaytariladi. Senat tomonidan rad etilgan qonun Qonunchilik palatasi tomonidan bir oylik muddatda qayta ko'rib chiqilishi lozim.

Agar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan rad etilgan qonunni qayta ko'rib chiqishda Qonunchilik palatasi deputatlar umumiy sonining uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi bilan qonunni yana ma'qullasa,

qonun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan hisoblanadi hamda imzolanishi va e‘lon qilinishi uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga Qonunchilik palatasi tomonidan yuboriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan rad etilgan qonun yuzasidan Qonunchilik palatasi va Senat yuzaga kelgan kelishmovchiliklarni bartaraf etish uchun Qonunchilik palatasi deputatlari va Senat a‘zolari orasidan tenglik asosida kelishuv komissiyasini tuzishi mumkin. Palatalar kelishuv komissiyasi takliflarini qabul qilganda qonun odatdagi tartibda ko‘rib chiqilishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Qonunni o‘z e‘tirozlari bilan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli.

Agar qonun avvalgi qabul qilingan tahririda tegishincha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a‘zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko‘pchilik ovozi bilan ma‘qullansa, qonun O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan o‘n to‘rt kun ichida imzolanishi va e‘lon qilinishi kerak.

Qonun loyihalarini ishlab chiqishga va muhokama qilishga, nazorat-tahlil tadbirlarini tayyorlashga va o‘tkazishga ko‘maklashish maqsadida Qonunchilik palatasi hamda Senat qo‘mitalari huzurida ekspert guruhlarini tashkil etiladi. Ushbu ekspert guruhlarini davlat organlarining, ilmiy va ta‘lim muassasalarining, nodavlat notijorat tashkilotlarining tegishli sohalarda ilmiy ish tajribasiga, qonun loyihalarini tayyorlash va (yoki) amaliy ish tajribasiga ega bo‘lgan malakali mutaxassislarini orasidan tuziladi. Qonunchilik palatasining qo‘mitalari huzurida ekspert guruhlarini shakllantirish va ularning faoliyati tartibi Qonunchilik palatasi hamda Senat Kengashi tomonidan tasdiqlanadigan Nizom bilan beigilanadi.

Qonun ijodkorligi faoliyatini yanada kuchaytirish maqsadida, 2018 yil 8-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi. Mazkur farmonning asosiy maqsadi sifatida, tizimlashtirilgan qonunchilik bazasini shakllantirish, amalga oshirilayotgan islohotlarning huquqiy jihatdan

ta'minlanishini takomillashtirish, shuningdek, Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni izchil ro'yobga chiqarishdan iborat.

5-§. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va Senat a'zosining huquqiy maqomi.

Parlament a'zolari xalqning hokimiyat vakillik organlarida faoliyat ko'rsatuvchi vakillaridir. Respublikamizning mustaqilligini mustahkamlashda, huquqiy davlat qurishda, chin ma'nodagi demokratiyaga erishishda ularning faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. SHu sababli parlamentarizmni shakllantirish va rivojlantirishda parlament a'zolarining huquqiy maqomini takomillashtirish, ularning aholi oldidagi ma'suliyatini yanada oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va Senati a'zosining huquqiy maqomi, rivojlangan demokratik davlatlar tajribasidan va o'zbek xalqining milliy urf-odat me'yorlaridan kelib chiqib, har jihatdan puxta ishlab chiqilgan huquqiy asoslariga ega bo'la boshladi. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining huquqiy maqomi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga asoslangan bo'lib, Konstitutsiyaning o'n sakkizinchi bobida Qonunchilik palatasi deputatining va Senat a'zosining faoliyati haqida so'z boradi.

Rivojlangan davlatlar parlament a'zolarining huquqiy maqomi konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonunlar, joriy qonunlar, palatalarning reglamentlari va xalqning umumiy urf-odatlari bilan belgilanadi. Deputatlik faoliyati turli davlatlar parlament a'zolarining maqomi o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ular tarixiy va milliy xususiyatlarga, davlat qonunchiligining o'ziga xosligiga, davlatning unitar yoki federativ shakliga va boshqa xususiyatlarga asoslangan.

O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a'zosining maqomi to'g'risida"gi Qonuniga e'tibor qaratisa, Qonunchilik palatasi deputatining va Senat a'zosining maqomi deganda, Qonunchilik palatasi deputati va Senat a'zosining huquqlari,

majburiyatlari hamda deputatlik, senatorlik faoliyatining asosiy kafolatlari tushuniladi.

Professor O.T.Husanov “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va Senati a’zosining maqomi to‘g‘risida”gi qonunning mazmunini tahlil etib, quyidagi fikrlarni bildirgan: “Ushbu qonunda deputat maqomiga tegishli bo‘lgan barcha masalalarni kimlar deputat bo‘lishi; ularning vakolat muddatlari; deputatlikni tasdiqlovchi vositalar; deputatning Oliy Majlisdagi ishi kabi masalalarning qonuniy asosda mustahkamlanganligini; deputatning huquq va majburiyatlarini; deputatlarning saylovchilar, siyosiy partiyalar bilan olib boradigan ishlarini; deputatning parlament so‘rovini; deputat odobini o‘z ichiga qamrab olgan”⁴⁴.

O‘zbekiston Respublikasida ikki palatali parlamentning shakllanishi, ular a’zolarining huquqiy holatiga ta’sir o‘tkazmay qolmadi. Qabul qilingan huquqiy hujjatlar parlament a’zolarining faol harakat qilishlari, ularning qonunchilik jarayonida, qolaversa, xalq vakili sifatida faoliyat olib borishlariga huquqiy zamin yaratib berdi.

Mazkur qoida mazmunidan anglashiladiki, O‘zbekiston Respublikasida parlamentning ikki palataliligiga muvofiq ravishda, parlament a’zolarining ham ikki toifasi mavjud: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati (deputat) va Senati a’zosi (senator).

Qonunga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylangan va O‘zbekiston Respublikasining Saylov Kodeksiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi tomonidan ro‘yxatga olingan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi *deputat* hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga saylangan va O‘zbekiston Respublikasining Saylov Kodeksiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan ro‘yxatga olingan, shuningdek, O‘zbekiston

⁴⁴ Хусанов О.Т. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий ҳуқуқи. -Т.: ТДЮУ. -2012. -Б. 234

Respublikasi Prezidenti tomonidan Senatga tayinlangan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi *esa senator* hisoblanadi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati va Senati a‘zosi Oliy Majlisning vakolat muddatiga, ya‘ni besh yil muddatga saylanadi (tayinlanadi).

Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, qonunchilikka muvofiq, deputat va senatorning vakolatlari muddatidan oldin ham tugatilishi mumkin. Xususan, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a‘zosining maqomi to‘g‘risida”gi Qonuniga asosan Qonunchilik palatasi deputati va Senat a‘zosining vakolatlari quyidagi hollarda muddatidan ilgari tugatilishi mumkin:

- u o‘z vakolatlarini zimmasidan soqit qilish haqida yozma ariza bergan taqdirda;
- u, qonunga ko‘ra, deputatlik, senatorlik vakolatlarini amalga oshirishiga nomuvofiq bo‘lgan lavozimga saylangan yoki tayinlangan taqdirda;
- unga nisbatan sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgan taqdirda;
- u chaqirib olingan taqdirda;
- sud uni muomalaga layoqatsiz deb topgan taqdirda;
- u sudning qonuniy kuchga kirgan qarori asosida bedarak yo‘qolgan deb topilgan yoxud vafot etgan deb e‘lon qilingan taqdirda;
- u O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo‘qotgan taqdirda;
- u vafot etgan taqdirda;
- palata tarqatib yuborilgan taqdirda.

Alohida hollarda deputatning, senatorning vakolatlari tegishincha Qonunchilik palatasining, Senatning qaroriga binoan muddatidan ilgari tugatilishi mumkin. Deputat, senator degan yuksak nomga dog‘ tushiruvchi xulq-atvor bunday masalani ko‘rib chiqish uchun asos bo‘lishi mumkin.

Qonunga muvofiq, deputat va senatorning huquqiy maqomi ikki guruhdagi normalar yig‘indisidan iborat: 1) deputatning, senatorning huquqlari va majburiyatlari; 2) deputat va senator faoliyatining asosiy kafolatlari.

Deputatning, senatorning huquqlari va majburiyatlari Deputat, senator tegishincha Qonunchilik palatasining, Senatning majlisida ko‘rib chiqilayotgan barcha masalalar bo‘yicha hal qiluvchi ovoz huquqidan foydalanadi. “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va Senati a’zosining maqomi to‘g‘risida”gi Qonunining 7-moddasiga asosan deputat, senator: palataning organlariga saylash va saylanishga; palata majlisida ko‘rib chiqilishi uchun masalalar taklif etishga; palata tomonidan tuziladigan organlarning shaxsiy tarkibi hamda saylanadigan, tayinlanadigan yoki tasdiqlanadigan mansabdor shaxslarning nomzodlari bo‘yicha fikr bildirishga; so‘rov bilan murojaat etishga; O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining ijro etilishini, shuningdek, palata qarorlarining bajarilishini tekshirish haqida ko‘rib chiqilishi uchun masalalar taklif etishga va boshqa bir qator huquqlarga ega.

Qonunchilikda deputat, senatorning huquqlari bilan bir qatorda, ularning majburiyatlari ham belgilangan. Deputat va senator tegishincha Qonunchilik palatasining, Senat majlislarida, shuningdek, palataning qaysi qo‘mitasi, komissiyasi tarkibiga, kelishuv komissiyasi tarkibiga saylangan bo‘lsa, shu qo‘mita, komissiyaning majlislarida qatnashishi, ovoz berishda Qonunchilik palatasining, Senatning reglamentlarida belgilangan tartibda shaxsan ishtirok etishi shart.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi hamda Senatning qo‘mita, komissiya, kelishuv komissiyasi majlisida ishtirok etish imkoniyati bo‘lmagan taqdirda deputat, senator bu haqda tegishincha Qonunchilik palatasining Spikeriga, Senat Raisiga, qo‘mita, komissiya raisiga, kelishuv komissiyasining tegishli palatadan saylangan ham raisiga oldindan xabar qilishi shart.

Deputat va senator faoliyatining asosiy kafolatlari “Kafolat” so‘zi (Fransuzchadan - ta‘minlash) tasdiqlash, ta‘minlash ma‘nolarini anglatadi. SHU tariqa, kafolat - bu muayyan natijaga erishishni ta‘minlovchi hodisa, vakolatlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan holat va o‘z vakolatlarini amalga oshirishda xalq vakillarining sun‘iy to‘siqlarsiz va bevosita ishtirok etishini ta‘minlab

beruvchi maxsus mexanizm. Aynan ma'lum bir munosabat, jarayonni ta'minlash kafolatning eng muhim belgisi hisoblanadi.

Ushbu holat mazkur huquqiy hodisaning sub'ektiv huquq, yuridik majburiyat, javobgarlik kabi boshqa huquqiy kategoriyalardan farqini aniqlashga yordam beradi, vaholanki, huquqiy hodisa o'z ichiga olgan maqsadga erishishni ta'minlamasa, kafolat hisoblanmaydi.

Parlament a'zolari o'z vakolatlari doirasida faoliyatlarini hech qanday sun'iy to'siqsiz amalga oshirishlari uchun O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida, shuningdek, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va senati a'zosining maqomi to'g'risida"gi qonunida belgilab berilgan bir qator huquqiy va moddiy-moliyaviy kafolatlardan foydalanadilar.

Kafolatlar mexanizmining amal qilishi nafaqat deputatlarning huquq va majburiyatlarini ta'minlashga, balki parlament a'zolari faoliyatini samarali amalga oshirishga qaratilgandir. Parlament a'zosi faoliyatining kafolatlari keng qamrovli bo'lganligi uchun ularni maxsus o'rganishimiz maqsadga muvofiqdir. Parlament a'zolari faoliyatining kafolatlarini quyidagi turlarga bo'lib o'rganish lozim: parlament a'zosining daxlsizligi (immuniteti); mehnat huquqlari kafolatlari; moddiy kafolatlar (indemnitet); tashkiliy - ijtimoiy kafolatlar.

"O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va senati a'zosining maqomi to'g'risida"gi qonunining 16-moddasiga ko'ra, deputat va senatorning tegishli palatada ishlagan vaqti umumiy ish stajiga va avvalgi ixtisosi bo'yicha ish stajiga qo'shib hisoblanadi. Deputat va senatorga har yili 36 ish kunidan iborat haq to'lanadigan mehnat ta'tili beriladi, qonun hujjatlarida ko'proq muddatli ta'til nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Har yili mehnat ta'tili deputatga, qoida tariqasida, Qonunchilik palatasining sessiyalari oralig'idagi davrda beriladi. Qonunchilik palatasi tarqatib yuborilgan taqdirda deputatga va Senatda doimiy asosda ishlovchi senatorga ishdan bo'shatish nafaqasi to'lanadi hamda ishga joylashish davrida qonunda belgilangan tartibda o'rtacha ish haqi saqlanib qoladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining davlat hokimiyat tizimidagi o‘rnini ko‘rsating. Oliy Majlisning ijtimoiy vazifalarini atroflicha yoritib bering.
2. O‘zbekiston Respublikasida parlament islohotlarining tarixiy zaruriyati xususida o‘z fikr-mulohazalaringizni bildiring. Ushbu islohotlarni bosqichlarga bo‘lib muhokama qiling.
3. Qonunchilik tashabbusi huquqining mazmun-mohiyatini tushuntiring. O‘zbekiston Respublikasida qonunchilik tashabbusi huquqiga ega bo‘lgan sub’ektlarni sanab bering.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarini saylash tartibini Konstitutsiya va qonunchilik asosida yoritib bering.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining shakllantirish tartibini Konstitutsiya va qonunchilik asosida yoritib bering.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining o‘zaro munosabatlarini Konstitutsiya va qonunchilik asosida atroflicha muhokama qiling. Ushbu munosabatlarni amaliy nuqtai nazardan yoritib bering.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini Konstitutsiya va qonunchilik asosida yoritib bering.
8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini Konstitutsiya va qonunchilik asosida yoritib bering.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati vakolatlarini sanab o‘ting. Ushbu vakolatlarni batafsil muhokama qiling.
10. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining vakolatlarini sanab o‘ting. Ushbu vakolatlar mazmun-mohiyatini ochib bering.

7-MAVZU: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING PREZIDENTI

REJA:

- 1-§. Prezident — davlat boshlig‘i.
- 2-§. Prezidentlikka da’vogarlar qo‘yiladigan talablar
- 3-§. Prezidentni saylash tartibi
- 4-§. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning vakolatlari

1-§. Prezident — davlat boshlig‘i

Davlatchilik tajribasida Prezident lavozimi keng qo‘llaniladi. Ularning davlat hokimiyat tizimidagi o‘rni, maqomi har xil. Prezident institutiga xos umumiy xususiyatlar bilan birga bir guruh davlatlarda yoki alohida davlatlarda Prezidentlikni o‘ziga xos xususiyatlari ham mavjud.

Prezidentlikka xos umumiy xususiyatlar, ular respublika shaklidagi davlatga xosligi, ular saylab qo‘yishi asosida vujudga kelishi bo‘lsa. O‘ziga xos xususiyatlari – qanday saylanishi, davlat boshlig‘i ekanligi, yoki davlat va ijro hokimiyat boshlig‘i ekanligi, vakolat muddatini har xilligi yangi, vakolatlarni kengligi yoki torligidir.

Prezidentning huquqiy maqomiga uning qaysi yo‘l bilan saylanishi (xalq tomondanmi, vakillik organlari yoki maxsus organlar tomonidanmi), faqat davlat boshlig‘i yoki davlat va ijro hokimiyati boshlig‘i ekanligi, davlat boshqaruvning Prezidentlik, parlamentar, aralash shakllari ta’sir qiladi va bular Prezidentning hokimiyat tizimidagi o‘rnini aniqlashda ham asosiy mezon bo‘ladi.

Umuman Prezident maqomini, prezidentlik vakolatini vujudga kelishi va tugashi, vakolatlari, vazifasi, huquq va majburiyati (mas’uliyati), faoliyatining kafolatlari belgilaydi. Prezident maqomi u qanday vazifaga (davlat boshlig‘i, ijro hokimiyat boshlig‘i, xukumat boshlig‘i) egaligiga bog‘liq.

O‘zbekiston hali Ittifoq tarkibida turgan vaqtidayoq, ittifoqchi respublikalar orasida birinchi bo‘lib, Prezident lavozimini joriy etgan. Bu O‘zbekistonning

Markazning roziligisiz, uning e'tirozlarini inobatga olmay qilgan katta siyosiy harakati edi.

Mamlakatimizda 1990-yil mart oyida Prezidentlik lavozimi joriy etilib, mustaqillik uchun katta qadam qo'yildi. Bu O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida ulkan, tarixiy voqea bo'lib, O'zbekistonning keyingi taraqqiyotining belgilanishida hal qiluvchi vositalardan biri bo'ldi. O'zbekistonning amaldagi Konstitutsiyasini ishlab chiqish va qabul qilishda Prezidentlik instituti yanada rivojlantirilib, takomillashtirilib, qonuniy mustahkamlandi.

O'zbekistonning rivojlanishi, demokratik islohotlarning chuqurlashuvi Prezidentlik institutining ham doimiy ravishda takomillashib borishiga ta'sir qilmoqda. Konstitutsiyaning XIX bobi «O'zbekiston Respublikasining Prezidenti» deb atalib, unda 9 modda (89-97-moddalar) Prezident faoliyatini tartibga soladi.

2003-yil 24-apreldagi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga muvofiq, Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartirishlarga asosan, Prezidentning Vazirlar Mahkamasi raisi bo'lib hisoblanishi bekor qilingan, uning ayrim vakolatlari Oliy Majlisning Senatiga o'tadigan bo'lsa, 2007 yil 11 aprelda Prezident tomonidan imzolangan «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga kiritilgan tuzatishlar to'g'risida»gi Qonunga asosan, Prezidentning ijro hokimiyati boshlig'i funksiyasi bekor qilinib, O'zbekiston Prezidenti faqat davlat boshlig'i bo'lishi belgilandi.

Bu holat Konstitutsiyaning 89-moddasida «O'zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig'idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta'minlaydi», deb mustahkamlandi.

Prezidentning ijro hokimiyati boshlig'i funksiyasidan olinishi va uning faqat davlat boshlig'i sifatida qoldirilishi aslo Prezident maqomining susayishini bildirmaydi. Chunki davlat boshlig'i sifatida u ijro hokimiyatini tuzishda, uning faoliyatini nazorat qilishda asosiy rol o'ynaydi.

O'zbekiston Prezidenti davlat boshlig'i maqomiga ega ekan, unga konstitutsiyada keng vakolatlarni berilishi bilan birga, unga katta mas'uliyat ham

yuklangan. U davlat boshlig‘i bo‘lganligi uchun xalq hokimiyatchiligida to‘g‘ridan to‘g‘ri ishtirok etadi, bu Konstitutsiyaning 10-moddasida Prezidentning O‘zbekiston xalqi nomidan ishtirok etish huquqi belgilanganligida aniq ko‘rinadi.

Prezident davlat boshlig‘i sifatida:

- tashqi munosabatda ishtirok etadi;
- hukumatni tuzadi;
- qonunlarni imzolaydi;
- Parlament palatalarini tarqatib yuborishi mumkin;
- sud hokimiyatini tashkil qilishda ishtirok etadi;
- oliy unvonlar, orden, medallar bilan taqdirlaydi va qonunda belgilangan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi va qonunda belgilangan boshqa vazifalarni bajaradi.

2-§. Prezidentlikka da‘vogarlariga qo‘yiladigan talablar

Prezident har qanday mamlakatda eng yuqori lavozim bo‘lib, jamiyat taraqqiyoti, davlatning jahondagi o‘rni, xalqning turmush farovonligi uning tutgan yo‘liga bog‘liq. Tarixda Prezident lavozimida bo‘lib, o‘z mamlakatining taraqqiyotini ta‘minlashga katta hissa qo‘shish orqali ijobiy nom qoldirgan Prezidentlar ham (Jorj Vashington, Mustafó Ota Turk, Sharl De Gol), mamlakatning inqirozga uchrashiga sabab bo‘lib, xalq, jamoatchilik nafratiga uchrab, salbiy nom qoldirgan Prezidentlar ham bo‘lgan (Nikolae Chausheku, Saddam Husayn).

Shuning uchun Prezidentlikka saylanuvchilar uchun jiddiy talablar qo‘yiladi. O‘zbekiston Konstitutsiyasining 90-moddasida O‘zbekiston Prezidentligiga saylanuvchilar oldiga qo‘yiladigan talablar belgilangan. Unga ko‘ra:

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga o‘ttiz besh yoshdan kichik bo‘lmagan shaxs saylanadi. Bu Prezidentlikka da‘vogarning tegishli hayotiy tajribaga ega bo‘lishini nazarda tutadi. Hayotiy tajriba bo‘lmasa, qanchalik bilimga ega bo‘linsa ham davlatni boshqarishda, kerakli qarorlar qabul qilishda qiyinchiliklar tug‘ilishi mumkin.

- Prezidentlikka da'vogar davlat tilini yaxshi bilishi kerak. Chunki davlat tili mamlakat aholisining aksariyat ko'pchiligi so'zlashadigan til, xalq tilidir. Xalqqa rahbarlik qilish uchun uning dilidagini bilish va qalbiga kirish kerak. Qalbgga esa fikrlar ona tilida bayon qilingan vaqtda yo'l topish mumkin. Davlat boshlig'ining og'zidan eshitilgan so'z xalqqa juda katta ta'sir qiladi. Xalq esa o'zi tushunadigan tilda eshitishni ma'qul ko'radi.

- Prezidentlikka da'vogar saylovgacha kamida o'n yil bevosita O'zbekistonda yashagan bo'lishi kerak. Bu bo'lajak davlat boshlig'i mamlakat hayoti bilan bevosita tanish bo'lishi, mavjud sharoit, yutuqlar va kamchiliklar haqida birlamchi ma'lumotga ega bo'lishi zarurligidan kelib chiqadi.

- Va nihoyat, Prezidentlikka nomzod O'zbekiston fuqarosi bo'lishi shart. Chunki davlatni boshqarish huquqi faqat O'zbekiston fuqarolariga tegishlidir.

Bunday talablar demokratiya tamoyillariga aslo zid emas va boshqa mamlakatlar tajribasida ham qo'llaniladi. Konstitutsiyada yana shunday talab borki, ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bo'lishi mumkin emas. Bu qoida ham demokratik tamoyil va talablarga to'la mos keladi.

3-§. Prezidentni saylash tartibi

Prezidentlik lavozimi saylov yo'li bilan egallanadi. Prezident saylovi turli mamlakatlarda har xil o'tkaziladi. Ayrim mamlakatlarda Prezidentni Parlament saylaydi (Chexiyada), ayrim mamlakatlarda Prezidentni saylash uchun maxsus organ tashkil etiladi (Germaniyada), ayrim mamlakatlarda Prezidentni saylovchilar vakillari saylaydi (AQShda), ayrim mamlakatlarda Prezident xalq tomonidan bevosita saylanadi (Rossiya, Qozog'iston, O'zbekiston).

O'zbekiston Prezidentini saylashning Konstitutsiyaviy asosi Konstitutsiyaning 90-moddasida belgilangan. Unga asosan, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to'g'ridan to'g'ri saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish

yo'li bilan besh yil muddatga saylanadi. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bo'lishi mumkin emas.

O'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida o'n yil O'zbekiston hududida muqim yashayotgan fuqaro O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylanishi mumkin.

Quyidagilar:

qasddan sodir etilgan jinoyati uchun ilgari sudlangan fuqarolar;

diniy tashkilotlar va birlashmalarning professional xizmatchilari O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod etib ro'yxatga olinmaydi.

Siyosiy partiya saylov kompaniyasi boshlanganligi e'lon qilingan kundan kamida to'rt oy oldin O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatga olingan taqdirdagina O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko'rsatishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida ishtirok etish uchun siyosiy partiya saylovga kamida yetmish kun qolganida Markaziy saylov komissiyasiga quyidagilarni taqdim etishi kerak:

saylovda ishtirok etish to'g'risida partiya rahbari tomonidan imzolangan ariza;

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining siyosiy partiya ro'yxatga olinganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ma'lumotnoma;

O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga bo'lajak nomzod to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatilgan hujjatlar taqdim etilgach, Markaziy saylov komissiyasi siyosiy partiyaning vakolatli vakiliga hujjatlar qabul qilib olingan sana va vaqt ko'rsatilgan ma'lumotnoma beradi. Markaziy saylov komissiyasi taqdim etilgan hujjatlar asosida partiyaning saylovda ishtirok etishiga ijozat berish to'g'risida besh kunlik muddat ichida uzil-kesil qaror qabul qiladi hamda siyosiy partiyaning vakolatli vakiliga ro'yxatga olinganlik guvohnomasini va belgilangan namunadagi imzo varaqalarining blankalarini beradi. Saylovda ishtirok etuvchi partiyalarning ro'yxati arizalarning kelib tushishi navbati tartibida markaziy matbuotda e'lon qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlar ko‘rsatish saylovga oltmish besh kun qolganida boshlanadi va qirq besh kun qolganida tugaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlar ko‘rsatish siyosiy partiyalarning yuqori organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Siyosiy partiyaning yuqori organi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga bitta nomzod ko‘rsatishi mumkin.

Siyosiy partiya O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga faqat o‘z partiyasi a‘zolari orasidan yoki partiyasizni nomzod etib ko‘rsatishga vakolatlidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko‘rsatilganligi to‘g‘risida bayonnoma tuziladi.

Siyosiy partiyaning rahbari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodni ro‘yxatga olishni iltimos qilib Markaziy saylov komissiyasiga ariza bilan murojaat etadi. Arizaga quyidagilar ilova qilinadi:

siyosiy partiya yuqori organining O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko‘rsatish to‘g‘risidagi qarori;

siyosiy partiya yuqori organi majlisining O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko‘rsatish to‘g‘risidagi bayonnomasi, unda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug‘ilgan sanasi, kasbi, lavozimi (mashg‘ulotining turi), ish va yashash joyi, partiyaviyligi ko‘rsatiladi;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodning o‘z nomzodi ovozga qo‘yilishiga rozi ekanligi to‘g‘risidagi arizasi;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga ko‘rsatilgan nomzodni qo‘llab-quvvatlovchi imzo varaqalari. Siyosiy partiya tomonidan taqdim etilgan imzo varaqalarida O‘zbekiston Respublikasi jami saylovchilari umumiy sonining kamida bir foizining imzosi bo‘lishi kerak.

Bunda siyosiy partiya bitta ma‘muriy-hududiy tuzilmada (Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyat, Toshkent shahri) imzolar umumiy sonining ko‘pi bilan sakkiz foizini to‘plashi mumkin.

Hujjatlarni taqdim etgan shaxsga Markaziy saylov komissiyasi hujjatlar qabul qilib olingan sana va vaqt ko'rsatilgan ma'lumotnoma beradi.

Markaziy saylov komissiyasi taqdim etilgan hujjatlarni besh kunlik muddat ichida tekshirib chiqadi va ularning Saylov Kodeks talablariga muvofiqligi to'g'risida xulosa beradi.

Markaziy saylov komissiyasi ro'yxatga olish uchun taqdim etilgan hujjatlarda aniqlangan nomuvofiqliklar va Saylov Kodeks talablaridan chetga chiqish hollari to'g'risida tegishli siyosiy partiyalarning rahbarlariga ma'lum qiladi. Siyosiy partiya hujjatlardagi aniqlangan nomuvofiqliklar va xatolarni ikki kunlik muddatda tuzatishga hamda ularni Markaziy saylov komissiyasiga taqdim etishga haqli.

Markaziy saylov komissiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlarni ro'yxatga olish uchun hujjatlarni qabul qilishni ro'yxatga olish muddati tugallanishiga yetti kun qolganida yakunlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Markaziy saylov komissiyasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi natijalari rasmiy ravishda e'lon qilingan kundan e'tiboran kechi bilan ikki oy ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo'shma majlisida qasamyod qilgan paytdan e'tiboran o'z lavozimiga kirishadi.

Amaldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti o'z vakolatlarini yangi saylangan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimga kirishguniga qadar bajaradi.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi Prezidenti o'z vazifalarini bajaraolmaydigan holatlarda uning vazifa va vakolatlari vaqtincha Senat Raisining zimmasiga yuklatiladi, bunda uch oy muddat ichida, Saylov Kodeksga to'liq muvofiq holda mamlakat Prezidenti saylovi o'tkaziladi.

Konstitutsiyaning bu qoidasiga e'tibor bersak, Prezident bo'lib saylanadigan ham, Prezidentni saylovchilar ham, albatta, O'zbekiston fuqarolari bo'lishi shart. Faqat fuqarolargina Prezidentni saylashi mumkin. Yana diqqatga sazovor narsa - Prezidentning umumiy, teng va to'g'ridan to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanishidir.

Umumiy saylov orqali mamlakatimizning saylov yoshiga etgan (saylash huquqi 18 yosh) barcha fuqarolarining ovoz berishda ishtirok etishiga imkoniyat yaratiladi. Faqat sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlar sodir etganligi uchun sudning hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylovda ishtirok etmaydi.

Teng saylov huquqi orqali barcha fuqarolarga teng imkoniyat yaratiladi, har bir saylovchi bir ovozga ega. To‘g‘ridan to‘g‘ri saylov orqali fuqarolar Prezidentni bevosita saylaydi, ularning bergan ovozi Prezident saylovida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Yashirin ovoz berish orqali esa fuqarolarning ovoz berish natijasi hech kimga ma‘lum bo‘lmaydi, shuning uchun u erkin, o‘z xohishiga ko‘ra, chetdan bo‘ladigan ta’sirlarsiz ovoz beradi.

4-§. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning vakolatlari

Konstitutsiyaning 93-moddasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga, uning davlat hokimiyati organlari tizimidagi maqomiga mos ravishda keng vakolatlari berilgan. Prezidentning konstitutsiyaviy vakolatlari davlat va jamiyat hayoti faoliyatining eng muhim sohalarini qamrab oladi. Prezidentning asosiy vazifasi - mamlakat ichida va tashqarisida davlatning birligini namoyon qilishdir.

O‘zbekiston Prezidenti fuqarolar huquq va erkinliklarining kafdidir. Bu shuni bildiradiki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti inson huquqini himoya qilish mexanizmining uzluksiz ishlashi uchun shaxsan javobgar, biror sabab bilan ushbu huquq va erkinliklar amalga oshirilishi buzilgan hollarda tegishli choralar ko‘rishga burchlidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Konstitutsiya qabul qilinganligining 27 yillik tantali marosimdagi ma‘ruzasida, so‘nggi yillarda jinoyat sodir etgan shaxslarni afv etish bo‘yicha 8 ta farmon qabul qilinib, 4 mingdan ziyod shaxs jazoni o‘tash joylaridan ozod qilindi. Ana shu ishlarimizning mantiqiy davomi sifatida kuni kecha navbatdagi farmonga imzo chekdim. Unga binoan jinoiy qilmishiga chin dildan pushaymon bo‘lib, tuzalish

yo'liga qat'iy o'tgan 92 nafar mahkum afv etilib, ular erkin hayotga qaytariladi. Bu yil Jasliq qo'rg'onidagi jazoni ijro etish koloniyasini yopganimiz ham ana shunday insonparvar siyosatning amaliy namunasi bo'ldi. Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarga pensiya va ijtimoiy sug'urta to'lash tartibi birinchi marta amaliyotga kiritildi. Natijada manzil-koloniyalarda jazoni o'tayotgan pensiya yoshidagi 709 nafar mahkumga pensiya pullari to'lab berilayotganligi alohida ta'kidlanib o'tildi.

Darhaqiqat, ushbu ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining fuqarolar huquq va erkinliklarini ta'minlashdagi rolining amaliy natijasini ko'rsatib turibdi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiya va qonunlarga rioya etilishining kafilidir. Prezident o'z vakolatlarini amalga oshira borib, barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning o'z konstitutsiyaviy majburiyatlarini talab darajada bajarishlarini ta'minlaydi. U xatti-harakatlari Konstitutsiya talablariga javob bermayotgan organlar va shaxslarga bevosita murojaat qilish orqali yoki shu sohadagi vakolatli organlar, xususan, sudlar vositasida bunga erishadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Konstitutsiyada belgilangan tartibda davlatning mustaqilligi, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muhofaza etish yuzasidan zarur chora-tadbirlarni ko'radi. Mustaqillikni muhofaza qilish davlat hokimiyati barcha tarmoqlarining faoliyat ko'rsatishi orqali ta'minlanadi. SHuning uchun Prezident maxsus vakolatlarga ega. Xususan, favqulodda vaziyatlar (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat, epidemiyalar) yuz berganda shaxsan o'zi tezkor qarorlar qabul qiladi.

Prezident davlat boshlig'i sifatida xalqaro munosabatlar sohasida muhim vakolatlarga ega. Prezident xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasining vakilidir. Bu vakillik funksiyasini u yakka o'zi amalga oshiradi. Prezident o'z vakillarini yuborishi mumkin. Bu vakillar davlat nomidan vakolatlarga ega bo'ladi. Prezident mamlakat ichida va xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ish yuritadi.

Prezidentning tashqi siyosat sohasidagi muhim vakolatlari jumlasiga quyidagilar kiradi:

birinchidan, uning huzurida akkreditatsiyadan o'tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chaqiruv yorliqlarini qabul qiladi;

ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash uchun nomzodlarni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi.

Konstitutsiya 93-moddasining 7-bandida shu narsa belgilab qo'yilganki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Oliy Majlisga mamlakat ichki va tashqi siyosatini amalga oshirishning eng muhim masalalari yuzasidan murojaat qilish huquqiga ega. Bu murojaatlar normativ hujjat hisoblanmasada, siyosiy tusga ega bo'lib, mamlakat taraqqiyotining dasturiy prinsiplari va strategik vazifalarini o'z ichiga oladi.

Davlat boshlig'ining qonun chiqaruvchi organga murojaat qilish amaliyoti deyarli barcha mamlakatlarda mavjud. Murojaatnomaning mazmuni yuridik nuqtayi nazardan majburiy kuchga ega bo'lmasada, dasturulamal sifatida qonun chiqaruvchi organga ham, mamlakatdagi jamoatchilik fikriga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimizda ushbu normaning amaldagi tatbig'i sifatida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 22-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasini misol tariqasida ko'rsatib o'tishimiz mumkin. Mazkur Murojaatnomada Prezident tomonidan, "Davlat boshqaruvining bunday demokratik usuli bugun O'zbekistonda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, avvalambor, xalq bilan muloqot prinsipiga g'oyat uyg'un va hamohang bo'lib, bizning ish faoliyatimiz samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi"⁴⁵, degan fikrga alohida to'xtalib o'tdilar.

⁴⁵ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. -Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2018 — Б.3

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ijro etuvchi hokimiyatni tuzish bilan bog‘liq vakolatlari Konstitutsiyaning 93-moddasining 8, 10, 11, 12, 13, 15, 20, 24-bandlarida bayon qilingan. Bunday vakolatlarning ko‘pligiga ikkita sabab bor:

birinchidan, Prezident bo‘lib saylangan shaxsning dasturi umumxalq saylovlari orqali qo‘llab-quvvatlangani uchun u ijroiya hokimiyat organlarini tuzishda muayyan vakolatlarga ega bo‘lishi kerak. Chunki uning dasturini bajarish, asosan, ijro etuvchi hokimiyat organlari zimmasiga tushadi, ularni tuzishda Prezidentning vakolatlari juda muhim o‘rin tutadi;

ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumining asoslaridan biri bo‘lmish hokimiyatlarning bo‘linishi prinsipi davlatning biror-bir organini faqat bir hokimiyat tarmog‘i tomonidan tuziishini istisno qiladi. Shuning uchun davlat hokimiyatining markaziy organlarini tuzishga ham Prezident, ham Oliy Majlis jalb qilingan. Bunga ikki yo‘l bilan erishiladi: yoki Prezident muayyan mansabdor shaxslarni tayinlaydi, Oliy Majlis esa tasdiqlaydi yoxud Oliy Majlis tayinlaydi, nomzodni esa Prezident taqdim etadi.

2019-yil 5-martdagi “Hukumatni shakllantirish tartibi demokratlashtirilishi va uning mas’uliyati kuchaytirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinishi natijasida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining (79,93,98-moddalari)ga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Xususan, Konstitutsiyaning 93-moddasi, birinchi qismining bandi quyidagi tahrirda bayon etildi: “O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi ma’qullaganidan keyin kiritilgan taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a’zolarini tasdiqlaydi va lavozimlaridan ozod qiladi”.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va Hisob palatasi Raisini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi, keyinchalik bu masalalarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi. Shuningdek, Prezident Bosh vazirning taqdimiga muvofiq viloyatlar hokimlarini va Toshkent shahar hokimini tayinlaydi va lavozimidan

ozod etadi, keyinchalik bu masalalarni tegishli xalq deputatlari Kengashlarining tasdig‘iga kiritadi. Prezident o‘z qarori bilan Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini lavozimidan ozod etishga haqli.

Davlat xavfsizlik xizmati borasida Prezident Davlat xavfsizlik xizmati raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, keyinchalik shu masalalarga doir farmonlarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi.

Sud hokimiyati organlariga kelganda, shuni aytish mumkinki, Prezident O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tarkiblariga, shuningdek, o‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining raisi nomzodlarini taqdim etadi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining taqdimiga binoan viloyatlar va Toshkent shahar sudlari raislari va rais o‘rinbosarlarini, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudi raisini tayinlaydi va lavozimlaridan ozod etadi; O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining a‘zolarini qonunga muvofiq tasdiqlaydi.

Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta‘minlash maqsadida sudyalikka nomzodlarni tanlash va tayinlash tizimini yanada takomillashtirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2018-yil Oliy Majlisga Murojaatnomada, Sudyalar korpusini shakllantirish tizimini sud hokimiyatining mustaqilligi prinsipiga to‘liq moslashtirish, bu jarayonda keng jamoatchilik ishtirokini ta‘minlash zarurligi, buning uchun tuman, shahar va viloyat sudi sudyalarini tanlash va tayinlash vazifasini Sudyalar oliy kengashi to‘liq o‘z zimmasiga olishi maqsadga muvofiqligi ta‘kidlab o‘tildi.

Faqat ijroiya hokimiyat organlarini tuzishdagina emas, balki ularning faoliyati bilan bog‘liq sohada ham Prezidentga katta vakolatlar berilgan. Agar respublika boshqaruv organlarining, shuningdek, hokimlarning qabul qilgan hujjatlari Konstitutsiya va qonunlarga, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro majburiyatlariga zid bo‘lsa yoki ular inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini

poymol qilsa, ushbu masala tegishli sudda hal qilinmaguniga qadar Prezident bu hujjatlarni to'xtatish yoki bekor qilishga haqlidir.

Prezidentning respubiika davlat va davlat boshqaruv oliy organlarining o'zaro hamkorligini ta'minlashdagi vakolatlari keng qamrovlidir.

Davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlash uchun Prezident konstitutsiyada ko'rsatilgan boshqa vositalardan ham foydalanish imkoniyatiga ega. Chunki u to'g'ridan-to'g'ri umumiy saylovlarda xalq topshirgan siyosiy mandatga ega.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti qonunlarni imzolaydi. Prezidentning imzosi bo'lmasa, qonun kuchga kirmaydi. Bu davlat boshlig'ining an'anaviy funksiyasi bo'lib, qonunga majburiy kuch beradi va qonun chiqaruvchilik jarayonini yakunlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qonunni o'z e'tirozlari bilan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli.

Agar qonun avvalgi qabul qilingan tahririda tegishincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va senati a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi bilan ma'qullansa, qonun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan o'n to'rt kun ichida imzolanishi va e'lon qilinishi kerak.

Qonunlarning va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning matbuotda e'lon qilinishi ular qo'llanilishining majburiy shartidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining favqulodda holat masalasidagi vakolatlari Konstitutsiyaning 93-moddasi 19-bandida aniq ifodalangan. Faqat Prezidentgina butun respubiika hududida favqulodda holat joriy etishga haqli. U qabul qilgan qarorini uch kun mobaynida Oliy Majlisning palatalari tasdig'iga kiritadi.

Lekin Prezident bunday qarorni qabul qilishda erkin emas, chunki favqulodda holat faqat qonunda belgilangan hollarda va tartibdagina joriy etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining harbiy sohadagi vakolatlari ham salmoqlidir. U Respubiika Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo'mondoni

hisoblanadi, Qurolli Kuchlarning oliy qo‘mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlar beradi.

Prezidentning Oliy Bosh qo‘mondon ekanligi Mudofaa vazirligiga har qanday qonuniy buyruqlar berishiga imkon tug‘diradi. Mudofaa vaziri amalda bevosita Prezident rahbarligida ishlaydi. Urush yoki agressiya holatida Prezident har qanday vaqtda qurolli kuchlarga boshchilik qilishni o‘z zimmasiga olishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tajovuzdan mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug‘ilganda urush holati e‘lon qilishga haqli, u bu qarorini uch kun mobaynida mamlakat Oliy Majlisi tasdig‘iga kiritadi.

Davlat boshlig‘i sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlari jumlasiga fuqarolik, siyosiy boshpana berish, O‘zbekiston Respublikasining davlat mukofotlari bilan taqdirlash, avf etish to‘g‘risidagi hujjatlarni qabul qilish va gunohidan kechishni amalga oshirish kabi masalalarni hal qilish ham kiritilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qariyb uch yil davrida uzoq yillar mamlakatimizda istiqomat qilib, jamiyat ravnaqiga munosib hissa qo‘shib kelayotgan va biz bilan vatandosh bo‘lishni orzu qilgan 3 mingdan ortiq shaxs O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilindi.

O‘zbekistonda yagona fuqarolik joriy etilgan bo‘lib, unga qanday asoslarda ega bo‘lishidan qat’iy nazar, barcha uchun tengdir (Konstitutsiyaning 21-moddasi). Fuqarolikka ega bo‘lish va uni yo‘qotishning asos va tartiblari «O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik to‘g‘risida»gi qonuni bilan belgilanadi. Qonunning 30-moddasida Prezidentning fuqarolik masalalari bo‘yicha vakolatlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Prezident quyidagi qarorlarni qabul qiladi:

birinchidan, O‘zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashab kelayotgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligiga qabul qilish;

ikkinchidan, xorijda yashayotgan va tegishli iltimosnoma bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga murojaat qilgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilish;

uchinchidan, O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligiga tiklash to‘g‘risida;

to‘rtinchidan, O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligidan chiqarish to‘g‘risida;

beshinchidan, O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligini yo‘qotganlik to‘g‘risida.

Konstitutsiyaning 93-moddasi 21-bandiga muvofiq, davlat mukofotlari (ordenlar, medallar, yorliqlar) bilan taqdirlash O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan amalga oshiriladi.

U oliy harbiy unvonlarni (masalan, armiya generali), oliy malakaviy unvonlarni (masalan, diplomatik daraja), oliy maxsus unvonlarni (masalan, amaldagi davlat adliya maslahatchisining toifa darajasini) beradi. Fan va texnika, adabiyot va san‘at sohasidagi davlat mukofotlari bo‘yicha komissiyaning qarori Prezident farmonlari bilan tasdiqlanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti amnitsiya to‘g‘risidagi hujjatlarni qabul qilish haqida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnoma kiritadi (93-moddaning 23-bandi).

Amnitsiya - jinoyat sodir etgan shaxslarni jinoiy javobgarlikdan to‘la yoxud qisman ozod qilish yoki ilgari sud tayinlagan jazoni o‘tagan shaxslarning sudlanganligini olib tashlashdir.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti o‘z vakolatlarini bajarishni davlat idoralariga yoki mansabdor shaxslarga topshirishga haqli emas.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib o‘z vazifalari va vakolatlarini amalga oshirish maqsadida ko‘p qirrali huquq ijodkorligi faoliyatini yuritadi hamda ulaoni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo‘lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.

Farmon - jismoniy va yuridik shaxslarning irodasiga taalluqli huquqiy hujjat bo'lib, u uzoq muddat amal qiladi. Farmon - normativ huquqiy hujjat.

Qaror - konstitutsiya va qonun normalarini ijrosini amalga oshirishga qaratilgan normativ huquqiy hujjat.

Farmoyish - individual (muayyan masalaga qaratilgan) tashkiliy xususiyatdagi hujjatdir.

Misol tariqasida, Farmonlar Prezidentning konstitutsiyaviy vakolatlari bo'yicha turkumlanadigan bo'lsa, quyidagi tasnifni ko'rish mumkin:

- fuqaroning huquq va erkinliklarini muhofaza etuvchi farmonlar;
- kadrlarni tayinlash va lavozimidan ozod etish to'g'risidagi farmonlar;
- vazirlik va boshqa davlat idoralarini tuzish, qayta tuzish va tugatishga doir farmonlar;
- davlat nishonlari va faxriy yorliqlar bilan mukofotlash, unvonlar, shuningdek, harbiy unvonlar berish to'g'risidagi farmonlar;
- sud tomonidan hukm qilingan fuqarolarni avf etish to'g'risidagi farmonlar;
- favqulodda holat va safarbarlik e'lon qilish haqidagi farmonlar va h.k.

Prezident chiqaradigan hujjatlar uning o'zi tomonidan Oliy Majlis yoki boshqa davlat organini xabardor qilmasdan yoki roziligini olmasdan mustaqil chiqaradi. Prezident chiqaradigan farmonlar, qarorlar, farmoyishlar Konstitutsiya va qonunlarga zid bo'lmasligi shart. Chunki ular Konstitutsiya va qonunlar asosida, ularni bajarish maqsadida chiqariladi. Prezident chiqargan normativ hujjatlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiqligi to'g'risidagi masala, zaruriyat tug'ilganda, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi tomonidan hal qilinadi (Konstitutsiyaning 109-moddasi).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari qonun osti hujjatlaridir. Ular Konstitutsiya va mamlakat qonunlariga zid bo'lmasligi zarur (Konstitutsiyaning 16-moddasi).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining aktlari respublika matbuotida rasman e'lon qilinadi.

Misol tariqasida, 2017-yil 7-fevraldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni asosida mamlakatimiz taraqqiyotining beshta ustuvor yo‘nalishi belgilab olindi.

Konstitutsiyaning 95-moddasida ta’kidlanganidek, Qonunchilik palatasi yoki Senat tarkibida ularning normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo‘lmaydigan ixtiloflar yuz berganda yoxud ular bir necha marta O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda, shuningdek, Qonunchilik palatasi bilan Senat o‘rtasida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo‘lmaydigan ixtiloflar yuz berganda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi bilan bamaslahat qabul qilgan qarori asosida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi, Senati tarqatib yuborilishi mumkinligi ko‘zda tutilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi, Senati tarqatib yuborilgan taqdirda yangi saylov uch oy mobaynida o‘tkaziladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati favqulodda holat joriy etilgan davrda tarqatib yuborilishi mumkin emas.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi Prezidenti o‘z vazifalarini bajara olmaydigan holatlarda uning vazifa va vakolatlari vaqtincha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining zimmasiga yuklatiladi, bunda uch oy muddat ichida, qonunga to‘liq muvofiq holda mamlakat Prezidenti saylovi o‘tkazilishi, demokratik talablar, dunyo hamjamiyati tomonidan tan olingan tamoyillarga to‘la muvofiqdir.

Shuning uchun ham milliy qonunchiligimizda davlat boshlig‘i vazifasini vaqtincha bajarish yuzasidan belgilangan qoida konstitutsiyaviy tuzumning barqarorligini ta’minlaydi.

Vakolati tugashi munosabati bilan iste’foga chiqqan Prezident umrbod Senat a’zosi lavozimini egallashi Konstitutsiyada o‘zining ifodasini topgan (97-modda).

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolat muddati tugashi bilan bog‘liq bo‘lgan qoida, avvalo, davlat va jamiyat a‘zolarining manfaati nuqtayi-nazaridan kelib chiqqan holda mustahkamlangan. Chunki davlat boshlig‘i vazifasini bajarib kelgan shaxs davlat va jamiyat boshqaruvida katta tajriba to‘playdi. Uning siyosat, iqtisod hamda ijtimoiy hayotning barcha soha yo‘nalishlariga tegishli bilimi, mamlakat taqdiri bo‘yicha o‘ta mas‘uliyatli faoliyat tajribasi iste’foga chiqqanidan so‘ng ham davlat va xalq manfaatlariga xizmat qilishi lozim. Bundan tashqari, ushbu qoidaning mohiyatidan, davlat va jamiyat boshqaruvini ma’lum muddat amalga oshirgan shaxsga hurmat va ehtirom ko‘rsatilayotganligini ham anglash mumkin.

Muayyan vaqt davlat boshlig‘i vakolatiga ega bo‘lgan shaxsda senat a‘zosi bo‘lish va umrbod ushbu lavozimda qolish huquqining mavjudligi, sobiq prezidentning shaxsiy daxlsizligiga kafolat sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Eng asosiysi, iste’foga chiqqan sobiq davlat boshlig‘ining davlat organlari tizimida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan, vakolatining mazmuniga ko‘ra ham asosiy vazifasi davlat boshqaruvi sohasiga tegishli bo‘lgan organ Senatdan o‘rin olishi jamiyat barqarorligini yanada mustahkamlaydi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini batafsil yoritib bering. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy asoslarga to‘xtalib o‘ting.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylovlar o‘tkazish tartibi va asosiy tamoyillariga to‘xtalib o‘ting. Ushbu tamoyillarning mazmun-mohiyatini ochib bering.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlarini sanab o‘ting. Ushbu vakolatlarning mazmun-mohiyatini batafsil yoritib bering.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan chiqariladigan normativ-huquqiy aktlarni atroflicha muhokama qilib bering.

5. Oxirgi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vakolatlarining konstitutsiyaviy asoslariga kiritilgan o‘zgartirishlar mazmun-mohiyatini yoritib bering.

8-MAVZU: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING VAZIRLAR MAHKAMASI

REJA:

- 1-§. Vazirlar Mahkamasi - O‘zbekiston Respublikasining hukumati.
- 2-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining shakllanish tartibi va tarkibi.
- 3-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining asosiy funksiyalari.
- 4-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan chiqariladigan normativ-huquqiy hujjatlari.

1-§. Vazirlar Mahkamasi - O‘zbekiston Respublikasining hukumati

O‘zbekistonda Konstitutsiyaning 11-moddasi asosida davlat hokimiyati tizimining uchta hokimiyat - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linish prinsipini ro‘yobga chiqarish maqsadida keng qamrovli dasturiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining qabul qilinishi davlat hokimiyati tizimi vakolatlarini oqilona taqsimlash va uning faoliyati samaradorligini oshirishda sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi.

Bu jarayonda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tutgan o‘rni va rolini aniqlash maqsadida quyida ijro etuvchi hokimiyatning umumiy tavsifi va uning tub mohiyatini aks ettiruvchi asosiy belgilariga e‘tibor qaratamiz.

Davlat hokimiyatining ijro etuvchi tarmog‘i hokimiyatlar bo‘linishi prinsipiga ko‘ra, davlat mexanizmida hokimiyatning umumiy va maxsus vakolatga ega o‘ziga xos ijroiya organlar tizimi shaklida namoyon bo‘ladigan mustaqil tarmog‘i

hisoblanadi. Ijro etuvchi hokimiyatning o'ziga xos eng muhim xususiyati - bu uning faoliyati qonunlar ijrosini ta'minlash xarakteriga egaligida namoyon bo'ladi. Bu hol davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab oluvchi qonun ustuvorligi tamoyilining ajralmas belgisidir.

Ijro etuvchi hokimiyat organlari umumiy va maxsus vakolatga ega kollegial yoki yakkaboshchilik boshqaruviga asoslangan, markaziy va mahalliy organlarni birlashtiruvchi ierarxik, ko'ptarmoqli, funktsional murakkab tizimni tashkil etadi. Ushbu belgi va xususiyatlar ijro etuvchi hokimiyat tizimining o'zi qabul qilayotgan qarorlar ijrosiga layoqatli mustaqil konstitutsiyaviy-huquqiy institut sifatidagi o'rmini belgilaydi.

Ijro etuvchi hokimiyat - ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshirish uchun yetarli tashkiliy-huquqiy mexanizmlar va faoliyat shakllariga ega. Ayni paytda, uning shakllanishda hosila organ ekanligi, ya'ni ikkilamchiligi, qonun asosida faoliyat yuritishi, universalligi, unga xos jo'shqinlik (dinamik), o'z vakolat doirasining mavjudligi, ierarxik qurilgan apparat va ko'psonli profestsional xizmatchilarga ega bo'lishi, tashkilotchilik xususiyatining mavjudligi va nihoyat, farmoyish berish huquqiga ega ekanligi kabilar uning o'ziga xos asosiy belgilari sanaladi.

Davlatning umumiy funksiyasidan kelib chiqib, ijro etuvchi hokimiyat faoliyatining asosiy maqsadi: birinchidan, fuqaro, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash; ikkinchidan, fuqaro hayoti, jamiyat farovonligi, mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishi uchun sharoit yaratib berish; uchinchidan, fuqarolar va jamoat birlashmalarining huquq va erkinliklarini amalga oshirishlari hamda kishilarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy jihatdan erkin yashashlari uchun sharoit yaratib berishga qaratilgan.

Professor H.T. Odilqoriev "Ijroiya hokimiyati ham vertikal, ham gorizontal ravishda o'zaro bog'langan davlat organlarining muayyan tizimidan iborat"⁴⁶ degan fikrni ilgari surib, yuqoridagi belgilar bilan bir qatorda, ijro etuvchi

⁴⁶ Ўзбекистан Республикасининг конституциявий ҳуқуқи / Х.Одилқориев, ИТ.Тулътеев, У.Х.Мухамедов. - Т. : Ўзбекистан Республикаси ИИВ Академияси, 2005. - Б. 328.

hokimiyat tizimining yaxlit ekanligi hamda o'zbekiston davlat tuzilishining unitar xususiyatidan kelib chiqib, ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimi ichki vertikal bo'ysunish tamoyiliga asoslanishiga ishora qiladi.

Shunday qilib, ijro etuvchi hokimiyatga quyidagicha ta'rif berish mumkin. Ijro etuvchi hokimiyat - bu davlat hokimiyati tizimining alohida mustaqil bo'g'ini bo'lib, u Konstitutsiya va qonunlar, davlat dasturlari, parlament qarorlari, davlat boshlig'ining normativ-huquqiy hujjatlarining ijrosini ta'minlash maqsadida mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy rivojlantirish masalalarini hal qilishda aniq maqsadlarga yo'naltirilgan, tashkillashtiruvchi, farmoyish beruvchi, tezkor-ijrochilik faoliyatni amalga oshirishda omilkorlik ila harakat qilish orqali fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlash va aholining turmush farovonligini yanada oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida, o'zining vakolatlari doirasida mamlakatning butun hududi yoki muayyan ma'muriy-hududiy birligida bajarilishi umummajburiy, tabiatan qonunosti hisoblangan huquqiy hujjatlar qabul qiladigan davlat boshqaruv organlarining yagona tizimi hisoblanadi.

Amalda qonunchiligimizga muvofiq, Vazirlar Mahkamasi - O'zbekiston Respublikasining Hukumati - respublika ijro etuvchi hokimiyati oliy organi hisoblanib, hokimiyatning mustaqil tarmog'i - ijroiya hokimiyatni boshqaradi. U mamlakatning kundalik hayotiga oid masalalarni hal qilish uchun davlat boshqaruvini amalga oshiruvchi hamda mamlakat taraqqiyoti istiqbolini belgilashda ishtirok etuvchi, bu borada keng vakolatlarga ega, kollegial organdir. Uning faoliyati jamiyat va davlat hayotining barcha jabhalariga ta'sir qiladi. Boshqa hokimiyat tizimidagi davlat organlarini aslo kamsitmagan holda aytish mumkinki, hukumat faoliyati murakkab, ko'p qirralidir. Ana shu ko'p qirrali, murakkab faoliyatni maqsadli, samarali amalga oshirish usullarini topish maqsadida Vazirlar Mahkamasining faoliyatini takomillashtirish ustida doimiy ish olib boriladi.

Turli mamlakatlarda hukumat har xil nomlar bilan atalishi mumkin. Masalan, Italiyada - Vazirlar Kengashi, Xitoy xalq respublikasida - Davlat Kengashi yoki

Markaziy xalq hukumati, Shveytsariyada – Federal Kengash, Fransiya, Litva hamda Chexiyada - hukumat, Rossiyada - hukumat va boshqalar⁴⁷. O‘zbekiston Respublikasida hukumat “Vazirlar Mahkamasi” deb nomlangan bo‘lib, Konstitutsiyaga binoan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

Ularning qanday nomlanishidan qat’i nazar hukumat o‘ziga xos xususiyat va umumiy belgilarga ega: 1) hukumat nisbatan mustaqil davlat hokimiyati tarmog‘ini tashkil etib, ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi; 2) hukumat amalda ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimiga rahbarlik qiladi; 3) hukumat - iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ta’minlaydigan boshqaruvning barcha tarmoqlari va jabhalariga rahbarlikni amalga oshiruvchi umumiy kompetentsiyaga ega organ; 4) Hukumat - davlatning barcha hududlarida umummajburiy bo‘lgan hujjatlar qabul qiladigan kollegial organ.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma’naviy sohaning samarali faoliyatiga umumiy rahbarlikni amalga oshirib, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta’minlovchi ijro etuvchi hokimiyat oliy organi sifatida u “o‘z faoliyatida kollegiallik, demokratiya va qonuniylik, O‘zbekiston Respublikasida yashovchi barcha millat va elatlarning manfaatlarini hisobga olish prinsiplari”ga asoslanadi⁴⁸.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi mamlakat hukumati hisoblanib, hokimiyatning mustaqil tarmog‘i - ijroiya hokimiyatni boshqaradi. U mamlakatning kundalik hayotiga oid masalalarni hal qilish uchun rahbarlikni amalga oshiruvchi hamda mamlakat taraqqiyoti istiqbolini belgilashda ishtirok etuvchi, bu borada keng vakolatlarga ega, kollegial organ. Uning faoliyati jamiyat va davlat hayotining barcha jabhalariga ta’sir qiladi.

⁴⁷ Конституции мира. Т.2. - Ташкент: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997. - С. 523.

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1993 йил 5 сон. 202 модда. (янги тахрирда «Халқ сўзи» газетаси 2003 йил 29 август).

Qoraqalpog‘iston Respublikasining ijro etuvchi hokimiyat organlarini tadqiq qilgan huquqshunos olimi E.D.Qutiboyevaning fikricha, respublika misolida ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshirish uchun yaxlit organlar (apparat) tizimi mavjud bo‘lib, ular umumiy vakolatga ega ijro organlarini (masalan, respublika Vazirlar Kengashi, tuman va shahar hokimlari), shuningdek, davlat-boshqaruv mexanizmining tarmoqlar, tarmoqlararo va boshqa bo‘g‘inlarini o‘z ichiga oladi⁴⁹.

Mamlakatdagi konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni, eng asosiysi ularda vujudga kelgan vaziyat va hukumat faoliyatining maqbullashtirish shaklini tahlil qilish, boshqaruv shaklidan qat’i-nazar muayyan hukumatning ijtimoiy-siyosiy hayotda tutgan real o‘rni va roli haqida bir muncha tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil sentabrdagi PF-5185-sonli Farmoni bilan “O‘zbekiston Respublikasida Ma’muriy islohotlar Kontsepsiyasi” tasdiqlandi. Unga muvofiq, *birinchidan*, ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatining institutsional va tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish; *ikkinchidan*, ijro etuvchi hokimiyat organlarining vazifalari (funktsiyalari, vakolatlari, ularni amalga oshirish mexanizmlari va javobgarlik sohasini aniqlashtirish, muvofiqlashtirish va o‘zaro hamkorlik jarayonlarini takomillashtirish; *uchinchidan*, iqtisodiyot tarmoqlariga ma’muriy ta’sir ko‘rsatishni yanada qisqartirish va boshqaruvning bozor mexanizmlarini kengaytirish; *to‘rtinchidan*, vertikal boshqaruv tizimi va ijro etuvchi hokimiyat organlari hamkorligining mexanizmlarini takomillashtirish; *beshinchidan*, davlat boshqaruvi tizimiga strategik rejalashtirishning zamonaviy shakllari, innovatsion g‘oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni joriy etish; *oltinchidan*, professional davlat xizmatining samarali tizimini shakllantirish, ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimida korrupsiyaga qarshi kurashishning ta’sirchan mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasida Ma’muriy islohotlar kontsepsiyasini amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” ishlab chiqilib, tasdiqlandi.

⁴⁹ Кутыбаева Е.Д. Органы исполнительной власти Республики Каракалпакстан: Дис ... д-ра юрид. наук. Ташкент, 1999. - С. 238-248.

Shuningdek, “Elektron hukumat” tizimini yanada keng joriy etish, davlat xizmatlari ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish hamda ma‘muriy adliya tizimini rivojlantirish, shuningdek, “aqli tartibga solish” modellarini va qabul qilinayotgan qarorlarning tartibga solish ta‘sirini tahlil qilishning standartlashtirilgan uslubiyotini joriy etish, ayrim davlat funksiyalarini jamoatchilik nazorati sub‘ektlariga o‘tkazish yo‘li bilan tartibga solish vositalarini takomillashtirish, ishni tashkil etishning aniq natijalarga erishishga qaratilgan zamonaviy uslublarini (sifat menejmenti, indikativ rejalashtirish, autsorsing, kraudsorsing) joriy etish hamda rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va ularning amalga oshirilishini monitoring qilish jarayonida jamoatchilik bilan o‘zaro hamkorlikning zamonaviy shakl va mexanizmlaridan keng foydalanish va boshqa ustuvor vazifalar belgilab berildi.

2-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining shakllanish tartibi va tarkibi

Ijro etuvchi hokimiyatning konstitutsiyaviy-huquqiy modellari, avvalo ushbu davlatning boshqaruv shaklidan kelib chiqadi va u ko‘p jihatdan hukumatni shakllantirish tartibi va uning tarkibiga bog‘liq bo‘ladi. Ijro etuvchi hokimiyatning tizimi, shuningdek, davlat tuzilishi shakliga (unitar, federativ, konfederativ) yoki uning hududiy taqsimlanishiga bog‘liq boshqa xususiyatlarga ham ega. Bundan tashqari, ijro etuvchi hokimiyatning shakllanishi va uning tutgan o‘rniga davlat hokimiyatini amalga oshirishning yo‘llari va usullari yig‘indisidan kelib chiqadigan siyosiy rejim ham katta ta‘sir o‘tkazadi.

O‘zbekiston mustaqilligining murakkab o‘tish davrida qabul qilingan qonunlarning amalda bajarilishini ta‘minlay oladigan, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, siyosiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga qodir bo‘lgan ijro hokimiyatining samarali tizimi va tuzilmalarini yaratish muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Shu maqsadda tub ma‘muriy islohotlar amalga oshirilgan, bundan tashqari, ijro etuvchi hokimiyatni mamlakatimizda Prezidentlik institutini joriy etish va uni mustahkamlash sharoitida, davlat boshlig‘i rahbarligida avvaliga

Prezident huzuridagi Vazirlar Mahkamasi, keyinchalik mustaqil organ - Hukumat sifatida tashkil topishini Prezident va Vazirlar Mahkamasi faoliyatiga oid huquqiy asoslarni chambarchas bog'liqliqda o'rganishni talab qiladi.

Masalan mustaqillik arafasida Prezident lavozimi ta'sis etilgach, hukumatning vakolat doirasida, tarkibida, faoliyatida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Avvallari, O'zbekiston Respublikasining hukumati - Ministrlar Soveti deb atalgan bo'lsa⁵⁰, O'zbekistonning 1978-yilgi Konstitutsiyasiga 1990-yil mart oyida kiritilgan o'zgartishlar natijasida u Vazirlar Mahkamasi deb ataldi⁵¹. Prezident uning raisi hisoblanadi, ana shu vaqtda amalda bo'lgan Konstitutsiyaning 120-moddasida Vazirlar Mahkamasi tarkibi Prezident, Vitse-Prezident, Vazirlar Mahkamasi Raisining birinchi o'rinbosarlari va o'rinbosarlari, vazirlar, davlat qo'mitalari raislari, yirik kontsern va birlashmalarning raislaridan iborat bo'lishi ko'rsatildi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining raisi O'zbekiston Respublikasi hukumati tarkibiga o'z lavozimi bo'yicha kirishi belgilab qo'yildi⁵².

1990-yil 1-noyabr kuni O'zbekiston SSRda ijroiya va boshqaruv hokimiyatining tuzilishini takomillashtirish to'g'risida Qonun qabul qilindi. Natijada mavjud prezidentlik hokimiyati bilan Vazirlar Kengashining ijroiya - boshqaruv hokimiyati qo'shib yuborilib, u Prezident huzuridagi Vazirlar Mahkamasiga aylantirildi. Prezident ayni bir vaqtda Vazirlar Mahkamasining Raisi bo'lib qoldi, Prezident va hukumat apparati birlashtirildi.

Shunday qilib, Prezident respublikada oliy ijroiya va boshqaruv hokimiyatini amalga oshiruvchi oliy martabali shaxsga aylandi va davlat boshlig'i sifatida ham o'z o'rnida qoldi. Endilikda u faqat farmonlar emas, balki qaror va farmoyishlar ham qabul qilish huquqiga ega bo'ldi. 1992-yil 4-yanvardagi Qonun bilan O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri lavozimi ta'sis etildi.

⁵⁰ Ўзбекистан ССРнинг “Ўзбекистан Республикаси Министрлар Совети тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистан Республикаси Олий Советининг ведомостлари. -1978. - № 36. - 527-модда

⁵¹ Хусанов О. Т. Ўзбекистан Республикаси давлат органлари. / Масъул муҳаррир А.Азизхўжаев/. -Тошкент: Шарк, 1996 - Б. 58-59.

⁵² Ўзбекистан ССРнинг Конституцияси. - Тошкент: Ўзбекистан, 1991. 44 б.

Bulardan tashqari, o'sha paytda Vitse-prezident lavozimi ham ta'sis etilgan bo'lib, u asosan Vazirlar Mahkamasi faoliyatini tashkil etuvchi lavozim hisoblangan. Ta'kidlash kerakki, joriy etilgan Vitse-prezident lavozimi qisqa vaqt ichida davlat boshqaruvi nuqtai-nazaridan o'zini oqlamadi. Shu boisdan ham 1992-yil 4-yanvardagi Qonun⁵³ bilan bu lavozim tugatilib, O'zbekistonning ijro etuvchi hokimiyati tizimida yangi lavozim, ya'ni O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri lavozimi ta'sis etildi. Bosh vazirga Vazirlar Mahkamasiga rahbarlik qilish va uning ishini tashkil qilish mas'uliyati yuklatildi. Bosh vazir lavozimining ta'sis etilishi O'zbekiston Hukumati faoliyatining samarali tashkil etilishida muhim voqea bo'ldi. Bosh vazirga Vazirlar Mahkamasiga rahbarlik qilish va uning faoliyatini tashkil qilish vazifasining yuklatilishi, ushbu institutning rivojlanishi va davlat hokimiyati organlari tizimida uning o'rnini mustahkamlanishida muhim rol o'ynadi. Prezident respublika hukumati tarkibiga rasman kirmagan holda Vazirlar Mahkamasining Raisi lavozimini egalladi, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti o'z lavozimiga ko'ra, ayni vaqtda Vazirlar Mahkamasi Raisi hisoblanadigan bo'ldi.

1992-yil 8-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakatimiz hayotida ulkan siyosiy voqea bo'ldi. Konstitutsiyamiz suveren davlatimizni qonuniy-huquqiy jihatdan shakllantirishning asosi bo'lib qoldi. Konstitutsiyada o'rnatilgan tamoyil - davlat hokimiyatini qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlariga bo'linishining mantiqiy davomi sifatida 1993-yil may oyida "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatning mustaqil organi maqomini oldi. Eski ma'muriy-buyruqbozlik tizimi hamda uning hokimiyat va boshqaruv organlari barham topib, davlat hayotining yangi demokratik, huquqiy asoslari yaratildi. Davlat tushunchasi, uning ma'no-mohiyati tubdan o'zgardi. U

⁵³ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Вице-Президенти лавозимини тугатиш ва Бош вазир лавозимини таъсис қилиш ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясига (Асосий қонунига) ўзгартириш киритиш тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. -1992. -№ 3 . - 144-модда

islohotlarning bosh tashabbuskori hamda ularni muvofiqlashtiruvchi asosiy kuchga aylandi.

2003-yillarda ikki palatali parlamentni tashkil etish, o'tkazilayotgan islohotlarni chuqurlashtirish, davlat, iqtisodiy-ijtimoiy masalalarni hal qilishda O'zbekiston Respublikasi Hukumati rolini va mustaqilligini kuchaytirish "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi qonunning yangi tahrirda qabul qilish zaruratini kun tartibiga qo'ydi. Unda Vazirlar Mahkamasi, hukumat a'zolarining javobgarligi masalalari aniqlashtirildi.

Vazirlar Mahkamasi va hukumat a'zolariga yuklatilgan vazifalarni bajarish mas'uliyatini oshirish maqsadida, shuningdek, Vazirlar Mahkamasi Raisiga tegishli ayrim vakolatlar - Vazirlar Mahkamasi faoliyatini tashkil etish va rahbarlik qilish, Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni o'z vaqtida samarali ijro etish vazifalari Bosh vazir zimmasiga yuklatildi. Oqibatda, O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 24-apreldagi 470-11-sonli "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonunining qabul qilinishi bilan "O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasida davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig'idir" deyilgan qoidaning o'zi qoldirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayni vaqtda Vazirlar Mahkamasining Raisi bo'lib hisoblanishiga doir qoida chiqarib tashlandi va shu asnoda Vazirlar Mahkamasining Raisi lavozimi tugatildi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 98-moddasiga va "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi qonunning yangi tahririga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Vazirlar Mahkamasining shakllantirilishida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir nomzodini ko'rib chiqish va tasdiqlash uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga taqdim etishi hamda uni vazifasidan ozod qilishi, shuningdek, Vazirlar

Mahkamasining a'zolarini Bosh vazir taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tasdiqlashi va vazifasidan ozod qilishi to'g'risidagi normalar kiritildi⁵⁴.

Ma'muriy islohotlardan ko'zlangan maqsad va unga binoan oldindagi vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirish chora-tadbirlari ko'rildi. 2003-yilning dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi va "Respublika xo'jalik boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi Farmonlari qabul qilindi. Unda davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari tizimi, ularning asosiy vazifa va funksiyalari hamda ro'yxati aniq belgilab berildi.

O'zbekiston Respublikasining "Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonuni⁵⁵ni amalga kiritilishi davlat boshqaruvini mazmunan yangilash, bunda mavjud demokratik tamoyillarni kengroq joriy etish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirishdan iborat bo'lib, mazkur qonun O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga tegishli tuzatishlar, shuningdek, amaldagi qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish uchun asos vazifasini o'tadi.

Bu davrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mustaqil davlatchilikning asosiy belgilaridan biri bo'lgan davlat boshlig'ining huquqiy maqomi va uning vakolatlariga bag'ishlangan 89-moddasiga birinchi marta quyidagi norma kiritildi: "O'zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig'idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta'minlaydi".

⁵⁴ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида"ги қонуни (янги таҳрири) // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. - 2003. - № 19. - 169-модда.

⁵⁵ Ўзбекистон Республикасининг "Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида"ги конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. - 2007. - № 15. - 151 -модда.

Bu yerda, 2000 yillarga xos bo'lgan hukumat faoliyatini yangi darajaga ko'taruvchi to'rt jihatni ajratib ko'rsatish lozim. *Birinchi*dan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi yangi huquqiy maqomga — ijro etuvchi hokimiyatning oliy organiga aylandi. *Ikkinchi*dan, hukumatni shakllantirish jarayoni yanada demokratlashtirildi, xususan, Bosh vazirni tayinlashda siyosiy partiyalar bilan maslahatlashuv hamda lavozimidan muddatidan avval ozod qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirishni nazarda tutuvchi normalar kiritildi. *Uchinchi*dan, Oliy Majlis palatalariga taqdim etilgan Bosh vazir nomzodini uch marta rad etsa, O'zbekiston Respublikasi Bosh vazir vazifasini bajaruvchi tayinlanishi va Oliy Majlis yoki uning palatalaridan birining tarqatib yuborilishi to'g'risidagi qoida mustahkamlandi. *To'rtinchi*dan, O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining lavozimidan ozod etilishi bir vaqtning o'zida O'zbekiston Respublikasi Hukumatining iste'foga chiqishiga sabab bo'lishi qonunda belgilab qo'yildi.

Hozirgi kunda, Vazirlar Mahkamasi tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, uning o'rinbosarlari, vazirlar, davlat qo'mitalarining raislari, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining boshlig'i Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o'z lavozimi bo'yicha kiradi.

Vazirlar Mahkamasini shakllantirish, dastlab saylovda eng ko'p deputatlik o'rinlarini olgan siyosiy partiya yoki bir necha siyosiy partiya tomonidan qo'llab-quvvatlangan va ilgari surilgan hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan taqdim etilgan Bosh vazir nomzodini O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari tomonidan saylash orqali boshlanadi.

Bu jarayon biroz murakkab ko'rinsada u o'ziga xos mantiqiy ma'noga va tartibga ega. Ushbu qoidalar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida, "Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonun, "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi Qonun hamda "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik

palatasining Reglamenti to'g'risida"gi va "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Reglamenti to'g'risida"gi Qonunlarda batafsil yoritilgan.

Jumladan, Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovda eng ko'p deputatlik o'rinlarini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi eng ko'p deputatlik o'rinlarini qo'lga kiritgan bir necha siyosiy partiya tomonidan taklif etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdim etilgan Bosh vazir lavozimiga nomzodni ko'rib chiqqanidan keyin o'n kun muddat ichida uni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining ko'rib chiqishi va tasdiqlashi uchun taklif etadi.

Bu bosqichda Bosh vazir lavozimiga nomzod O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida uning nomzodi ko'rib chiqilayotgan paytda va tasdiqlanayotganda Vazirlar Mahkamasining yaqin muddatga va uzoq istiqbolga mo'ljallangan harakat dasturini taqdim etishi talab etiladi.

Bosh vazir nomzodi uning uchun o'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining yarmidan ko'pi tomonidan ovoz berilgan taqdirda tasdiqlangan hisoblanadi.

Qonunchiligimizda Bosh vazir saylanishi bilan bog'liq masalalarda turli vaziyatlarni hisobga olgan holda yondashilganini ko'rishimiz mumkin. Xususan, agar ovoz berish vaqtida Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi yoki Senatida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari yoki Senati a'zolari umumiy sonining ko'pchilik ovozini ololmasa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi barcha siyosiy partiyalar fraksiyalari bilan qo'shimcha maslahatlashuvlar o'tkazganidan so'ng Bosh vazir lavozimiga nomzodni yana bir marta taqdim etish huquqiga ega.

Vazirlar Mahkamasining a'zolari Bosh vazir taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

Parlamentga Bosh vazir faoliyatini kuzatib borish va nazorat qilish funksiyasi berilgan. Bosh vazir va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik

palatasi o'rtasida ziddiyatlar doimiy tus olgan holda Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman kiritilgan taklif bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo'shma majlisi muhokamasiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish haqidagi masala kiritiladi.

Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi ovoz bergan taqdirda qabul qilingan hisoblanadi. Bunday holatda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazirni lavozimidan ozod etish to'g'risida qaror qabul qiladi. Bunda Vazirlar Mahkamasining butun tarkibi Bosh vazir bilan birga iste'foga chiqadi".

Yangi Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi barcha siyosiy partiyalar fraksiyalari bilan tegishli maslahatlashuvlar o'tkazilganidan so'ng O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga ko'rib chiqish va tasdiqlashga taqdim qilish uchun taklif etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan Bosh vazir lavozimiga nomzod ikki marta rad etilgan taqdirda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir vazifasini bajaruvchini tayinlaydi va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini tarqatib yuboradi.

Amaldagi Vazirlar Mahkamasi yangi saylangan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida o'z vakolatlarini zimmasidan soqit qiladi, biroq Vazirlar Mahkamasining yangi tarkibi shakllantirilguniga qadar mamlakat Prezidentining qaroriga muvofiq o'z faoliyatini davom ettirib turadi.

Vazirlar Mahkamasining vakolatlarini zimmasidan soqit qilish yangi shakllantirilgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining birinchi majlisi o'tkazilgan kunda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga Bosh vazir tomonidan yozma murojaat berish orqali amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari o‘zlarining majlislarida Vazirlar Mahkamasining o‘z vakolatlarini zimmasidan soqit qilishi to‘g‘risidagi tegishli qarorlarni qabul qiladi.

Amaldagi qonunchilikka muvofiq, Bosh vazir O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan quyidagi hollarda lavozimidan ozod etiladi:

- Bosh vazirning iste’foga chiqish to‘g‘risidagi arizasiga binoan;
- Bosh vazir o‘z vakolatlarini bajarishi mumkin bo‘lmay qolgan taqdirda;
- Vazirlar Mahkamasi tarkibida uning normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo‘lmaydigan ixtiloflar yuz berganda, shuningdek, Vazirlar Mahkamasi bir necha marta O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiyalar fraksiyalarining O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ko‘rib chiqishi uchun taqdim etgan tashabbusiga binoan. Agar zarur asoslarga ega bo‘lgan bunday tashabbusni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiyalar yetakchi fraksiyalari qo‘llab-quvvatlasa hamda mazkur tashabbus O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senatida ovozga qo‘yilganda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a‘zolari umumiy soni uchdan ikki qismidan ko‘prog‘ining ovozini olsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazirni lavozimidan ozod etish to‘g‘risida qaror qabul qiladi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari tomonidan qabul qilingan Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirilgan taqdirda.

Bosh vazirning lavozimidan ozod etilishi bir vaqtning o‘zida O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining iste’foga chiqishiga sabab bo‘ladi.

Har bir davlat ijro etuvchi hokimiyat tizimini yaratishda, xususan, Hukumatni tashkil etishda uning optimal modelini ham tashkiliy jihatdan ham huquqiy jihatdan ta’minlashda qator omillarga tayanishi tabiiy. Bunda asosiy maqsad

davlatning yaqin va uzoq muddatlarga mo'ljallangan vazifalarni bajarishga qodir va mos tarkibni shakllantirish hamda ular o'rtasida ustuvor vazifalarni taqsimlash muhim.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining umumiy rahbarlikni amalga oshirish bilan bir qatorda bevosita elektron hukumat, telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish va axborot xavfsizligini ta'minlash hamda madaniyat, san'at va yoshlar siyosati masalalariga to'g'ridan-to'g'ri rahbarlik qiladi. O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri ishining hajmi va ko'lamidan kelib chiqqan holda sakkiz nafar o'rinbosarlari bir qator komplekslarga rahbarlik qilishadi.

Bular quyidagilar:

birinchisi - Hududlarni kompleks rivojlantirish va kommunal soha, ekologiya, atrof muhitni muhofaza qilish, transport, kapital qurilish va qurilish industriyasi masalalari kompleksi;

ikkinchisi - Makroiqtisodiy tahlil va prognozlashtirish, moliya va bank tizimlarini isloh qilish, xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish masalalari kompleksi;

uchinchisi - Investitsiyalar, innovatsion rivojlantirish, erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalari faoliyatini muvofiqlashtirish masalalari kompleksi;

to'rtinchisi — Tashqi savdo faoliyatini, eksport salohiyatini, mashinasozlik, avtomobil, elektrotexnika, mudofaa, paxtani qayta ishlash sanoatini va engil sanoatni rivojlantirish, mahsulotlarni standartlashtirish masalalari kompleksi;

beshinchisi - Geologiya, yoqilg'i-energetika kompleksi, kimyo, neft-kimyo va metallurgiya sanoati masalalari kompleksi;

oltinchisi - Qishloq va suv xo'jaligi, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash masalalari kompleksi;

ettinchisi - Ta'lim, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya, sport va turizm masalalari kompleksi;

sakkizinchisi - O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni izchil ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish talablariga muvofiq, shuningdek, ishlarning samaradorligi va natijadorligini ta'minlash, ijro intizomini mustahkamlash hamda O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinbosarlari va Hukumat apparati tarkibiy bo'linmalari rahbarlarining shaxsiy mas'uliyatini kuchaytirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda Vazirlar Mahkamasining tarkibiga kiruvchi vazirliklar va davlat qo'mitalari ham mos ravishda isloh etib borilmoqda. Masalan, 2017-yil 29-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi PF-5264-son Farmoni va boshqalar.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi o'rta muddatli istiqbolda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilab bergan eng muhim dasturiy hujjat sifatida "Inson manfaatlari - hamma narsadan ustun" degan tamoyil va "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan ezgu g'oyani hayotga amaliy tatbiq etilishida ulkan ahamiyat ega. Harakatlar strategiyasining birinchi bosqichida 2017-yilning o'zida Davlat dasturi doirasida 30 dan ortiq qonunlar hamda 900 dan ortiq qonunosti hujjatlarining qabul qilinishi keng ko'lamli islohotlar, iqtisodiyot va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, xalq farovonligini yuksaltirishning mustahkam huquqiy poydevori bo'lib xizmat qildi.

Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasi va Xalq qabulxonalari, shuningdek, har bir davlat organida tashkil etilgan fuqarolarning murojaatlari bilan ishlash bo'yicha maxsus bo'linmalar aholi bilan ishlashning sifat jihatidan yangi samarali tizimini shakllantirishga xizmat qildi.

Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi davlat boshqaruvi tizimini tubdan isloh qilish, "Elektron hukumat" va davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini rivojlantirish, iqtisodiyotga ma'muriy ta'sirni qisqartirish hamda boshqaruvning bozor mexanizmlarini kengaytirish, sog'lom

raqobat muhiti va qulay investitsiya iqlimini yaratish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni belgilab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-yanvardagi "Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning strategik vazifalari amalga oshirilishi samaradorligi uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining mas'uliyatini oshirishga doir birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5644-sonli Farmoni mamlakatimizni yanada jadal rivojlantirishda Hukumatning amaldagi yondashuvlari va ish usullarini qayta ko'rib chiqish, uning faoliyatini tashkil etishning sifat jihatidan yangi va innovatsion usullarini joriy etishni, davlat siyosati amalga oshirilishi va birlashtirilgan sohalarida aniq natijalarga erishish uchun idoralar rahbarlarining mustaqilligini oshirishga xizmat qiladi.

Farmonda Hukumatning tashkiliy-shtat tuzilmasini tubdan qayta ko'rib chiqish, hujjatlar ekspertizasi tartibotlarini jiddiy ravishda soddalashtirish, qarorlar qabul qilishning tezkorligini ta'minlash, chet elda keng qo'llaniladigan aniq ko'rsatkichlarga erishishga va maqsadli indikatorlarga asoslangan vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar rahbarlari faoliyatini baholash tizimini joriy etish ko'zda tutilgan.

Unga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi faoliyatini tubdan takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- yuklangan vazifalar va funksiyalarning samarali va natijali ijro etilishi va Hukumat a'zolari, ijro etuvchi hokimiyat boshqa organlari rahbarlari, barcha darajalardagi hokimlarning shaxsiy roli va mas'uliyatini oshirish;

- idoraviy mansub tashkilotlar faoliyatini muvofiqiashtirish va nazorat qilishning aniq tizimini joriy etish orqali vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning birlashtirilgan sohada davlat siyosati samarali va sifatli amalga oshirilishida, shu jumladan moliyaviy resurslarni boshqarish masalalarida mustaqilligini oshirish;

- aniq ko'rsatkichlarga va maqsadli indikatorlarga erishishga asoslangan barcha darajalardagi ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning rahbarlari faoliyatini baholashning prinsiplar jihatidan yangi tizimini joriy etish, iqtisodiyot

tarmoqlari va ijtimoiy sohani strategik rivojlantirishning yaqin, oʻrta va uzoq muddatli istiqbolga moʻljallangan dasturlarini amalga oshirish sifati va samaradorligini taʼminlash;

- hududlarni, eng avvalo, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishda orqada qolayotgan qishloq tumanlari va shaharlarni rivojlantirishning istiqbolli vazifalarini samarali hal etish boʻyicha davlat boshqaruvi va mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining muvofiqlashtirilgan ishini taʼminlash, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining topshiriqlari va hujjatlari ijrosini tizimli va amaliy nazorat qilishni takomillashtirish;

- davlatning iqtisodiy faoliyatdagi ishtiroki tartibi va darajasini aniq reglamentlash orqali iqtisodiyot tarmoqlariga maʼmuriy taʼsir koʻrsatishni yanada qisqartirish va boshqaruvning bozor mexanizmlarini kengaytirish, «xufyona iqtisodiyot»ning oldini olish, pasaytirish va tizimli qarshi kurashish yuzasidan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- komplekslar, Bosh vazir oʻrinbosarlari va Vazirlar Mahkamasining apparati, eng avvalo, uning asosiy boʻgʻini - axborot- tahlil departamentlari tuzilmasini takomillashtirish va ixchamlashtirish. Normativ-huquqiy hujjatlarning iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy ekspertizasi sifatini yaxshilash, ijro intizomi darajasini oshirish, koʻp sonli yigʻilishlar, ortiqcha yozishmalar va samarasiz xizmat safarlari amaliyotiga chek qoʻyish;

- ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini mavjud muammolarning sabablari va sharoitlarini bartaraf etishga, ishni tashkil etishning zamonaviy usullarini joriy etishga doir kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishga qayta yoʻnaltirish maqsadida ayrim davlat funksiyalarini xususiy subʼektlarga berish orqali ortiqcha maʼmuriy tartibga solishni kamaytirish;

- davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining moliyaviy imkoniyatlari, roli va javobgarligini kengaytirish, markaziy va oʻrta boʻgʻin boshqaruv xodimlari sonini ixchamlashtirish orqali boshqaruvning vertikal tizimi mexanizmlarini va ijro etuvchi hokimiyat organlarining oʻzaro hamkorligini takomillashtirish va boshqalar.

3-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining asosiy funksiyalari

Har bir davlat ijro etuvchi hokimiyatining tutgan o‘rni, uning ijtimoiy vazifasi va faoliyat yo‘nalishi hamda funksiyalari ko‘lami, shuningdek, hukumat tarkibi va tuzilmalariga oid masalalarning barchasi mohiyatan bevosita unga konstitutsiya va qonunlar orqali mustahkamlab qo‘yilgan vakolatlar doirasi bilan izohlanadi. Ijro etuvchi hokimiyat tizimi umumiy vakolatlar doirasidan kelib chiqqan holda har bir tarkibiy tuzilmasiga tegishli vazifalar yuklanishi bilan samarali faoliyat mexanizmiga ega bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 98-moddasiga ko‘ra, Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi. Vazirlar Mahkamasi:

- samarali iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy, pul-kredit siyosati yuritilishi, fan, madaniyat, ta’lim, sog‘liqni saqlashni hamda iqtisodiyotning va ijtimoiy sohaning boshqa tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi uchun javobgar bo‘ladi;

- fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;

- davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari ishini muvofiqlashtiradi va yo‘naltiradi, ularning faoliyati ustidan qonunda belgilangan tartibda nazoratni ta’minlaydi;

- O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlis qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentirining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta’minlaydi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan ma’ruzalar taqdim etadi;

- ushbu Konstitutsiya va O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi konstitutsiyaviy normalar doirasida va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining butun hududidagi barcha

organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.

Vazirlar Mahkamasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti oldida javobgardir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risidagi qonunning 5-moddasida Vazirlar Mahkamasining iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirish sohasidagi asosiy vakolatlari mustahkamlab qo'yilgan. Unga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi o'z vakolatlari doirasida:

- barqaror iqtisodiy o'sishni, makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlash, iqtisodiyotni isloh etish va tarkibiy o'zgartirish bo'yicha choralar ko'radi;

- O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari, soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish prognozlarini hamda eng muhim dasturlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilishini va ijro etilishini tashkil etadi;

- iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish, texnik, texnologik jihatdan modernizatsiya qilish va diversifikatsiyalash dasturlarini, hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqadi hamda ularning amalga oshirilishini ta'minlaydi;

- erkin tadbirkorlik uchun shart-sharoitlar yaratadi, eng avvalo xususiy mulkni rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ishtiroki darajasini strategik va iqtisodiy jihatdan asoslangan miqdorlargacha qisqartirish, keng ko'lamda xususiylashtirish asosida shart-sharoitlar yaratadi, kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lidagi barcha to'siqlar va cheklovlarni bartaraf etish, qulay ishbilarmonlik muhitini va investitsiyalash sharoitlarini yaratish, iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish bo'yicha choralar ko'radi;

- O'zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash, bank va boshqa moliya institutlarining barqarorligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishga ko'maklashadi;

- davlat boshqaruvi usullarini takomillashtiradi, shu jumladan elektron hukumat prinsiplari asosida takomillashtiradi, bozor prinsiplariga asoslangan xo‘jalik boshqaruvi va korporativ boshqaruvning zamonaviy prinsiplari va usullari joriy etilishini rag‘batlantiradi;

- davlat boshqaruvi tuzilmasini takomillashtirish to‘g‘risida, O‘zbekiston Respublikasi vazirliklarini, davlat qo‘mitalarini, idoralarini hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvining boshqa organlarini tuzish, qayta tashkil etish hamda tugatish haqida takliflar ishlab chiqadi;

- ta‘lim tizimini rivojlantirishni, uning sifati va samaradorligini oshirishni ta‘minlaydi, uzluksiz ta‘limdan keng ko‘lamda foydalanish uchun sharoitlar yaratadi, ilm-fan va texnologiyalami rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini bajarish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;

- sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish, tibbiy xizmat ko‘rsatish darajasini oshirish, aholining sog‘lig‘ini saqlash va mustahkamlash, sog‘lom turmush tarzi prinsiplarini joriy etish, sanitariya-epidemiologik osoyishtalikni ta‘minlash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;

- madaniyat, san‘at, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga, madaniy qadriyatlardan keng ko‘lamda foydalanishni ta‘minlashga, fuqarolarning ijtimoiy va madaniy hayotda to‘la huquqli tarzda ishtirok etishiga ko‘maklashadi;

- ish o‘rinlari tashkil etish va aholi bandligini ta‘minlash dasturlarini ishlab chiqadi hamda amalga oshiradi, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish, ularning ijtimoiy va pensiya ta‘minoti tizimlari faoliyat ko‘rsatishini ta‘minlaydi, oila, onalik va bolalikni himoya qilishga ko‘maklashadi, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish bo‘yicha choralar ko‘radi;

- tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini o‘tkazish hamda respublika ahamiyatiga va xalqaro ahamiyatga molik yirik ekologik dasturlarni ro‘yobga chiqarish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi, yirik avariya va halokatlarning, shuningdek, tabiiy ofatlarning oqibatlarini tugatish yuzasidan choralar ko‘radi;

- O‘zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi va mudofaa qobiliyatini ta‘minlash, davlat chegaralarini qo‘riqlash, davlat manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishga ko‘maklashadi;

- O‘zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi vakilligini ta‘minlaydi, hukumatlararo shartnomalar tuzadi, ularni ijro etish choralarini ko‘radi;

- tashqi iqtisodiy faoliyat, ilmiy-texnikaviy va madaniy hamkorlik sohasida rahbarlikni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruvi sohasida ham salomoqli vakolatlarga ega, Shu bois unga vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvining boshqa organlari ishini muvofiqlashtirib hamda yo‘naltirib borish vazifalari yuklatilgan.

*Birinchi*dan, vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat boshqaruvining boshqa organlari haqidagi nizomlar Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

*Ikkinchi*dan, Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti hisobidan ta‘minlanadigan davlat boshqaruvi boshqa organlarining markaziy devoni xodimlari sonini va ular ta‘minotiga ajratiladigan mablag‘lar miqdorini belgilaydi.

*Uchinchi*dan, Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo‘mitalari va davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzish hamda tugatish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga taqdimnomalar kiritadi. Bu kabi taqdimnomalarni tayyorlash va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga kiritish tartibi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

*To‘rtinchi*dan, vazirlar va davlat qo‘mitalari raislarining o‘rinbosarlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi. Shuningdek, davlat boshqaruvi boshqa organlarining rahbarlari va ularning o‘rinbosarlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida

nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

Beshinchidan, Vazirlar Mahkamasi o'zi tomonidan tashkil etiladigan xo'jalik boshqaruvi organlarining rahbarlarini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda tasdiqlaydi.

Oltinchidan, davlat boshqaruvi organlari hay'atlarining a'zolari, shuningdek, hukumat tomonidan tashkil etiladigan xo'jalik boshqaruvi organlari boshqaruvlarining a'zolari Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Ettinchidan, Vazirlar Mahkamasi zarurat bolganda o'z vakolatiga kiruvchi davlat boshqaruvining ayrim masalalarini hal etishni, agar bu masalalarning hal etilishi qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasi Hukumatining mutloq vakolatlariga kiritilgan bo'lmasa, vazirliklar, davlat qo'mitalari va o'z bo'ysunuvidagi davlat boshqaruvi boshqa organlariga berishi mumkin.

Sakkizinchidan, Qonunning 7-moddasiga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi vazirlik, davlat qo'mitasi, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlari faoliyatini nazorat qilish bo'yicha muhim funksiyani amalga oshiradi. Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlarining hujjatlari amaldagi qonun hujjatlariga zid boigan hollarda ularni bekor qilish huquqiga ega.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Konstitutsiya hamda "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi Qonun normalariga asosan hukumat faoliyatining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagi sohalarni ajratish mumkin: iqtisodiyot, ma'muriy-siyosiy, ijtimoiy-madaniy sohalardagi faoliyat.

Nazariy jihatdan olganda hukumat faoliyatining asosiy yo'nalishlarini yanada aniqroq ko'rsatish mumkin. Masalan, rus olimi M.V.Baglayning fikricha hukumat faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: siyosiy sohadagi faoliyat; ma'muriy-boshqaruv sohasidagi faoliyat; qonunchilik sohasidagi faoliyat; tashqi siyosat sohasidagi faoliyat; iqtisodiyot sohasidagi faoliyat; ijtimoiy sohadagi faoliyat va hokazo.

Tabiiyki, Vazirlar Mahkamasining vakolatlari avvalambor, o'zining faoliyati yo'nalishlaridan kelib chiqib belgilanadi. Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatni namoyon qilar ekan, qonun chiqaruvchi va sud hokimiyatidan farqli ravishda, ijro etuvchi faoliyatini amalga oshiradi. Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan qarorlar, Prezident farmonlari, qarorlari va farmoyishlari bajarilishini ta'minlaydi, shuningdek, ijroiya hokimiyati tarkibiga kiruvchi davlat organlari ustidan boshqaruvni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasida Vazirlar Mahkamasining vakolatlari aynan shulardan kelib chiqqan holda belgilangan.

Bosh vazir:

- Vazirlar Mahkamasi faoliyatini tashkil etadi va unga rahbarlik qiladi, uning samarali ishlashi uchun shaxsan javobgar bo'ladi;
- Vazirlar Mahkamasining majlislarida raislik qiladi, uning qarorlarini imzolaydi;
- xalqaro munosabatlarda Vazirlar Mahkamasi nomidan ish ko'radi hamda hukumatlararo shartnomalar va bitimlarni imzolaydi;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda Bosh vazirning o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni taqsimlaydi;
- davlat va xo'jalik boshqaruvining Vazirlar Mahkamasi majlisida ko'rib chiqish talab etilmaydigan masalalari bo'yicha qarorlar qabul qiladi;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga viloyatlar hokimlarini va Toshkent shahar hokimini tayinlash hamda lavozimidan ozod etish to'g'risida taqdimnoma kiritadi;
- O'zbekiston Respublikasi qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni bajaradi.

Bosh vazir o'z vakolatlariga kiruvchi masalalar yuzasidan farmoyishlar chiqaradi.

Bosh vazir Vazirlar Mahkamasining ishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga muntazam ravishda axborot berib boradi.

Bosh vazir yo'qligida uning vazifasini Bosh vazir o'rinbosarlaridan biri bajaradi.

Bosh vazirning o'rinbosarlari vazifalar taqsimotiga muvofiq o'zlari rahbarlik qilayotgan tarmoqdagi ishlarning ahvoli uchun javob beradilar, tegishli vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlari faoliyatini muvofiqlashtirishni, ularning ishini nazorat qilishni amalga oshiradilar hamda ularga topshiriqlar beradilar, Vazirlar Mahkamasi muhokamasiga kiritilgan takliflarni hamda qaror va farmoyishlarning loyihalarini dastlabki tarzda ko'rib chiqadilar.

4-§. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan chiqariladigan normativ-huquqiy hujjatlari

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi iqtisodiyotning, ijtimoiy va madaniy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, qonunlar, Oliy Majlisning boshqa qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta'minlash maqsadida amaldagi qonunlarga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi hududidagi barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.

Vazirlar Mahkamasi konstitutsiyaviy normalar doirasida va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining butun hududidagi barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar va farmoyishlar chiqaradi. Vazirlar Mahkamasining normativ-huquqiy tusdagi yoki o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlari Vazirlar Mahkamasining qarorlari shaklida qabul qilinadi.

Vazirlar Mahkamasining tezkor va boshqa joriy masalalar bo'yicha qarorlari Vazirlar Mahkamasining farmoyishlari shaklida qabul qilinadi. Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari Bosh vazir tomonidan imzolanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga asoslangan holda Vazirlar Mahkamasi qarorlari, farmoyishlarini hamda Bosh vazir farmoyishlarini bekor qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, agar ularda boshqacha tartib nazarda tutilgan bo‘lmasa, imzolangan kundan boshlab kuchga kiradi. Vazirlar Mahkamasining normativ-huquqiy tusdagi qarorlari, agar hujjatlarning o‘zida kechroq muddat ko‘rsatilmagan bo‘lsa, rasmiy e‘lon qilingan kundan e‘tiboran kuchga kiradi. Vazirlar Mahkamasi o‘zi qabul qilgan qarorlarning bajarilishi ustidan bevosita yoki vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvining boshqa organlari orqali nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasining normativ-huquqiy tusdagi qarorlari “O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlari to‘plami”, “O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami” va O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasida e‘lon qilinadi, zarur bo‘lgan taqdirda esa boshqa ommaviy axborot vositalari orqali ham keng omma e‘tiboriga yetkaziladi.

Har qanday markaziy davlat organi singari Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 14-fevraldagi 62-son qarori bilan “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Reglamenti” qabul qilingan, unda bir qator muhim masalalar bilan birga Vazirlar Mahkamasi ishini tashkil etish tartib-qoidalari va taomillari belgilangan.

Jumladan, unga ko‘ra Vazirlar Mahkamasi o‘z ishini avvalo O‘zbekiston Respublikasi qonunlarini amalga oshirishga, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ishlab chiqilgan hamda uning farmonlari, qarorlari va farmoyishlarida, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlislaridagi, boshqa muhim tadbirlardagi nutqlarida, shuningdek, ko‘rsatmalar va topshiriqlar sifatida ifodalangan siyosatni amalga oshirishga yo‘naltiradi.

Shu bilan birga uning ishi Prezident farmonlari, qarorlari va farmoyishlaridan, shuningdek, Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasi qarorlaridan kelib chiquvchi

vazifalar asosida shakllantirilgan yarim yillik rejalarga muvofiq olib boriladi. Xususan, Vazirlar Mahkamasining yarim yillik uchun ish rejasida Vazirlar Mahkamasi majlislari rejasi, Rayosat majlislarini o'tkazish rejasi hamda tarmoqlarda, iqtisodiyot sohalarida va mintaqalarda iqtisodiy islohotlarning borishi masalalarini Bosh vazir o'rinbosarlari huzurida ko'rib chiqish rejasi, shuningdek, doimiy, muvaqqat komissiyalar va boshqa ishchi organlar majlislarining kalendar rejasi aks etgan bo'ladi. Shu bilan birga, axborot-tahlil departamentlari va boshqa tarkibiy bo'linmalarning, shuningdek, ular rahbarlari va mutaxassislarining yarim yillik ish rejaları belgilangan tartibda tasdiqlanadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Vazirlar Mahkamasining ko'rib chiqishi uchun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi Qonun bilan uning vakolatiga kiritilgan, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan belgilangan masalalar kiritiladi.

Masalalar qoida tariqasida, belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari loyihalari shaklida kiritiladi. Hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish, kiritish, kelishish va ko'rib chiqishga tayyorlash Hukumat Reglamenti, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 11-apreldagi PQ-2881-son va 2017-yil 28-iyuldagi PQ-3161-son qarorlarida belgilangan talablar, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-yanvardagi 12-son qarori talablariga hamda Vazirlar Mahkamasining apparatida ish yuritish bo'yicha Yo'riqnomaga muvofiq amalga oshiriladi. Bunda, 2018-yil iyuldan barcha normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari, loyihani ishlab chiquvchi tashkilotlar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Yagona interaktiv davlat xizmatlari portaliga jamoatchilik muhokamasi o'tkazilishi uchun joylashtiriladi.

Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlari loyihalari vazirliklar, davlat qo'mitalari, agentliklar, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasining Bosh vaziri, O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o‘rinbosarlari topshiriqlariga muvofiq yoxud tashabbus ko‘rsatish tartibida ishlab chiqiladi. Ushbu hujjat loyihalarini tayyorlash manfaatdor idoralar va tuzilmalar bilan birgalikda amalga oshiriladi. Ishlab chiqilgan loyihalar belgilangan tartibda manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan hamda majburiy tartibda O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi bilan kelishiladi.

Vazirlar Mahkamasining O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan majburiy ravishda kelishib olinishi lozim bo‘lgan qarorlari va farmoyishlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasiga O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri yoki uning topshirig‘iga binoan Bosh vazir o‘rinbosarlari yoxud Vazirlar Mahkamasi Apparating boshqaruvchisi tomonidan kiritiladi.

Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarining ayrim loyihalari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti devonining Reglamentida nazarda tutilgan tartibda ko‘rib chiqiladi hamda kelishiladi.

Vazirlar Mahkamasi majlislari har chorakda kamida bir marta o‘tkaziladi. Vazirlar Mahkamasi majlislarida O‘zbekiston Respublikasining Bosh vaziri raislik qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Vazirlar Mahkamasi majlislarida raislik qilish huquqiga ega. Ushbu majlislarda “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 14-moddasida nazarda tutilgan masalalar, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti topshiriqlariga va Vazirlar Mahkamasi Rayosati qarorlariga muvofiq boshqa masalalar ko‘rib chiqiladi.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari, farmoyishlari ular imzolangan sana bo‘yicha rasmiylashtiriladi hamda tegishli Axborot-tahlil departamentlari va boshqa tarkibiy bo‘linmalar tomonidan tuziladigan jo‘natish ro‘yxati bo‘yicha darhol ijrochilarga yuboriladi.

Bunda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari (zarur bo‘lgan taqdirda, axborot-tahliliy materiallari bilan birga) majburiy tartibda belgilangan tartibda rasmiy e‘lon qilish hamda ijrochilarga yetkazish uchun

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga qog‘oz va elektron shaklda yuboriladi.

Vazirlar Mahkamasining normativ tusdagi qarorlari O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining Qarorlari to‘plamida O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plamida va O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasida e’lon qilinadi.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, agar ushbu hujjatlarda boshqa muddatlar belgilanmagan bo‘lsa, imzolangan vaqtdan boshlab kuchga kiradi. Normativ xususiyatga ega bo‘lgan qarorlar, agar ushbu hujjatlarda boshqa muddat belgilanmagan bo‘lsa, ular rasmiy e’lon qilingan kundan boshlab kuchga kiradi. Respublikani keng va tezkorlik bilan tanishtirish zarur bo‘lganda qarorlar va farmoyishlar Prezident yoki Bosh vazirning topshirig‘iga binoan matbuotda e’lon qilinadi, televidenie va radio orqali eshittiriladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini shakllantirish tartibi va asoslarini yoritib bering.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini qonunchilik doirasida batafsil yoritib bering.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining shakllanish tartibi va huquqiy asoslari haqida gapirib bering.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining asosiy vazifalarining mazmun-mohiyatini atroflicha muhokama qilib bering.
5. O‘zbekiston Respublikasida Bosh vazirni vazifasidan ozod qilish tartibini qonunchilik doirasida batafsil yoritib bering.
6. O‘zbekiston Respublikasida Bosh vazirga ishonchsizlik votumini bildirish tartibining mazmun-mohiyatini batafsil yoritib bering.

9-MAVZU: MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ASOSLARI. FUQAROLARNING O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARI

REJA:

- 1-§. Mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi.
- 2-§. Xalq deputatlari Kengashlari, ularni shakllantirish tartibi, vakolat muddati.
- 3-§. Hokim — vakillik va ijro hokimiyati boshlig‘i.
- 4-§. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari.

1-§. Mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, joylarda davlat hokimiyati boshqaruvini samarali tashkil etish va uni demokratlashtirish yuzasidan tub islohotlar amalga oshirildi. Bunda mahalliy hududlarni boshqarish borasidagi ko‘p asrlik boy milliy tajriba, ilg‘or xorijiy amaliyot, bozor munosabatlariga o‘tish borasida oldinda turgan vazifalar va ularni hal etish imkoniyatlari inobatga olingan holda, aniq va puxta ishlab chiqilgan rejalar asosida mahalliy davlat hokimiyati organlarining yangi tizimini bosqichma-bosqich joriy etishga e‘tibor berildi.

So‘ngi yillarda deyarli rivojlangan davlatlarda ham mahalliy hokimiyat organlarini qayta tashkil etish holatlari keng tus oldi. Markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o‘rtasidagi munosabatlar qayta shakllantirildi hamda bir qancha mamlakatlarda yangi mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar qabul qilindi⁵⁶.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mahalliy miqyosda boshqaruvni tashkil etishga o‘ziga xos tarzda yondashilgan, MDH va boshqa sobiq Ittifoqchi respubliklar Konstitutsiyalaridan farq qilib, O‘zbekiston Konstitutsiyasida mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi alohida, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining tizimi alohida belgilandi. O‘zbekistondan boshqa davlatlarning

⁵⁶ Francesco Kjellberg. “The Changing Values of Local Government.” The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 540, Local Governance around the World (Jul., 1995).— P. 40.

Konstitutsiyalarida mahalliy davlat hokimiyati degan tushuncha ishlatilmagan. Jumladan, Belorussiya Konstitutsiyasida “Mahalliy boshqaruv va o‘zini o‘zi boshqaruv”, Qozog‘iston Konstitutsiyasida “Davlatning hududiy tuzilishi va o‘zini o‘zi boshqaruv”, Qirg‘iziston, Rossiya va Estoniya Konstitutsiyalarida “Mahalliy boshqaruv”, Turkmaniston Konstitutsiyasida “Mahalliy ijro hokimiyati” alohida bobda, “Mahalliy boshqaruv” alohida bobda berilgan.

Rossiya Konstitutsiyasida davlat hokimiyati federal miqyosda va federatsiya sub’ektlari miqyosida tashkil qilinib, boshqa barcha quyi bo‘g‘inlarda tuman, shahar, qishloqlarda mahalliy boshqaruv organlari tashkil qilinadi va faoliyat yuritadi.

O‘zbekiston Respublikasida mahalliy miqyosda boshqaruv, viloyat, tuman, shaharlarda mahalliy davlat hokimiyati organlariga, qishloq, shaharcha, ovullarda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari zimmasiga yuklangan.

Bu borada dastlab 1992-yil 4-yanvardagi «O‘zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish to‘g‘risida»gi qonuni asosida O‘zbekiston Respublikasining viloyatlari, tumanlari va shaharlarida vakillik hokimiyatiga hamda ijroiya-boshqaruv hokimiyatiga boshchilik qiladigan hokimlar lavozimi ta’ sis etildi. Shuningdek, ushbu qonunda O‘zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq, hokimlar boshchiligidagi xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlari mahalliy ahamiyatga molik barcha masalalarni umumdavlat manfaatlarini hamda Kengash hududida yashayotgan fuqarolarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda hal etishlari, O‘zbekiston Respublikasining qonunlarini, Prezident farmonlarini, yuqori davlat idoralarining qarorlarini amalga oshirishlari, xalq deputatlari quyi Kengashlarining faoliyatiga rahbarlik qilishlari, respublika va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni muhokama qilishda qatnashishlari belgilab qo‘yildi.

Konstitutsiyaga asosan mamlakatimizda mahalliy miqyosda ham ikki turdagi, ya’ ni vakillik davlat hokimiyati va ijro hokimiyati organlari mavjud.

O‘zbekiston Konstitutsiyasida mahalliy davlat hokimiyati, uni amalga oshiruvchi organlarga alohida XXI bob ajratilgan. U «Mahalliy davlat

hokimiyati asoslari» deb nomlanib, eng avvalo, mahalliy davlat hokimiyati organlarining tizimini belgilab qo‘ygan. Konstitutsiyaning 99-moddasida “Viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo‘ysunadigan shaharlardan tashqari) hokimlar boshchilik qiladigan xalq deputatlari Kengashlari hokimiyatning vakillik organlari bo‘lib, ular davlat va fuqarolarning manfaatlarini ko‘zlab o‘z vakolatlariga taalluqli masalalarni hal etadilar”, deb belgilangan bo‘lsa, Konstitutsiyaning 102-moddasida mahalliy joylarda (mahalliy miqyosda) vakillik va ijroiya hokimiyati mavjudligi belgilangan.

Bu bilan konstitutsiyaviy asosda mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarining tizimi belgilandi (viloyat, tuman, shahar xalq deputatlari Kengashlari) va hokimiyatning vakillik organlariga hokimlar boshchilik qilishi belgilandi va bu organ davlat va fuqarolarni manfaatini ko‘zlab, vakolatlarni amalga oshirishi mustahkamlandi.

Konstitutsiyada hokimlar qaysi ma‘muriy hududlarda faoliyat ko‘rsatishi haqida alohida norma bo‘lmasada, Konstitutsiyaning 99-moddasi mazmunidan, ular viloyat, tuman, shaharlarda faoliyat ko‘rsatishini bilib olsa bo‘ladi, ya‘ni hokimlar viloyatlar, shaharlar va tumanlarda tashkil qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentyabrdagi «Mahalliy davlat hokimiyati organlari to‘g‘risida»gi qonunining qabul qilinishi bilan mahalliy davlat hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy huquqiy asoslari shakllanishi yakunladi. Ushbu qonunning 1-moddasida mahalliy davlat hokimiyati organlari mahalliy vakillik va mahalliy ijroiya hokimiyatidan iborat ekanligi aniq belgilab qo‘yildi, ya‘ni viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo‘ysunadigan shaharlardan, shuningdek, shaharlar tarkibiga kiruvchi tumanlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyatining vakillik organlari bo‘lsa, viloyat, tuman, shahar hokimi viloyat, tuman va shaharning oliy mansabdor shaxsi bo‘lib, ayni bir vaqtda tegishli hududdagi vakillik va ijroiya hokimiyatini boshqaradi. Viloyat hokimi, Toshkent shahar hokimi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va tegishli xalq deputatlari Kengashi oldida hisobdordirlar. Tuman, shahar hokimi yuqori turuvchi hokim va tegishli xalq deputatlari Kengashi oldida hisobdordir.

Xalq deputatlari Kengashi va hokim viloyat, tuman va shahar uchun umumiy bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vazifalari amalga oshirilishini, joylarda qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasi qabul qilgan hujjatlar, yuqori turuvchi xalq deputatlari Kengashlari va hokimlar qarorlarining ijrosini, O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi aloqalarni, aholini viloyat, tuman va shaharni boshqarishga jalb etishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, mahalliy davlat hokimiyati organlari, mamlakatning ma'muriy-hududiy tuzilishi viloyat, tuman va shahar pog'onalarida faoliyat ko'rsatadi. Ular davlat hokimiyatining vakillik organlari va ijro hokimiyati organlari ko'rinishida mavjuddir.

Vakillik organlari - xalq deputatlari Kengashlari viloyatlarda, tumanlarda, shaharlarda tashkil qilinadi.

Ijro hokimiyati — hokim; viloyatlarda, barcha tuman va shaharlarda tashkil qilinadi va faoliyat yuritadi.

Mahalliy hokimiyat organlarining tizimi deganda viloyat, tuman, shaharlarda tashkil qilinadigan davlat hokimiyatining vakillik organlari - xalq deputatlari Kengashlari va ijroiya hokimiyat organlari - hokimliklar yig'indisiga aytiladi. Bu tizimga kiruvchi vakillik hokimiyat organlari bir-biridan mustaqil, hamkorlik asosida tashkil qilinsa va faoliyat yuritrsa, ijro hokimiyati organlari – hokimlar vertikal bo'ysunish asosida tashkil topadi va faoliyat yuritadi.

2-§. Xalq deputatlari Kengashlari, ularni shakllantirish tartibi, vakolat muddati

Xalq deputatlari Kengashlari joylardagi davlat hokimiyati vakillik organlari hisoblanadi. Oliy Majlis mamlakat miqyosidagi vakillik organi bo'lsa, xalq deputatlari Kengashlari viloyat, tuman, shahardagi, shu joydagi aholi vakillaridan iborat vakillik organidir. Xalq deputatlari Kengashlari kollegial, ya'ni deputatlardan iborat organdir. Ular saylov yo'li bilan tashkil etiladi. Ularni tashkil

qilish tartibi, vakolatlari 1993-yil 2-sentabrda qabul qilingan «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonun bilan tartibga solinadi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi berilgan vakolatlari doirasida umum manfaatni ifodalovchi tadbirlar o'tkazish, qo'shimcha korxonalar, xo'jalik tashkilotlari tuzish uchun, turli tarmoqlar va boshqaruv sohalarida faoliyatlarni uyg'unlashtirish maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasining, O'zbekiston Respublikasi boshqa viloyatlari, shaharlari va tumanlarining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan shartnomalar asosida o'zaro munosabatlar o'rnatishga haqlidirlar. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi qarorlar qabul qiladi. Viloyat, tuman, shahar hokimi qarorlar qabul qiladi va farmoyishlar chiqaradi.

Xalq deputatlari Kengashi va hokim qabul qilgan hamda chiqargan hujjatlar imzolangan vaqtdan boshlab kuchga kiradi, basharti ana shu hujjatlarda o'zga tartib belgilanmagan bo'lsa. Xalq deputatlari Kengashining va hokimning normativ-huquqiy tuzdagi hujjatlari, agar hujjatlarning o'zida kechroq muddat ko'rsatilmagan bo'lsa, rasmiy e'lon qilingan kundan e'tiboran kuchga kiradi. Xalq deputatlari Kengashi va hokim o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan hujjatlar viloyat, tuman, shahar hududida joylashgan barcha korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi majburiydir.

Viloyatlar, Toshkent shahar xalq deputatlari Kengashi Tumanlar xalq deputatlari Kengashi Shaharlar xalq deputatlari Kengashi Tumanga bo'ysunuvchi shahar hokimi Shahar tarkibidagi tuman hokimi Shaharlar hokimlari Tumanlar hokimlari Viloyatlar, Toshkent shahar hokimlari Vakillik hokimiyati Ijro hokimiyati Mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi. Viloyat, tuman va shahar xalq deputatlari Kengashlari saylov yo'li bilan tashkil etilib, bu haqda Saylov kodeksida belgilab qo'yilgan.

Saylov Kodeksiga asosan, mahalliy Kengashlarga saylov o'tkazish uchun quyidagi saylov okruglari tuziladi: xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlariga saylov o'tkazish uchun - oltmishtadan ko'p bo'lmagan saylov okrugi, xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlariga saylov o'tkazish uchun -

o'ttiztadan ko'p bo'lmagan saylov okrugi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi⁵⁷.

Viloyat, tuman, shahar xalq deputatlari Kengashlariga qoida tariqasida shu hududda yashovchi, aholi e'tiborini qozongan fuqarolar saylanadi. Ularning tarkibi aholining barcha ijtimoiy qatlamlaridan iborat bo'ladi. Xalq deputatlari Kengashlari ko'ppartiyaviylik asosida, umumiy, teng, to'g'ri saylov huquqi prinsipida, yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadi.

Hozirgi kunda faoliyat ko'rsatayotgan xalq deputatlari Kengashlari saylovida mavjud 5 ta siyosiy partiyalardan ko'rsatilgan nomzodlardan saylanganlar. Xalq deputatlari Kengashlari barcha bo'g'inlarining vakolat muddati besh yil. Xalq deputatlari Kengashlarining vakolat muddati tugaydigan yilning dekabr oyi uchinchi o'n kunligining birinchi yakshanbasida yangi xalq deputatlari Kengashlarini saylash uchun saylov o'tkaziladi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi O'zbekiston Respublikasi qonuniga muvofiq viloyat, tuman, shahar aholisi tomonidan saylanadigan xalq deputatlaridan iborat bo'ladi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining asosiy ish shakli sessiyadir. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining sessiyalari tegishli hokim, hokim yo'qligida esa uning o'rinbosarlaridan biri tomonidan zaruratga qarab biroq, yiliga kamida ikki marta chaqiriladi. Sessiya, shuningdek xalq deputatlari tegishli Kengashi deputatlari kamida uchdan ikki qismining tashabbusiga binoan ham chaqirilishi mumkin. Kengash sessiyasini chaqirish to'g'risidagi qarordan deputatlar sessiya ochilishidan kamida etti kun oldin xabardor qilinadi.

Yangi saylangan xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining birinchi sessiyasi hokim tomonidan saylovdan keyin kechi bilan uch haftalik muddat ichida chaqiriladi va u keksa deputatlardan biri tomonidan ochiladi. Xalq deputatlari Kengashi sessiyalarida hokim, u yo'qligida esa Kengashning qaroriga

⁵⁷ Ўзбекистон Республикасининг Сайлов Кодекси // [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 28.02.2020).

yoki hokimning topshirig'iga binoan mazkur Kengashning deputatlaridan biri raislik qiladi.

Xalq deputatlari Kengashining har bir sessiyasini o'tkazish davrida deputatlar orasidan sessiya kotibi yoki kotibiyati saylanadi.

Xalq deputatlari Kengashining sessiyasi, basharti unda jami deputatlarning kamida uchdan ikki qismi ishtirok etsa, vakolatli hisoblanadi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi sessiyasida muhokama qilinayotgan masalalar bo'yicha ochiq yoki yashirin ovoz berish orqali, deputatlar umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan qaror qabul qilinadi.

Xalq deputatlari Kengashi sessiyalarini chaqirish va o'tkazish, sessiya muhokamasiga masalalar kiritish va ularni qarab chiqish, xalq deputatlari Kengashi organlarini tashkil etish va saylash, ularning faoliyatiga doir hisobotlarni tinglash, deputatlar so'rovlarini, qaror loyihalarini qarab chiqish, ovoz berish, qarorlarni e'lon qilish, sessiyaga taklif etiladigan shaxslar sonini aniqlash tartibi, shuningdek deputatlarning mas'uliyati va sessiya ishini tashkil etishga doir boshqa masalalar xalq deputatlari Kengashining Ish tartibiga muvofiq belgilanadi.

Mamlakatimiz Parlamenti ikki palatali strukturada tuzilishi va yuqori palata Senatning aksariyat ko'pchilik a'zolarini mahalliy Kengash deputatlari orasidan saylash yo'li bilan tashkil etilishi mahalliy Kengashlar faoliyatida yangilik bo'lib, bu bilan ularning mavqeyi, umumdavlat faoliyatida ishtiroki kengaydi va kuchaydi. Endi mahalliy vakillik organlari mamlakatning eng oliy organida o'z vakillariga ega. Bu mahalliy vakillarga ishonch, e'tiborni ko'rsatadi. Buning natijasida, aholining mamlakat ijtimoiy va siyosiy hayotidagi o'rni yanada kengayadi.

Hozirgi kunda Oliy vakillik organi - Oliy Majlis bilan xalq deputatlari Kengashlarining o'zaro aloqasini kuchaytirish orqali vakillik demokratiyasini yanada kuchaytirish davlat qurilishi sohasidagi asosiy vazifalardan bo'lib turibdi.

3-§. Hokim — vakillik va ijro hokimiyati boshlig'i

Xalq deputatlari Kengashlari davlat organi sifatida sobiq Ittifoq davrida ham bo'lgan bo'lsa va O'zbekiston mustaqillikka erishgach, uni sifat jihatidan

takomillashtirib, vakillik xarakterini kengaytirib, hokimiyat tizimida saqlab qolingan bo'lsa, hokim lavozimi yangi davlat boshqaruv institutidir.

Hokim lavozimi joriy qilinishi bilan, *birinchidan*, tarixiy davlatchiligimiz an'analari tiklandi (o'zbek davlatchiligida Amir Temur davrida ham hokim lavozimi bo'lgan), *ikkinchidan*, ijro hokimiyati kuchaytirildi (hokimlarga keng vakolatlar berilgan), *uchinchidan*, rahbarlik mas'uliyati kengaytirildi.

Konstitutsiyaning 104-moddasida «Hokim o'ziga berilgan vakolatlar doirasida tegishli hududdagi barcha korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, birlashmalar, shuningdek, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar qabul qiladi»⁵⁸, deb ko'rsatilib, hokimlar mavqeyi aniqlangan. Hokim faqat ijro hokimiyatini boshqarmaydi, Konstitutsiyaning 99 va 102-moddalarida hokimlar vakillik hokimiyatini ham boshqarishi ko'rsatilgan. Bu hokim xalq deputatlari Kengashlari faoliyatini tashkil qilish, ko'maklashish bilan shug'ullanishini ko'rsatadi.

Hokimning ko'pgina qarorlari xalq deputatlari Kengashlarida tasdiqlanishi shartligi, Kengash qarorlari, albatta, hokim tomonidan imzolanish tartibi o'rnatilishi, bu organlar bo'ysunish asosida emas, hamkorlik asosida ish olib borishini bildiradi. «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonunda (1-modda), hokim viloyat, tuman va shaharda oliy mansabdor shaxs, deb ko'rsatilishi bilan birga, ular xalq deputatlari Kengashlari oldida hisobdordirlar, deb ham belgilangan. Shu qoida ham xalq deputatlari Kengashlari bilan hokimning munosabatini, ularning bir-biriga nisbatan mavqeyini ko'rsatadi.

Hokim lavozimi davlat boshqaruv tizimida muhim rol o'ynashi e'tiborga olinib, ularning vakolat muddati, lavozimga tayinlash va ozod qilish tartiblarini belgilovchi asosiy qoidalar Konstitutsiyada belgilangan. Konstitutsiyaning 101-moddasida xalq deputatlari Kengashlari va hokimlarning vakolat muddati besh yil, deb belgilangan. Bu muddat hokim shu erdagi sharoit bilan to'la tanishishi, ish uslubi va qobiliyati qanday darajada ekanligi, faoliyatining natijalariga

⁵⁸Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси//[Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 26.02.2020).

baho berishi uchun etarli bo‘ladi. Shu muddatda rahbar o‘zining barcha qobiliyati va imkoniyatlarini to‘la namoyon qila olishi mumkin. Konstitutsiyaning 102-moddasida viloyatlar, Toshkent shahar, tuman va shahar hokimlarini lavozimga tayinlash va lavozimidan ozod qilish tartibini belgilaydi.

Xalq deputatlari Kengashi Prezident tomonidan taqdim etilgan nomzodlarni uch marta rad etsa, ya’ni tasdiqlamasa, Prezident hokim vazifasini bajaruvchi tayinlash, tegishli xalq deputatlari Kengashlarini tarqatib yuborish huquqiga ega.

2011-yil 18-aprelda Prezident tomonidan imzolangan “Konstitutsiyaning ayrim moddalariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonun bilan viloyat va Toshkent shahar hokimini tayinlashga doir yangi holat kiritildi. Unga asosan, Konstitutsiyaning 93-modda 15-bandi quyidagicha bayon qilindi: “O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan viloyatlar hokimlarini va Toshkent shahar hokimini qonunga muvofiq tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi”. Bu erda hokimlarning Prezident tomonidan tayinlanishi haqida gap ketmoqda. Tuman va shahar hokimlarini lavozimiga tayinlash va ozod qilish tartibini belgilovchi konstitutsiyaviy normalar o‘zgarishsiz qoldirildi. Konstitutsiyaning 102-moddasi normalariga asosan, tuman va shaharlarning hokimlari tegishli viloyat hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari Kengashlari tomonidan tasdiqlanadi.

Mahalliy hokimiyat organlari - xalq deputatlari Kengashlari va hokimlar joylardagi davlat hokimiyatining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mahalliy davlat organlari joylarda davlat vazifalarini amalga oshiradi. Ularning ixtiyoriga berilgan vazifalar Konstitutsiyada aniq ko‘rsatilgan bo‘lib, «Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida»gi Qonunda ana shu vazifalarni amalga oshirish uchun etarli darajada vakolatlar belgilab qo‘yilgan.

Konstitutsiyaning 100-moddasiga asosan, mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga quyidagi vazifalar kiradi:

- 1) qonuniylikni, huquq-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta’minlash;
- 2) hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish;

3) mahalliy byudjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yigʻimlarni belgilash, byudjetdan tashqari jamgʻarmalarni hosil qilish;

4) mahalliy kommunal xoʻjalikka rahbarlik qilish;

5) atrof-muhitni muhofaza qilish;

6) fuqarolik holati aktlarini qayd etishni taʼminlash.

Bundan tashqari, Konstitutsiya va qonunlarga zid kelmaydigan boshqa vazifalarni ham vakolat doirasida amalga oshiradilar. Konstitutsiyaning 101-moddasiga asosan, mahalliy hokimiyat organlari Oʻzbekiston Respublikasining qonunlarini, Prezident Farmonlarini, davlat hokimiyati yuqori organlarining qarorlarini amalga oshiradilar, yaʼni ijrosini taʼminlaydilar. Respublika va mahalliy ahamiyatga ega masalalarni muhokama qilishda ishtirok etadilar. Mahalliy davlat hokimiyati organlari normativ hujjatlar qabul qiladi. Ular shu hududda bajarilishi majburiydir. Yuqori mahalliy organlarning oʻz vakolat doirasida qabul qilgan qarorlarini quyi organlar ijro etishi shart.

2017-yil 8-sentabrda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan tasdiqlangan «Oʻzbekiston Respublikasida maʼmuriy islohotlar Konsepsiyasi»da mahalliy davlat hokimiyati organlarininig faoliyatini yanada takomillashtirish, ularning masʼuliyati, javobgarligini kuchaytirish, ijro hokimiyati ustidan vakillik hokimiyatini, jamoatchilik nazoratini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini yaratish, hokimiyat boʻlinishi prinsipini chuqur joriy etish, hokimlarni aholi tomonidan saylash yoʻliga oʻtish, davlat vakolatlarini markazdan joylarga bosqichma-bosqich oʻtkazish masalalari belgilandi.

4-§. Fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng koʻlamli islohotlarning hozirgi bosqichida siyosiy jabhadagi yangilanishlarning asosiy yoʻnalishi ijtimoiy hayotning barcha sohalarini demokratlashtirishga, xalqimiz turmush tarzining yanada farovonlashuviga, respublikamiz obodligi va taraqqiyotini taʼminlashga, Vatanimizning obroʻ-eʼtiborini yanada yuksaltirish, ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qilishga qaratilgandir.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining rivojlanishida davlat boshqaruvida hamda demokratik islohotlarni amalga oshirishda fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlash, ayniqsa, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini takomillashtirish zarurligi ayon bo'ldi. Zero, bu fuqarolik jamiyatini barpo etishning asosiy talabi, adolatli jamiyat qurishning birdan-bir manbaidir.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari davlat va jamoat tashkilotlaridan farqli o'laroq, yoshlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamiyat ishlarini boshqarishda ularning ishtirok etishini ta'minlash, shuningdek, kelajak avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda alohida mavqega ega.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqol)ning mahallada yashovchi yoshlarni tarbiyalashdagi o'rni beqiyos. Mahallada aholi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda shu kabi holatlar yuzaga keladiki, uni hech qanday me'yoriy hujjat bilan tartibga solishning imkoni yo'q. Bu kabi holatlarni tartibga solish va muvofiqlashtirishda mahalla oqsoqoli xalqimizga xos milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar va o'zining mahalladagi obro'yiga tayanadi.

Tarixan ming yillar davomida tarkib topgan mahalla yaxshi qo'shnichilikni, hurmat va insonparvarlikni tarbiyalashda, ijtimoiy himoya masalalarini hal etishda muhim rol o'ynab kelgan. Xalq tili bilan aytganda, mahallada insonlar «bir tan, bir jon» bo'lib yashaydi. Mahalla ruhi yurtdoshlarimiz hayotiga, qalbiga singib ketgan. Mamlakatimiz aholisining asosiy qismi ham bugungi kunda mahalla va qishloqlarda istiqomat qiladi. Aholi bandligini ta'minlash, kam ta'minlangan va boquvchisini yo'qotgan oilalar, yordamga muhtoj yolg'iz qariyalar, imkoniyati cheklanganlarni ijtimoiy himoya qilish masalasi ham aynan mahallalarda o'z echimini topadi.

Hozirgi kunda, respublikamizda fuqarolar yig'inlari geografik joylashuvi bo'yicha shaharda, tuman markazida, tuman markazigacha 30 km bo'lgan masofada, tuman markazidan kamida 30 km olis masofada, tog'li va cho'l hududida, chegara hududida, anklav hududda joylashgan fuqarolar yig'inlari quyidagi toifalarga bo'linishi hamda fuqarolar yig'inlari aholi soni bo'yicha 1000 nafargacha aholisi bo'lgan, 1001-2000 nafargacha aholisi bo'lgan, 2001-4000

nafargacha aholisi bo'lgan, 4001-6000 nafargacha aholisi bo'lgan, 6001-8000 nafargacha aholisi bo'lgan, 8000 nafardan ziyod aholisi bo'lgan fuqarolar yig'inini quyidagi toifalar asosida tashkil etish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Fuqarolar yig'ini o'z faoliyatini Qonunda belgilangan vakolatlar doirasida ishlab chiqilgan hamda fuqarolar yig'ini majlisida (fuqarolar vakillarining yig'ilishida) tasdiqlanadigan nizom asosida amalga oshiradi.

Kuchli huquqiy davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari dadil odim tashlab borilayotgan mamlakatimizda mahalla o'zini o'zi boshqaruvi amaliyoti hamda fuqarolik jamiyatini qurish tamoyillariga asoslanib, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich mahalliy davlat hokimiyati organlarining ayrim vazifalari o'tkazib kelinmoqda. Bu hayot tajribasida o'zini to'la oqlamoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari fuqarolar faoliyatining bir yo'nalishi hisoblanadi. O'zini o'zi boshqarish jahon davlatchiligi va jamiyat rivojlanishi tajribasida uchraydigan muhim institut bo'lib, u xorijiy mamlakatlarda mahalliy boshqaruv, deb yuritiladi. Bu faoliyatni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi, deb yuritilishi O'zbekistonga xos xususiyatdir.

O'zini o'zi boshqarish, Konstitutsiya va qonunlar asosida mamlakatning tarixiy, milliy xususiyatlariga tayangan holda aholi (jamoat) manfaatidan kelib chiqib, mahalliy ahamiyatga ega masalalarni mustaqil hal etish maqsadida faoliyat ko'rsatadigan fuqarolar faoliyatining tashkiliy tizimidir.

O'zini o'zi boshqarish bilan o'zini o'zi boshqarish organlari bir-biridan farq qiladi. O'zini o'zi boshqarish tashkiliy tizimdan iborat faoliyat bo'lsa, o'zini o'zi boshqarish organlari shu faoliyatni amalga oshiruvchi tuzilmalar (tashkilotlar) hisoblanadi.

O'zini o'zi boshqarish faoliyati orqali fuqarolar davlat va jamoat ishlarida ishtirok etadi yoki boshqacha qilib aytganda, o'zini o'zi boshqarish fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarida ishtirokini ta'minlovchi muhim vositalardan biridir. Bu Konstitutsiyaning 32-moddasida ham o'z ifodasini topgan.

Unga asosan, fuqarolar jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda o'zini o'zi boshqarish orqali ishtirok etadi.

Bizning Konstitutsiyamiz o'zini o'zi boshqarish masalasiga faqat fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini belgilash bilan yondashgan. Aslida o'zini o'zi boshqarish ancha keng tuzilma bo'lib, bir necha harakatlarni o'z ichiga oladi. Jumladan, referendum (umumxalq ovozi) ham ayrim mamlakatlarning Konstitutsiya va qonunlarida o'zini o'zi boshqarish hisoblanadi.

Yoki jamoat birlashmalari faoliyatini amalga oshirish, davlat tashkilot, korxonalar, muassasalaridagi jamoatchi tashkilotlar ham o'zini o'zi boshqarish hisoblanadi. O'quv yurtlaridagi ota-onalar qo'mitalari, Yoshlar ittifoqi boshlang'ich tashkilotlari ham o'zini o'zi boshqarish ko'rinishidir.

O'zini o'zi boshqarish bevosita demokratiyaning bir ko'rinishi bo'lib, xalq hokimiyatini ro'yobga chiqarish vositasidir. Jamiyat demokratlashib borgan sari o'zini o'zi boshqarish kuchayib boradi. U fuqarolik jamiyatining asosiy sharti va muhim instituti hisoblanadi.

O'zini o'zi boshqarish faoliyati kollegialchilik, oshkoralik, turli fikrlilikka asoslanib, unda barcha fuqarolar teng asosda ishtirok etishadi. Bu o'zini o'zi boshqarish organlarini tuzishda, ularning tashkiliy tuzilmalar ishida ishtirok etishida ko'rinadi. Biron-bir yo'l bilan o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatida ishtirok etishni cheklash, to'sqinlik qilish mumkin emas.

O'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining jamiyatdagi, fuqarolar manfaatini ifodalashdagi va xalq hokimiyatchiligini amalga oshirishdagi roli hisobga olinib, ularga Konstitutsiyaviy maqom berilgan. Konstitutsiyaning 105-moddasida Shaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular raisni (oqsoqolni) saylaydi. O'zini o'zi boshqarish organlarini saylash tartibi, faoliyatini tashkil etish hamda vakolat doirasi qonun bilan belgilanadi.

Konstitutsiya normasining mazmuniga e'tibor bersak, *birinchidin*, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari — bu fuqarolar yig'inidir.

Ikkinchidan, fuqarolar yig'ini doimiy ishlovchi organ, faqat ular har uch yilda fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli)ni saylashadi. *Uchinchidan*, fuqarolar yig'ini shaharcha va qishloqlarda, shuningdek, shahardagi mahallalarda faoliyat ko'rsatadi. Fuqarolar yig'ini faoliyat ko'rsatadigan hudud - shaharcha va qishloqlar, uning mahallalari, shahar mahallalari.

Konstitutsiya va «Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovi to'g'risida»gi qonunga binoan, umume'tirof etilgan saylov prinsiplari asosida, fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovida O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ishtirok etishi ixtiyoriy va erkindir. Fuqarolarni saylovda ishtirok etishga yoki ishtirok etmaslikka majbur qilish maqsadida ularga ta'sir ko'rsatishga, shuningdek ularning o'z xohish-irodasini erkin bildirishiga ta'sir ko'rsatishga hech kim haqli emas. Fuqarolar yig'ini raisini (oqsoqolini) saylash huquqiga saylov kuni o'n sakkiz yoshga to'lgan hamda shaharcha, qishloq, ovul, shuningdek shahardagi, shaharchadagi, qishloqdagi, ovuldagi mahalla hududida doimiy yashovchi fuqarolar ega bo'ladi. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovida ishtirok etishi mumkin emas. Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovida fuqarolarning ishtirok etish huquqlarini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash taqiqlanadi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovini tashkil etish va o'tkazish oshkoralik, muqobillik hamda teng saylov huquqi prinsiplari asosida amalga oshiriladi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovini tashkil etish va o'tkazish ochiq hamda oshkora amalga oshiriladi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovi tashkil etilayotganda hamda o'tkazilayotganda fuqarolar yig'ini (fuqarolar vakillarining yig'ilishi) o'tkaziladigan sana, vaqt va joy to'g'risida fuqarolar voqif etiladi, fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) lavozimiga nomzodlar haqida, ovoz berish yakunlari to'g'risida xabardor qilinadi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovini tashkil etish va o'tkazish, fuqarolar yig'ini (fuqarolar vakillarining yig'ilishi) o'tkaziladigan sana, vaqt va joy,

fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) lavozimiga nomzodlar to'g'risidagi axborot Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha kengashlarning rasmiy veb-saytlariga saylov o'tkazilishidan kamida besh kun oldin joylashtiriladi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovini tashkil etish va o'tkazish jarayoni ommaviy axborot vositalari tomonidan yoritib boriladi. Saylov yashirin yoki ochiq ovoz berish orqali o'tkaziladi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovini o'tkazish muddatlari saylov boshlanishidan kamida ikki oy oldin O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Kengashi tomonidan belgilanadi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) sayloviga tayyorgarlik tadbirlarini o'tkazish muddatlari va tartibi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Kengashi tomonidan belgilanadi.

Fuqarolar yig'inlari raislari (oqsoqollari) saylovini tashkil etish va o'tkazishga ko'maklashuvchi respublika komissiyasi uning tarkibiga Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashi vakillari albatta kiritilgan holda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Kengashi tomonidan tuziladi.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) lavozimiga nomzodlar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bo'lishi, qoida tariqasida, oliy ma'lumotga ega bo'lishi, bevosita saylovga qadar kamida besh yil tegishli hududda doimiy yashayotgan bo'lishi, tashkilotchilik qobiliyatiga, davlat organlarida yoki nodavlat notijorat tashkilotlarida yoxud tadbirkorlik va boshqa xo'jalik faoliyati sohasida ish tajribasiga, shuningdek hayotiy tajribaga va aholi o'rtasida obro'-e'tiborga ega bo'lishi kerak.

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan, og'ir yoxud o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etganlik uchun sudlanganlik holati tugallanmagan yoki sudlanganligi olib tashlanmagan shaxslar, shuningdek sudning hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan, haqiqiy harbiy xizmatdagi

shaxslar, diniy tashkilotlarning professional xizmatchilari fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) lavozimiga saylanish uchun nomzod etib ko‘rsatilishi mumkin emas.

Saylovda hududdagi barcha aholi yoki ularning vakillari ovoz beradi. Ovoz berishda ishtirok etgan larning yarmidan ko‘proq ovoz olgan nomzod rais etib saylangan hisoblanadi. Fuqarolar yig‘ini raisining (oqsoqolining) vakolatlari quyidagi hollarda muddatidan ilgari tugatiladi:

- u o‘z vakolatlarini zimmasidan soqit qilganda;

- fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) umumqabul qilingan axloq, odob normalarini qo‘pol ravishda buzuvchi, rais (oqsoqol) maqomini badnom qiluvchi va fuqarolar yig‘ini obro‘sigga putur etkazuvchi xatti-harakatlar va nojo‘ya ishlar sodir etgan, shuningdek o‘z vazifalarini muntazam ravishda uzrli sabablarsiz bajarmagan taqdirda fuqarolar yig‘ini (fuqarolar vakillarining yig‘ilishi) tomonidan qaror qabul qilinganda;

- u belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topilganda;

- unga nisbatan sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirganda;

- u sudning qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori asosida bedarak yo‘qolgan deb topilgan yoxud vafot etgan deb e‘lon qilinganda;

- u O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo‘qotganda;

- u sog‘lig‘i holati yoki boshqa uzrli sabablarga ko‘ra uch oy davomida o‘z vazifalarini bajara olmay qolganda;

- u vafot etganda.

Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyati, vazifasi, 1993 yil 2-sentabrdagi, 2013 yil 22-aprelda yangi tahrirda qabul qilingan “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi⁵⁹ Qonun bilan tartibga solinadi. Qonunlarda va boshqa dasturiy hujjatlarda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga yuklatilgan vazifalarni bir necha guruhga bo‘lib ko‘rsatish mumkin.

⁵⁹ Ўзбекистон Республикаси “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни // [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 16.01.2020).

Bular:

- fuqarolarga jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda qatnashish huquqini amalga oshirishda ko‘maklashish;
- o‘z hududlarida ijtimoiy va xo‘jalik vazifalarini hal qilish, ommaviy madaniy tadbirlarni o‘tkazish;
- Davlat hokimiyati organlariga O‘zbekiston Respublikasi qonunlarini, Prezident va hukumat hujjatlarini, xalq deputatlari Kengashlari va hokimlarning qarorlarini bajarishda yordamlashish maqsadida fuqarolarni birlashtirish.

“Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi Qonunda ana shu vazifalarni bajarish imkoniyatini beruvchi vakolatlar ko‘rsatib qo‘yilgan. “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi yangi tahrirda qabul qilingan qonun, o‘zini o‘zi boshqarish organlarini jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash sohasidagi vakolatlarini ancha kengaytirdi.

Fuqarolar yig‘ini o‘zini o‘zi boshqarish organlari qonuniylik, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi, demokratizm, oshkoralik, ijtimoiy adolat, mahalliy ahamiyatga molik va masalalarni hal etishda mustaqillik, jamoaviylik, aholi oldida hisobdorlik, jamoatchilik asosidagi o‘zaro yordam, ijtimoiy sheriklik, mahalliy urf-odatlar va an‘analarni hisobga olish prinsiplariga asoslanib faoliyat ko‘rsatadi. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishi O‘zbekistonning butun hududida amalga oshiriladi. Shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, shaharlardagi, shaharchalardagi, qishloqlardagi hamda ovullardagi hamda harbiy shaharchalardagi mahallalar fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishining hududiy birliklaridir.

Oshkoralik barcha masalalar aholi yoki ularning vakillari ishtirokida kollegial ravishda hal qilinishi, ko‘riladigan masalalar haqida xabarlarining oldindan tarqatilishi, qabul qilingan hujjatlarni barchaga etkazishda ko‘rinadi. Fuqarolar yig‘ini faoliyatidan barcha xabardor bo‘lib turadi.

Ijtimoiy adolat hududdagi barcha fuqarolarning manfaati, ularning ish joyi, mulkiy ahvolidan qat’i nazar, teng himoya qilinishida, yordamga muhtojlarga

alohida g'amxo'rlik qilinishida, ularni qo'llab-quvvatlash choralari ko'rilishida namoyon bo'ladi.

Insonparvarlik shaxs manfaati, fuqaro manfaati ustun qo'yilishida, fuqarolarning sha'ni, qadr-qimmatini joyiga qo'yilishida, yoshlarning axloqiy tarbiyasiga, oilada yaxshi muhit bo'lishiga e'tiborda ko'rinadi.

“Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida”gi qonunning 14-moddasida fuqarolar yig'ini raisining vakolatlari belgilangan. Uning bir qism vakolatlari fuqarolar yig'inini ishini tashkil qilishiga, boshqa vakolatlar esa, o'zini o'zi boshqarish organini ayrim vazifalarini doimiy ravishda boshqarishga qaratilgan.

Rais fuqarolar yig'ini nomidan harakat qiladi.

Fuqarolar yig'inining raisi (oqsoqoli):

- fuqarolar yig'inini (fuqarolar vakillarining yig'ilishini) chaqiradi;
- fuqarolar yig'iniga — mas'ul kotibining, fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalar hamda taftish komissiyasi raislari va a'zolarining nomzodlarini, shaharcha, qishloq va ovul fuqarolar yig'ini kengashiga — harbiy hisobni yuritish bo'yicha xodimning nomzodini tasdiqlash uchun taqdim etadi;
- fuqarolar yig'ini va uning organlari tomonidan o'z vakolatlarini amalga oshirishiga, shuningdek qarorlarni ijro etishga doir ishlarni tashkil etadi;
- davlat organlarida, shu jumladan sudda, yuridik va jismoniy shaxslar bilan munosabatlarda fuqarolar yig'inining manfaatlarini ifodalaydi, fuqarolar yig'ini nomidan shartnomalar, shu jumladan mehnat shartnomalari tuzadi;
- fuqarolar yig'ini mablag'larini qonun hujjatlariga muvofiq tasarruf etadi;
- tegishli hududda maslahat markazlari ishini tashkil etadi;
- egasiz mol-mulkni, meros tariqasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga o'tgan mol-mulkni, shuningdek davolash muassasalarida turganligi munosabati bilan vaqtincha bo'lmagan yolg'iz shaxslarning mol-mulkini, ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasalarida yoki vasiylik va homiylikda turgan, oilaga tarbiyaga topshirilgan etim bolalarning, ota-onasining qaramog'idan

mahrum bo'lgan bolalarning mol-mulkini saqlash bo'yicha chora-tadbirlarni ko'radi;

- spirtli ichimliklar, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni suiiste'mol qilishi natijasida fuqaroni muomala layoqati cheklangan deb topish to'g'risida yoki fuqaroni ruhiy holati buzilganligi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) tufayli muomalaga layoqatsiz deb topish haqida sudga ariza beradi;

- kam ta'minlangan oilalarning, etim bolalarning, ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning, shuningdek tabiiy ofatlardan va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan jabr ko'rgan fuqarolarning moddiy va uy-joy, maishiy sharoitlarini yaxshilash to'g'risida tegishli davlat organlariga takliflar kiritadi;

- mahalliy davlat hokimiyati organlariga yangi dafn etish joylarini barpo etish va mavjud bo'lganlarini rekonstruktsiya qilish haqida takliflar kiritadi;

- voyaga etmaganlarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha jamoatchilik ishlarini tashkil etadi, etim bolalar, ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar haqidagi ma'lumotlarni vasiylik va homiylik organlariga taqdim etadi, shuningdek bunday bolalarni tegishli davlat muassasalariga joylashtirishga ko'maklashadi;

- ichki ishlar organlarining profilaktika bo'yicha tegishli inspektori bilan birgalikda «Mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi;

- tegishli hududda bayram kunlari va muhim sanalar bilan bog'liq ommaviy tadbirlar o'tkazilishini tashkil qiladi;

- ro'yxatdan o'tmagan diniy tashkilotlar faoliyat ko'rsatishining, diniy qarashlarni majburan singdirish hollarining oldini olishga doir ishlarni tashkil etadi, vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi bilan bog'liq boshqa masalalarni hal etadi;

- fuqarolar yig'inining mas'ul kotibi, diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisi, harbiy hisobni yuritish bo'yicha xodimning faoliyatini muvofiqlashtiradi;

- fuqarolarni qabul qilishni amalga oshiradi, ularning arizalari, takliflari va shikoyatlarini ko‘rib chiqadi;

- fuqarolarga ularning oilaviy va mulkiy ahvoli to‘g‘risida ma’lumotnomalar hamda hujjatlar, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa hujjatlar berilishini ta’minlaydi;

- fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining va ular mansabdor shaxslarining o‘z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlarini bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi uchun mansabdor shaxslarni javobgarlikka tortish to‘g‘risida qonunda belgilangan tartibda tegishli davlat organlariga va boshqa korxonalar, muassasalar hamda tashkilotlarga taqdimnomalar kiritadi;

- tegishli davlat organlaridan muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, moddiy madaniy meros ob’ektlari haqida ma’lumotlar so‘raydi va oladi.

Fuqarolar yig‘inining raisi (oqsoqoli) qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Fuqarolar yig‘inining raisi (oqsoqoli) belgilangan namunadagi guvoynomaga ega bo‘ladi. Fuqarolar yig‘ini raisining (oqsoqolining) guvoynomasi namunasi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organi fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarida ishtirokini ta’minlovchi usullardan va xalq hokimiyatchiligini amalga oshirish vositalaridan biridir. Ular o‘z faoliyatini mustaqil ravishda amalga oshiradi.

O‘zini o‘zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga asosan, “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi qonunining 7-moddasida davlat organlari fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini amalga oshirishi uchun zarur sharoit yaratadi, qonun hujjatlari bilan berilgan vakolatlarni amalga oshirishda ularga ko‘maklashadi deb, belgilab qo‘yilgan. Shunday ekan, ular o‘rtasida hamkorlik bo‘lishi va munosabat to‘g‘ri tashkil qilinishi zarur.

Shuning uchun ham “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonunning 4-moddasi “Hokimiyat vakillik organlari va hokimlarning o‘zini o‘zi boshqarish

organlari bilan o‘zaro munosabatlari”, deb nomlanib, unda mahalliy davlat hokimiyat organlariga yuklatilgan vazifalar belgilab qo‘yilgan. Unga asosan, “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar hokimi tegishli hududda o‘zini o‘zi boshqarishni rivojlantirishga ko‘maklashadilar, o‘zini o‘zi boshqarish organlarining faoliyatini yo‘naltirib turadilar”.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevral kuni PF-5938-sonli “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmon⁶⁰ni imzoladi. Bu farmonga muvofiq, har bir mahallada «Obod va xavfsiz mahalla» tamoyiliga asoslangan yangi tizim joriy etiladi.

Ushbu farmon asosan, O‘zbekiston Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi hamda uning Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) bo‘linmalari tashkil etildi. Jamiyatda “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyilining to‘laqonli va samarali joriy etilishida har tomonlama ko‘maklashish, oilalar va mahallalardagi ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirishda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari bilan yaqin hamkorligini o‘rnatish vazirlikning asosiy vazifa va faoliyat yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur farmonga ko‘ra, Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Oila” ilmiy-amaliy tadqiqot markazi hamda “Mahalla” o‘quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot markazi negizida “Mahalla va oila” ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etiladi va vazirlik tuzilmasiga o‘tkaziladi.

Shuningdek, O‘zbekiston Xotin-qizlar qo‘mitasi va Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo‘yicha respublika kengashi rahbar organlarining ushbu tashkilotlarni tugatish haqidagi qarorlari qabul qilindi.

⁶⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 феврал куни ПФ-5938-сонли “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони // [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 16.04.2020).

Xususan, O‘zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash jamoat birlashmasi shaklidagi “Nuroniylar” jamg‘armasining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar, tuman (shahar) bo‘limlarini tugatish haqidagi qarorlari qabul qilindi.

Bundan tashqari, farmonga ko‘ra, 2020-yil 1-apreldan boshlab, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDYO) organlari Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi tasarrufiga o‘tkazildi.

Bunda, agentlikka FHDYO organlarining ishini tizimli nazorat qilish, malakali kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo‘yish, huquqni qo‘llash amaliyotini muvofiqlashtirish, “FHDYOning yagona elektron arxivi” axborot tizimini yuritish va FHDYO organlarining hududiy arxivlariga rahbarlik bo‘yicha funksiyalar yuklandi.

Mamlakatimizda “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyiliga asoslangan tizimni samarali joriy etish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” tasdiqlandi.

Shuningdek, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, mahalla tizimini rivojlantirish va jamiyatda “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyilini joriy etishning 2020–2024-yillarga mo‘ljallangan kontseptsiyasi ishlab chiqilishi belgilandi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Xalq deputatlari mahalliy Kengashlarini tashkil etish tartibi va asoslarini yoritib bering.
2. Hokimlarni lavozimga tayinlash tartibi va lavozimidan ozod qilish tartibi va o‘ziga xos belgilarini yoritib bering.
3. Mahalliy davlat hokimiyati faoliyatining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslariga huquqiy tavsif bering.
4. Hokim – mahalliy ijroiya va vakillik organlarining rahbari sifatida qanday vakolatlarga ega? Fikringizni huquqiy asoslang.

5. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari foliyatiga doir qonunchilikni muhokama qiling.
6. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini shakllantirish tartibini huquqiy jihatdan asoslab bering.
7. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakolatlarini qonunchilik doirasida batafsil yoritib bering.
8. Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovini tashkil etish hamda o'tkazishning asosiy prinsiplari mazmuni va ahamiyatini yoritib bering.
9. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish tartibi va asoslarini ochib bering.

10-MAVZU: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SUD HOKIMIYATI VA PROKURATURA ORGANLARI

REJA:

- 1-§. Mustaqil sud hokimiyati va uning tizimi.
- 2-§. Konstitutsiyaviy sud, uni tashkil qilish tartibi va vazifasi.
- 3-§. Odil sudlovni amalga oshiruvchi umumiy sudlar tizimi, tashkil qilish tartibi, vazifasi.
- 4-§. Sudyalar mustaqilligi, daxlsizligi, sud qarorlarining majburiyligi.
- 5-§. O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi.
- 6-§. Sud ishlarida ishtirok etuvchi fuqarolarning huquqlarini ta’minlash.
- 7-§. Prokuratura organlarining vazifalari.
- 8-§. Prokuratura tizimi.

1-§. Mustaqil sud hokimiyati va uning tizimi

Davlat mustaqilligi e’lon qilingandan so’ng O‘zbekiston o‘z Konstitutsiyasining muqaddimasida belgilanganidek, insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etish yo‘lini tanladi.

Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11-moddasida o‘z aksini topgan, ushbu moddaga binoan, “O‘zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi prinsipiga asoslanadi”. Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipining mavjud bo‘lishi tufayli davlat hokimiyatining tizimida davlat hokimiyatining organlari bir-birini tiyib turishga va nazorat qilishga yo‘l ochib beradigan va bir shaxs yoki organning qodida hokimiyatning to‘planishiga imkon bermaydigan davlat hokimiyatining organlari o‘rtasida o‘zaro munosabatlar tartibi o‘rnatiladi. Hokimiyatning har bir tarmog‘i (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud) mustaqil va o‘z vakolatlarini amalga oshirishda erkin hisoblanadi, hokimiyatning hech qaysi tarmog‘i hokimiyatning boshqa tarmog‘i vazifalarini o‘z zimmasiga yuklatishga haqli emas. Barcha davlat organlari o‘z vakolat doirasida

faoliyatini amalga oshiradi. Shu bilan birga, hokimiyatning barcha tarmoqlari bir-biriga bog‘liqdir, ular birgalikda harakat qiladilar va yaxlit davlat mexanizmini vujudga keltiradilar.

Ta’kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi inson huquqlari bo‘yicha 80 dan ortiq hujjatga qo‘shildi, BMT tomonidan ushbu sohada qabul qilingan 10 ta asosiy xalqaro shartnoma ishtirokchisiga aylandi.⁶¹ Yurtimizda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohoti fuqarolarning huquq, erkinlik va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda huquq va sud hokimiyatining birligini ko‘zda tutadi. Jumladan, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ham qonun ustuvorligini ta’minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishga yo‘naltirilgan sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolalarini mustahkamlash, ma’muriy, jinoyat, fuqarolik va iqtisodiy qonunchiligini, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi samarasini oshirish, sud jarayonida tortishuv tamoyilini to‘laqonli joriy etish, yuridik yordam va huquqiy xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash nazarda tutilgan.

Konstitutsiyaning XXII bobi “O‘zbekiston Respublikasining sud hokimiyati” deb nomlangan. Undagi normalarga asosan, sud ilgarigi sobiq tuzumdagi kabi faqat huquqni muhofaza qiluvchi organ emas, mustaqil hokimiyat tarmog‘i hisoblandi. Uning mustaqilligi Konstitutsiyaning 106-moddasida “O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan, boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritadi”, deb belgilab qo‘yilgan.

Sud hokimiyatining tushunchasi quyidagi ikkita qismdan iboratdir:

birinchidan, ushbu hokimiyat maxsus ta’sis qilingan organlar - sudlar tomonidan amalga oshiriladi;

⁶¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 майдаги “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганининг 70 йиллигига бағишланган тадбирлар Дастури тўғрисида”ги Фармони // “Халқ сўзи”, 2018 йил 9 май

ikkinchidan, mazkur organlar faqat ularga xos bo'lgan vakolatlar va ta'sir choralari qo'llash imkoniyatlarga ega (belgilangan protsessual shakllarga qat'iy rioya qilgan holda hamda protsessual va moddiy qonun normalarining talablariga muvofiq ular vakolatiga kiritilgan ishlarni hal qilish bo'yicha tegishli vakolatlar).

Ushbu belgilar o'zaro aloqali va o'zaro bog'liqdir, ularni bir-biridan ajratish mumkin emas.

O'zbekiston qonunchiligida sud hokimiyati amalga oshirilishining quyidagi shakllari mustahkamlangan:

1. Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni ko'rish;

2. Sudga qadar ish yuritish ustidan nazorat qilish (qamoqqa olish yoki uy qamog'i tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi yoxud qamoqda saqlash yoki uy qamog'i muddatini uzaytirish to'g'risidagi, ayblanuvchini lavozimidan chetlashtirish haqidagi, shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish to'g'risidagi yoxud ayblanuvchining tibbiy muassasada bo'lishi muddatini uzaytirish haqidagi, murdani eksqumatsiya qilish to'g'risidagi, pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash haqidagi, amnitsiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi yoki jinoyat ishini tugatish haqidagi iltimosnomalar va boshqalar);

3. Sud hujjatlarining (hal qiluv qarori, hukm, ajrim, qarorlarning) ijro etilishini ta'minlashga, shuningdek, hakamlilik sudlarining hal qiluv qarorlari bo'yicha ijro varaqalari berishga doir ishlarni ko'rish;

4. Qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlar berish;

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga qonunchilik tashabbusi huquqini amalga oshirib, qonun loyihalarini kiritish;

Sudlar faoliyatini tashkiliy jihatidan ta'miniashda, sudyalarni tanlash va lavozimlarga tavsiya etishda ishtirok etish;

Odil sudlovni amalga oshirish.

Oxirgi ikki yil davomida sud hokimiyatini amalga oshirishda bevosita ta'sir etadigan sud tizimida, sudyalar korpusini shakllantirishlarish, ularning ijtimoiy moddiy ta'minoti va faoliyatining kafolatlarida qator o'zgarishlar amalga oshirildi.

Xususan, jinoyat, fuqarolik, ma'muriy va iqtisodiy nizolarni ko'ruvchi uch pag'onali sudlar tizimi shakllantirilib, ushbu sudlarning sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organi sifatida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi belgiiandi; O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining mustaqilligi Konstitutsiyaviy prinsipiga rioya etilishini ta'minlashga ko'maklashish uchun O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi tuzildi; sudyalarning faoliyatini kafolatlash va ularning qonuniy hamda adolatli faoliyatini rag'batlantirish uchun ularni birinchi marta besh yillik muddatga, navbatdagi o'n yillik muddatga va sudyalik lavozimida bo'lishning muddatsiz davriga belgilangan tartibda tayinlanashi yoki saylanashi belgilandi va boshqalar.

Sud hokimiyatini amalga oshirishning asosiy shakli sud ishlarini yuritishdir, ya'ni boshqa so'zlar bilan aytganda taraflarning teng huquqliligi va ish yuritishning tortishuvi tamoyillariga asoslangan, protsessual normalarga qat'iy rioya qilgan holda odil sudlovni amalga oshirishdir.

Sud hokimiyati chiqargan hujjatlar (hal qiluv qarori, hukm, ajrim, qaror) barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir hamda O'zbekiston Respublikasining barcha hududida bajarilishi shart (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 114-moddasi).

Sud tomonidan qabul qilinadigan qarorlar nafaqat davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun, balki sudning o'zi uchun ham majburiydir, sud qarorlarini bekor qilish yoki o'zgartirish faqat apellyatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida tegishli sud instansiyalari tomonidan qonunda belgilangan tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Sud hokimiyatini amalga oshirish vazifasi tashkil etilgan maxsus organ laming, ya'ni sudlarning zimmasiga yuklatilgan. O'z navbatida, sudlar yagona tizimini tashkil qiladilar. O'zbekiston Respublikasida sud tizimini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni belgilaydi. O'zbekistonda sud hokimiyati faqat sudlarga, ya'ni ulaming vakillari bo'lgan sudyalarga va odil sudlovni amalga oshirish jarayoniga qonunda belgilangan

tartibda jalb qilinadigan xalq vakillariga, ya'ni xalq maslahatchilariga taqdim etiladi. Sud hokimiyat vakolatlari boshqa organlar yoki shaxslar tomonidan o'zlashtirilishi qonun tomonidan man etiladi. Mukammal sud tizimi nafaqat ayrim sudlar vakolatlarining belgilanishiga imkon beradi, balki sud orqali himoyaianish erkinligi prinsipining amalga oshirilishini va odil sudlov samaradorligini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi sud tizimini takomillashtirish va sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlash amalga oshirilishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi paytidan boshlangan sud-huquq islohotining birinchi navbatdagi vazifasi sifatida belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi sud tizimining huquqiy asosini belgilaydi. Konstitutsiyaning 107-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida sud tizimi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, harbiy sudlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudlari, fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar iqtisodiy va ma'muriy sudlari, fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman, shahar sudlari, jinoyat ishlari bo'yicha tuman, shahar sudlari, tumanlararo, tuman, shahar iqtisodiy sudlari va tuman, shahar ma'muriy sudlaridan iborat.

Shunday qilib, O'zbekistonda tashkil etilgan va o'z faoliyatini amalga oshiradigan sud tizimi quyidagi ikki kichik tizimni o'z ichiga qamrab oladi:

birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi;

ikkinchidan, jinoyat, fuqarolik, iqtisodiy va ma'muriy ishlarni ko'ruvchi quyidagi sud tuzilmalarini qamrab olgan sud tizimi:

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi;

harbiy sudlar;

Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik ishlari bo'yicha sudi, fuqarolik ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari;

Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari;

Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar iqtisodiy sudlari;

Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar ma‘muriy sudlari;

fuqarolik ishlari bo‘yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudlari;

jinoyat ishlari bo‘yicha tuman (shahar) sudlari;

tumanlararo, tuman (shahar) iqtisodiy sudlari;

tuman (shahar) ma‘muriy sudlari.

Konstitutsiyaviy sud tashkil etilishi va faoliyati tartibi “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida”gi Qonunida belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasida favqulodda sudlar tuzish Konstitutsiya va “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni bilan taqiqlanadi.

Qonunga asosan odil sudlovning samaradorligini va tezkorligini, shuningdek, fuqarolar va yuridik shaxslarning huquq va manfaatlarini sud orqali himoya qilishning kafolatlarini kuchaytirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasida ishlarning toifalariga qarab sudlarning ixtisoslashuvi amalga oshirilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi sud tizimini takomillashtirish, sud hokimiyati mustaqilligini ta‘minlash maqsadida umumiy yurisdiksiya sudlarining ixtisoslashuvi amalga oshirildi.

2-§. Konstitutsiyaviy sud, uni tashkil qilish tartibi va vazifasi

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi, sud tizimidagi alohida vazifa va vakolatlarga ega mustaqil sud tarmog‘idir. 2017-yil 31-maydagi qonunga asosan, Konstitutsiyaviy sudni faoliyatiga taalluqli Konstitutsiya normalariga jiddiy o‘zgartirishlar kiritilib, Konstitutsiyaviy sudni tashkil qilish tartibi takomillashtirildi, vazifa va vakolatlari aniqlashtirildi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat hujjatlarining Konstitutsiyaga muvofiqligi to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqish bo‘yicha doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi sud hokimiyati organidir.

Konstitutsiyaviy sud:

-O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qarorlarining, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari va farmoyishlarining, hukumat, mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlarining, O‘zbekiston Respublikasi davlatlararo shartnomaviy va boshqa majburiyatlarining O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiqligini aniqlaydi;

-O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan imzolanganiga qadar O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy qonunlarining, O‘zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarini ratifikatsiya qilish to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiqligini aniqlaydi;

-Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasining O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonunlarining O‘zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiqligi to‘g‘risida xulosa beradi;

-O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari normalariga sharh beradi;

-O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining muayyan ishda qo‘llanilishi lozim bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarning O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiqligi to‘g‘risida sudlar tashabbusi bilan kiritilgan murojaatini ko‘rib chiqadi;

-konstitutsiyaviy sudlov ishlarini yuritish amaliyotini umumlashtirish natijalari yuzasidan har yili O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga mamlakatdagi konstitutsiyaviy qonuniylikning holati to‘g‘risida axborot taqdim etadi;

-O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan berilgan vakolati doirasida boshqa ishlarni ko‘rib chiqadi.

Konstitutsiyaviy sud konstitutsiyaviy sudlov ishlarini yuritayotganda boshqa sudlarning yoki o‘zga organlarning vakolatlariga kiradigan barcha hollarda haqiqiy holatlarni aniqlash va tekshirishdan o‘zini tiyadi.

Konstitutsiyaviy sud O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi tavsiya etgan shaxslar orasidan, Qoraqalpog‘iston Respublikasining vakilini qo‘shgan holda saylanadi.

Konstitutsiyaviy sudning har bir sudyasi yakka tartibda saylanadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a‘zolari umumiy sonining ko‘pchilik ovozini olgan shaxs saylangan hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy sud rais va uning o‘rinbosarini qo‘shgan holda Konstitutsiyaviy sudning etti nafar sudyasidan iborat bo‘ladi.

Konstitutsiyaviy sud raisi va uning o‘rinbosari Konstitutsiyaviy sud majlisida uning sudyalari orasidan saylanadi. Konstitutsiyaviy sud sudyasining vakolat muddati — besh yil. Konstitutsiyaviy sudning sudyasi lavozimida bo‘lishning eng yuqori yoshi etmish yoshni tashkil etadi. Ayni bir shaxs ikki martadan ortiq Konstitutsiyaviy sudning sudyasi etib saylanishi mumkin emas.

Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy prinsiplariga-konstitutsiyaning ustunligi, mustaqillik, kollegiallik, oshkoralik, taraflarning tortishuvi va teng huquqliligi Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy prinsiplaridir.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq Konstitutsiyaviy sud O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasida qonunchilik tashabbusi huquqiga ega. Siyosat va huquq sohasi mutaxassisi bo‘lgan, yuksak ma’naviy fazilatlariga va zarur malakaga ega bo‘lgan, o‘ttiz besh yoshdan kichik bo‘lmagan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi Konstitutsiyaviy sudning sudyasi etib saylanishi mumkin. Konstitutsiyaviy sudning sudyasiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Oliy malaka yoki Birinchi malaka darajalari beriladi.

Konstitutsiyaviy sud raisi:

- Konstitutsiyaviy sudga boshchilik qiladi va uning faoliyatini tashkil etadi;
- Konstitutsiyaviy sud tomonidan ko‘rib chiqishga qabul qilingan masalalarning tayyorlanishiga rahbarlik qiladi;
- Konstitutsiyaviy sud majlislarini chaqiradi va ularda raislik qiladi;

-Konstitutsiyaviy sud sudyalari o'rtasida vazifalarni taqsimlaydi;

-har yili O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga va O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga mamlakatdagi konstitutsiyaviy qonuniylikning holati to'g'risida axborot taqdim etilishini ta'minlaydi;

-Konstitutsiyaviy sudning hujjatlarini va majlislari bayonnomalarini imzolaydi;

-Konstitutsiyaviy sud devonining ishini tashkil etadi, uning xodimlarini lavozimga tayinlaydi va lavozimdan ozod etadi;

-Konstitutsiyaviy sudni saqlash va uning faoliyatini ta'minlash uchun byudjet mablag'larini taqsimlaydi;

-qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Konstitutsiyaviy sud raisi o'z vakolatiga kiradigan masalalar yuzasidan farmoyishlar chiqaradi. Konstitutsiyaviy sudning raisi yo'qligida uning vakolatlarini rais o'rinbosari amalga oshiradi.

Birinchi bor Konstitutsiyaviy sudning sudyasi etib saylangan shaxs quyidagi mazmunda qasamyod qiladi: «Konstitutsiyaviy sudning sudyasi vazifalarini halol va vijdonan bajarishga, konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilishga, bunda faqat O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga bo'ysunishga tantanali qasamyod qilaman». Qasamyod Konstitutsiyaviy sudning sudyasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining mazkur sudya saylangan majlisida qilinadi. Konstitutsiyaviy sudning sudyalari senator, davlat hokimiyati vakillik organlarining deputati bo'lishi mumkin emas. Konstitutsiyaviy sudning sudyalari siyosiy partiyalarning a'zosi bo'lishi, siyosiy harakatlarda ishtirok etishi, shuningdek ilmiy va pedagogik faoliyatdan tashqari haq to'lanadigan boshqa biron-bir faoliyat turi bilan shug'ullanishi mumkin emas. Konstitutsiyaviy sudning sudyasi o'z vakolatlari davrida almashtirilmaydi. Sudyaning vakolatlari ushbu Qonunda belgilangan tartibdan hamda asoslardan boshqacha tarzda tugatilishi yoki to'xtatilishi mumkin emas. Konstitutsiyaviy sudning sudyasi Konstitutsiyaviy sudning rozilgisiz jinoiy va ma'muriy javobgarlikka tortilishi, shuningdek qamoqqa olinishi mumkin emas. Konstitutsiyaviy sudning sudyasiga nisbatan

jinoyat ishi faqat O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan qo'zg'atilishi mumkin. Konstitutsiyaviy sud sudyasini majburiy keltirish, ushlab turish, xuddi shuningdek uning shaxsiy ashyolarini, bagajini, transportini, uy-joyini, xizmat xonasini ko'zdan kechirishga yo'l qo'yilmaydi.

Konstitutsiyaviy sud sudyasining vakolatlari quyidagi hollarda Konstitutsiyaviy sudning qarori bilan to'xtatib turilishi mumkin:

u jinoiy javobgarlikka tortilganida;

u sudya lavozimi bilan bir vaqtda shug'ullanib bo'lmaydigan faoliyat bilan shug'ullanganida;

u sudning qarori bilan bedarak yo'qolgan deb topilganida.

Sudya vakolatlarining to'xtatib turilishi unga ish haqi to'lashning to'xtatib turilishiga olib kelmaydi va sudyani ushbu Qonunda belgilangan daxlsizlik kafolatlaridan mahrum etmaydi, bundan ehtiyot chorasi sifatida sudyaga nisbatan qamoqqa olish tanlangan hollar mustasno.

Konstitutsiyaviy sud sudyasining vakolatlari ularni to'xtatib turish asoslari bekor bo'lguniga qadar to'xtatib turiladi. Konstitutsiyaviy sud sudyasining vakolatlari quyidagi hollarda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarori bilan muddatidan ilgari tugatiladi:

-u sudyalik qasamyodini buzganida;

-u yozma ariza berganida;

-u sudyalik lavozimida bo'lishning eng yuqori yoshiga etganida;

-unga nisbatan sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirganida;

-sudya ogohlantirilganidan yoki uning vakolatlari to'xtatilganidan keyin ham sudyalik lavozimi bilan bir vaqtda shug'ullanib bo'lmaydigan faoliyatni davom ettirganida;

-sog'lig'ining holatiga yoki boshqa uzrli sabablarga ko'ra u uzoq vaqt mobaynida sudyalik vazifalarini bajarishga qobiliyatsiz bo'lganida;

-u O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotganida;

-u belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilganida;

-u vafot etganida yoki sudning qarori bilan vafot etgan deb e'lon qilinganida.

Konstitutsiyaviy sud sudyalarining vakolatlari tugaganidan keyin ularga Konstitutsiyaviy sud sudyasi lavozimiga saylanishiga qadar egallab turgan avvalgi ishi (lavozimi) beriladi, bunday ish (lavozim) mavjud bo'lmaganda esa, avvalgisiga teng boshqa ish (lavozim) beriladi.

Quyidagilar Konstitutsiyaviy sudda ko'rib chiqish uchun masalalar kiritish huquqiga ega: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari; O'zbekiston Respublikasi Prezidenti; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman); Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida to'rtidan bir qismidan iborat deputatlar guruhi; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati a'zolari umumiy sonining kamida to'rtidan bir qismidan iborat senatorlar guruhi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi; O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori. Konstitutsiyaviy sudning kamida uch nafar sudyasi tashabbusi bilan ham Konstitutsiyaviy sudda ko'rib chiqish uchun masala kiritilishi mumkin.

Agar olingan materiallar qo'yilayotgan talablarga javob bersa, Konstitutsiyaviy sud ular olingan kundan e'tiboran yetti kunlik muddatdan kechiktirmay masalani o'rganib chiqishga kirishadi. Ko'rib chiqilayotgan masala yuzasidan hujjat tegishli material olingan paytdan e'tiboran kechi bilan uch oy ichida Konstitutsiyaviy sudda qabul qilinadi.

Konstitutsiyaviy sud majlisida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Spikeri, uning o'rinbosarlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Raisi, uning o'rinbosarlari, O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman), Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi Raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining raisi, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va adliya vaziri ishtirok etishi mumkin. Ular ko'rib chiqilayotgan barcha masalalar yuzasidan o'z fikrlarini bayon etishga haqlidir.

Konstitutsiyaviy sud normativ-huquqiy hujjatning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirib, tekshirilgan hujjatga asoslangan yoxud uning qoidalarini takrorlaydigan normativ-huquqiy hujjatlar xususida ham, garchi Konstitutsiyaviy sud ko‘rib chiqishi uchun kiritilgan masalada ular to‘g‘risida so‘z yuritilmagan bo‘lsa-da, bir vaqtning o‘zida hujjat qabul qilishi mumkin. Konstitutsiyaviy sudning hujjati ochiq ovoz berish yo‘li bilan qabul qilinadi. Konstitutsiyaviy sudning sudyasi ovoz berishda betaraf qolishga yoki ishtirok etmaslikka haqli emas. Konstitutsiyaviy sudning hujjati, agar majlisda hozir bo‘lgan sudyalarning ko‘pchiligi uni yoqlab ovoz bergan bo‘lsa, qabul qilingan deb hisoblanadi. Ovozlar teng bo‘linib qolgan taqdirda, raislik qiluvchining ovozi hal qiluvchi hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy sudning hujjatiga qo‘shilmagan Konstitutsiyaviy sud sudyasi o‘z fikrini yozma tarzda bayon qilishga va uni Konstitutsiyaviy sud majlisining bayonnomasiga qo‘shib qo‘yishga haqlidir. Xalqaro shartnomaning va normativ-huquqiy hujjatning Konstitutsiyaga muvofiqligi to‘g‘risida ko‘rib chiqilgan ishning mohiyati bo‘yicha Konstitutsiyaviy sudning hujjati qaror deb ataladi. Qarorlar Konstitutsiyaviy sud tomonidan O‘zbekiston Respublikasi nomidan chiqariladi.

Boshqa hollarda Konstitutsiyaviy sudning hujjati xulosa deb ataladi yoki boshqacha shaklga ega bo‘lishi mumkin. Konstitutsiyaviy sudning qarorlari, xulosalari va boshqa hujjatlari ommaviy axborot vositalarida hamda Konstitutsiyaviy sudning rasmiy veb-saytida e‘lon qilinadi. “O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami”, “Xalq so‘zi” va “Narodnoe slovo” gazetalari, “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi Axborotnomasi”, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi Konstitutsiyaviy sudning hujjatlari e‘lon qilinadigan rasmiy manbalardir.

Konstitutsiyaviy sudning hujjati rasmiy e‘lon qilingan kundan e‘tiboran kuchga kiradi. Konstitutsiyaviy sudning hujjati qat‘iy va uning ustidan shikoyat qilinishi mumkin emas. Konstitutsiyaviy sudning hujjati uning o‘z tashabbusi bilan quyidagi hollarda qayta ko‘rib chiqilishi mumkin: hujjat chiqarilgan paytda Konstitutsiyaviy sudga noma‘lum bo‘lgan yangi ochilgan holatlar munosabati bilan; hujjat qabul qilinishiga asos bo‘lgan konstitutsiyaviy norma o‘zgargan

taqdirda; Konstitutsiyaviy sud mazkur hujjatni belgilangan ish yuritish tartibi buzilgan holda qabul qilingan deb topgan taqdirda.

Konstitutsiyaviy sud Respublika miqyosida markaziy muassasa sifatida faoliyat yuritadi. Uning umumiy sudlarga o'xshab joylarda tuzilmalari yo'q. Konstitutsiyaviy sudni tashkil etish va faoliyat tartibi maxsus qonun bilan tartibga solinadi.

3-§. Odil sudlovni amalga oshiruvchi umumiy sudlar tizimi, tashkil qilish tartibi, vazifasi

Sud hokimiyatining eng asosiy vazifasi - odil sudlovni amalga oshirishdir. "Sudlar to'g'risida"gi Qonunning 3-moddasiga muvofiq O'zbekiston Respublikasida odil sudlov faqat sud tomonidan amalga oshiriladi. Bu odil sudlov sud hokimiyatining mutlaq vakolati ekanligini anglatadi.

Odil sudlov - bu qonun va u bilan belgilangan tartib-tamoyilga qat'iy rioya qilgan holda sudlar tomonidan jinoyat, fuqarolik, iqtisodiy ishlarini va ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish va hal qilish bo'yicha huquqni muhofaza qilish faoliyatining turidir.

Odil sudlovning Konstitutsiyaviy prinsiplari - bu sud ishlarini yuritishning eng muhim xususiyatlarini, xarakterini, mazmun-mohiyatini, tashkil etilishi tartibini belgilovchi Konstitutsiyada mustahkamlangan huquqiy qoidalardir.

Quyida odil sudlovning asosiy Konstitutsiyaviy prinsiplarini ko'rib chiqamiz.

1. Qonuniylik prinsipi. O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat shakllanishi sharoitida qonuniylik va inson huquqlariga qat'iy rioya etish vazifasi alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida mustahkamlab qo'yilganidek: "O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar". Sud davlat organi bo'lib, uning faoliyatiga ham qonuniylikka rioya etish to'g'risidagi Konstitutsiya ko'rsatmalari tatbiq etiladi.

2. Sudyalarning mustaqilligi va ularning faqat qonunga bo'ysunishi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 112-moddasiga muvofiq sudyalar mustaqildirlar, faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirib borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi.

Sudyalarning mustaqilligi Konstitutsiyaviy prinsip bo'lib, demokratik huquqiy davlat barpo etilishini ta'minlash uchun zarur shart sifatida xizmat qiluvchi sudyalarning erkinligi va mustaqilligining kafolatlarini mustahkamlab qo'ygan O'zbekiston Respublikasi "Sudlar to'g'risida"gi Qonunida, FPKda (7-modda), JPKda (14-modda) va IPKda (8-modda), Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksda (10-modda) o'z rivojini topgan.

3. Odil sudlovni barcha shaxslarning qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshirish. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 18-moddasi birinchi qismida "O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida teng ekanligi belgilangan bo'lsa, 46-moddada "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqli ekanligi mustahkamlab qo'yilgan.

4. Barcha sudlarda ishlarning oshkora ko'rilishi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 113-moddasida va "Sudlar to'g'risida"gi Qonunning 7-moddasida hamma sudlarda ishlar ochiq ko'rilishi, ishlarni yopiq majlisda tinglashga qonunda belgilangan hollardagina yo'l qo'yilishi belgilangan.

Sud ishlarining oshkora ya'ni ishdan bevosita manfaatdor bo'lmagan jamoatchilik uchun ochiq tarzda amalga oshirilishi sud protsessida biror ishtirokchi huquq yoki qonuniy manfaatining yashirin tarzda buzilishining oldini olish, sud jarayoni ustidan jamoatchilik kuzatuvini ta'minlash uchun joriy qilingan qoidadir.

5. Sud ishlari yuritiladigan til. Konstitutsiyaning 115-moddasiga va "Sudlar to'g'risida"gi Qonunining 8-moddasiga ko'ra "O'zbekiston Respublikasida sud ishlarini yuritish o'zbek tilida, qoraqalpoq tilida yoki muayyan joydagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda olib boriladi. Sud ishlari olib borilayotgan tilni

bilmaydigan sudda qatnashuvchi shaxslarning tarjimon orqali ish materiallari bilan to'la tanishish va sud ishlarida ishtirok etish huquqi hamda sudda ona tilida so'zlash huquqi ta'minlanadi".

6. Sud himoyasida bo'lish huquqini ta'minlash. Mazkur prinsip halqaro huquq normalaridan kelib chiqqan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 8-moddasida har bir insonning unga Konstitutsiya yoki qonun orqali berilgan asosiy huquqlari buzilgan hollarda nufuzli milliy sudlar tomonidan bu huquqlarning samarali tiklanishi huquqiga egaligi mustahkamlangan. Bu huquq esa, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasida "Har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi" deb mustahkamlab qo'yilgan.

7. Aybsizlik prezumptsiyasi. Konstitutsiyaning 26-moddasi birinchi qismida "Jinoyat sodir etgan likda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi", deb mustahkamlab qo'yilgan.

Aybsizlik prezumpstsiyasi (lotin tildagi "presumption" - "taxmin" so'zidan kelib chiqqan) shaxs huquqlari himoyasini ta'minlab beruvchi, asossiz ayblash va jazolashning oldini oluvchi jinoyat protsessining muhim demokratik prinsiplaridan biri hisoblanadi.

8. Gumon qiinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 116-moddasida "Ayblanuvchi himoyalash huquqi bilan ta'minlanadi. Tergov va sud ishini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. Fuqarolarga, korxonaga, muassasa va tashkilotlarga yuridik yordam berish uchun advokatura faoliyat ko'rsatadi" deb mustahkamlangan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 110-moddasiga asosan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi — fuqarolik, jinoiy va ma'muriy sudlov ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining iqtisodiy oliy organi hisoblanadi».

Oliy sud quyi sudlarning sudlov faoliyati ustidan nazorat olib borishi Konstitutsiyaning 110-moddasida belgilangan. Oliy sud tomonidan qabul qilingan hujjatlar qat'iy va mamlakatning barcha hududida bajarilishi majburiydir. Oliy sudning tarkibi O'zbekiston Prezidenti tomonidan taqdim qilinib, Senat tomonidan saylanadi.

Viloyatlar va Toshkent shahar sudlari raislari va rais o'rinbosarlari, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi raisini lavozimga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Respublika sudyalari Oliy Kengashining taqdimiga binoan tayinlaydi.

Qolgan sudyalari O'zbekiston Prezidenti bilan kelishilgan holda, Respublika sudyalari Oliy Kengashi tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

O'zbekistonda sud-huquq sohasida olib borilayotgan islohotlar sudyalarni jazolovchi organdan fuqarolarni manfaatlarini himoya qiluvchi organ darajasiga olib chiqishga qaratilmoqda.

Sud faoliyati qoida ustuvorligini, ijtimoiy adolatga, fuqarolar tinchligi, manfaatlarini, mamlakat xavfsizligini ta'minlashga qaratilib, o'ziga tegishli vazifalarni bajarishda majburlovchi choralaridan, jazolash metodlaridan foydalanadi.

4-§. Sudyalari mustaqilligi, daxlsizligi, sud qarorlarining majburiyligi

Konstitutsiyaning 112-moddasi sud hokimiyatining, sudlarning mustaqilligini, daxlsizligini belgilovchi qoidalardan iborat. Bular odil sudlovning, sud yuritishning asosiy Konstitutsiyaviy prinsiplari hisoblanadi. Sud hokimiyatining ta'sirchan bo'lishi, eng avvalo, sudning, sudyaning mustaqilligiga bog'liq.

Sudyalari mustaqildir. Sudlar har qanday siyosiy partiyalardan xoli hisoblanadi. Ular hech bir organga yoki mansabdor shaxsga bo'ysunmaydi. Sudyalari faqat qonunga bo'ysunadi. Odil sudlovni amalga oshirish jarayonida sudlarning ishiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi. Agar shunday holatlar bo'ladigan bo'lsa, u holda aybdorlar javobgarlikka tortiladi. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 236-moddasida sud ishlarini hal etishga

aralashish, ya'ni ishni har tomonlama, to'la va xolisona o'rganishga to'sqinlik qilish maqsadida sudyaga turli shaklda, qonunga xilof ravishda ta'sir o'tkazish uchun uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan, shunday harakat mansabdor shaxs tomonidan sodir etilsa, olti oygacha qamoq yoki muayyan huquqdan mahrum etib, uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum etish bilan jazolanishi belgilab qo'yilgan.

Sudyalar mustaqilligini ta'minlash, ishni xolisona ko'rishga imkon yaratish, ularni chetdan bo'ladigan ortiqcha xurujlardan, ta'sirlardan saqlashning yana bir vositasi sudyalar daxlsizligining Konstitutsiya va qonunlarda belgilanishidir.

«Konstitutsiyaviy sud to'g'risida»gi Qonunning 16-moddasida Konstitutsiyaviy sud sudyasining daxlsizligi belgilanib, unga asosan, Konstitutsiyaviy sud sudyasi tegishli organlarning roziligisiz javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Bundan tashqari, sudyalarni majburiy keltirish, ushlab turish, tintuv qilish mumkin emas. Ularga nisbatan jinoiy ish faqat respublika Bosh prokurori tomonidan qo'zg'atiladi.

«Sudlar to'g'risida»gi Qonunning 70-moddasi ham sudyalar daxlsizligiga tegishli bo'lib, uning qoidalari sud daxlsizligi turar joyga, xizmat binosiga, foydalanadigan transportga, aloqa vositalariga, xat-xabarlariga, unga tegishli ashyo va hujjatlarga taalluqli ekanligini qayd qilgan. Shu modda qoidasiga asosan, sudyalarning xavfsizligini ta'minlash maqsadida, ularga Oliy sud raisi va Adliya vaziri tomonidan belgilangan ro'yxat bo'yicha o'q otish qurollari berilishi mumkin. Zarur holda sudya va uning oilasi uchun qurolli soqchilar ajratiladi. Sudyalarga nisbatan jinoiy ish faqat O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan qo'zg'atiladi. Sudya O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining xulosasi olinmasdan va O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining roziligisiz jinoiy javobgarlikka tortilishi, qamoqqa olinishi mumkin emas. Sudya O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining xulosasi olinmasdan ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Sudyaning turar joyiga yoki xizmat xonasiga, foydalanadigan transportiga kirish, ularni ko'zdan kechirish, ularda tintuv o'tkazish yoki ulardan ashyoni olish,

telefondagi soʻzlashuvlarini eshitish, sudyani shaxsan koʻzdan kechirish va uni shaxsiy tintuv qilish, shuningdek uning xat-xabarlarini, unga tegishli ashyolar va hujjatlarni koʻzdan kechirish, olib qoʻyish yoki olishga faqat Qoraqalpogʻiston Respublikasi prokurorining, viloyat, Toshkent shahar prokurorining, Oʻzbekiston Respublikasi Harbiy prokurorining ruhsati yoki sudning qarori bilan yoʻl qoʻyiladi.

Tumanlararo, tuman (shahar) sudining, hududiy harbiy sudning sudyasiga nisbatan jinoyat ishi yuqori turuvchi sud sudloviga, boshqa sudlarning sudyalariga nisbatan esa Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi sudloviga tegishlidir.

Sudda oʻz vazifalarini bajarayotgan davrda xalq maslahatchilariga sudyalar daxlsizligining barcha kafolatlari tatbiq etiladi.

Sudyalik vazifasidan vakolat muddati tugagunga qadar, faqat qonunda koʻrsatilgan asoslar boʻlgandagina ozod etilishi mumkin. Konstitutsiyaning 114-moddasida «Sud hokimiyati chiqargan hujjatlar barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir», deyilgan. Bu sud hujjatlariga kuchli maqom berilganligini koʻrsatadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 232-moddasida sud qarorini bajarmaganlik uchun javobgarlik belgilangan. Unga asosan, sud hujjatlarini qasddan bajarmaganlik yoki bajarishga toʻsqinlik qilganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. Shunday xil jinoyat sodir etilsa, eng kam ish haqining ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki besh yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilish, yoxud uch yilgacha axloq tuzatish ishlari, yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

5-§. Oʻzbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi

Oʻzbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi sudyalar hamjamiyatining organi boʻlib, u Oʻzbekiston Respublikasida sud hokimiyatining mustaqilligi konstitutsiyaviy prinsipiga rioya etilishini taʼminlashga koʻmaklashadi.

Kengash yuridik shaxsdir, u Oʻzbekiston Respublikasining Davlat gerbi tasviri tushirilgan va oʻz nomi yozilgan muhrga ega boʻladi.

Kengash faoliyatining asosiy prinsiplari qonuniylik, mustaqillik, kollegiallik, xolislik, o'z a'zolarining teng huquqliligi va ochiqlikdan iboratdir.

Kengash va uning a'zolari o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari talablariga rioya etishi hamda ularni bajarishi shart.

Kengash o'z faoliyatini faqat qonunga bo'ysungan holda, davlat organlari va boshqa tashkilotlardan, shuningdek mansabdor shaxslardan mustaqil ravishda amalga oshiradi. Kengashning faoliyatiga aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashuv qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi.

Kengash qarorlari uning majlisida kollegial ravishda qabul qilinadi.

Kengash a'zolari qarorlar qabul qilishda siyosiy qarashlardan va boshqa tashqi ta'sirlardan xoli bo'lgan o'z nuqtai nazarini ifodalaydi.

Kengashning barcha a'zolari teng huquqlidir va uning vakolatiga kiradigan masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilishda bittadan ovozga egadir.

Kengash o'z faoliyatini ochiq tarzda, davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, boshqa tashkilotlar va fuqarolar, shuningdek ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlikda amalga oshiradi.

Kengash rais, rais o'rinbosari, uning a'zolari va kotibidan — jami yigirma bir nafar kishidan iborat tarkibda sudyalari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, fuqarolik jamiyati institutlari vakillari va huquq sohasidagi yuqori malakali mutaxassislar orasidan shakllantiriladi.

Kengash raisi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan tayinlanadi.

Kengash raisining o'rinbosari O'zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi va u bir vaqtning o'zida O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Odil sudlov muammolarini o'rganish tadqiqot markazini boshqaradi.

Kengashning o'n bir nafar a'zosi Kengash raisining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan sudyalari orasidan tasdiqlanadi. Kengashning ushbu a'zolaridan bir nafari Qoraqalpog'iston Respublikasi sudlarining sudyalari orasidan tasdiqlanadi.

Kengash kotibi va uning etti nafar a'zosi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan huquqni muhofaza qiluvchi organlar, fuqarolik jamiyati institutlari vakillari hamda huquq sohasidagi yuqori malakali mutaxassislar orasidan tasdiqlanadi.

Kengashning raisi, kotibi va sudyalar orasidan tasdiqlangan o'n bir nafar a'zosi o'z faoliyatini doimiy asosda amalga oshiradi, Kengashning qolgan sakkiz nafar a'zosi, shu jumladan Kengash raisining o'rinbosari o'z faoliyatini jamoatchilik asosida amalga oshiradi.

Kengashning sudyalar orasidan tasdiqlangan va o'z faoliyatini doimiy asosda amalga oshiruvchi o'n bir nafar a'zosi Kengash tomonidan uning raisi taqdimiga binoan Kengashning sho'balari hamda Sud inspeksiyasi tarkibiga, shu jumladan mazkur tuzilmalarning rahbarlari lavozimlariga saylanadi.

Kengashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- sudyalik lavozimlariga nomzodlarni tanlov asosida tanlash, eng malakali va mas'uliyatli mutaxassislar orasidan sudyalarni tayinlash, shuningdek, rahbar sudyalik lavozimlariga ko'rsatish uchun tavsiya berish asosida sudyalar korpusini shakllantirish;
- sudyalar daxlsizligi buzilishining va ulaming odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga aralashishning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish;
- sudyalarni kasbiy tayyorlashni, ularnirig inalakasini oshirishni tashkil etish, sudyalarning faoliyati samaradorligini baholash, shuningdek, ularni rag'batlantirish bo'yicha tashabbus ko'rsatish;
- ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro hamkorlik olib borish, aholi bilan muloqotni yo'lga qo'yish, jismoniy va yuridik shaxslarning sudyalar tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishi masalalariga doir murojaatlarini ko'rib chiqish;
- sud-huquq sohasidagi qonun hujjatlarini yanada takomillashtirish, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini va yagona sud amaliyotini ta'minlash, odil sudlovga erishish darajasini va uni amalga oshirish sifatini yaxshilash bo'yicha takliflar tayyorlash;

— sudyalarni intizomiy javobgarlikka tortish to‘g‘risidagi, shuningdek, ularni jinoiy va ma‘muriy javobgarlikka tortish uchun xulosa berish haqidagi masalani ko‘rib chiqish.

Kengash o‘z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun:

— sudyalik lavozimlariga nomzodlar zaxirasini shakllantiradi;

— sudyalik lavozimlariga nomzodlarni tanlov asosida tanlashni tashkil etadi;

— O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, rais o‘rinbosarlari va sudyalari lavozimlariga tavsiya etiladigan nomzodlar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga takliflar kiritadi;

— viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining raislari hamda rais o‘rinbosarlari, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudining raisi lavozimlariga tavsiya etiladigan nomzodlar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga taqdimnomalar kiritadi;

— harbiy sudlarning, viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining sudyalarini, tumanlararo, tuman, shahar sudlarining raislari va sudyalarini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda lavozimga tayinlaydi;

— Qoraqalpog‘iston Respublikasi sudlarining sudyalik lavozimlariga tavsiya etiladigan nomzodlar bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesiga qonunga muvofiq xulosalar (taqdimnomalar) kiritadi;

— sudyalarni ularning vakolatlari muddati davrida harbiy sudlarning, viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining sudyalari, tumanlararo, tuman, shahar sudlarining raislari va sudyalari lavozimlariga o‘z arizalariga asosan Sudyalar oliy malaka hay‘atining tavsiyasiga ko‘ra qaytadan tayinlaydi;

— sudyalarni Qoraqalpog‘iston Respublikasi sudlarining sudyalari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi tumanlararo, tuman. Shahar sudlarining raislari va sudyalari lavozimlariga o‘z arizalariga asosan Sudyalar oliy malaka hay‘atining tavsiyasiga ko‘ra qaytadan tayinlash bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesiga taqdimnomalar kiritadi;

— O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan yoki O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan saylanadigan

sudyalarning vakolatlarini muddatidan ilgari tugatish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga taqdimnomalar (takliflar) kiritadi;

— qonunda nazarda tutilgan hollarda harbiy sudlarning, viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining sudyalarini, tumanlararo, tuman, shahar sudlarining raislari va sudyalarini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda lavozimidan ozod qiladi;

— Qoraqalpog'iston Respublikasi sudlari sudyalarining vakolatlarini muddatidan ilgari tugatish to'g'risida Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesiga xulosalar kiritadi;

- sudyalarni davlat mukofotlari bilan taqdirlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga taqdimnomalar kiritadi;

- sudyalarni intizomiy javobgarlikka tortish masalasini ko'rib chiqadi va materiallarni sudyalarning tegishli malaka hay'atlariga yuboradi;

- sudyalarni jinoiy yoki ma'muriy javobgarlikka tortish masalalari yuzasidan xulosa beradi;

- sud-huquq sohasidagi qonun hujjatlarini yanada takomillashtirish, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini va yagona sud amaliyotini ta'miniash, odd sudlovga erishish darajasini va uni amalga oshirish sifatirini yaxshilash bo'yicha takliflarni O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi ko'rib chiqishi uchun kiritadi;

- sudyalarning malaka hay'atlari faoliyatiga umumiy rahbarlikni amalga oshiradi, ularning faoliyatini tekshiradi, sudyalarning malaka hay'atlari raislari hisobotlarini eshitadi;

- jismoniy va yuridik shaxslarning sudyalar tomonidan odob-axloq qoidalarini buzish masalalariga doir murojaatlarini ko'rib chiqadi;

- sudyalarning faoliyatini ularning kasbiga munosibliigi nuqtayi nazaridan o'rganadi;

- Sudyalarning odob-axloq kodeksini tasdiqlaydi;

- sudyalarning faoliyatini o'rganish va baholash mezonlarini tasdiqlaydi;
- sudyalarni kasbiy tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etishga doir dasturni tasdiqlaydi;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi Sudlar faoliyatini ta'minlash departamenti direktorining o'z faoliyati to'g'risidagi axborotini har yili eshitadi;
- sudyalik lavozimlariga birinchi marta tayinlanadigan nomzodlarning, yangi vakolat muddatiga yoki boshqa sudyalik lavozimlariga nomzodlarning shaxsiy va kasbiy sifatlari darajasini o'rganish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshiradi;
- O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining Reglamentini tasdiqlaydi.

Kengash a'zosining mustaqilligi quyidagilar orqali ta'minlanadi: uning qonunda belgilangan tartibda tayinlanishi (tasdiqlanishi); uning daxlsizligi; Kengash majlislari maslahatlashuvining sir tutilishi; uning yuksak maqomiga muvofiq unga davlat hisobidan moddiy va ijtimoiy ta'minot berilishi.

Kengash a'zosi besh yil muddatga tayinlanadi (tasdiqlanadi). Kengashning o'z faoliyatini doimiy asosda amalga oshiruvchi a'zosi surunkasiga ikki muddatdan ortiq tayinlanishi (tasdiqlanishi) mumkin emas.

Sudyalar orasidan tasdiqlangan Kengash a'zosiga nisbatan ushbu moddaning o'ziga xos xususiyatlari inobatga olingan holda, "Sudlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonunida sudyalar uchun nazarda tutilgan daxlsizlik kafolatlari tatbiq etiladi.

Kengash a'zosi Kengashning roziligisiz jinoiy va ma'muriy javobgarlikka tortilishi, shuningdek qamoqqa olinishi mumkin emas.

Kengash a'zosiga nisbatan jinoyat ishi faqat O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan qo'zg'atilishi mumkin.

Kengashning o'z faoliyatini doimiy asosda amalga oshiruvchi a'zosining ish haqi lavozim maoshi, malaka darajasi (mansab darajasi va boshqalar), ko'p yillik xizmati uchun to'lanadigan ustamalar va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa to'lovlardan iboratdir.

Kengashning o‘z faoliyatini doimiy asosda amalga oshiruvchi a‘zolari xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan o‘zlari olgan daromadlar bo‘yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘idan ozod etiladi.

Sudyalar orasidan tasdiqlangan Kengash a‘zolarining sudyalik maqomi va sudyalar uchun belgilangan barcha imtiyozlari Kengash a‘zosi lavozimida bo‘lishi davrida saqlanib qoladi.

Kengash a‘zosining vakolatlari quyidagi hollarda muddatidan ilgari tugatiladi: vakolatini zimmasidan soqit qilish haqida ariza berganda; O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo‘qotganda; o‘z faoliyatini amalga oshirishiga to‘sqinlik qiladigan kasalliklar yoki jismoniy nuqsonlar paydo bo‘lganda; belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilganda; vafot etganda yoki sudning qarori bilan vafot etgan deb e‘lon qilinganda; unga nisbatan sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirganda; o‘zining sha‘ni va qadr-qimmatiga putur etkazadigan xatti-harakatlar sodir etganda.

Kengash raisi va kotibining vakolatlari tugaganidan keyin ularga lavozimga tayinlanishiga (tasdiqlanishiga) qadar egallab turgan avvalgi ishi (lavozimi) beriladi, bunday ish (lavozim) mavjud bo‘lmaganda esa, avvalgisiga teng boshqa ish (lavozim) beriladi.

Sudyalar orasidan tasdiqlangan Kengash a‘zolari o‘z vakolatlari muddati tugaganidan keyin sudyalik faoliyatini avvalgi lavozimida yoki shunga teng bo‘lgan boshqa sudyalik lavozimida davom ettiradi.

Kengashning ijro etuvchi devoni xodimining ish haqi lavozim maoshi, mansab darajalari, ko‘p yillik xizmat muddati uchun to‘lanadigan ustamalar va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa to‘lovlardan iboratdir.

Kengash raisining qaroriga binoan Kengash ijro etuvchi devonining xodimlariga O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining xodimlari uchun belgilangan tartibda mansab darajalari beriladi, mansab darajalari uchun qo‘shimcha haq, ko‘p yillik xizmat muddati uchun ustamalar to‘lanadi.

Kengashning ijro etuvchi devoni xodimlariga mansab darajalarini berish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan nizom bilan belgilanadi.

6-§. Sud ishlarida ishtirok etuvchi fuqarolarning huquqlarini ta’minlash

Sud ishlarida ishtirok etuvchi fuqarolarning huquqlari har jihatdan ta’minlanadi. Buning uchun Konstitutsiya va qonunlarda yetarli qoidalar mavjud. Buni sud yuritishda amal qiladigan prinsiplar ham ko‘zda tutadi.

Fuqarolar huquqini ta’minlashda muhim vosita — bu ishlarning oshkora ko‘rilishi. Konstitutsiyaning 115-moddasida, fuqarolar huquqini ta’minlovchi vositalardan biri sifatida, sud ishlari yuritilgan til masalasi hal qilingan. Unga ko‘ra, «O‘zbekiston Respublikasida sud ishlarini yuritish o‘zbek tilida, qoraqalpoq tilida yoki muayyan joydagi ko‘pchilik aholi so‘zlashadigan tilda olib boriladi.

Sud ishlari olib borilayotgan tilni bilmaydigan sudda qatnashuvchi shaxslarning tarjimon orqali ish materiallari bilan to‘la tanishish va sud ishlarida ishtirok etish huquqi hamda sudda ona tilida so‘zlash huquqi ta’minlanadi».

Sudda o‘z ona tilida, yaxshi biladigan tilda ishtirok etish, hujjatlar bilan sinchiklab tanishish va o‘z fikrini aniq bayon qilish imkonini berib, fuqarolar bu orqali o‘z huquqlarini, manfaatini to‘la himoya qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Sud ishlarida prokurorning ishtiroki sudlarda ishlar qonun asosida ko‘rilishini, bu esa fuqaro manfaatiga mos bo‘lishini ta’minlovchi shartlardan biridir.

Sud ishlarida ayblanuvchi sifatida ishtirok etuvchilarning huquqlari alohida himoya qilinadi. Konstitutsiyaning 116-moddasida «Ayblanuvchi himoyalani huquqi bilan ta’minlanadi. Tergov va sud ishini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. Fuqarolarga, korxonaga, muassasa va tashkilotlarga yuridik yordam berish uchun advokatura faoliyat ko‘rsatadi.

Advokaturani tashkil etish va uning ish tartibi qonun bilan belgilanadi», deb mustahkamlangan. Sudlarda ish ko‘rish u qanday yo‘nalishda (jinoyat, fuqarolik va

ma'muriy) bo'lishidan qat'i nazar, ayblanuvchi, javobgar huquqlarini advokatlar tomonidan malakali himoya qilish imkoniyati yaratiladi.

Sud-huquq islohotida, sudlar mustaqilligini, sudlovda adolat g'oyalarning amal qilishini ta'minlash, sudlarni jazo organlaridan inson huquqlarini himoya qiluvchi organga aylantirish maqsad qilib qo'yilgan ekan, sud jarayonlarida advokatlarning rolini oshirishga, ularni ayblovchi bilan bir maqomga tenglashtirishga alohida e'tibor berilmoqda.

«Biz advokatura tizimini kuchaytirish va uning chinakam mustaqilligini ta'minlash, ularning vakolatlari va maqomini prokuratura maqomiga tenglashtirish uchun qonunchilik sohasida ham, amaliy ishlar sohasida ham ko'pgina chora-tadbirlar ko'rmoqdamiz».

Advokaturaning maqomini demokratik xorijiy mamlakatlar tajribasi singari yuqori maqomga ko'tarish bilan fuqarolar huquqini sudda to'la ta'minlash mumkin. Ana shu maqsadda katta ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Sud-huquq sohasidagi islohotlar jamiyat hayotini isloh qilishning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvir yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasining ikkinchi bo'limi «Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvir yo'nalishlari» deb nomlangan. Unga asosan sudni mavqeyini, ijtimoiy ta'minotini, sudlarning moddiy-texnik ba'zasini mustahkamlash; sudyalarga turli tazyiq o'tkazishga yo'l qo'ymaslik choralari ko'rish; sud mustaqilligini, sudya tomonlarni tengligini ta'minlash; tergov ustidan nazoratni kuchaytirish; sudlarni yanada ixtisoslashtirish; sud faoliyatiga zamonaviy axborot-texnologiyalarini joriy etish ko'zda tutilgan.

7-§. Prokuratura organlarining vazifalari

Prokuratura deganda nazoratni amalga oshiruvchi davlat organi yoki bunga vakolat berilgan mansabdor shaxs tushuniladi⁶².

⁶² Современный словарь иностранных слов. -М., 1993. - С. 493. Большой юридический словарь. - М., 1999.-С. 821 -822.

Lotin tilida “Procuratio (Procuro)” soʻzi “gʻamxoʻrlik qilish, boshqarish”, “Procurator (Procuro)” soʻzi boshqaruvchi, idora qiluvchi, rais, ishonchli vakil, vakolatli, boshqaruvchi degan maʼnolarni anglatadi. “Procuro” soʻzidan esa “gʻamxoʻrlik qilmoq, parvarishlamoq, asrab-avaylamoq, taʼminlamoq, sodir etmoq, boshqarmoq, boshlab bormoq” degan maʼno tushuniladi⁶³.

Oʻzbekistonda prokuratura organlari alohida maqomga ega, u biron-bir hokimiyat tizimiga kiritilmagan. Konstitutsiyada alohida XXIV bob «Prokuratura»ga bagʻishlangan. Uning 120-moddasiga asosan, «Oʻzbekiston Respublikasi prokuratura organlari oʻz vakolatlarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslardan mustaqil holda, faqat qonunga boʻysunib amalga oshiradilar». Bu qoidaning oʻzi prokuratura mustaqil tuzilma ekanligini koʻrsatadi.

Konstitutsiya prokuratura organlarining maqomini Konstitutsiyaviy darajada belgilar ekan, ularning vazifasini ham umumiy tarzda, aniq belgilagan. Konstitutsiyaning 118-moddasida prokuratura respublika hududida qonunlarning aniq bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi, deb koʻrsatib qoʻyilgan. Yaʼni prokuraturaning bosh vazifasi butun mamlakat hududida davlat tomonidan qabul qilingan barcha qonunlarning bir xilda bajarilishini nazorat qilish hisoblanadi va bu bilan qonuniylik, qonun ustuvorligi taʼminlandi.

Konstitutsiyada prokuraturaning umumiy vazifasi belgilangan boʻlsa, 2001 yil 29 avgustda yangi tahrirda qabul qilingan «Prokuratura toʻgʻrisida»gi Qonunda prokuraturaning asosiy vazifalari aniqlashtirib mustahkamlangan.

Qonunning 2-moddasi «Oʻzbekiston Respublikasi prokuratura organlarining asosiy vazifasi»⁶⁴ deb nomlanadi. Unda belgilanishicha, prokuraturaning asosiy vazifalari:

- qonun ustuvorligini taʼminlash;

⁶³ Дворецкий ИХ Латинско — русский словарь 5-С439. — М., 1998 -С 621.

⁶⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни // [Электрон манба] // URL: <http://lex.uz> (мурожат қилинган вақт 23.01.2020).

- qonuniylikni mustahkamlash;
- fuqarolarning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan qoʻriqlanadigan manfaatlarini, Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish;
- huquqbuzarlikning oldini olish va profilaktika qilishdan iborat. SHu vazifalarni bajarish uchun u tegishli yoʻnalishlarda faoliyat yuritadi va aniq vakolatlarga ega.

Prokuratura organlari faoliyatining yoʻnalishlari:

- *birinchi yoʻnalish* — vazirliklar, davlat qoʻmitalari, idoralar, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi;
- fuqarolarning huquq va erkinliklarini taʼminlashga qaratilgan qonunlar ijrosi;
- Qurolli Kuchlarda, vazirliklar, davlat qoʻmitalari va idoralarida harbiy tuzilmalarda qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;
- *ikkinchi yoʻnalish* — tezkor-qidiruv faoliyati, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;
- *uchinchi yoʻnalish* — jinoyatlar ustidan dastlabki tergov olib borish;
- *toʻrtinchi yoʻnalish* — sudlarda jinoyat ishlari koʻrib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, maʼmuriy huquqbuzarliklar toʻgʻrisidagi ishlarni hamda xoʻjalik nizolarini koʻrishda ishtirok etish va qonunlarga zid hujjatlarga protest keltirish;
- *beshinchi yoʻnalish* — soliq intizomini mustahkamlashga, soliq, valuta sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek, davlatga etkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

- *oltinchi yo‘nalish* — ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta’sirning boshqa choralarini ijro etish chog‘ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

- *ettinchi yo‘nalish* — qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Ko‘rinib turibdiki, prokuratura faoliyati ko‘pqirrali va juda keng. Uni boshqarish uchun tegishli tizim va tarkibiy bo‘limlar shakllantiriladi.

Keyingi paytda prokuratura organlari oldiga yangi vazifalar qo‘yilmoqda. Uning tarkibida «Majburiy ijro byurosi» tashkil qilinib, xalq farovonligini oshirish, davlat byudjetini kuchaytirish borasida ularga keng vakolat yuklandi.

Prokuratura organlari faoliyatini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy prinsiplari birlik, markazlashganlik, qonuniylik, mustaqillik va oshkoralikdir.

Prokuratura organlari O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan yagona markazlashgan tizimni tashkil etadi hamda quyi turuvchi prokurorlar yuqori turuvchi prokurorlarga va O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysunishi hamda hisobdorligi asosida faoliyat ko‘rsatadi.

Yuqori turuvchi prokuror quyi turuvchi prokurorga ko‘rsatmalar berishga yoxud uning har qanday, shu jumladan protsessual qarorini o‘zgartirish yoki bekor qilishga haqlidir, shuningdek u o‘z bo‘ysunuvidagi barcha prokurorlarning ishlari to‘g‘ri tashkil etilishi uchun to‘liq javobgardir.

Prokuratura organlarining xodimlari o‘z faoliyatlarida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda boshqa qonunlarning talablariga aniq rioya etishlari va ularni bajarishlari shart. Qonunlarni aniq bajarish va ularga rioya etishdan har qanday chekinish, qanday asoslarga ko‘ra qilinishidan qat’i nazar, qonuniylikni buzish deb hisoblanadi va belgilangan javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Prokuratura organlari o‘z vakolatlarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari hamda mansabdor shaxslardan mustaqil ravishda, faqat qonunga bo‘ysungan holda amalga oshiradilar. Prokuratura organlarining faoliyatiga aralashish taqiqlanadi.

Prokurorning g'ayriqonuniy qaror qabul qilishiga erishish maqsadida unga qanday shaklda bo'lmasin biron-bir ta'sir ko'rsatish yoki faoliyatini amalga oshirishiga to'sqinlik qilish, uning daxlsizligiga tajovuz qilish, shuningdek prokuror yoki tergovchining ruxsatisiz tekshirishlar va dastlabki tergov ma'lumotlarini oshkor etish, prokurorning talablarini bajarmaslik belgilangan tartibda javobgarlikka sabab bo'ladi.

Prokuratura organlarining xodimlari o'z vakolatlari davrida siyosiy partiyalarga a'zolikni to'xtatib turadilar.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari:

- har yili tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesiga, xalq deputatlari Kengashlariga o'z faoliyati to'g'risida hisobot taqdim etadi;
- zarur bo'lgan hollarda, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini qonuniylikning va jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to'g'risida xabardor qiladi.

Prokuratura organlari qonunlarning ijro etilishini nazorat qilishga va jinoyatchilikka qarshi kurashga doir faoliyati to'g'risida jamoatchilikni muntazam xabardor qilish, o'zining faoliyati to'g'risidagi axborotdan jismoniy va yuridik shaxslarning foydalanishini qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ta'minlash yo'li bilan o'z faoliyatini oshkora amalga oshiradi.

Yuridik adabiyotlarda prokuror nazorati deganda davlat nomidan maxsus vakolatga ega bo'lgan mansabdor shaxslar - prokurorlar tomonidan qonun buzilish holatlarini o'z vaqtida aniqlash va bartaral qilish, aybdor shaxslarni qonun bilan belgilangan tartibda javobgarlikka tortish bilan qonunlarni aniq va bir xilda bajarilishini ta'minlashga qaratilgan faoliyat ekanligi ta'kidlanadi.⁶⁵

Professor Sh.Shoraxmetovning ta'kidlashicha, prokuror nazorati hech qanday ma'muriy hokimiyatga ega bo'lmaganligini, har qanday ma'muriy hokimiyatdan farq qilishini va birorta ma'muriy masala bo'yicha hech qanday hal qiluvchi

⁶⁵ Рустамбоев МХ. Ўзбекистан Республикасининг Конституцияси ва прокуратура. Масъул мухаррир: ю.ф.д., проф. А.Х.Саидов. -Т.: ТДЮИ, 2005, -8 б.

ovozga ega emasligini esda tutish kerak. Prokuror faqat birgina narsaga haqqi bor va majbur, u ham bo'lsa hech qanday mahalliy xususiyatlarga va mahalliy ta'sirlarga qaramasdan butun Respublikada qonunni va boshqa huquqiy me'yorlarni bir xilda tushunishning tatbiq etilishini kuzatib borishga qaratilgan. Prokurorning birdan-bir huquq va burchi masalani sud hukmiga topshirish lozimligi yuridik adabiyotlardan ma'lum.⁶⁶

Huquqiy adabiyotlarda prokuror nazoratining o'ziga xos xususiyatlari o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra:

- mavjud bo'lgan barcha qonunlarni fuqarolar va tashkilotlar tomonidan ularning faoliyat doirasidan qat'iy nazar aniq va to'g'ri qo'llanilishini ta'minlash;
- prokuror nazorati-prokuratura faoliyatining bir yo'nalishi;
- prokuror nazorati oliy qonun chiqaruvchi va ijro organlariga, O'zbekiston Respublikasi oliy mansabdor shaxslariga, umumiy yurisdiksiya sudlariga va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudiga nisbatan tatbiq etilmasligi hisoblanadi.

Prokuratura organlarining tashkiliy faoliyatidagi muhim xususiyati uning har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari, mahalliy organlar va mansabdor shaxslardan mustaqil ekanligidadir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 120-moddasiga ko'ra, prokuratura organlari o'z vakolatlarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslardan mustaqil holda, faqat qonunga bo'ysunib amalga oshiradilar.

Shuningdek, prokurorlar o'z vakolatlari davrida siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalariga a'zolikni to'xtatib turishi to'g'risida qoida belgilangan. O'zbekiston Respublikasidagi barcha vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralari, davlat nazorati idoralari, hokimlar, kimga bo'ysinishidan, kimning tasarrufida bo'lishidan va mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, harbiy qismlar, mansabdor shaxslar, shuningdek, fuqarolar tomonidan qonunlarni aniq va bir xilda bajarilishini nazorat qilish

⁶⁶ Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистан Республикасининг фуқаролик процессуал ҳуқуқи: Дарслик. - Т.: Адолат 2001. -72 б.

O‘zbekiston Respublikasining Bosh Prokurori va unga bo‘ysinuvchi quyi prokurorlar tomonidan amalga oshiriladi.

Qonunlarni to‘g‘ri tadbiq qilish borasida prokuratura organlarining faoliyati sudlarga birmuncha o‘xshash bo‘lsada, sudlar o‘z faoliyatini odil sudlovni amalga oshirishga qaratadilar, prokuror esa, odil sudlovni amalga oshirish uchun har tomonlama ko‘maklashuvchi organ bo‘lib hisoblanadi.

Demak, sud va prokuratura organlarining qonunlarni to‘g‘ri tadbiq qilish yuzasidan nazorat etish vazifasida o‘xshashliklar mavjud bo‘lsada, biroq ularni amalga oshirishda sud va prokuror o‘ziga xos turli usul va shakllardan foydalanadilar⁶⁷.

O‘zbekiston prokuraturasi - faqat qonunga bo‘ysunuvchi mustaqil davlat organi. Prokuraturaga konstitutsiyaviy maqomni berilishi prokuratura organlarining samarali faoliyat yuritishining va ularning mustaqilligining muhim faktori hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (118-120 m.m.) va “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonun (1-m.) O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasining davlat-huquqiy statusini qonuniy mustahkamlagan. Qonunga muvofiq, prokuratura O‘zbekiston Respublikasi hududida amalda bo‘lgan qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiruvchi yagona markazlashtirilgan organlar tizimi hisoblanadi.

Demokratik davlatning muhim talabi ham davlat organlari, jamoat birlashmalari va jamoalar, mansobdor shaxslar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq faoliyat yuritishlari, ular tomonidan qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiya va qonunlarga muvofiqligidir. Prokuratura organlari faoliyati va kuchi qonun ustuvorligini mustahkamlash, uning barqarorligi, bir xilda qo‘llanilishini ta‘minlash hamda mamlakatimiz Konstitutsiyasida oliy qadriyat

⁶⁷ Мамасиддиков М.М., Шодмонов Ф.Ю., Алимарданов Х. Фукаролик процессида прокурор иштироки. Ўқув-амалий қўлланма. Ю.ф.н. Ш.Б.Мустафоев тахрири остида. -Т.: Ўзбекистан Республикаси Бosh прокуратурасининг Олий ўқув курси - 2014. - 100 б.

sifatida e'lon qilingan fuqarolarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa huquq va erkinliklarini himoya qilishga yo'naltirilgan.

Prokuratura organlari faoliyati har bir prokuror tomonidan qonun ustuvorligini ta'minlash, ular faoliyati mamlakat hududida barchaning qonun oldidagi tengligi va barchaga qonunning bir xil tadbiiq etilishini ta'minlashga qaratilganligida ko'rinadi. Bunda Konstitutsiyaning 18-moddasida belgilangan qoida nazarda tutiladi, unga muvofiq "O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bil xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdirlar".

"Prokuratura to'g'risida"gi qonunning amaldagi tahririga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining asosiy vazifalari qonun ustuvorligini ta'minlash, qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktika qilishdan iborat (Qonunning 2-moddasi).

Prokuror o'zining har xil sohalardagi faoliyatida keng vakolatlarga ega bo'lib, ularning qo'llanilishi unga o'zining faoliyatini samarali amalga oshirishga imkon beradi, ya'ni - birinchi navbatda, inson huquq va erkinliklari himoyasini ta'minlashda. Bu vakolatlarni tatbiiq etish prokurorning nafaqat huquqi, balkim majburiyati hamdir. Misol uchun, inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini ta'minlash sohasidagi vakolatlar, prokurorga ma'lum bo'lgan fakt, davlat boshqaruvi organlari, o'zini o'zi boshqarish organlari, mansabdor shaxs va boshqa shaxslarning fuqarolarning huquqlarini buzuvchi qonunsiz harakatlariga tezkorlik bilan munosabat bildirish majburiyatini ko'rsatadi.

Ko'pchilik holatlarda prokuror tomonidan yuqorida qayd qilingan faoliyatni amalga oshirish uchun asos, kelib tushgan ariza va shikoyatlardan ma'lum bo'lgan qonun buzilish hisoblanadi. "Prokuratura to'g'risida"gi qonunning 7-moddasi prokuratura organlarining fuqarolarning ariza va shikoyatlarini hamda yuridik

shaxslarning murojaatlarini ko‘rib chiqish, ularning buzilgan huquqlarini tiklash va qonuniy manfaatlarini himoya qilish chora- tadbirlarini ko‘rishga oid vakolatlarini nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 28-dekabrdagi “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmonining ijro etilishini nazorat qilish O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri va O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori zimmasiga yuklanganligini ham qayd etish lozim.

Yangi tahrirdagi “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunda prokuror nazoratining quyidagi tarmoqlari: qonunlar ijrosi ustidan nazorat; fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga rioya etilishi ustidan nazorat; jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat; ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta’sirning boshqa choralarini ijro etish chog‘ida qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat qayd qilingan. Bulardan tashqari, qonun sudlarda ishlarni ko‘rishda prokurorning vakolatlari va prokuror nazorati belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo‘ysunuvchi prokurorlar vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar, O‘zbekiston Respublikasining Qurolli kuchlari, vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarining harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari tomonidan qonunlarning ijro etilishi, shuningdek, ular tomonidan qabul qilinayotgan hujjatlarning O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiqligi ustidan nazoratni amalga oshiradilar.

O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasining to‘liqligicha uning idoralarining roli va ahamiyati favqulodda keng va buyukdir; prokuraturaning nazorat faoliyati davlat va jamiyat hayotining turli jabhalarini o‘z ichiga oladi. Uning samarali va maqsadga muvofiq ravishda olib boradigan faoliyatiga ko‘pincha fuqarolarning sog‘ligi, hayoti, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning, davlat va jamiyat hayotining boshqa sub’ektlarining tinchligi va xavfsizligi, jamoat tartibi, ayni

vaqtda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar bevosita bog'liq bo'ladi.

Qonun buzilishining darajasi (har hujjatlari)ga qarab, prokuror tegishli prokuror nazorati hujjatini qabul qiladi. Protest, qaror, taqdimnoma, ariza va ogohlantiruv prokuror nazorati hujjatlaridir. Qonunga zid bo'lgan hujjatga nisbatan protestni prokuror ana shu hujjatni qabul qilgan organga yoki yuqori turuvchi organga keltiradi. Mansabdor shaxsning noqonu-niy qaroriga nisbatan ham xuddi shunday tartibda protest keltiriladi. Protest kelib tushgan vaqtdan boshlab o'n kunlik muddatdan kechiktirmay ko'rib chiqilishi shart. Qonunbuzarlikni darhol bartaraf etish talab qilingan alohida hollarda prokuror protestni ko'rib chiqishning qisqartirilgan muddatini belgilashga haqli. Protestni ko'rib chiqish natijalari to'g'risida uch kunlik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi. Protest shu hujjatni qabul qilgan organ (mansabdor shaxs) yoki yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs) tomonidan rad etilganda, shuningdek, protest qonunda belgilangan muddat ichida ko'rib chiqilmagan taqdirda, prokuror ana shu hujjatni g'ayriqonuniy deb e'tirof etish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli. Sudga ariza protest rad etilganligi to'g'risidagi xabar olingan paytdan boshlab yoki protestni ko'rib chiqish uchun qonunda belgilangan muddat o'tganidan keyin bir oylik muddat ichida berilishi mumkin. Prokuror tomonidan sudga ariza berilishi protest keltirilgan hujjatning amal qilishini ariza sudda ko'rib chiqilganga qadar to'xtatib qo'yadi. Prokuror mansabdor shaxs yoki fuqaro tomonidan sodir etilgan qonun buzilishining xususiyatiga qarab jinoyat ishi, ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish qo'zg'atish haqida qaror chiqaradi. Prokuror qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ham qaror chiqaradi.

Ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ishni qo'zg'atish haqidagi prokurorning qarori kelib tushgan kundan boshlab o'n besh kun ichida organ yoki mansabdor shaxs tomonidan ko'rib chiqilishi shart. Uni ko'rib chiqish natijalari haqida uch kunlik muddatda prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi. Prokuror o'z faoliyati mobaynida qonun buzilish hollari uning kelib chiqish sabablari va bunga imkoniyat yaratib berayotgan shart-sharoitlarni aniqlasa, ushbu qonun

buzilish hollarini bartaraf etish vakolatiga ega bo'lgan organ yoki mansabdor shaxs nomiga taqdimnoma kiritadi. Taqdimnoma darhol ko'rib chiqilishi va ko'rilgan chora-tadbirlar to'g'risida bir oylik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinishi lozim. Taqdimnoma kollegial organ tomonidan ko'rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma'lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

Prokuror fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun sudga ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega. Prokurorning arizasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ko'rib chiqiladi. Prokurorning arizasidan davlat boji olinmaydi.

Ogohlantiruv muhim prokuror nazorati hujjati hisoblanadi. Prokuror fuqarolarning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga, huquq va erkinliklariga, jamiyat hamda davlat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar tayyorlanayotganligi xususida ishonchli ma'lumotlar mavjud bo'lganda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar va fuqarolarni qonunning buzilishiga yo'l qo'ymaslik haqida yozma ravishda ogohlantiradi hamda huquqbuzarlik sodir etganlik uchun javobgarlikni tushuntiradi. Ogohlantiruv to'g'risida prokuror yuqori turuvchi organda (mansabdor shaxsga), shuningdek, ogohlantiruv e'lon qilingan shaxsning ish, o'qish joyi bo'yicha ish beruvchiga (ma'muriyatga) yoki yashash joyidagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga ma'lum qilishga haqli.

Prokuror nazoratni amalga oshirish jarayonida prokuror faoliyati bilan bog'liq asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlarni qonun buzilishining mohiyatiga qarab qo'llaydi. Bu hujjatlar prokuror nazorati hujjatlari deb nomlanadi. "Prokuratura to'g'risida"gi qonunda quyidagi prokuror nazorati hujjatlari belgilangan: protest (38-modda), qaror (39-modda), taqdimnoma (40-modda), ariza (41 -modda) va ogohlantiruv (42-modda)⁶⁸.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar qonunlar ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish orqali, jinoyatchilikka qarshi

⁶⁸ Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги Қонуни // <http://www.lex.uz>.

kurashish samaradoriigini ta'minlash maqsadida prokuratura organlari tezkor-qidiruv faoliyatini, surishtiruv va dastlabki tergovni amalga oshiradigan tegishli organlarning faoliyatini muvofiqlashtiradilar, jinoyatlarning oldini olish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini buzish holatlarini aniqlash va bartaraf etish choralarini amalga oshiradilar.

Mamlakatda qonun ustuvorligi, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning barqarorligini ta'minlashda prokuratura organlari faoliyati samaradorligini oshirish va rolini kuchaytirish maqsadida va demokratik islohotlarni chuqurlashtirish bo'yicha jamiyat ehtiyojlarini hisobga olgan holda milliy qonunchilikka prokuratura organlari faoliyatini belgilovchi huquqiy asoslarini takomillashtirish, uning vakolatlarini kuchaytirishga yo'naltirilgan bir qator o'zgartirishlar kiritildi.

Shuningdek, Bosh prokuratura huzurida Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va Majburiy ijro byurosi, shuningdek ularning joylardagi bo'linmalari faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

Prokuraturaning huquqni himoya qilishga oid profilaktik funksiyasi, uning muhim ijtimoiy vazifalarni, davlatning strategik manfaatlarini himoyasi bilan bog'liq bir qator yo'nalishlardagi faoliyati jiddiy kuchaytirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-martdagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2833-sonli Qarori asosida - Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi; Voyaga etmaganlar ishlari bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi; Odam savdosiga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi; Korruptsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi faoliyatlarini muvofiqlashtirish O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga yuklandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ijtimoiy-iqtisodiy - islohotlarni amalga oshirish, mamlakatni modernizatsiya qilish, inson huquq va erkinliklarining ishonchi himoyasini ta'minlashda prokuratura organlarining rolini kuchaytirish to'g'risida"gi 2017-yil 18-apreldagi 5019-sonli Farmoni asosida

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi va uning joylardagi organlari tizimi va strukturasi takomillashtirildi. Bosh prokuratura strukturasi Ijtimoiy qonunchilik ijrosi ustidan nazorat boshqarmasi, Iqtisodiy qonunchilik ijrosi ustidan nazorat boshqarmasi, Tadbirkorlik sub’ektlarini huquqiy himoya qilish bo‘limi tashkil qilindi, hamda boshqa tarkibiy tuzilmalarga o‘zgartirishlar kiritildi. Farmon bilan shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralidagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmonida belgilangan ustuvor yo‘nalishlarning bajarilishini ta‘minlash prokuratura organlarining asosiy vazifasi hisoblanishi belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi o‘zining vakolatlari doirasida chet el davlatlarining prokuratura va vakolatli organlari hamda ixtisoslashtirilgan xalqaro tashkilotlari bilan aloqalarni amalga oshiradi, bu O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlari va muassasalarining muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Bosh prokuratura O‘zbekiston Respublikasi va uning fuqarolari manfaatlarini qamrab oluvchi uyushgan, transmilliy, odam savdosi, narkotrafik bilan bog‘liq jinoyatchilik, boshqa iqtisodiyot, ekologiya sohasidagi huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda o‘zining imkoniyatlarini chet el davlatlarining huquqni muhofaza qiluvchi organlari bilan hamkorlik va kuchlarni birlashtirishga qaratib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-may kunidagi “Elektor energiyasi va tabiiy gaz yetkazib berish hamda iste‘mol qilish sohasida to‘lov intizomini yanada mustahkamlash, shuningdek, ijro ishi yuritish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni asosida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzurida Majburiy ijro byurosi tashkil etilib, uning vazifasi, sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarining so‘zsiz ijrosini ta‘minlash, eelektr, gaz uzatish va gaz taqsimlash tarmoqlariga noqonuniy ulanish, talon-toroj holatlarini aniqlash, bartaraf etish, oldini olish va boshqa bir qator vazifalarni bajarish hisoblanadi.

Prokuratura organlari faoliyatiga oid qonunchilikka kiritilgan o‘zgartirishlarning tahlili shundan dalolat beradiki, bu o‘zgartirishlar birinchi

navbatda, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va manfaatlarini, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilishga, mamlakatda qonun ustuvorligini ta'minlash, qonuniylikni va huquq tartibotni mustahkamlashga yo'naltirilgan. YUqorida qayd qilingan vazifalarni muvoffaqiyatli bajarilishida prokuratura organlarining roli nihoyatda muhurligi e'tiborga olinib 2016-yil 19-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi prokuratura organlari xodimlari kunini belgilash to'g'risida"gi Qonunga muvofiq 8-yanvar O'zbekiston Respublikasi prokuratura organlari xodimlari kuni deb belgilandi.

Qonundagi prokuraturaning mustaqilligini ta'minlovchi yana bir vosita prokuratura organlari xodimlarining daxlsizligiga qaratilgan alohida moddaning mavjudligidir. 49-moddada «Prokuror va tergovchiga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atish va dastlabki tergov o'tkazish prokuratura organlarining mutlaq vakolati hisoblanadi.

8-§. Prokuratura tizimi

Prokuratura organlari inson huquqlarini, jamiyat va davlat manfaatlarini muhofaza qiluvchi eng muhim konstitutsiyaviy organlardan biri sanaladi. Prokuratura organlariga konstitutsiyaviy maqom berilishi, avvalo, mazkur tuzilmaning inson, jamiyat va davlat manfaatlarini muhofaza qilishdagi, mamlakatda qonuniylik, qonun ustuvorligi va adolatni ta'minlashdagi o'rni bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 7-yanvarda prokuratura organlari xodimlari kuni oldidan soha xodimlari bilan uchrashuvda ushbu masalaga alohida e'tibor qaratib, "Odamlar hamma narsaga chidashi mumkin, adolatsizlikka chiday olmaydi. Jamiyatda adolat barqaror bo'lishida prokuratura organlarining o'rni katta bo'lmog'i kerak", deb ta'kidladilar.

O'tgan 28 yil mobaynida prokuratura organlari izchil rivojlanish va taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, mamlakatni modernizatsiya qilish, inson

huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta'minlashda prokuratura organlarining rolini kuchaytirish to'g'risida"gi 2017-yil 18-apreldagi PF-5019-sonli Farmonining qabul qilinishi prokuratura organlari faoliyatini takomillashtirishda muhim qadam bo'ldi. Ushbu hujjatga asosan, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining samarali ro'yobga chiqarilishi - mamlakatda qonuniylik va huquq-tartibotni ta'minlash, demokratik, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish hamda inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan qonun hujjatlarini so'zsiz ijro etish uchun prokuratura organlarining kuch va imkoniyatlarini to'liq safarbar qilish ko'zda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va "Prokuratura to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi prokuraturasini O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan prokuratura organlarining yagona markazlashtirilgan tizimi tashkil etadi. Prokuratura davlat organi sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan mamlakatning ma'muriy va milliy davlat qurilmasiga muvofiq tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida"gi qonunining 10-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining tizimini O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokuraturasi, viloyatlar va Toshkent shahar prokuraturalari, tumanlar va shaharlar prokuraturalari, viloyat prokuraturalariga tenglashtirilgan O'zbekiston Respublikasi Harbiy prokuraturasi, O'zbekiston Respublikasi Transport prokuraturasi, tuman prokuraturalariga tenglashtirilgan, hududiy harbiy, transport va ixtisoslashtirilgan prokuraturalar, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzurida Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va Majburiy ijro byurosi, shuningdek ularning joylardagi bo'linmalari tashkil etadi.

Prokuratura organlari tizimi ularning zimmasiga yuklangan vazifalardan kelib chiqib izchil takomillashib bormoqda. Bosh prokuratura huzurida Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti (2019-yil 23-sentabrdan shunday

nomlanmoqda⁶⁹) tashkil etilgan bo'lsa, 2017-yil 29-mayda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5059-sonli Farmoniga asosan, Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi ham faoliyat ko'rsatmoqda.

Prokuratura organlari tizimiga O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori boshchilik qilishi belgilangan. "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunda ham O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadigan hamda lavozimidan ozod etiladigan O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qilishi belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorini lavozimiga tayinlash hamda lavozimidan ozod etish to'g'risidagi farmonlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan tasdiqlanadi.

Amaldagi qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga zimmasiga yuklangan vazifalar samarali bajarilishini ta'minlashi uchun bir qator muhim vakolatlar yuklangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga qonunchilik tashabbusi bilan murojaat etishi mumkin bo'lib, bu o'z navbatida prokuratura organlari faoliyati natijasida aniqlangan qonunlardagi kamchiliklar haqida parlamentni o'z vaqtida xabardor etish va qonun ijodkorligi jarayoni samaradorligini oshirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori prokuratura tizimidagi oliy mansabdor shaxs sifatida prokuratura organlarini boshqa davlat hokimiyat organlari bilan munosabatlarda ifodalaydi. Xususan, Bosh prokuror prokuratura organlari faoliyatiga oid bir qator masalalar yuzasidan bevosita O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga murojaat etishi mumkin. Ushbu masalalarga Qonun Bosh prokuratura hayatining tarkibini tasdiqlash to'g'risidagi takliflar kiritish, prokuratura organlari xodimlariga darajali unvonlar berish va oliy darajali unvonlar

⁶⁹ Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 12 ноябрдаги ЎРҚ-583-сонли Қонуни таҳририда — Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.11.2019 й., 03/19/583/4016-сон.

berish to'g'risidagi taqdimnoma bilan murojaat etishni kiritadi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori shuningdek, davlat hokimiyatining boshqa organlari, shu jumladan, Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud Plenumi majlislarida ishtirok etish va ko'rilayotgan masala yuzasidan fikr bildirishi hamda qonun hujjatlarini qo'llash bilan bog'liq masalalar bo'yicha Oliy sud Plenumga tushuntirishlar berish xususida takliflar kiritishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori vakolatiga shuningdek, prokuratura organlari xodimlarini rag'batlantirish (davlat mukofotlariga taqdim etish, ko'krak nishonlar bilan taqdirlash), prokuratura organlarida ishni tashkil etish (buyruqlar chiqarish, tarkibiy bo'linmalar to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash), o'z vakolati doirasida chet el davlatlarining tegishli organlari bilan hamkorlik to'g'risidagi bitimlar tuzish hamda qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar ham kiritilgan.

Qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining hisobdorligiga ham alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, u O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati oldida hisobdor ekanligi belgilab qo'yilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi prokuraturasi O'zbekiston Respublikasi prokuraturasining muhim tarkibiy qismi sanaladi. "Prokuratura to'g'risida"gi Qonun 15-moddasiga muvofiq, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokuraturasiga Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori rahbarlik qiladi va u O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori bilan kelishilgan holda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi tomonidan lavozimiga tayinlanadi hamda lavozimidan ozod etiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori oldida hisobdordir.

Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori tegishincha tuman, shahar prokuraturalarining va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarning faoliyatiga rahbarlik qiladi, qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari asosida va ularni ijro etish uchun o'ziga bo'ysunuvchi xodimlarning hammasi uchun majburiy bo'lgan buyruqlar chiqaradi.

Viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalari va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarga (“Prokuratura to‘g‘risida”gi Qonun 16-moddasi) tegishli prokurorlar rahbarlik qiladilar, ular O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimga tayinlanadilar hamda lavozimdan ozod etiladilar. Bu prokurorlar O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysunadilar va uning oldida hisobdordirlar.

Viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar tegishincha tuman, shahar prokuraturalari va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarning faoliyatiga rahbarlik qiladi, qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari asosida va ularni ijro etish uchun o‘ziga bo‘ysunuvchi xodimlarning hammasi uchun majburiy bo‘lgan buyruqlar chiqaradi.

Tumanlar, shaharlar prokuraturalari va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarga (“Prokuratura to‘g‘risida”gi Qonun 17-moddasi) tegishli prokurorlar rahbarlik qiladi, ular O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimdan ozod etiladilar. Bu prokurorlar yuqori turuvchi tegishli prokurorga hamda O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysunadilar va ularning oldida hisobdordirlar.

“Prokuratura to‘g‘risida”gi Qonun 11-moddasi O‘zbekiston Respublikasida prokurorlarning vakolat muddatini belgilab beradi. Unga ko‘ra, barcha bo‘g‘indagi prokurorlar - O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroridan boshlab, tuman va shaharlar prokurorlari hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlargacha yagona muddatga - besh yilga tayinlanadi.

Mamlakatimizda prokurorlarning vakolat muddati besh yil etib belgilangan bo‘lsada, ularning qaytadan tayinlanishi soniga nisbatan hech qanday cheklov belgilanmagan. Ayrim davlatlarda, masalan, Xitoy Xalq Respublikasida esa, prokurorlar lavozimiga 2 martadan ortiq qo‘yilmasligi belgilab qo‘yilgan (Xitoy Konstitutsiyasi 130-moddasi).

O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”gi Qonunida qanday holatlarda prokuror lavozimiga takroran tayinlashga yo‘l qo‘yilmasligi ham to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘rsatib qo‘yilgan. Xususan, Qonunning 45-moddasiga ko‘ra,

o‘z faoliyati davrida tegishli hududda qonunlar ijrosi ustidan lozim darajada nazorat o‘rnatilishini ta‘minlab bera olmagan shaxslar prokuror lavozimiga takroran ko‘rsatilishga yo‘l qo‘yilmaydi. Ayni damda prokuroriik lavozimiga noloyiq xatti-harakatlar sodir etgan , demak, xizmat vazifasini tegishli darajada bajarmagan prokurorlar, shuningdek, boshqa ishga o‘tgan yoki sog‘lig‘i ishni davom ettirishga imkon bermagan prokurorlar lavozimlaridan muddatidan ilgari ozod etilishlari mumkin.

Xalqaro miqqiyosda ham prokurorlarning turli xil tashkilotlari bo‘lib, Xalqaro prokurorlar assotsiatsiyasi (XPA) shular jumlasidandir. Mazkur assotsiatsiyasi u 1995 yil 6 iyunda Venadagi BMT vakolatxonasida tashkil qilingan. Uning tarkibiga turli davlatlarning prokuratura xizmatlari yoki assosatsiyalari a‘zolik huquqlari asosida kirishadi.

Nodavlat tashkiloti hisoblangan ushbu assotsiatsiyaning vakolatiga huquqiy islohotlar loyihalarini shakllantirish va qo‘llash hamda transmilliy jinoyatlarga qarshi kurash kiradi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi qonunlarni aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazorat qiluvchi, inson huquq va erkinliklarini muhofaza qilinishini kafolatlovchi, o‘ziga xos tizimga hamda mamlakatda demokratik-huquqiy davlat qurishda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan konstitutsiyaviy organ hisoblanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining tizimini batafsil ochib bering.

2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sud tarkibini shakllantirish tartibi va asoslarini yoritib bering.

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining huquqiy maqomi va faoliyati yo‘nalishlarini qonunchilik doirasida muhokama qiling.

4. O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi vazifalarini yoritib bering?

5. O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining tizimi qanday va ularning davlat organlari tizimida tutgan o‘rni va ahamiyatini ochib bering.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rahbariy adabiyotlar

2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М. Мирзиёев. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2016. -56 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. –104 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси 07-12-2016. –Тошкент “Ўзбекистон”, 2017. – 48б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттирилиб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – Б 592.

2. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.03.2019 й., 03/19/527/2706-сон).

2. “Ўзбекистон Республикаси давлат байроғи тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. 1992 й № 1
3. “Ўзбекистон Республикаси давлат герби тўғрисида”ги қонун. 1992 йил 2 июль.
4. “Ўзбекистон Республикаси давлат мадҳияси тўғрисида”ги қонун. 1992 йил 10 декабр
5. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги Конституциявий қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон).
6. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг регламенти тўғрисида”ги 522-II-сон Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.05.2019 й., 03/19/540/3167-сон).
7. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги 704-II Қонуни // 02.12.2004 й. // (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон).
8. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Конституциявий қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002 й. 12-сон, 215-модда.
9. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг регламенти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 523-II-сон Қонуни // 29.08.2003 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 2003 й. 9-10-сон, 137-модда.
10. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг

- референдуми тўғрисида”ги (Янги таҳрири) 265-II-сон Қонуни 30.08.2001 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2001 й. 9-10-сон, 176-модда.
11. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги (Янги таҳрири) 524-II-сон Қонуни // 29.08.2003 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2003 й. 9-10-сон, 138-модда
 12. Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги (Янги таҳрири) 162-II-сон Қонуни // 14.12.2000 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2001 й. 1-2-сон, 10-модда.
 13. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни // 29.08.2001 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 168-модда
 14. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 464-I-сон Қонуни // 29.08.1997 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1997 й. 9-сон, 225-модда.
 15. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги 337-I-сон Қонуни // 26.11.1996 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1997 й. 2-сон, 36-модда.
 16. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги 913-XII-сон Қонуни // 02.09.1993 й. // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 320-модда
 17. Ўзбекистон Республикасининг «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги (янги таҳрири) 2012 йил 24 декабрь қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2012. – № 52. – 583-м.
 18. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги ЎРҚ–350-сон Қонуни (Янги таҳрири) //

- 22.04.2013 й. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 219-модда
19. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги 2014 йил 5 май қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2014. – № 19. – 209-м.
 20. Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонуни, 2015 йил 9 декабрь.
 21. “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 15 сентябрь Қонуни.
 22. Ўзбекистон Республикасининг “Парламент назорати тўғрисида”ги ЎРҚ–403-сон Қонуни //11.04.2016 й. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 15-сон, 141-модда
 23. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги 103-І-сонли Қонуни // 31.05.2017 й. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 22-сон, 407-модда.
 24. Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-445-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 977-модда
 25. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни. /Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, №1. 2017.
 26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
 27. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги

“Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5185-сонли Фармони.

28. Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги ЎРҚ-474-сон Қонуни //12.04.2018 й.
29. “Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5430-сон Фармони. -Т.: 2018 йил 4 май.
30. Ўзбекистон Республикасининг Кодекслари// URL: <http://lex.uz>

3. Asosiy adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. Дарслик. Муаллифлар жамоаси. –Т.: ТДЮИ, 2005 – 545 б.
2. Хусанов О.Т. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи // Дарслик – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2012. – 564 б.
3. Конституциявий ҳуқуқ: Дарслик / Х.Т.Одилқориев, Ў.Х.Мухамедов, Б.А.Саидов ва бошқ.; Масъул муҳаррир Ш. Т. Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. – 820 б.
4. Konstitutsiyaviy huquq: Darslik / A.X.Saidov, M.X.Rustambayev, O.Xusanov va boshqalar. -Toshkent: Complex Print, 2019. - 792 b.

4. Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. -Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
2. Жаҳон Конституциялари (Жаҳон давлатлари Конституциялари тўплами, 1–жилд). Тузувчилар: У.Тожихонов, А.Х.Саидов. Т. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2001 й.
3. А.А. Азизхўжаев, О.Хусанов, Х.Азизов. “Конституциявий ҳуқуқ” Изоҳли луғат. Т. Академия. 2001.

4. У.Тожихонов. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий ҳуқуқи. - Т.: Шарқ, 2001.
5. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. -Т.: Шарқ, 2002.
6. Ўзбекистон Республикаси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. Т. Адолат. 2002 йил.7-бет.
7. Жалилов Ш. Фуқаролик жамиятининг пойдевори. -Т.: Ўзбекистон, 2003.
8. Маликова Г.Р. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари – миллий демократик институт / Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. -Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009.
9. Ахмедшаева М., Амиров З Сайлов ҳуқуқининг принциплари. ТДЮИ. 2010 йил.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳлар. -Т.: Адолат, 2013
11. Konstitutsiyaviy huquq: O‘quv qo‘llanma / X.T.Odilqoriyev, Sh.N.Berdiyorov, I.E. Hojinzarov. – Т.: O‘zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi, 2013. -141 б.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. АҚШ, 19 сентябрь 2017 йил. Халқ сўзи газетасининг 2017 йил 20 сентябрь № 189 (6883)-сони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т., 22 декабрь 2017 йил. Халқ сўзи газетасининг 2017 йил 23 декабрь № 258 (6952)-сони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т., 28 декабрь 2018 йил. Халқ сўзи газетасининг 2018 йил 29 декабрь.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т., 24 январь 2020 йил. Халқ сўзи газетасининг 2020 йил 25 январь.

5. Xorijiy adabiyotlar

1. Constitutional and administrative law / A. W. Bradley and K. D Ewing. 13th ed. 2003.
2. Constitutional and administrative law / A. W. Bradley and K. D Ewing. 13th ed. 2003.
2. Erwin Chemerinsky. Constitutional Law: Principles and Policies. 4th Edition, May 25, 2011.
3. Christopher N. May, Allan Ides. Constitutional Law: National Power & Federalism. 5th Edition, 2012.
4. Allan Ides Christopher N. May Constitutional Law - Individual Rights. Fifth Edition 2012.

6. Elektron ta'lim resurslari

1. <http://www.lex.uz>
2. <http://www.tsul.uz>
3. <http://www.sbtsul.uz>
4. <http://www.senat.uz>
5. <http://www.parliament.gov.uz>
6. <http://www.gov.uz>
7. <http://www.ziyonet.uz>

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1-MAVZU. KONSTITUTSIYAVIY HUQUQQA KIRISH. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYAVIY TUZUM PRINSIPLARI.....	6
1-§. Konstitutsiyaviy huquq modulining tushunchasi, predmeti, vazifasi va manbalari.....	6
2-§. Konstitutsiya tushunchasi va mohiyati.....	13
3-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ishlab chiqilishi va qabul qilinishi.....	20
4-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplari.....	33
2-MAVZU. INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIK LARI VA BURCHLARI.....	55
1-§. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquqlariga xos umumiy qoidalar.....	55
2-§. O‘zbekistonda fuqarolik va uning konstitutsiyaviy asoslari.....	61
3-§. Shaxsiy huquq va erkinliklar.....	78
4-§. Siyosiy huquqlar.....	85
5-§. Insonning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari.....	93
6-§. O‘zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarining konstitutsiyaviy kafolatlari.....	99
7-§. O‘zbekistonda fuqarolar burchlarining konstitutsiyaviy asoslari.....	101
3-MAVZU. JAMIYAT VA SHAXS MUNOSABATLARINING KONSTITUTSIYAVIY ASOSLARI.....	110
1-§. Jamiyatning iqtisodiy negizlari.....	110
2-§. O‘zbekistonda jamoat birlashmalari faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari.....	121
3-§. O‘zbekiston Respublikasida oilaning muhofaza qilinishi.....	131

4-§. O‘zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalari faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari.....	137
---	-----

4-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MA’MURIY-HUDUDIY VA DAVLAT TUZILISHI.....150

1-§. Davlat tuzilishi tushunchasi va shakllari.....	151
2-§. O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy tuzilishi.....	154
3-§. Ma’muriy-hududiy birliklarni tashkil etish, o‘zgartirish va tugatish tartibi.....	160
4-§. Qoraqalpog‘istonda davlatchilikning shakllanishi va rivojlanishi.....	162
5-§. Qoraqalpog‘iston Respublikasining huquqiy maqomi.....	167
6-§.Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi faoliyatining konstitutsiyaviy asoslari.....	174
7-§. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining konstitutsiyaviy maqomi.....	180

5-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING SAYLOV TIZIMI...183

1-§. Saylov huquqi va saylov tizimi.....	183
2-§. Saylov huquqining konstitutsiyaviy asoslari.....	191
3-§. O‘zbekiston Respublikasida saylov o‘tkazish prinsiplari.....	197
4-§.Saylovlarda xalqaro standartlar (andozalar) qo‘llanilishi hamda Xalqaro hujjat qoidalarini O‘zbekiston saylov qonunchiligiga implementatsiya qilish.....	201
5-§. O‘zbekiston Respublikasida referendum va uni o‘tkazish tartibi.....	205

6-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING OLIY MAJLISI.....209

1-§. O‘zbekistonda parlament institutining shakllanishi va rivojlanishi.....	209
2-§.O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining davlat hokimiyati tizimidagi tutgan o‘rni hamda konstitutsiyaviy vakolatlari.....	215
3-§.Oliy Majlis palatalari faoliyatining tashkiliy shakllari.....	221
4-§. O‘zbekiston Respublikasida qonunchilik jarayoni.....	225

5-§.O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va Senat a’zosining huquqiy maqomi.....	231
---	-----

7-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING PREZIDENTI.....237

1-§. Prezident — davlat boshlig‘i.....	237
2-§. Prezidentlikka da’vogarlariga qo‘yiladigan talablar.....	239
3-§. Prezidentni saylash tartibi.....	241
4-§. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning vakolatlari.....	246

8-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING VAZIRLAR MAHKAMASI.....256

1-§. Vazirlar Mahkamasi – O‘zbekiston Respublikasining hukumati.....	256
2-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining shakllanish tartibi va tarkibi.....	261
3-§.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining asosiy funksiyalari.....	274
4-§.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan chiqariladigan normativ-huquqiy hujjatlar.....	280

9-MAVZU. MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ASOSLARI. FUQAROLARNING O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARI.....285

1-§. Mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi.....	285
2-§. Xalq deputatlari Kengashlari, ularni shakllantirish tartibi, vakolat muddati.....	288
3-§. Hokim – vakillik va ijro hokimiyati boshlig‘i.....	291
4-§. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari.....	294

10-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SUD HOKIMIYATI VA PROKURATURA ORGANLARI.....308

1-§. Mustaqil sud hokimiyati va uning tizimi.....	308
2-§. Konstitutsiyaviy sud, uni tashkil qilish tartibi va vazifasi.....	313

3-§. Odil sudlovni amalga oshiruvchi umumiy sudlar tizimi, tashkil qilish tartibi, vazifasi.....	320
4-§.Sudyalar mustaqilligi, daxlsizligi, sud qarorlarining majburiyligi.....	323
5-§.O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi.....	325
6-§.Sud ishlarida ishtirok etuvchi fuqarolarning huquqlarini ta’minlash.....	332
7-§. Prokuratura organlarining vazifalari.....	333
8-§. Prokuratura tizimi.....	346
ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	353

I.B.Djurayev, M.S.Boltayev, G.M.Berdimuratova, I.T.Palvanov

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

O‘quv qo‘llanma